

KAHRAMANMARAŞ
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

KÜLTÜR
YAYINLARI

A **NI**

Yalçın Özalp'in anne ve babası

İmtiyaz Sahibi

Büyükşehir Belediyesi Adına
Hayrettin Güngör

Genel Yayın Yönetmeni

Duran Doğan

Genel Yayın Koordinatörü

Mesut Serdar

Kahramanmaraş

Büyükşehir Belediyesi

Kültür Yayınları Serisi: 146

Baskı Tarihi

Ekim 2023

ISBN 978-625-99010-4-6

Yazar

Yalçın Özalp

Teknik Hazırlık

Rıdvan Tulum

Editör

Doç. Dr. Erhan Alpaslan

Doç. Dr. Tülay Aydın

Son Okuma

Ali Otraklı

Kapak Tasarım - Mizanpaj

Hale Özer

Baskı

Semih Ofset Matbaacılık
Sek Yayıncılık Sağ. İnş. San. Tic.

Ltd. Şti. Büyük San. 1. Cadde

No:74/1-2-3-4

İskitler/Ankara

Sertifika No: 40581

İletişim Adresi

Kültür Spor ve Turizm

Daire Başkanlığı

Akçakoyunlu Mah.

Şekerdere Blv.

Onikişubat / Kahramanmaraş

Telefon: 0 (344) 215 40 40

ER KİŞİLER, HATUNLAR VE
SÜBYANLARIN DİLİNDEN

MİLLÎ MÜCADELEMİZ

Yalçın Özalp

KAHRAMANMARAŞ
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ
KÜLTÜR
YAYINLARI

A **NI**

MARAŞ, BAKİ KAHRAMANLARIN ŞEHRİDİR

Bir millet ancak tarihini hatırında tuttuğu kadar diri kalır. Geçmişini ve onu anlamlı kılan kendine has değerlerini unutan milletler yok olmaya mahkumdur. Elinizdeki bu kitap özelde Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ilk büyük zaferini, bir halk mücadelesiyle ortaya koyan Maraş şehir tarihine, genelde ise Ulusal Kurtuluş Savaşı, Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye'nin bu zaferdeki kritik önemine ve başarısına ışık tutmak üzere büyük bir ciddiyetle hazırlandı. Başta bu çalışmanın hazırlık aşamasında titizlikle çalışan, Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın yerel tarihinin yazımına ömrünü adayan Yalçın Özalp'a Allah'tan rahmet diliyorum. Millî Mücadele'nin ilk kazanıldığı yer olan Kahramanmaraş'ımızın gizli kahramanlarının, 12 Şubat'ın her an hatırda kalması, unutulmaması ve daima anılması için bu çalışma çok kıymetlidir. Emegi geçen herkese sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

HAYRETTİN GÜNGÖR
Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanı

İçindekiler

Editörün Notu.....	15
Ön Söz	17

ER KİŞİLER

Hicri 1291 “Milâdî 1875” Doğumlular	21
Hınaz (Hemez) Rıdvan	21
Hicri 1293 “Milâdî 1877” Doğumlular	24
Döndü İbrahim.....	24
Hicri 1295 “Milâdî 1878” Doğumlular	24
Döndü İbrahim.....	24
Tuğgözata (Toğuz) Arslan Bey	26
Osman Tufan Paşa.....	80
Gök Yusuf	90
Tutak Ali	91
Hicri 1307 “Milâdî 1891” Doğumlular	91
Aytemiz Mehmet	91
Erbilir Ali	92
Gündüz Hacı Mehmet.....	93
Hicri 1310 “Milâdî 1894” Doğumlular	93
Açıkgöz Zekeriya	93
Keman Ahmet	94
GÜNDÜZ Hacı Mehmet.....	94
Kanduri Hacı Vakkas	95
Nacar Mehmet.....	97
Nahırcı Mehmet	97
Zorkun Halil	98
Hicri 1306 “Milâdî 1890” Doğumlular	100
Bağlar Mehmet.....	100
Dönük Hacı	100

Kurtul Hacı Ali	101
Hicri 1306 “Milâdî 1890” Doğumlular	102
Ak Vakkas	102
Atmalı Halil	102
Dilli Ahmet	103
Güneysi Hüseyin.....	103
Karadeniz İbrahim.....	103
Kaya Durdu.....	104
Neşmend Halil.....	106
Polat Habib.....	108
Temiz Abdî	108
Hicri 1312 “Milâdî 1896” Doğumlular	109
Ağdur Hanifi.....	109
Yapışkan Mehmet.....	109
Hicri 1313 “Milâdî 1897” Doğumlular	110
Adanır Nuri	110
Akgün Duran	110
Duyar Mehmet	120
Genç İbrahim	130
Gıyıkçı Halil.....	130
Şekerli Mustafa	131
Tanyıldız Mehmet.....	131
Hicri 1314 “Milâdî 1898” Doğumlular	132
Göktaş Ömer	132
Özsoy Hacı Hüseyin	132
Hicri 1315 “Milâdî 1899” Doğumlular	133
Abdulkadiroğlu Yahya	133
Bakır Mehmet Ali	133
Çarpar Ökkeş	134
Dağ Celil.....	134
Dutma Mehmet Ali	134
Goyuncu Mehmet.....	136
Görür İbrahim.....	137
Gözübüyük İbrahim	138
Kalaycı İsmail	139
Kayalıoğlu Ahmet.....	139
Kıraççahallı Hasan	139
Kürkçü Ali.....	141
Memmedoğlu Hüsin (Hüseyin).....	141
Muttalip Emmi	144
Nedirli Durdu	144

Özen Ahmet	145
Sever Mehmet.....	146
Hicri 1317, Milâdî 1901 Doğumlular.....	147
Arık Ömer.....	147
Edikli Mehmet	147
İncegül Hasan.....	149
Avasoğlu Ali	150
Öknar Müslim	150
Paçacı Durdu	151
Pekmezci Durdu Mehmet.....	152
Vurkaç Ökkeş.....	152
Yalçınkaya Ökkeş.....	153
Molla Duran Torunu	154
Muhacir İsmail	155
Hicri 1318, Milâdî 1902 Doğumlular.....	155
Damar Mehmet	155
Doğan Şih Mehmet	156
Dokumuş Ahmet.....	157
Emirmahmutoğlu Sait	157
Tarakçıoğlu Ali	160
Hicri 1319, Milâdî 1903 Doğumlular.....	160
Bilâl Hacı Ahmet	160
Ertörer Ali.....	160
Karaömeroğlu Ökkeş.....	161
Kömeç Ali	161
Mahçiçek Ali.....	162
Nazlı Mehmet.....	162
Tatar Ali.....	163
Yırtıcı Zekeriya	163
Zabit Mustafa	163
Hicri 1320 “Milâdî 1904” Doğumlular	164
Bozok Osman	164
Hicri 1321” Milâdî 1905 “Doğumlular	164
Garip Ökkeş.....	164
İlgın Abdi	165
Kamer Halil.....	165
Kılıç Sallayan Mahmut.....	165
Tecirli Ökkeş.....	166
Varol Muharrem.....	166
Hicri 1322 Milâdî 1906 Doğumlular.....	166

Büyükçapar Ali Mustafa	166
Türkkorur Mehmet.....	167
Hicri 1323, Milâdî 1907 Doğumlular	167
Çakmak Ali (Köşker).....	167
Velioglu	168
Zabun Ahmet Halit	168

HATUNLAR

Hicri 1319 “Milâdî 1903” Doğumlular	170
Küçükçapar Fatma.....	170
Hicri 1320 “Milâdî 1904” Doğumlular	170
Arabacı Elif	170
Tümgavut Nevruz.....	171
Hicri 1323 “Milâdî 1907” Doğumlular	171
Güvenen Seher	171
Hicri 1327 “Milâdî 1911” Doğumlular	172
Akgün Emine	172
Hicri 1328 “Milâdî 1912” Doğumlular	173
Erantepli Nevruz	173
Meryem Hatice	174
Tevlütünü (Doğum Tarihini) Bilemediklerimiz	175
Ertürk Dilber.....	175
Gönen Nigar	175
İsmi Bilinmeyen Hatunlar	176
Fındıcak Kilisesi Harabesi - İsmi Söylemeyen Hatun	176
Türkiye’deki Amerikan Okullarında Eğitim Alan ve Bu Okulları Anlatan Hatunlar.....	179
Münire (Bayezit) Kazancı	181
Naciye (Gökdemir) Tuncel.....	182
İsmet Özdemir.....	182

SÜBYANLAR

Hicri 1327 “Milâdî 1911” Doğumlular	186
Kulotu Mustafa.....	186
Hicri 1328 “Milâdî 1912” Doğumlular	187
Genç Hasan (Güççük).....	187
Kamil Alperen	188

AFŞİN

Hicri 1311 “Milâdî 1895” Doğumlular	189
Karakuş Mehmet.....	189

Hicri 1315 “Milâdî 1899” Doğumlular	190
Coşkun Mehmet	190
Şahinkaya Hacı Durmuş	192
Hicri 1306 “Milâdî 1890” Doğumlular	194
Şener İbiş	194
Hicri 1318 “Milâdî 1902” Doğumlular	196
Arıkan Ahmet	196
Hicri 1321 “Milâdî 1905” Doğumlular	197
Altınöz Osman Necati	197
Pazarcıklı Paşo Ağa	198
ELBİSTAN	199
Mehmet Efendi	199
Hicri 1310 “Milâdî 1894” Doğumlular	201
Acar Mustafa	201
Hicri 1315 “Milâdî 1899” Doğumlular	202
Kişi Durdu	202
Hicri 1317 “Milâdî 1901” Doğumlular	202
Mustafa Bozgeyik	202
GÖKSUN	203
Arslan Bey	203
PAZARCIK	203
Hicri 1315, Milâdî 1899 Doğumlular	203
Demirdöven Mustafa	203
Hicri 1315 “Milâdî 1899” Doğumlular	205
Kapıkulu Hüseyin	205
İKİNCİ ELDEN HATIRALAR	
Hicri 1299 “Milâdî 1883” Doğumlular	208
Şişmanzade Arif Efendi	208
Hicri 1315 “Milâdî 1899” Doğumlular	208
Ganiyusuf Oğlu Hayri	208
Bolatkale Ali	210
Vakkasoğlu Hilmi	216
Evliya Hasan Fehmi (Dr.)	223
MARAŞ SAVUNMASI’NDA İSMİ ZİKREDİLEN ŞEHİT VE GAZİLERİMİZDEN BAZILARININ RESİMLERİ	313
İNDEKS	319

ER KİŞİLER, HATUNLAR VE
SÜBYANLARIN DİLİNDEN

MİLLÎ MÜCADELEMİZ

Yalçın Özalp

*Fatma kızı Meliha,
Makbule oğlu Yusuf Kenan
ile ceddım, ecdadım,
şehit ve gaziler ile tüm
okurlarımın ecdadlarına
Fatihalar bağışlamanız
temennilerimle.*

*Tarihten ders almayanlardan
tarih intikam alır.*

Yalçın ÖZALP

EDİTÖRÜN NOTU

XX. yüzyılın ikinci yarısı, tarih yazımında yerel tarih çalışmalarının hem ulusal hem de uluslararası mercekte giderek daha fazla önemsendiği ve bir anlamda yadsınmadığı bir tarih yazımı sürecini ortaya çıkarmıştı. Gündelik hayatın, sıradan insanın ve hayatın akışı içerisinde yer alan olayların merkeze alındığı bu yeni tarih anlayışında insan, yazımın asıl öznesi konumuna gelmişti. Siyasi olayların, savaşların ya da liderlik anlatısının ön plana çıkarıldığı makro tarih anlayışında sıradan olaylar, sıradan insanlar ve bilhassa genel tarih anlatısının arka plana attığı kadınlar ve çocuklar çoğu zaman göz ardı edilmiş ve devre dışı bırakılmıştı. Son yıllarda sayısı giderek artan yerel tarih ve gündelik hayat çalışmalarında konu, unutulmuş bu hayat öznelerini yeniden gündeme getirmeye başlamıştır. Bu olumlu değişimin yanında yerel ya da genel tarih çalışmalarının merkezinde yer alan sözlü tarih çalışmaları ise çoğu zaman göz ardı edilmiş ancak tarih anlatısının en temel başvuru metotlarından birini oluşturmaya devam etmiştir.

“Tarihçi ancak kaynakları kadar iyidir.” sözü tarih ilminin belgesel ve akademik yönüne ışık tutar niteliktedir. Sözlü tarih çalışmaları akademik çevrelerde yeterince ilgi görmeyen bu nedenle yerel tarihçilerin elinde yaşama alanı bulan bir çalışma alanını oluşturmaktadır. Uzun ve titiz bir çalışma sonunda elinizde bulunan bu kitap hem kadın, erkek, çocuk yani sıradan hayatın asli unsurlarını temel alan bir yerel tarih çalışması hem de sözlü tarih metodunun büyük güçlükler içinde kullanıldığı bir eser olması bakımından son derece önemlidir. Kurtuluş Savaşı gibi şehir ve toplum hafızasında kişi, mekân ve olay örgüsünün canlı tutulduğu bir evreye, yaşayan canlı tanıkların dilinden ışık tutan bu çalışma, yerel ve ulusal tarihe sıradan insanların dilinden bir bakış sunmaktadır. Bu kitap özelde Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ilk büyük zaferini, bir halk mücadelesiyle ortaya

koyan Maraş şehir tarihine ve genelde ise Ulusal Kurtuluş Savaşı, Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye'nin bu zaferdeki kritik önemine ve başarısına ışık tutmaktadır. Bu çalışma yazarının metin içi kritize etme çalışmaları çerçevesinde de ele alındığında bir tarih eserinin sahip olması gereken birçok özelliğe sahip görünmektedir. Akademik araştırmalarla başladığı kariyerini her zaman amatör-araştırmacı ruhuyla beslemeyi başarmış olan Yalçın Özalp'in bu eseri, yerel tarih araştırmacılarına örnek olacak nitelikte ince, titiz ve kapsamlı bir çalışmanın ürünüdür. Uzun yılların emeği olarak ilki Gazilerin Dilinden Millî Mücadelemiz ismiyle yayınlanan çalışmanın bir devamı olan Er Kişiler, Hatunlar ve Sübyanların Dilinden Millî Mücadelemiz kitabı Özalp'in her aşamasıyla bizzat ilgilendiği, gazi ve tanıklarla kapı kapı gezerek yaptığı birebir röportaj ve kayıtların ele alındığı ancak kendisinin basımını göremediği son eseridir. Bu nedenle bu eserin yayımlanması Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın yerel tarihinin yazımına bir ömür adayan Yalçın Özalp'a bir vefa ve minnet borcu olarak addedilebilir. Bu sebeple kitabın tasarımında ve içerik düzenlemesinde orijinal esere sadık kalınmaya çalışılmıştır. Bilhassa gaziler ve tanıklarla yapılan söyleşi ve röportaj kayıtları, bir sözlü tarih çalışması olması nedeniyle yoğun olarak bazı ağız ve şiveleri içermektedir. Ancak bu kayıtların aslına sadık kalınarak olduğu gibi yayımlanması Özalp'in isteğine paralel olarak bizlerce daha uygun bulunmuştur. Bu kayıtların yapılacak dil ve kültür çalışmalarının yanı sıra dönemi ele alacak birçok çalışmaya esaslı bir kaynak teşkil edeceği şüphesizdir.

Millî Mücadele gibi ülkenin kurucu misyonu üzerinde derin izler bırakmış bir evresini, mücadelenin ilk zaferinin kazanıldığı yer olan Maraş temelinde ele alan bu eser, dönemin birinci el kaynaklarının günümüze ulaşamayan verileri dikkate alındığında çok daha büyük bir önem kazanmaktadır. Dr. Yalçın Özalp'in akademik bilgi ve belgeyi, sözlü tarih tanıklıklarıyla bütünleştirerek akademik ve amatör tarihçiliğe iyi bir örnek olarak ortaya çıkardığı bu eserini ilim âleminin hizmetine sunmaktan mutluluk duymaktayız.

ÖN SÖZ

Bu çalışmama bir giriş yazısı yazamayacağım. Şehrimizi işgal eden, o yıllarda “Devlet-i Fehime” diye anılan Fransa Devleti’nin Ermenilerden teşkil ettikleri “İntikâm Alayları” ile akla hayale gelmez mezalimler yapmaları bir tarafa, “Milletler Arası Harp Kanunları”nı dahi hiçe sayarak ibadet yerlerimizi ateş altına almışlardır.

Maraş Kalesi Burcu

ER KİŞİLER

Hicri 1291 “Milâdi 1875” DOĞUMLULAR¹

Rıdvan Hınaz

HINAZ (HEMEZ) Rıdvan²

Doğum tarihimizi bilmem ama yaşım 100'den fazla. Çanakkale, Yemen, Maraş ve Antep savaşlarına katıldım. Tam yaşımı bilmiyorum ama Maraş Harbi'nde 30–35 arası vardım.

¹ Tarih dönüştürmelerinde Türk Tarih Kurumu web sitesinden faydalanılmıştır.

² Yalçın Özalp, *Gazilerin Dilinden Milli Mücadelemiz*, Ankara, 1986, s. 230–232'de “Ali oğlu Rıdvan Hemez” 1316 (1900) doğumlular bölümünde bulunmaktadır. Gazinin doğum tarihini kesin bilmemesi bu kargaşaya sebep olmuştur. Bu bölümde neşredilen söyleşi ise Sayın Hilmi Vakkasoğlu tarafından teyp ile yapılan röportajdan alınmıştır. Teyp bandı Sayın Ali Belli tarafından hıfzedilmektedir.

Çanakkale Cephesi'nde kumandanımız Mustafa Kemal Paşa idi. Çanak-kale'de gördüklerimin hangi birini anlatayım. Ama bizim Mehmet Çavuş'un, İngiliz vapurunu patlatışını hiç unutamam. İşte o çarpışmada, bir yan ateşi sonu, başımdan yaralandım. Çanakkale'den geldim.

Maraş'a önce İngilizler geldi. Onlar bize bir şey yapmadılar. Arap askerleri de vardı. Ramazanda bizden kendilerine hoca bulmamızı istediler. Ben de Arapçayı bildiğimden, onlarla konuşup, kendilerine hoca buldum. Daha sonra Araplar, bize silah vermek istediler. Biz korktuk, almadık bizi oyuna getirirler diye. Daha sonra İngilizler giderken Araplar, bize haber yollayarak, Kışla'nın oradaki zibile silah gömdüklerini haber verdiler. Orada çok silah bulduk.

Günlerden cuma idi. Namaz kılmak için Ulu Cami'ye gittik. Nahirönülü Topal Ali vardı. Hoca hutbeye çıkınca Topal Ali:

“Hoca Efendi, bizim bayrağımız yok, burada namaz kılınmaz.” dedi.

Hemen camiden çıkıp, elimize ne geçirdiysek, hücumla geçtik. Kale'nin her tarafı insan kaynıyordu. Biz büyük kapıdan girdik. Gâvurlar bizi görünce, küçük kapıdan kaçtılar. Biz bayrağı yeniden Kale'ye çektik. Daha sonra Hükûmet'in³ oraya indik. Şadırvan havuzunun önünde jandarma komutanı oturuyordu. Jandarma kumandanından silah istedik. Bize silah vermeyeceğini söyledi.

Daha sonra, Jandarma Mehmet Bey vardı. O, bize silah vereceğini söyledi.

Devriyeye çıkan jandarmalar silahları evlere dağıtıyor, silahsız geri dönüyorlardı.

Kuyucak Kahvesi zengin yeri idi. Akşam, oraya iğne atsan yere düşmezdi. Ermeni gençler orada otururdu. Tam takım bir çalgısı vardı.

Millîş Nuri, rahmet olasıca, “Pazar günü burayı basalım.” dedi. Millîş Nuri, Şükrü Bey, Rifat Bey'in kardeşi Şükrü Bey çok cesurdu. Kanlıdere Köprüsü'nden göle kırmışlar, Şekerli Camisi'nin yanına gelince, birisi caminin helasına girmiş, dört tanesi gitmiş, kahveye girmiş. Kahveye girince yer göstermişler, oturtmuşlar. Garson gelmiş, ne içeceklerini sormuş. Onlar da arkadaşlarının olduğunu, gelince, beraber içeceklerini söylemişler. Garson gitmiş, dolanmış, yine gelmiş, ne içeceklerini sormuş. Onlar da:

“Arkadaşımız var, o da gelince beraber içeriz. Sen şarkıcılara söyle de şu türküyü çalsınlar.” demişler.

³ Hükûmet, yönetim binası, şimdiki vilayet binası karşılığı...

Garson gitmiş, çalgıcılara söylemiş, çalgıcılar çalmamış. Garson üçüncü defa gelmiş, gene ne içeceklerini sormuş.

“Siparişlerimizi çalsınlar da içelim.” demişler.

Garson, çalgıcılara gitmiş, gene çalmayınca ve bizimkiler, oturdukları iskemleleri fırlatınca kahve karışmış. Bu sırada, Şekerli Camisi’nin helasına giren arkadaşları da gelip kapıyı depikle vurunca, Tepiz Hacı baskına gelmiş sanmışlar. Kahve boşalmış, kimse kalmamış. Ondan sonra iskemleyi çekmişler, çalgıcıları da salmamışlar, gece yarısına kadar, yani sahura kadar çalgı çaldırmışlar.

Antep’e çete olarak 300 kişi gittik. Antep’e varmadan “Dülük Baba”ya, “Üç Dut” denilen yere vardık. Orada konakladık. Orada (...) biri vardı, ondan şüphelendim ama kimseye bir şey söylemedim.

Topakhane’den Antep’e sabaha karşı girerken (...)’li haber vermiş olacak ki, girer girmez başımıza top yağmaya başladı. Ama kimseye bir şey olmadı.

Şehri kurtarmak için hiçbir şey yapmadılar...

Maarif Dairesi’nin yanında hamam vardı, (...)’li, şehir işgaldeyken orada içip, kız oynatırlardı. (...)’i kurtaranlar ise Maraş, Urfa gibi dışardan gelenlerdi... Maraş Harbi’nden dokuz ay sonra kurtuldu.

Haruniye’de de 18 şehidimiz var.

Biz, memleketimizden düşmanı, iman gücüyle kovduk. Yine savaş olsa, vatanımı kurtarmak için yine savaşırım.

Fransız ve Ermeniler, halkımıza işkenceler yaptılar. Küçük çocuklara çeşitli işkenceler yapıp, diri diri yakıyorlardı. Hamile kadınların karınlarındaki çocukları, süngüleriyle çıkarıp öldürüyorlardı.

Ah oğlum ah! Bazı helal süt emmişler çok iyi davranıyorlar ama harp esnasında samanlıkta saklananların veletleri, akılları sıra alay ediyorlar. Benim çok zoruma gidiyor. Devlet sağ olsun, üç ayda elli bin lira para veriyor, geçimime yetmiyor amma, bu parayı vermeseydi ne yapardım?

Veli Gödeoğlu ve Rıdvan Hınaz

Hicri 1293 “Milâdi 1877” DOĞUMLULAR

DÖNDÜ İbrahim⁴

Ermeni Agop demiş ki: “Eğer İbrahim Ağa’yı ocağıma düşürür, gendini yesir edersem, iki elini üst üste koyup zeytin ağacına mıhlar, yanına ateşi yakar şarap destisini açar, etinden meze yapar içirim.”

Bunu duyunca, Ali dayı’yı da yanıma alıp Agop’un evine gittim. Mümkünü mü var içeri girmenin? Kale suru gibi duvarlar, her deliğin başında bir makinalı tüfek, içeri Fransız askeri dolu...

Neyse bir gün Fransız kaçıp Ermeni’yi ettiğiyle baş başa bırakınca, Agop elime geçti... Beni (...)

Gözüme gan oturmuş, şimdi memlekette “Gözü Gırmızı İbrahim Ağa” diye bilirlir.

Hicri 1295 “Milâdi 1878” DOĞUMLULAR

DÖNDÜ İbrahim⁵

Şubatın ilk günleri idi. Düşman, şehrin her tarafında müstahkem mevkiller tutmuş, şehrin Müslüman mahallelerini, hatta kadın ve çocukların toplu olarak

⁴ Mağrağ Mahallesi’nden.

⁵ Mağrağ Mahallesi’nden.

saklandıkları camileri ve evleri dahi top ateşine tutup, yakıp yıkıyordu. Halk büyük bir endişe içindeydi. Muhasaranın gittikçe şiddetini artırması karşısında bir şeyler yapmak gerekiyordu. 5-6 Şubat günleri şiddetli ve soğuk kar tipişi altında, amcam Yahya Bey'in emrinde 60-70 kişi toplandı, "Nahrönü Çetesi"ni teşkil ettik. Silah yoktu, birçoğumuz balta, dahra, sağlam odunlar bulduk. Bazılarında dolma tüfekler vardı. Sekiz tane de Rus mavzeri bulunuyordu. Düşman, şimdiki Muallim Hayrullah Okulu ve onun biraz aşağısındaki Mehmet Çavuş Değirmeni'nde mevzi tutmuştu. Bizim mahalleyi seri top ve makineli tüfek ateşiyle tarumar ediyordu.

Yeni kurduğumuz çete grubuyla akşam ezanından sonra "Allah! Allah!" diyerek düşman mevzilerine saldırdık. Düşman ateş yağdırmaya başladı. Düşman siperlerinin bulunduğu Mehmet Çavuş Değirmeni'ne geldiğimizde amcamın "Yandım Ahmet!" diye bağırdığını duydum. Onu nasıl bulup sırtladığımı bilmiyorum. Ben amcamı götürürken, değirmeni ele geçiren çetelerin okudukları ezan sesini duydum.

O gün bu gündür düşmanın kaçışına hâlen aklım yetmez. Amcam daha sonra iyi oldu.

*Arslan Bey*⁶

⁶ Bu bölüm, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 2004 tarihinde neşrettiği *Maraş Direnişinin Başındaki Serkomiser Ali Bey* isimli eserin Yalçın Özalp tarafından hazırlanan birinci baskısının 3-11 nolu sayfalarından alınmıştır. Başkomiser Ali Arslan Tuğgözata (Toğuz)'nın Emniyet Genel Müdürlüğü Personel Dairesi Başkanlığı arşivinde bulunan A-432 numaralı özlük dosyasından alınan malumat: Mirza Zade Abdullah Hasan oğlu Ali Arslan Tuğgözata (Toguz), 1886 yılında Maraş sancağı Göksün kazasının Kırk (Fındık) köyünde dünyaya geldi.

TUĞGÖZATA (TOĞUZ) Arslan Bey

Tuğgözata (TOĞUZ) Arslan Bey, ilköğrenimini doğum yeri olan Göksun kazasında tamamladıktan sonra, Elbistan Rüştîye Mektebini bitirerek medreselere devamla ilim tahsilinde bulunmasına karşılık icazetname (*diploma*) almaya muvaffak olamadı.

Bir müddet Göksun kazasının köylerinde bulunan iptidai (*ilkokul*) mekteplerinde öğretmenlik görevlerinde bulundu. 12 Teşrinievvel 1909 tarihinde Göksun kazasının, iptidaiye mektebi muallimliğine sözü geçen kazanın idare meclisinin kararıyla atanarak bir ay kadar devam etmesine karşılık, maaşının yetersizliğinden dolayı görevden ayrılarak iş aramak üzere Halep'e geldi.

Pınarbaşı'nda vuku bulan müracaatı üzerine yapılan araştırma, inceleme ve değerlendirme sonucunda polis mesleğine alınmasında herhangi bir sakıncanın bulunmaması üzerine, yapılan seçme ve yazılı yarışma sınavı sonucunda başarılı olması üzerine polis mesleğine alındıktan sonra, 1 Mart 1910 tarihinde Halep Tensikat Komisyonu'nun kararıyla polis memurluğu görevine ataması yapıldığından atama tarihi itibarıyla Halep polis memurluğu görevine başladı. Pınarbaşı Halep vilayeti polis kadrosunda polis memuru olarak görev yapmakta iken, vefat eden Osman Ağâh Efendi'den geriye kalan komiser muavinliği kadrosuna atanmak için müracaatta bulundu. Yapılan yazılı yarışma sınavında başarılı oldu ve Halep Emniyet Müdürlüğü komiser muavinliği görevine ataması yapıldı. Eski görevinden ayrılarak 20 Kânun-u evvel 1911 tarihi itibarıyla komiser muavinliği görevine başladı.

Halep vilayeti polis kadrosunda komiser muavini olarak görev yapmakta iken, 15 Şubat 1911 tarihinde mesleki ilköğrenimini tamamlamak üzere Beyrut Polis Mektebinin 3'üncü eğitim ve öğretim devresine katılarak okutulan mesleki dersleri tahsil ettikten sonra, aliyyülâlâ (*pekiyi*) dereceyle şehadetname almaya hak kazanarak polis okulundan mezun oldu.

Halep vilayeti polis kadrosunda komiser muavini olarak görev yapmakta iken, naklen Beyrut vilayeti polis kadrosu komiser muavinliği görevine ataması yapıldığından eski görevinden ayrılarak Beyrut'ta göreve başladı.

Beyrut vilayeti polis kadrosunda komiser muavini olarak görev yapmakta iken, vuku bulan müracaatı üzerine yapılan yazılı yarışma sınavında başarılı olarak bir üst rütbeye terfi etmeye hak kazandığı için ikinci komiserlik rütbesine terfi ettirildi. Daha sonra 10 Haziran 1915 tarihli atama kararıyla Halep vilayeti polis kadrosu

ikinci komiserliği görevine ataması yapıldığı için 14 Haziran 1915 tarihinde ikinci komiserlik görevine başladı.

Beyrut vilayeti polis kadrosunda görev yapmakta iken, 28 Nisan 1916 tarihli atama kararıyla naklen 3 lira maaşlı Beyrut Polis Mektebi Dâhiliye Zabıtlığı göreviyle terbiye-i bedeniye ve talim muallimliği görevine ataması yapılarak aslı görevine hâlel gelmemek üzere öğretmenlik yapması uygun bulundu. Bununla birlikte, eski görevini sürdürmek şartıyla dâhiliye zabıtlığı ve öğretmenlik görevine başladı.

Beyrut vilayeti polis kadrosu ikinci komiserliği görevinin yanında geçici olarak Polis Okulu Müdürlüğü emrinde ikinci komiser olarak da görev yapmakta iken, görülen lüzum üzerine Trablusşam sancağının önemi ve 1 Ağustos 1917 tarihli atama kararı sebebiyle Trablusşam sancağı polis kadrosu ikinci komiserliği görevine ataması yapıldı. Atama tarihi itibarıyla eski görevinden ayrılarak Trablusşam'da göreve başladı.

Trablusşam sancağında ikinci komiser olarak görev yapmakta iken, vuku bulan müracaatı üzerine 9 Teşrinievvel 1917 tarihinde yapılan yazılı yarışma sınavı sonucunda bir üst rütbeye terfi etmeye hak kazandı. Serkomiserlik rütbesine terfi ettirilerek, 10 Teşrinievvel 1917 tarihli atama kararıyla Trablusşam sancağı polis kadrosu serkomiserliği görevine ataması yapıldı ve atama tarihi itibarıyla eski görev yerinden ayrılarak yeni görev yerinde işe başladı.

Trablusşam sancağı polis kadrosunda serkomiser olarak görev yapmasının yanı sıra da Trablusşam Mutasarrıflığı tarafından Trablusşam Aşar Kontrol Memurluğu görevini de geçici olarak yerine getirmekle yükümlü kılınması üzerine 17 Temmuz 1918 tarihi itibarıyla bu görevi de yürütmeye başladı.

Bu görevi esnasında, Birinci Dünya Savaşı sebebiyle bu bölgede süren savaşlar sonucu bölgenin işgale uğraması ve akabinde mütarekenin imzalanması üzerine doğum yeri olan Maraş livasına döndü. Maraş livasının da işgal altında olmasından sebep direniş kuvvetlerinin başına geçerek Fransızlara karşı oluşan millî direnişi örgütledi. Akabinde, Müdafaa-i Hukuk Teşkilatını kurarak millî kuvvetlerin başına geçti. Bu hareketiyle Maraş'ın düşman işgalinden kurtarılmasında birinci amil oldu. Emrindeki millî kuvvetlerle Antep savunmasına da yardımcı oldu.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Birinci Dönem Maraş Milletvekili seçilen Hacı Mehmet Efendi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gelmeyip istifa etmesi üzerine 17 Mayıs 1920 tarihinde Maraş Milletvekilliği görevinde boşluk oluştu. Bu göreve seçilmesi nedeniyle 4 Haziran 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisine katıldı. Meclise katılmasına karşılık, Maraş Mutasarrıflığının ve Adana

Cephesi Komutanlığının gösterdiği lüzum üzerine alınan meclis kararıyla izinli sayılarak, “*Güney Cephesi*”ne gönderildi. Cephedeki görevinin sona ermesi üzerine tekrar meclise döndü. Meclisin son toplantı yılında PTT Komisyonunda çalıştı.

Millî Mücadele’de bilfiil ateş altında fedakârlık ve kahramanca hizmeti sebebiyle *Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası* ile ödüllendirildi.

Birinci dönemdeki milletvekilliği görevi sona erince Maraş’a dönerek tarım ve çiftçilikle uğraşmaya başladı. 7 Haziran 1963 tarihinde vefat etti.

Evlî olan Ali Arslan TOĞUZ (TUĞGÖZATA), üç çocuk babası idi.

Arslan Bey, 1275 yıllarında Kafkasya’dan göç eden Toğuzata kabilesinin Maraş bölgesine yerleştirilen bir boyuna mensuptur. Babası jandarma çavuşu Hasan Beyzâde Abdullah Efendi’dir.

1302 (1886) yılında Fındık köyü’nde doğmuş, Elbistan’da rüştiyeyi okumuş, 1314 yılında yine Elbistan’da medrese tahsiline ve Arapçaya çalışmış, meşrutiyetin ilanı üzerine Halep’e giderek orada polis mesleğine intisap etmiştir.

1327 (1911)’de bir derece yükseltilerek Beyrut Polis Mektebi’nde görevlendirilmiş. Başarılarından dolayı komiser muavinliğine, iki sene sonra da başkomiserliğe terfi ettirilmiştir. Başkomiser olarak Trablusşam livasında çalışırken buraların işgal edilmesi üzerine Maraş’a dönmüştür. Buradan ötesini kendisinden dinleyelim:⁷

“... Sevgili Maraş’ı İngilizler işgal etmişlerdi. Bu işgali tezahürat ve sevinçle karşılayan Maraş’ın yerli Ermenileri galeyana gelerek fevkalade nümayişler yapıyorlardı. Halkın işgal kuvvetlerine ve yerli Ermeni taşkınlıklarına duydukları nefret dolayısıyla hissiyatlarına ve fikirlerine müracaat ettiğimde kısmen münevver kimseler İngilizlerin, Fransızlardan daha ehvenişer olduğu mütalaasına rağmen halk efkârında ise İngilizlerin daha fena olduğu, uyuşturucu vaziyetlerine rağmen daha fena hareket ederek Nablus’ta katliam yaptıkları yolundaki sözler daima nefretle anılıyor ve alınacak intikam için mukadder günler sabırsızlıkla bekleniyordu. Düşman, düşmandı. İngiliz olmuş Fransız olmuş ikisi de birdi. Maraşlı için yapılması gereken şey mübarek topraklarını kirleten, istiklalini almak isteyen müstevliye silahla karşı koymak ve canı pahasına da olsa sevgili vatanını karış karış müdafaa etmektir. Bu azim ve imanla pek muhterem arkadaşlarımla beraber geceli gündüzlü

⁷ Özalp, a.g.e., s. 106.

çalışarak Müdafaa-i Heyeti Merkeziye reisliğini deruhte ettim, düşman Maraş'tan kovalanınca da Güney Cephesi Kuvayı Millîye Komutanlığına getirildim.”

İstiklal Madalyası ile taltif edilen ve birinci devre şehrimizi Büyük Millet Meclisi'nde temsil eden bu kahramanımız kalbimizde yaşamaktadır.

Arslan Bey'in Hatıraları⁸

Birinci Cihan Harbi'nde ordularımız gerek yalnız ve gerekse fiilen iştirak ettiğimiz müttefikin cephelerinde sayıca ve mühimmatça kendilerinden daha çok üstün düşman kuvvetlerine karşı kemal-i şan ve şerefle harp etti. Ordularımız, müttefiklerimiz hesabına taarruza geçti. Şark'ta (*Doğu*) Süphan Dağı'nı, Cenup'ta (*güney*) Sina Çölü'nü aştı. Kanal'da, Kut'ül Amare'de İngilizlerden esir getirdi, Çanakkale'de düşmanı denize döktü. Fakat Mekke Emirî Şerif Hüseyin'in ihaneti, Ermeni ve Rumların isyan ve hıyaneti ülkede sarsıntı oluşturdu. Makedonya cephesindeki bozgunluk üzerine harp aleyhimizde elim bir akıbetle neticelendi.

31 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Hükûmetin, güney vilayetlerini tahliye etmek gâfletinde bulunmasıyla düşmanlarımız güneyde bir Kürt Hükûmeti, Kilikya'da bir Ermeni yurdu ve Anadolu'nun her tarafından topladıkları Ermenilerle Kilikya ordusu, alay ve taburları teşkil edildi. Hükûmetin zaafından istifade ederek, mütareke mevaddi hilâfına (*maddelerinin aksine*) Yunanlılar İzmir'i işgal etti. İngilizler de Musul, İstanbul ve güney vilayetlerini işgal etti.

23 Şubat 1919 günü İngilizler şehre girerken Ermeniler aşırı nümayişler yaptılar. Ermeni taburunun bulunması ve Kilikya Ermeni yurdunun neşe ve heyecanı ile kaplarına sığmıyorlardı. Birkaç gün sonra Ermeni askeri bir Nedirlili (Kavlaklı)'yi şehit etti, memleket eşrafının te'dibi (*haddini bildirme*) için tahkikat yapıldı, vaktiyle Müslüman olan evli kadınları cebren alarak götürdüler. Ermeniler Adana'da Kalem Müdürü Cemal'i, Osmaniye'de Telgraf Memuru Muharrem'i, Erzin'de bir muallimi şehit ettiler, tehcir esnasında Maraş mutasarrıfı iken Sivas'ta bulunan İsmail Kemal'i tahkikat yapılmak üzere celp ettiler ve Maraşlı Çavuş Emîni Ali (*Aytemiz*)'i Halep'teki İngiliz divan-ı harbine sevk ettiler İstanbul'da tehcirle alakalı Diyarbakır valisi Reşit Bey'in tevkif edilmemek için intihar eyledi; esareten gelenler işgal kuvvetlerinin yaptıkları fecaiyi yaydılar. Maraş, Antep, Urfa ve Mardin'in, Kilikya hudutları içine alındığı ilan edildi, Suriye ve Kilikya Fransız mandasına verildi. Maraş'ta millî mücadele fikrini yaymak adına teşkilat hazırlıklarına başlandı.

⁸ Arslan Bey'in hatıraları ile bilgiler oğlu Ahmet Toğuzata'dan Yalçın Özalp tarafından alınmıştır.

Komiser Cemal, Halep'ten arkadaşım. Her gün yüzlerce sahife tahkikat yapıyordu. Aciz kalmışlardı. Yüzbaşı Mahmut'la tanıştık. O da yapılan zulümlerden bahsederek sızlanmakta idi. Bir gün Yüzbaşı Mahmut'a: *"Teşkilat yapmak üzere Miralay Fuat Bey'in emrinde birçok Erkân Harp heyeti geldi. Memleketin şayan-ı itimat kimseleriyle görüşülmesini teklif ediyorlar."* dedim.

Yüzbaşı Mahmut, *"Doktor Mustafa Bey'e gidelim."* dedi, birlikte gittik. Doktor bizi iyi karşıladı. Suriye'de Fransızların Hristiyanları şımartarak envai türlü fecaiyi yaptıklarını İslamların birçok tedbirler almak mecburiyetinde oldukları söyleyince Doktor Mustafa Bey memnun oldu. Tertibat alınması taraftarı olduğunu, fedakârlıktan geri kalmayacağı fikrini ileri sürdü.

İstanbul'dan gelen Erkân-ı Harp Heyeti'nin teşkilat yapmak üzere olduklarını söyleyince Doktor Mustafa Bey memnun oldu. Tertibat alınması taraftarı olduğunu, fedakârlıktan geri kalmayacağı fikrini ileri sürdü.

Muallim Hayrullah mektep arkadaşım. Evliya'yı da evvelce tanıdığımdan, bu fikri söyleyince memnun oldular. *"Beraber çalışırız. Yalnız dikkat et burada İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne mensup kimseler bulunuyor. İngilizler aleyhine söz söyleme, bir de serbest iş görebilmek için vazife almamız lazımdır. Mutasarrıfa bir istida ver, biz de yardım edelim."* dediler.

Mutasarrıflığa istida verdim, kabul etmedi. Mutasarrıf Ata Bey ile görüştüğümde İttihatçılar aleyhinde kötü söylüyordu. *"İttihatçılar sayesinde mutasarrıf olduğunu"* söyledim, kızdı ve *"Memleketi felakete sürüklediler. İstida ver, vilayet-i müstevaliye memuru (işgal edenleri temsilen) olarak açıktan maaşınızı alırsınız."* diye cevap verdi.

Benim işe alınmayışına Hayrullah ve Evliya müteessir oldular. Mutasarrıfa ricaya gittilerse de *"Komiteci midir nedir?"* diyerek kabul etmedi. Evliya ve Hayrullah aracılığıyla Çuhadaroğlu Hacı Mehmet'in bahçesinde bir ziyafet verildi. Belediye Reisi Hacı Bekir Sıtkı Bey, Şişman Arif, Kocabaş Hacı Naci ve belediye azaları vardı.

Fransızların İngilizler gibi olmayıp Suriye'de enva-i türlü yolsuzluklarından ve Suriye'de bunlara karşı hususi teşkilatlar kurulduğundan bahsederek fikirleri istimzaç edildi. Bunlar, tertibat alınmasının muvafık olduğunu, böyle bir fikir ileri sürüldüğünden memnun olduklarını söylediler. Yalnız davet edildiği hâlde gelmeyenlerin aramızda olmaması ve gelmediklerine göre, sonra tehlikeli bir hâl zuhurunun doğabileceği bunun için, bunların da aramızda bulundurulmasına karar verildi. Bu kişilerle görüşmeyi kimse kabul etmedi. Doktor Mustafa Bey ve Ziya-i Zade Hacı Mehmet Hoca'nın görüşmesini söyleyerek dağıldılar. Yüzbaşı Mahmut'la, Doktor Mustafa Bey'e gidildi. *"Maksadımız yardımınızı temin ederek çalışmaktır."*

Mutasarrıf Beyleri, davet edildikleri hâlde gelmeyen efendileri görmesini, kendisine itimatlarının tam olmalarından dolayı memleket eşrafını, bu işleri yapabileceğimize ikna etmesini rica edince, öteden beri bu işler üzerinde elden geleni yaptığımı söyledikten sonra:

“Mutasarrıf Ata Bey gölgesinden ürüyor, bu adamla çalışmak şöyle dursun çalışanlara da mâni olacak. Mümkün olsa da buradan gitse, herhâlde bundan daha iyisi gelirdi. Ne vakit karşılaşsaksak bir türlü anlaşamıyoruz.

Beylere gelince, Şükrü Bey’i göreyim. Kadir Paşa ile aramız yoktur. Fransızların geleceği tahakkuk ederse müşkül vaziyette kalacağız. Bunun da bir çaresine bakılmalı.” diyordu.

İki gün sonra doktorla birleştik. Mutasarrıf, suret-i kat’iyyede teşkilat taraftarı olmadığını, böyle bir teşekkülün hükûmeti müşkül vaziyete düşüreceğini, kuvve-i işgaliyenin müdahalesini icap ettireceğini, Ermenilerin ihbarı üzerine tevkif edilmelerinin muhakkak olduğunu ileri sürmüştü. Beylerden Şükrü Bey’in de Mutasarrıf gibi bu işe taraftar olmadığını ifade etti. Ziya-i zade Hacı Mehmet Efendi, Kadir Paşa’ya gönderildi. Kadir Paşa da cevabı ret verdi.

Muhaliflerin kuvvetli olması, düşman işgal kuvvetlerinden ziyade, Ermenilerin suikasta hazır olmaları insanı düşündürmekte idi. Meslek arkadaşım Emniyet Amiri Zülkadiroğlu Tahir ile Şükrü Bey’e gittik. Fikrini istimzaç ettim. Hakikaten doktorun söylediğinden daha ileri giderek: “*Orduların yapamadığı işleri konuşmak hamakattır (abesle iştigaldir). İttihatçılar memleketi felakete sürüklediler. Hiçbir şey yapılamaz.*” cevabımı verdi.

Kadioğulları ve Emirmahmutoğulları kendi aralarında kaynaşıyor. Ermeni emval ve emlakinden tehcirde istifade edenler müşkül vaziyette idiler.

Garpte 28 Haziran 335-23 Temmuz 335, Erzurum’da 18 Ağustos 335, Alaşehir’de ve daha birçok yerde konferanslar toplanmakta, bunlar matbuat ve ajans haberleri olarak halka günü gününe haber verilip, halk teşvik edilmekte idi. İzmir’de birçok masum kimselerin şehit edilmesi, halkı birleşmeye sevk etti. Nihayet Sivas Kongresi’nin toplanacağı şayi oldu. Esareten dönen Mülazım Necati (Kandemir) ile İsa (Kanıkoy) ve Refik (Kübatı) Sivas’a gönderildiler. 5 Eylül 335’de Sivas’ta teşekkül eden kongre, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti talimatnamesini kabul etmişti. Kongre talimatnamesinin bir nüshasını getirdikleri gibi Yörük Selim’in teşkilata memur olarak geleceklerini ve Elbistan’da Ali Bey namında bir binbaşımın bulunduğunu söylediler. Yalnız Yörük Selim, Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa’nın maiyetinde bulunmasından dolayı, kongre muhitinde hoş görünmediklerini, Maraş’ta da dikkat edilmesi gereğini söylediklerini bildirdi. Sivas Kongresi Talimatı, Maraş

Matbaası'nda çoğaltılarak yayılmıştı. Artık milletin kurtuluş gününün doğduğuna inanmasına güzel bir vesile olmuştu. Herkesin gözü, kalbi Sivas'a dönmüş havadis bekliyorlardı. Teşrinievvelde (Eylül) mebus seçimi meselesi çıktı. 1919 Teşrin-i-evvelinde galip devletler arasında hasıl olan bir itilafтан sonra Suriye ve Kilikya'daki İngiliz kıtaatının, Fransız kıtaatı tarafından değiştirilmesine karar verildi.

Fransızların gerek Adana'da ve gerekse Suriye'de envai türlü mezalim ve yolsuzluklara devam etmesi ve İngiliz işgali üzerine, Ermenilerin yaptığı mezalime karşı istihkar-ı-hayata (hayatını hiçe saymaya) karar veren Maraşlılar, bundan fazlasına tahammül edemeyeceklerini, tedbir alınması hususunu ileri sürdüler. 12 Teşrin-i-evvel 335 günü Doktor Mustafa Bey'in Camii Kebir (Ulu Cami)'de tertip ettiği toplantıda, Maraş işgal altında kalacaksa, İngilizlerin işgali altında kalmasına dair halkın kararını Hariciye Vekâleti'ne telgraf keşide edilmişse de tabii cevap alınmadı.

Wilson prensiplerini hiçe sayarak hiss-i intikamla hareket eden galip devletler; Suriye ve Kilikya'yı Fransız mandasına verdi. 30 Teşrin-i-evvel 335 Fransızlar Maraş'a gelecekti. 28 Teşrinievvel 335 Kadioğulları, Doktor Mustafa kardeşi Eczacı Lütfi, Kocabaşoğlu, Sarıkâtipoğlu Mehmet, Emirmahmutoğlu Hasip, Ebu Sait Elbistan'a gittiler.

29 Teşrin 335 Çarşamba günü kuvve-i işgaliyenin pişdarları (*öncüleri*) Maraş'a geldi. 30 Teşrinievvel 335 Perşembe günü sabahı çarşı ve pazarda fevkaladelik vardı. Ermeniler istikbale (*karşulamaya*) hazırlanıyor, nümayiş yapıyorlardı. Fransız ve Ermeni bayrakları hazırlanıyor, İslamlar ise çok müteessirdi. Ermeniler taşkınlık yapıyor, Kilikya hükûmetinin kurulduğunu ilan ediyorlardı. Çarşı Karakolu'ndan Komiser Cemil'e telefonla, Ermenilerin taşkınlıklarına meydan verilmemesi için mutasarrıfa arz etmesi hususu bildirildi.

Mutasarrıf Ata Bey, "Bir hadiseye mahal verilmemesi için taşkınlık yapan Ermenileri şikâyet eden İslamların nezaret altında bulundurmasının münasip olacağı" cevabını verdi.

Fransızlar 30 Teşrin-i-evvel 335 Perşembe günü Maraş'a girdiler. Beraberlerinde bir Ermeni taburu da vardı. Fransızlar, İngilizlerden daha ziyade aşırı nümayişlerle istikbal edildiler. Ermenilerin küfürlerine tahammül edemeyen halk, hanelerine kapandı. Gireside (*mezarlıkta*) bir muhaciri şehit ettiler.

İkinci cuma günü, Uzunoluk Hamamı'ndan çıkan kadınlara Ermenilerin tecavüze yeltenerek; "*Burada artık çarşafıla gezilmez.*" diyerek kadınların çarşaflarını kaldırmak istemelerinden, bunların yardımına koşan Hacı İmam, Çakmakçı Sait ve Gaffar Kabuloğlu Osman'ın dipçikle, kurşunla yaralandığını gören Sütçü

Hacı İmam, Ermeni askerlerini öldürmüş ve şehir haricine çıkmıştı. Aynı günde Zülfikâröğlü Hüseyin şehit edildi.

İkinci günü Sütçü İmam'ın akrabasından Atoluğu Mahallesi'nden Tiyeklioğlu Kadir'in Şeyhadil'de şehit edilmesi, Ermenilerin hiss-i-intikamla (*intikam duygusuyla*) hareket ettiklerini göstermesinden sonra, memleket müdafileri bu hadiseleri protesto etmek için Tiyeklioğlu Kadir'in resmi alınarak, bu feci ölümün umum hakkında tatbik edileceği, Ermenilerin iğfalkâr sözlerinin doğru olmadığı kanaatine varanlar bir araya toplanarak, memleketin müdafaası için umumi bir hareket yapılması ve bu hareketi idare edecek bir baş aramakta gecikmediler. İlk olarak Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın kurulması zihinlere hâkim oldu. Uzunoluk Hamamı önündeki hadiseden sonra umumi hareket planları çizildi. Memleket dâhilinde düşman topluluklarına karşı mazgallar, siperler açıldı. Düşmanın irtibatını kesmek için bazı evlerin yanmasına, hariçten gelecek düşman kuvvetlerine karşı ve düşman kuvvetlerinin toplanmasına mâni olmak için hazırlıklar başladı. Sütçü İmam ilk kurşunu böyle hakkı müdafaa uğrunda ihmal etmeyerek atmışsa da 1 Teşrinisani (Ekim) 335 gecesini hiss-i intikamla Sütçü İmam'ın akrabasından Atoluğu Mahallesi'nden Tiyeklioğlu Kadir'in ellerini arkasından bağlayarak Şeyh Adil'de şehit ettikleri haber alınınca Tiyeklioğlu Kadir'in cenazesini hükûmete getirip resmini aldığımızı gören Mutasarıf Ata Bey; "*İşyan ve galeyân çıkaracaksınız.*" diyerek mâni olmak suretiyle tabuttan cenazeyi çıkartmayarak, tek cephe resmi alınarak yukarıda arz edildiği gibi halka teşhir edildi. 2 Teşrinisani 335 tarihli telgrafname⁹ Antep'teki Fransız kıtaatı kumandanlığına gönderildi.

Sekiz aylık bir İngiliz işgalinden sonra memleket, Fransızların yed-i işgaline (işgal kuvveti) geçti. İngilizlerin işgali esnasında hissiyat-ı millîye ve dinîyeyi rencide edecek mahiyette hiçbir vaka hades olmamıştır.

Bütün cihanda malum olan Fransız adalet ve medeniyetine istinat eyleyen bizlerin kalbinde, bu işgal dolayısıyla hiçbir tebdil hâsıl olmadı.

Fakat ekserisini Adana ve civarı Ermenilerinin teşkil eylediği işgal kıtaat-ı, muvasalatları (ulaştıkları) tarihinin ertesi gününden itibaren Müslümanlar hakkında büyük bir hiss-i adavet (düşmanlık) göstermekten çekinmediler.

Bunların irtikâp (çalma) ettikleri ef'al (fiil), polis raporlarıyla sabit olduğu gibi Fransız ve İngiliz kumandanları tarafından da gözle görülmüştür. İrtikâp olunan ef'al birvech-i zirdir (kayıtlıdır).

⁹ Arslan Bey hatıratında bu vesikânın "Türk (Verdün)'ü Gaziyayntap (Aytab'ın Dört Muhasarası) Muhariri-Erkâm Harbiye Kaymakamı Abadi, Mütercimi - Erkâm Harbiye Kaymakamı Necmeddin - Dersaadet- Matbaa-i Âmire - 1339" isimli eserin 86-87. sayfasından alınacaktır; diye bir kayıt bulunmaktadır.

Ermeniler sokak ve çarşılardan geçerlerken tesadüf eyledikleri Müslümanların dinine seb ve şetim¹⁰ etmektedirler. Bunlar meyânında, kisvesinin şayan-ı ihtiram olmasına rağmen bir hoca duçar-ı tecavüz olmuştur.

Uzunoluk Hamamı civarında toplanan müsellaah (silahlı) Ermeniler, zavallı Müslüman kadınlarının çarşaflarını sırtlarından almaya teşebbüs etmiştir. Bunların imdadına koşan Hacı İmam, Sait Efendi, Gaffar Kabuloğlu Osman namında üç Müslüman, bunlar tarafından dipçikle ve kurşunla ağır surette mecruh (yaralandılar) edildiler. Aynı zamanda medrese üzerine ateş ederek Zülfikar Çavuşoğlu Hüseyin'i şehit ettiler.

Müslümanları katledip kadınlarını alacaklarını kışla yolu üzerinde bağıra bağıra ilan ettiler.

Tarafımızdan verilen teminatın akabinde bir Müslüman muhacir alçakça katledildi. Kahir bir ekseriyetin dununda (aşşağısında) kaldıklarını ve kendilerine lazım olan dersi verebilecek bir kuvvet ve kudrette bulunmadığımızı bilen bu canavarlar, hissiyat-ı dinîye ve milliyemize tecavüz ederek, Müslümanların katlini intac edecek nahoş ef'alın hudusine hizmet eyliyorlar. Lakin bunlara rağmen Müslümanlar, soğukkanlılığını muhafaza ederek mukabele-i bil-misle¹¹ tenezzül etmediler.

Biz asayişî tamamen tesis etmekle beraber salif-i zikir hadisatın galeyamı tevlit eylediğini hükümet-i mahalliye ile kuvva-i işgaliye kumandanlığına ihbar eyledik.

Kumandan verdiği cevapta ibraz-ı mahcubiyet etmekle beraber bir daha bu gibi vakayii tekerrür etmeyeceğini de iş'ar ediyordu.

Böyle söylenmesine rağmen işgal kıtaatı meyânında bulunan Ermeniler, yine cinayet ika ediyorlardı. Bu nev-i vakayî her gün tekrar edüp duruyordu.

Bundan başka Müslüman ahalisinin namus ve haysiyetinin taht-ı emniyette olmadığını düşünmek hakkına haiz olduğumuzu kemal-i hürmetle arz ederiz.

Şer'i ve mantiki olan metalibimiz nazar-ı dikkate alınmadığı takdirde masumiyetimizi ve şikâyetlerimizi Meclis-i Ali'ye isma'¹² edeceğiz.

Cevabımızı intizar eyliyoruz.

On bir imza (Eşraf ve Me'murin)

¹⁰ Seb: Bir kimseyi değnek veya kamçı ile dövmek, Şetim: Küfredilmiş sövülmüş kimse.

¹¹ Mukabele-i bil-misle: Mukabil hareketi karşısındakine icra etmek.

¹² İsmâ': Bir sözü istenilen yere ulaştırmak.

8 Teşrinisani 335'te Fransızların Adana Valisi Miralay Bramont'un, Maraş Mutasarrıf'ı Ata ve eşrafına yazdığı telgrafta Cebel-i Bereket (Osmaniye) Governoru Mösyö Andre'nın, ilaveten Maraş governorluğüne de tayin edildiği bildiriliyordu. Bu haber şayi olunca (duyulunca) halk çok müteessir oldu ve galeyana başladı. 9 Teşrin-i-sani 335'te Sivas'ta Kongre Reisi M. Kemal, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine, Fransız işgalini protesto etmek için emir verdi.

10 Teşrinisani 335'te Şeyhadil'de Ermeni askerleri Nasıroğlu Mehmet'i boynundan keserek, başını vücudundan ayırmış ve şehit etmişlerdi. Fransızlar, Ermenilere kışladaki silahları dağıtıyorlardı.

13-14 Teşrin-i-sani 335 geceleri Ermeniler şehrin birçok yerinde silah atarak asayiş olmadığını ileri sürüyorlar. Fransızların bir an önce hükûmete el koymalarını teminine çalışıyorlardı. Bir gece sonra Ermeniler kışladan verilen silahları Kuyucak ve Kümbet'e götürürken Çiçekli Mahallesi'nden geçerek Haydarlı Camisi yanına vardıklarında, polis devriyesine tesadüf ediyorlar, devriye memuru Polis Suphi'nin "Dur!" emri vermesine karşılık ateş ediyorlar. Polis Suphi'yi yaralıyorlar. Müsade-me sırasında evine gitmekte olan Âşık Mustafaoğlu Ökkeş'e de ateş ederek şehit ediyorlar. Asayiş olmadığında ısrar etmeleri üzerine Fransız ve Türk devriyesi birleştirildi. Sükûnet devam ettiği hâlde Adana gibi Maraş ve Antep'e de Fransız bandırasının çekilmesini istemeleri yanında jandarmaları da ele almak istemekte, emellerine hizmet edecek jandarma teşkilatını kendilerine bağlamak için, Adana havalisinde olduğu gibi maaşlarının artırılacağını söyleyerek jandarma milisleri teşkiline çalışmaktaydılar.

Adana Valisi Bramont'un evvelce çektiği telgrafta Cebel-i Bereket Governorü Mösyö Andre'nın ilave-i vazife olarak Maraş Governorluğü'ne tayini yazılmıştı. Mösyö Andre bir bölük süvari ile gelerek Hırlakyanlara misafir oldu. Bu süvariler, Osmaniye havalisi ahalisinden bol maaşla teşkil ettikleri ve Fransızlar için çalışan Türk jandarma milisleri idi. Tabur kumandanları Binbaşı Sıtkı, Bölük Kumandanı Yüzbaşı Mithat, Takım Kumandanı Mülazım Kenan'dı. Milisler arasında birkaç Çerkes de vardı. Governor Maraş'ta, beyleri ziyaret etti. Gençlerine, ihtiyarlarına vazife vaat eyledi. Hatay ve Adana'da yaptıkları gibi burada da beyleri işfale çalışıyorlardı. Mösyö Andre'nın asaleten Maraş Gravnörlüğü'ne tayini için Fransız Hariciye Vekâleti'ne çekilen telgrafta, "*Cebeli-Bereket Governorü Mösyö Andre'nın temiz kalpli, iyi bir insan olduğunu, temaslarını tamamladıklarından, asaleten tayini istirham*" ediyorlardı. Arası çok geçmedi. Paris'ten gelen emirle Maraş Governorluğü'ne Mösyö Andre tayin edilmişti. Mösyö Andre Maraş'taki kumandanlığına gönderdiği tahriratta, "*Maraşlılara selamının tebliğini. Eloğlu'na (Türkoğlu) kadar istikbaline gelmelerinin söylenmesini, doğruca Kadir Paşa'nın konağına inip öğle yemeğini orada yedikten sonra Hırlakyanlara gideceğinin bildirilmesini*" istiyordu. Hristiyanlarla birlikte Mösyö

Andre'nin tayinine taraftar olup, telgrafi çekenler, muvaffakiyetlerinden dolayı kaplarına sığmıyorlardı. İstikbal merasimi tertibatı ikmal edildiği bildirilince Mösyö Andre, Maraş'a hareket ettiğini bildirdi.

26 Teşrinisani 335 günü Maraş Ermenileri, Fransızları istikbal için erkek, kadın, büyük-küçük herkes iştirak ettiler. Elllerinde çiçek paketleri, lavantalar, Fransız-Ermeni bayrakları, Trasanta Papazları'nın bandosu olduğu hâlde şehre giren işgal kuvvetlerini karşıladılar. *"Yaşasın Fransızlar, Yaşasın Ermenistan, kahrolsun Türkler, Osmanlılar."* diye nümayiş yaparak çarşı ve sokaklarda küfürler savurarak; hükûmete vardıklarında, Jandarma Bölük Komutanı Yüzbaşı Mahmut tertibat alarak, yalnız Mösyö Andre ile maiyetini içeri almış, karşılayanlarla nümayişçi Ermenileri hükûmete sokmamıştır.

Mösyö Andre, Mutasarıf Ata Bey'le görüştüktan sonra maiyetinde getirdiği bir tabur milis piyadelerini hükûmete, süvarileri kışlaya yerleştirmesini emrederek Kadir Paşa'nın konağına gitti. Öğle yemeğini orada yiyip Hırlakyanlara gitti. Beraberinde getirdiği Osmaniye, Kozan ve o civar eşraflarını da Kadir Paşa'ya misafir olarak bıraktı.

27 Teşrinisani 335 Perşembe günü memleket eşrafına ve hocalara tezkere yazılıp Âdil Paşa'nın konağına davet edilmişti. Vakit gelince Mösyö Andre resmî elbisesini giymiş, Hırlakyan Agob'un oğulları, Fransız Milis Kumandanı Sıtkı, Mithat ve 25 süvari önlerinde olduğu hâlde, Kadir Paşa'nın konağına geldiler. Vakit tamam olduğu hâlde davetlilerden hiç kimse gelmemişti. Mösyö Andre çok müteessir oldu. Ev sahipleri teessürünü, izale için bazı bahaneler ileri sürdüler. Cumartesi günü belediyede toplanmak üzere tekrar davet tezkereleri yazıldı. Ve geri Hırlakyanlara gittiler.

Birkaç gün önce Mösyö Andre'nin Maraş Governorlüğü'ne tayini üzerine artık Maraş'ta Türk bayrağı çekilemeyeceğini tebliğ için Maraş'taki Fransız komutanı mutasarıfı bir Fransız zabiti göndermişti ve Kale'deki Türk jandarmanının da çekilmesini söylemişti. Mutasarıf Ata Bey; *"Vakti değildir. Böyle bir hareket halkın galeyana mucip olur. Bir hadiseye meydan vermemek için şimdi bu hususa karışmamalarını..."*, kumandanlarına tebliğe gelen zabite söylemişlerdi. İşgal komutanı, zabiti geri gönderdi. Bayrağın indirilmesinde ısrar etti. Mutasarıf *"Bir hadise olmasın, vakit de geçti."* diyerek bayrağı indirtti. Yüzbaşı Mahmut Bey derhal posta göndererek vaziyet etrafa haber verildi.

Artık Maraş da Adana havalisi gibi Fransız mandasına girecek, Hükûmet'e ve Kale'ye bizim bayrağımız çekilmeyecek, hükûmetin idaresini Mösyö Andre ele alacak, buna hiçbir türlü müsamaha ve müsaade edilmezdi. *"Yirmi bin Kuwayn*

Millîye harekete geçecek, kanlar sel gibi akacak, bunun mesulü Fransızlar olacaktır.” yazan bir beyannameyi sokaklara yapıştırdık ve halk galeyana getirildi. Ermeniler de gelen geçen İslamlara taarruz etmeye başladılar. Kuyucak’tan geçen Türk devriyesine ateş açıldı.

Kale’den bayrağın indirilmesi için milis kumandanı Binbaşı Sıtkı emir verdi. Kale’deki jandarmalarda bayrağın indirildiğini ve sabahleyin çekilmesine müsaade edilmediğini etrafa yaymışlardır. Halk geceyi nasıl geçireceğini bile bilmiyor, bir hadisenin vukuuna intizar ediyordu.

28 Teşrinisani 335 Cuma günü herkes, Kale’ye bakıyordu. Halk arasında heyecan başlamıştı. Cuma namazı için Ulu Camii Şerif’te toplanan halk abdest alıyordu. Kısakürek Mehmet Ali cemaate hitaben yazdığı beyanname ile *“Cuma günleri çekilmekte olan bayrağımız yerine çekilmedikçe Cuma namazı caiz olmaz.”* diye halkı tahrik ediyordu. Fransız kumandanı hatibe bir mektup göndermişti. Bir Ermeni, mektubu vermek üzere cami avlusuna inerken, cemaatten bir kişinin *“Ermeni bomba atıyor.”* diye bağırması üzerine halk telaşa düştü. Evliya, bu Ermeni’yi yakalayıp, Çarşı Karakolu’na götürdü. Ermeni, Fransız komutanından mektup getirdiğini, kötü bir niyeti olmadığını söyledi. Evliya Efendi mektubu aldı. Halk telaş içinde dağılıyordu. Cami-i Kebir kapısında bulunan Şerbetçioğlu Mehmet’in, birkaç arkadaşına; *“Ne duruyorsunuz sancağı çıkarın.”* sözü ile koşmaları ve sancağın camiden çıkarılması bir oldu. Muhacir Murat Efendi *“Allah’ımı seven sancağın altına girsin.”* diye bağırды. Sancağı tekbir ile Kale’ye çıkardılar. Bir Ermeni milisi karşı düştü, ona da bir iki vurdular. Diğer Türk milisler de memnun oluyorlardı. Karakoldan bayrak alınarak Kale’ye çekildi. Gelenler arasında tahrirat müdürünün oğlu Vasıf, Bayazıtıoğlu Muharrem vardı. *Bunlar “Bir şey söyle.”* diye teklifte bulunuyordu. (...) *“Siz de söyleyiniz, biz getirmedik.”* diyorlardı. Ben de aynı cevabı verdiğimden hâlâ müteessirim. Milislerin takım kumandanı Kenan ve Mithat, halkı işfale çalışıyorlardı. Halk *“Sözünüz doğru olsaydı bayrağın indirilmesine müsaade etmezsiniz.”* cevabında bulundular. Bayrağı indirmemek için teminat istendi. Milisler de Türk olduklarından *“Siz bayrağı çektiniz, biz de sizinle beraber bayrağın indirilmemesi için çalışacağız.”* diye kati cevap vermeleri üzerine kumandanları çekilip gitti. Biz de hükûmete, müdahale etmemesi için Hükûmet Binası’na gitmek üzere Kale’den inildi. Hükûmetin kapısında Fransız tercümanı Ohannes ve birkaç Çerkes, halkın galeyana tesadüf ederek dayak yedikleri gibi silahları da alındı. Yüzbaşı Mahmut Bey olmasaydı, Ohannes ve o birkaç Çerkes linç edileceklerdi. Halkın elinden güç hâl kurtarıldılar. Bunu gören Mösyö Andre, hükûmetteki milislerine ve jandarmaya halkı dağıtmaları için emir vermişse de halk, Maraşlı jandarmaların verdiği cesaretle karşı durmuş, Fransız milisleri de harekete geçememişti. Halk, hükûmete müdahale edilmemesi ve mütareke maddelerine riayet edilmesi hususunda teminat istiyordu. Mösyö Andre cebir, şiddet göstermek fikrinde idi. Halk da mukabeleye hazır olduklarını

gösteriyorlardı. Mutasarrıf Ata Bey'in hâkimane müdahalesi, Mösyö Andre da halkta görmüş olduğu tahaccüm ve galeyana bakarak halkın teklifini kabul edip, teminat verdi. Halk dağıldı. Mösyö Andre da Kaymakam Abdullah Bey'le sokakta dolaşiyor, halkı teskine çalışıyordu. Fransızların maksadının memleketi imar ve islah etmek olduğunu söylüyor ve “*İstemiyoruz.*” cevabını alıyordu.

Memleketin eşrafına belediye reisi tarafından tezkere yazılmıştı. Eşrafın belediyede toplandıklarını, belediye reisi mutasarrıfa bildirdi. Mutasarrıf Ata Bey de Mösyö Andre'ya haber verdi. Mösyö Andre “*Fransız Hükûmeti'ne karşı gelen halkın ayağına gitmem, kendileri hükûmete gelsin.*” dedi. Belediye reisine bu şekilde haber verildi, heyet hükûmete gitti.

Mösyö Andre hükûmete geldi ve söze başladı: “Dünkü gün yapılan tecavüzü harekete mukabele etmek hakkım varken, lütuf ile muamele yaptım. Bunu takdir etmeniz lazımdır. İşgal kuvvetlerimizin bulunduğu yerlerde başka bandıra bulundurulamaz.” diye uzun uzadıya söylüyordu. Şeyh Ali Sezai ile diğer arkadaşları da “*Maraşlılar Adana, Cebel-i Bereket gibi Fransız bayrağı altında yaşamaktansa, ölümü tercih ederler. Maraşlıları onlara kıyas etmeyiniz.*” dediler.

Mütareke maddelerine muhalif olan işgali ve müdahalenin men'i için her fedakârlığı yapacaklarını ve yapılan zulümlere tahammül edemeyeceklerini, bazı eşraf ve Ermeni ileri gelenlerinin Fransız Hükûmeti'ne gönderdikleri telgrafları da Fransız Hükûmeti'nin verdiği cevapları da nefretle karşıladıklarını, hiçbir zaman Fransız idaresine girmeyeceklerini söyleyerek dağıldılar. Pazarcık'a hususi surette gönderdikleri Karlozoğlu Osep'in, Yakup Hamdi Bey'e götürdüğü mektubu Yakup Hamdi Bey, hükûmete haber vererek Karlozoğlu Osep'i tevkif ettirmişti.

28 Teşrinisani 335'te Eloğlu'nun (*Türkoğlu*) 15 kilometre güneyinde Fransızlarla Muallim Hayrullah başkanlığındaki İmalî ve Karalar çeteleri arasında harp vuku buldu. Fransızlara birkaç maktul ve yaralı verdirildi. Muallim Hayrullah yaralandı, Pazarcık'a nakledildi. Bilahare Maraş'a getirildi. Aldığı yaradan vefat etti. *Allah rahmet eylesin.*

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilatı olarak bayrak hadisesi üzerine meydana gelen galeyandan istifade edilmek fikri ile 29–30 Teşrinisani 335'te Kayabaşı'ndan Veli Efendi oğlu Ziya'nın hanesinde toplantı yapıldı. Toplanan zevatın arasında şayan-ı itimat olmayan kimselerin olmaması dolayısıyla, ikinci gün toplanmak üzere Veziroğlu Mehmet Hoca toplantıyı dağıttı. İkinci toplantıya yine Ziya Efendi'nin evinde Şişman Hacı Ahmet, Veli Efendioğlu Ziya, Sabit, Mümtaz, Başkâtip Rıza, Cerrahoğlu Zekeriya, Hacı Yahyaoğlu Hacı, Sandaloğlu Osman, Hacı Mehmetoğlu Evliya, Hoca Sapsızoğlu, Hacı Karpuzoğlu Mehmet, Hatice

Hocaoğlu Nuri, Kuruşçuoğlu Ali Paşa, Cicos Mustafa Çavuş, Gürooğlu Rüstem, Hasan Terakyalı, Kömeçoğlu Ali Çavuş, Uncu Haliloğlu, Ahmet Gök, Ökkeş, Çina Ali Kadir, Tabakların Şıhı Hacı Mehmet, Muharrem Bayazıt, Kayabaşı'ndan Şükrü Efendioğlu Mahmut, Muhasebe-i hususiye Memuru Ferruh, Evkaf Müdürü Evliya, Karakız Zeki, Karakızıoğlu Muhittin, Baba Haliloğlu Ahmet, Medineoğlu Abdullah Çavuş, Köker Ahmet ve bazı kimseler vardı. Veziroğlu Mehmet Efendi hazirunun tekliflerini kıraat ederek aşağıdaki programa göre teşkilata başlandı.

Teşkilat, adsız kahramanların programları ile ve bizim orada vasıta olduğumuz, ikna ederek aldığımız 4 Teşrinisani 335 günü adsız kahramanların verdiği emrin birinci maddesinden sekizinci maddesine kadar olan bölümünde, memleketin on semte ayrıldığı her semt, umum halkı davetle kayıtlarını yapacağını, kayıt bitince toplanarak aralarından altı zat seçecekleri ve altı zattan iki reis seçileceği (*reisler kendi aralarında toplanarak*) on zat Heyet-i Merkeziye için iki reis, hariçten bir kâtip, bir veznedar, bir evrak muhafızı seçecekleri, faaliyetlerinden Heyet-i Temsilîye ile hükûmeti haberdar ederek faaliyete geçilecek semtlerden kalan beş zat Heyet-i idare Reis ve üyeleri olarak vazifelerine devam edeceklerdi.

Seçimler yapıldı. Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i İdare kuruldu. Seçilen heyetler aldıkları talimata göre teşkilatlandılar. Heyet-i Merkeziye kaza, nahiye ve köylerin teşkilatlarını ve cemiyetin bilumum nevakısını (*noksanlarını*) ve ihtiyaçlarını ve Heyet-i Temsilîye ile muhabereyi temin edecektir.

Heyet-i Merkeziye azalıklarına Çavuşlu'dan Abdullatif, Kayabaşı'ndan Arslan, Acemli'den Evliya, Divanlı'dan Hasan Nebil, Ekmekçi'den Sapsız Hacı, Nahrönü'nden Hatice Hocaoğlu Nuri, Acemli'den Köşger Ahmet, Restebaiye'den Başkâtip Rıza, Bektutiye'den Baba Haliloğlu Ahmet, Hatuniye'den Medineoğlu Abdullah Çavuş seçilmişlerdir. Müdafaa-i Hukuk cemiyeti için mühür yapılmasına karar verildi. Çuhadar Hacı Mehmet'in mühür yaptırdığı haberi verilince, Kuruşçuoğlu Ali Paşa ve Karakızıoğlu Zeki ve iki arkadaş gönderilerek mühür celp edilmişse de evvelce bizimle temas hâlinde bulunan Belediye Reisi Hacı Bey ve arkadaşları, teşkil ettiğimiz cemiyet efradının orta halli insanlar olmaları, aramızda zengin kimsenin bulunmaması Bolşevik cereyanı dolayısıyla tehlike karşısında bulduklarını zannederek acele olarak bir heyet teşkil eylediklerini haber verip Hoca Rafet ve Hüdayi Tahsin'i gönderip teşkil ettiğimiz heyeti tanımak istemişlerse de usulen ve intihapla yapılan bu teşekkülün itiraz götürür yeri olmadığını görünce birlikte çalışılması hususunu muvafık görerek Hatuniye Mahallesi'nde yapılan toplantıda Belediye Reisi Hacı Bekir Sıtkı, Rafet Hoca, Hüdayi Tahsin, Çuhadar Hacı Mehmet, Evkaf Memuru Evliya, Ziyazade Hacı Mehmet Hoca, Dedeoğlu Mehmet, Şişmanoğlu Arif, Kocabaş Hacı Naci, Nafia Mühendisi Abdullatif, Heyet-i Merkeziye azaları arasında yapılan vazife taksimlerinde Arslan Bey birinci

reisliğe, Rafet Hoca ikinci reisliğe, Hacı Nuri Bey veznedarlığa, Tapu Memuru Faik kâtipliğe ayrılarak faaliyete geçildi.

Veli Efendioğlu Ziya, Kâtip Hayri Yenice Kale, Abidin Hacı Yüzbaşıoğlu, Nahiye Müdürü Nuri Okveli, Zülkadiroğlu Süleyman Maraş'ın şark köylerini teşkilatlandırmaya memur edilmişlerdir. Bu sırada Kozan'da bulunan Fransız zabiti Mösyö Tayyar da Pınarbaşı'na giderek Fransızların, Sivas'a doğru hareketlerini temine çalışıyordu.

Esareten dönen zabitan da derhal teşkilata iştirak ediyordu. Ali Rıza Pişkin, Tevfik Karaküçük, Pazarcık'a, Muhacir Abdullah da Türkoğlu Mustafa Çavuş'a gönderildiler.

3 Kânunuevvel 335 günü Osmaniye'den gelen Eşraf da Maraş'tan ayrıldı. Mutasarrıf Ata Bey de mebus olduğu için Tahrirat Müdürü Cevdet Bey'i vekil bırakıp Maraş'a veda etti. Fransızlar Bayrak Meselesi'ndeki muvaffakiyetsizliklerini haysiyet meselesi addederek Mösyö Andre'nin avdetinden sonra Maraş'a çok kuvvet ve mühimmat getirmeye başladılar. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de faaliyetini arttırdı. Yolları kesmeye karar verdi. Gelecek kuvvetlerle muharebeyi kabul etmek mecburiyetini düşündü.

5 Kânunuevvel 335 tarihinde Ziya-i zade Hacı Mehmet Efendi, hocanın belediyede toplanan halka nasihat etmesi münasip görüldü. Ermeni, Yahudi, Türk olarak bilâ-istisna toplanan halka hoca, vatandaş, kardeş olarak yaşadığımız ve yaşamak mecburiyetinde olduğumuzu, o mübarek hoca ikna kabiliyeti ile bunlara nasihat etmişti. Toplananlar hocaya teşekkür ederek ayrılmışlarsa da 24 saat sonra Taşnak Komitesi Reisi Misak, hocaya bir tehdit mektubu gönderdi. Mektupta: "Vakt ile Ermeniler tehcir edilirken mâni olmak için söz söylemeye lüzum görmediniz. Şimdi saf duran bazı kimseleri iğfale çalışıyorsanız, bu fikrinizden vazgeçiniz, ihtiyarlığımıza ve ilminize hürmeten sizi bu sefer bırakıyorum. Kendinize geliniz, yoksa hayatınız tehlikededir..." diyordu.

Fransızlar, Ceceli köyü'nü tamamen, Eloğlu'nu da kısmen yaktılar. Heyet gönderilip zarar, ziyan tespit edildi ve protesto yapıldı.¹³

İslâhiye'den büyük kuvvet geldiği haber verildi. Zafer Bayazıt, Muharrem Bayazıt ve Maraş'tan Rüstem Çavuş gönderildi. Baba Burnu'nda 8-9 Kânunusani 336 (1920) de harp yapıldı. Düşmana yedi maktul, 21 mecruh verdirildi. Bu harpte Fransızlar bozgun bir hâle geldiklerinden Fransız kumandanı mutasarrıfa

¹³ 21 Kânunuevvel 1919-6 Kânunusani 1920 tarihli protestolar Mösyö Andre'nin kitabından alınmıştır.

müracaat ederek, muntazam Kuvayı Millîye kuvvetlerinin İslâhiye'den gelmekte olan kuvvetlerini muhasara ettiklerini, imha edilmeden evvel kurtarılmasını rica eyledi, mutasarrıf, bir heyet göndererek Kuvayı Millîye geriye alındı. Bu zafer üzerine halkın maneviyatı yükseldi.

Kuvayı Millîye komutanları Elbistan'a gelmiş, Pazarcık'a hareket edeceği Elbistan'dan bildirilmişti. Kozan'daki Fransız zabiti, Norman Fırkası'nın Sivas'a daha salim bir yol olan Göksun ve Pınarbaşı üzerinden gitmek üzere tertibat aldığı ve Cebel-i-bereket Governör'ün Göksun ve Süleymanlı eşraflarına yardım için yazdığı telgrafi, Süleymanlı Topal İbrahim alınca Elbistan'a getirip, muntuka kumandanına vermişti. Komutanların Pazarcık'a geçmesi üzerine eski polis arkadaşım Kasım Kozandağlı ile bir zabıt gelmişti. Komutanların işgal altındaki yerlere silah verilmeyeceğini ve verilecek silahları düşmanın alacağı tabii olmasından kendisi, işgal altında bulunmayan muhitte teşkilata memur olduğunu bir Heyet-i Merkeziye teşkil ettiklerini, muhabere ile iktifa ve başka hazırlıkları olmadığını ve hiçbir tertibat almadıklarını söyledi.

Komutanlar Maraş'a gelince; şehrin on semte ayrıldığını, her semtte iki yüz (?) nefere yakın kuvvetin teslihi edildiğini (silahlandırdığını) ve mütemadiyen faaliyetin artmakta olduğunu, günün birinde Maraş'ta bir harp başlarsa Fransızlarla harp edecek kadar kuvvetli olduğumuzu söyleyince, Antep mümessili Mustafa inanmamıştı. Gününde toplanan kongre kararında 3'üncü, 12'nci, 20'nci, 13'üncü kolorduların faaliyet merkezleri Bozantı, Develi, Elbistan, Hıns-ı Mansur (Adıyaman) olarak kararlaştırıldığı, Elbistan merkezine Yörük Selim'in, Develi'ye Doğan ve Tufan'ın geldiklerini, kolorduların milli teşkilatı ikmal etmek ve işgal altında bulunan yerlerin teşkilat harici kalmasının, silahların işgal kuvvetleri eline geçmesi tehlikesi bulunmasından ileri geldiğini, Maraş'ın silahlanmasının tasavvurun fevkinde mühim olduğundan esliha ve mühimmat için icap eden tedbirlerin alınacağını söyledi. Sivas'la muhaberenin temini için Maksutlu köyünden telgraf makinesi ile muhabere memuru Celal'in bulunduğunu, oradan muhabereyi temin edebilmekle beraber telgraf teline bağlamak suretiyle icabında telefonla da görüşülmesi hususunun temin edileceği, iaşe vesair hususların müzakere ve icabı yapıldığı ve yapılacağı ve müşkülata mahal bırakılmayacağı vaat edilerek, Maraş'a avdet edildi. Binbaşı Sami, Şam'dan gönderdiği raporda Ali Şefik "Özdemir"le birleştiklerini faaliyetlerinin ilerlediğini yazıyordu. Bir hafta sonra Özdemir'in postası eski polis arkadaşım Hasan Kanıkoy gelmişti. Maraş Heyet-i Merkeziyesi'ne hitaben yazılmış olan yazılarda Suriye ahvali ve harekâtı leh ve aleyhindeki cereyanları bildirmekte idi. Özdemir, muntazaman düşman harekâtı hakkında Heyet-i Temsiliye'ye rapor vermekte devam etti.

O günlerde birçok Fransız memurları Maraş'a geldi. Halkı işgal etmek için belediye reisi ve müftüyü ziyaret ettiler. Para tevzi etmek istediler. Cemiyet azaları

düşmanın fazla asker getirmesinden telaşa düştüler. Artık biz teşkilattan vazgeçtik diyorlardı.

15 Kânunuevvel 335 tarihinde Mintka-i Şarkiye Kumandanlığı'na tayin edilen General Keret, Maraş'a geldi. Memleketin ileri gelenleri ile hükûmet memurlarını karargâha çağırıp, *memleketin himayesinin uhdesine verildiği cihetle asayiş bozanları ve kuvve-i işgaliye aleyhindeki hareketleri men edeceğini ve Pazarcık'taki Kılıç Ali avenelerini tutup hapsedeceği* gibi sözler sarf etmiştir.

Rafet Hoca da "Fransız medeniyetinden bahsediliyor, hâlbuki Fransız işgali üzerine enva-i türlü fenalıklar oluyor, Ermeniler silahlandırılıyor. Kadınlara, ihtiyarlara tecavüz vaki oluyor, buna ne demeli?" demesi üzerine ferdası (ertesi) akşam Çukuroba Camisi'ne bomba atıldı. 400 imzalı protesto 17 Kânunuevvel 335'de mutasarrıflık vasıtasıyla General Keret'e verildi. Artık gerginlik baş göstermişti. Şubede ve jandarma dairesindeki silahlar alınarak halka dağıtıldı. Düşman topluluklarına karşı aralarındaki irtibatı kesecek surette tertibat alındı. Pazarcık'tan komutanlar, Fransız kumandanını makine başına çağırarak sansürü kaldırmasını, fazla kuvvet getirmemesini, aksi takdirde yolların kapanacağını yazdı. Fransızları telaşa düşürdü.

28 Kânunuevvel 335'te Ermeniler artık vahşiyane hareketlere cesaret ediyorlardı. Ahır Dağı'na oduna giden Çömezoglu Mehmet, Hüseyinoğlu Mehmet isimli iki fakiri kışla civarında şehit etmişlerdi.

30 Kânunuevvel 335'te mukabele etmek üzere Çuhadar Ali kendiliğinden Hristiyan mezarlığı civarında iki Ermeni'yi öldürmüş, birini de yaralamıştı. Fransız kumandanı bir beyanname yayınlayarak, *"İslâhiye'den gelen askerlere tecavüz edildiğini, bundan sonra taş atılırsa kurşunla, kurşun atılırsa topla, bir nefer ölürse Maraş eşrafından iki kişinin idam edileceğini"* söylüyordu.

13 Kânunusani 335'te Maraş'a gelmekte olan Fransız kuvveti artık Eloğlu istikametinden gelemiyor, Belpınar üzerinden geliyordu. Fransızların Maraş'a gelmek üzere Antep'ten çıkan bir kuvveti, Antep'li Boyunoğlu Memik takip etmiş, Pazarcık'ta Yakup Hamdi çetelerinden Karayılıanoğlu tarafından sıkıştırılmış, ağırlıklarını bırakarak kaçmayı başarmışlardı. Antep yolu da Pazarcık çeteleri tarafından kapatılmıştı. Maraş'taki işgal kuvvetleri mahsur bir hâle geldiklerinden 19 Kânunusani 335 tarihinde düşman, Maraş'tan Pazarcık'a bir kuvvet çıkarmıştı.

Maraş'tan acele olarak yazıldı. Düşmanın, çıkardığı bin kişilik kuvvet Pazarcık'a ulaşmadan Maraş altında bir manevra yaparak Maraş'a geri getirildi. General Keret, Maraş'ın müstahkem binalarını ve hâkim noktalarını takviye etmeye başladı. Düşmanın bir harekât yapacağına şüphe yoktur. Düşman şehrin

muhasara tertibatını noksansız yapıyordu. Kale'yi işgal etmek istemişse de Evliya'nın himmetiyle muvaffak olamamışlardı.

20 Kânunusani 1920'de Fransız Generali Keret, hükûmeti işgal etmeye salahiyeti olduğunu, (okunamadı) 41... mevcut askeri olduğundan muhalefet edilirse harekete geçeceğini ve mesuliyetin muhalefet edenlere ait olduğunu mutasarrıflığa bildirmişti. Keyfiyet Sivas'a yazıldı. Alınan cevapta; "Vaziyeti iyi idare etmek lazımdır. Harp vukuunda tehlike vardır. Kuvvet ve mühimmat yetiştirilmesine imkân yoktur. Ona göre tertibat alınması hususuna dikkat ve itina edilmesi..." emrediliyordu. Tabii bu emre riayet edilecekti.

General Keret, 20 Kânun-i sani 335 tarihinde yazdığı tezkerede mutasarrıf vekili ile büyük memurlarını, halkın ileri gelenlerini 21 Kânunusani 335 Çarşamba günü karargâha istemişti. Mutasarrıf Cevdet, Jandarma Komutanı İsmail, Nafia Mühendisi, Müftü Hacı Mehmet, Hoca Rafet, Hoca Hafız Ali, Dedeoğlu Mehmet, Şişmanoğlu Arif, Kocabaş Hacı Naci, Bayazıtıoğlu Mehmet, Polis Komiseri Cemil karargâha çağrıldılar. Vaziyet Pazarcık'a ve Sivas'a haber verildi. Sivas eski fikrinde ısrar eylediği gibi fazlasıyla da Elbistan ve Göksun'daki kumandanlara Elbistan-Göksun yolunun kapanması, düşmanın, Elbistan'a doğru hareketine mâni olacak tedbirlerin alınması için emir verildiğini bilahare öğrendik. General Keret davetlileri öğleye kadar bekletti. Tehdit edildiğini, Kuvayı Milliyeye'nin yolları keserek ilan-ı harbe icbar etmeleri Fransız Hükûmeti'ne karşı gelmek olduğundan, bunun da Maraş'tan idare edildiği anlaşılmakta olmasından, mesuliyetin Maraşlılara ait olması icap edegeldiğini; "Beraatınızı isterseniz Pazarcık için ayırdığım kuvvetle giderek, Pazarcık kuvvetlerinizi dağıtırsınız." demişti. Rafet Hoca "*Kuvvet göndermezden evvel bir zabıt ver, beraber gidelim. Vaziyeti görüp size haber getirelim, ona göre tertibatımızı alabilirsiniz.*" cevabını verince "Öldürülecek zabıtım yoktur." mukabelesinde bulundu. Bunların bir kısmını ayırıp bir odaya hapsedip nöbetçi bıraktı. Diğerlerini kuvve-i işgaliyeye itaat etmeleri için halka nasihat vermelerini emrederek salıvermişti. Karargâhta tevkif edilen Mutasarrıf Vekili Cevdet, Jandarma Komutanı İsmail Hakkı, Nafia Mühendisi Abdüllatif, Belediye Reisi Hacı Bekir Sıtkı, Kocabaş Hacı Naci, Şişman Arif idiler. Kendilerine müsaade edilenlerden Rafet Hoca, "*Arkadaşlarımızı soranlara ne diyeceğiz. Onlara da müsaade edin birlikte gidelim. Yapılacak nasihat daha tesirli olabilir. Bunlara müsaade edilmeyecekse bizler de kalalım.*" sözüne, "Biraz sonra onlar da gelirler." cevabını vermişti. Bunlar karargâhtan çıkınca kıtaatın harp tertibatı aldıklarını, yollara asker konmuş, harbe hazırlandıklarını görmüşlerdi. Biz heyet hakkında bir malumat beklerken gelenlerin, Bayazıtıoğlu Mehmet Bey ve arkadaşlarının tevkif edildiğini, kendilerinin müşkülatla gelebildiklerini söylemesi üzerine halkın, Bayazıt Mahallesi'nden *Dayı* denilen İsa Çavuş'un etrafına toplanarak "*Haydin kışlaya gidelim, heyet-i kurtaralım.*" diyerek yürüdükleri haber verildi, yetişerek durduruldu. "*Kışla'ya gidiyoruz, heyet-i kurtaracağız.*" diyorlardı. Geri çevrilerek evvelce verilen emir

dairesinde; “*Silahsızlar evlerine, silahlular silah başında verilecek emri bekleyiniz.*” denilerek dağıtılmışlardı. Çok geçmedi, hükûmete gelmekte olan bir jandarma, Terzi Ziron’un evinin karşısındaki Fransızların oturduğu evden atılan kurşunla şehit oldu. Hükûmet Caddesi’nde gezmek imkânı kalmamış, köşe başında bir çocuk da şehit olmuştu. Düşman gördüğü her karartıya ateş ediyordu. Birkaç adam yaralandı. Mağaralı tarafındaki Fransız devriye efradının imha edilerek silahlarının alındığını Devriye Memuru Remzi haber verdi. Şimdiki Hükûmet civarında mahallî hadiseye giderken, o semtin grup kumandanı Bekir Özdemir tesadüf etti. “*Siz buraya niye geldiniz? Geri dönünüz.*” dedi. “*Devriye efradını vuranları, silahları alanları görmek istedim.*”, “*Emirsiz harekete geçmesi doğru değildir. Burada silah patladı. Etrafta Ermeni evleri vardır. Burada durmanız doğru değildir. Hadiseyi öğrenir, size haber veririm.*” dedi. Yanında müsellağ (silahlı) kuvvetler vardı, harekete geçmişti. Arkbaşı’ndan kışlaya karşı ateş başladı. Mağralı da Fransız devriyesinin vurulması üzerine Acemli Mahallesi’nde de harekât başladı. Fransızlar şehre top ve makineli tüfek ateşi yaparak, tedhiş harekâtı yaptıkları gibi Ahır Dağı’nda 20.000 kuvvetimiz vardır. Harekâta geçecek diye beyannameleri sokaklara yapıştırdığımızdan, odundan dönenleri çete zannederek topları Ahır Dağı’na çevirdiler, bombardıman ediyorlardı.

Fransızların Hükûmet Caddesi’ne ateş etmelerinden evlerine gidemeyen Sıhhiye Müdürü Murat, Doktor Hilmi, Emir Mahmut Zade Sırrı ve daha birçok memur hükûmetin garp tarafındaki duvarından inerek Muallim Hayrullah Efendi’nin evine iltica etmişlerdi. Faik’le biz de oraya gitmiştik. Top sesleri devam ediyor, çarşı ve sokaklarda tevkif başladı. Kaltakçı Halil, Dikeç Hayri, Üzümsuyu Mehmet, Talaşkacı Hacı Ali’nin şehit edildikleri haberi verildi. Harbin birinci günü Pazarlık’tan gelmekte olan ulemadan Ediklioğlu Mustafa da Kapıçam’da şehit edildi. Sivas’tan emir talimat istemiştım, posta geldi. Mahmut Bey’le şifre halledildi. “*Harbe meydan verilmemesi, sükûnetin muhafazası, sükûnetin tercihi muvafıktır.*” Deniliyordu. Fakat düşman harbe başlamıştı. Teslim olduğumuz takdirde yüzlerce insan tevkif edilecekti. Harbi kabul etmek daha doğru idi. Harp emrini semtlere götüreceğ postaların cesaretleri kırılmıştı. Emir, kumanda dinleyen yoktu, herkes şaşırmıştı.

Fransızların tedhiş harekâtı halkı korkutmuştu. Jandarmanın açtığı ateşler de düşmanı ürküttü, düşmanın taarruza geçmesine sebep oldu. Akşam üzeri Kayabaşı’na gitmek üzere arkadaşım Faik’le Keşifli Camii’ne kadar gittik. Yahya Hoca ile birleşerek cephe vaziyetlerini gözden geçirdik. Kayabaşı bir harp sahnesi olmuş, geçmek imkânı yoktu. Düşman harekete geçer geçmez Kayabaşılılar da cephe tutmuşlardı Abarabaşı Kilisesi, Araplar Kozu, Kışla arasındaki düşmanın hareketini durdurmuşlardı. Karşılıklı silah sesleri devam ediyordu. Sokaktan geçen köpeğe bile ateş ediliyordu. Hükûmete geri dönmek üzere Uzunoluk’a gelince oradan geçen Fransız kıtaatının ateş açması üzerine Ceza Hâkimi Cemil vuruldu. Ben dereye atlayarak Baba Halillerin kapısı altına iltica ettim. Birleşmemize imkân

bulunamadı. Bir müddet sonra hükûmete döndük. O gece Abarabaşı Kilisesi'nin arkasında müsteciren (kiracı) oturan İdadi Mektebi Ulema-i Dinîye Muallimi Hafız Veliddin'in evine giren Ermeniler onu feci surette şehit etmişlerdi. Merhumun şahadeti çok tesir uyandırdı. Demek, Ermeniler fırsat bulurlarsa katliam edeceklerine şüphe bırakmıyorlardı. Halk artık teslim olurlarsa öldürüleceklerine inanmıştı.

Geceyi hükûmette Yüzbaşı Mahmut ve Mülazım Ahmet Hilmi ile geçirdik. Sabahleyin erkenden Arkbaşı'ndaki kuvvetleri görmek üzere gittim, Kışla'nın ortasında ve üstünde tahkimat yapılıyordu. Orada bulunan Sarı Kâtip Hasan ve Çuhadar Ali'ye ateş edilmesi emrini verdim. Çok isabetli ateş dolayısıyla düşman kuvvetleri kışlaya sığındı. Arkbaşı'nda mazgallar açılarak, siperlere kuvvetler yerleştirilerek hükûmete döndüğümde 22 Kânunusani 335 tarihli Mutasarrıf Vekili Cevdet, Belediye Reisi Sıtkı, Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı imzalı yazı geldi. *“Ey ahali, yaptığımız hareketle memleketi mahv ve harap edeceksiniz, Allah'ın seven, Peygamberini seven bu kanlı faciaya nihayet versin. Bu beyannamenin üzerine ahali, silahını terk ederek yerlerinde rahat ve sakin otursunlar, iş ve güçlerine baksınlar. Şayet bir daha bir taraftan silah atılacak olursa memleketi harap ettirirsiniz, aman kardeşler malımıza, canımıza acıyınız, sözümüze itimat ediniz, söz anlamayanlara, anlayanlar anlatsın, size silah atılsa bile mukabele etmeyiniz, bu ilanı jandarmalarla, tellallarla merkeze ilan ediniz, menafi-i memleket bunu icap ettirir.”* diyordu.

Fransızlara karşı garpta hâkim olan noktadaki Mercimektepe, Türkoğlulu Mustafa Çavuş ve Yedek Subay Muhacir Abdullah tarafından tutulacaktı. Fransızlar daha evvel harekete geçtiklerinden Mercimektepe'yi işgal etmişlerse de Mustafa Çavuş kuvvetleri baskın yaparak bir iki saat devam eden muharebeden sonra Fransızlar Mercimektepe'den çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Kışla'dan yapılan müthiş topçu ateşine rağmen Mercimektepe'yi Mustafa Çavuş kuvvetlerinin işgal etmesi ve Arkbaşı'ndan Kışla'ya karşı şiddetli ateş açılması, Fransızları telaşa düşürmüştü, Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'i göndermeye mecbur etmişti. Cevdet Bey, elinde beyaz bayrak hükûmete geldi, karşıladık. Yüzbaşı Mahmut'a; *“Beyaz bayrak çek, her tarafa postalar çıkar, teslim olacağız.”* emrini verdi. Mahmut;

“Postaları vururlar, halk teslim olmaz” deyince; “Sizi idam ederler, vazifenizi yapmalısınız.” dedi. Mahmut ise,

“Bulurlarsa idam etsinler.” dedi. Ben öne çıktım.

“Teslim olursak binlerce insan tevkif edilir, binlerce şehidimiz vardır, teslim olamayız.” deyince;

“Siz kim oluyorsunuz, sizi tanımıyorum.” dedi. Sonra Yüzbaşı Mahmut Bey'e dönerek;

“Teslim bayrağı çekilmesi hususunda ısrar ediyorlar. Ben idamla tehdit ediyorum, ben gideceğim.” dedi.

Tahrirat Müdürü, “Fransızların top ve makineli tüfeklerle şehri bombardıman eylediklerini, birçok kimselerin şehit olduklarını, Müdafaa-ı Hukuk üyelerinin tevkif edildiğini, harp bütün şiddeti ile devam eylediğinden acele top ve makineli tüfek ile harbi idare edecek bir kumandanın gönderilmesi” için Sivas’a telgraf gönderdi.

Mahmut Bey hareket edecekti. Tahrirat Müdürü “*Gidemezsiniz.*” dedi. Mahmut Bey’i sıkıştırdı. Mahmut kati olarak gideceğini söyleyince Tahrirat Müdürü Mutasarıf vekili:

“Ben de giderim.” dedi, “Ben rica ettim.”

“Telaşa lüzum yoktur, neticesinin hayır olduğu, Fransızların tecavüz etmeleriyle sabittir. Sivas’a Fransızların şehri top ve makineli tüfek ateşine tuttuklarını ve yangınlar zuhur ettiğine dair lütfen telgraf yazınız. Zatinızdan çok istifade edeceğiz.” dedim. Cevap vermedi.

Mahmut hareket etti. Bilahare mutasarıf vekilinin de eşyasını toplayarak hayvanlara yükletip hareket etmek üzere olduğu haberi verildi. Bırakılmaması emredildi. Eşyalarını Kayseriliolu Nuri’nin hanesine yıktırdım. Bu defa harp raporunu yazdı. Mutasarıf vekilinin hareketi, Yüzbaşı Mahmut’un ayrılması, halkın soğuk davranmasına sebep oldu.

Teşkilatımızın, bidayetinden beri çok büyük yardımları görülen ve cemiyet müessirlerinden Ziya-i-zade Hacı Mehmet Efendi Hoca’nın yardımlarına lüzum gördüğünü, başıma toplananlardan Kayseriliolu Nuri, Dikeçoğlu Cemil, Mal Müdürü Yakupoğlu Şakir ve diğer arkadaşlara anlattıktan sonra “*Bu gece Dayı zade Hoca’nın evinde bir harp tertibatı yapacağız, her iki saatte bir gelerek semtlerden rapor getireceksiniz, cevap yazacağız. Böylece Hoca Efendi’nin itimadını kazanırsak halka nasihat vermesini teklif ederiz.*” kararını verdik.

Ziya-i-zade (Dayı zade) Hacı Mehmet Efendi’nin hanesine giderek; “*Müsaade ederseniz bu akşam harp harekâtını burada yapacağım, tabii reddetmez, herhâlde misafir edersiniz.*” dedim. Kabul buyurdular. Her iki saat ara ile gelen raporlar okundu. Cevaplar yazıldı. Sabaha kadar böyle devam edildi. Hocaoglu Ziya Emin ve damadı Cemil okuyup dua ediyorlardı. Küçükoğlu Ahmet Faik de gelen postalarla meşgul oluyordu. Annesi ise telaş ediyordu.

Sabah namazı Hoca Efendi halkı mescide topladı. Bir vaaz ve nasihat etti. Maraş’ın kurtulacağına kat’iyyen şüphe edilmemesi hususunda ısrar etti. “*Maraş*

kurtulacaktır. Bunda Allah'ın ilhamı ve yardımı vardır. Emin olun Maraş kurtulacaktır. Hepimiz silaha sarılam. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Arslan'ın kafasından doğan bir şey değil, Allah'ın büyük yardımudur. Birlikte harp edelim. Onun verdiği emirler, gösterdiği gayretler Allah'ın ilhamıdır.” dedi ve kerametini izhar etti. Bunun üzerine halk, hizmete koştu.

Hükûmet, harbi ve Kuvayı Milliye taraftarlarını kabul etmediğinden, Hükûmeti bitaraf bırakmak mecburiyeti karşısında olduğumuzdan evvela bir karargâh, sonra semtlere harp emrini götürecek postalara lüzum olduğunu söyledim. Sarı Katıpzâde Hasan Efendi, “Bizim hanemizden daha münasip karargâh mı olur? İstirahat edersiniz hizmetinizde bulununuz.” dediler.

Sarı Kâtip'in hanesinin alt katı karargâh ittihaz edildi. Umum semtlere ve mülhakata şu harp emri verildi.

“Arkadaşlar harp başlamıştır. Allah'ın inayeti, Peygamberimizin ruhaniyeti, din kardeşlerimizin fedakârlığı ile her şey göze alınmıştır. Vatanımız, bir ferdimiz kalıncaya kadar düşmana teslim olmayacaktır. Gayret bizden, Tevfik Allah'tan.”

23 Kânunusani 335 Cuma günü harp resmen ilan edildi; semt şubelerine bu harp emri gönderildi, irtibat tesis edildi. Mutasarrıf vekilinin Sivas'a yazdığı telgraf İstanbul'a aksettüğinden 24 Kânunusani 335 Dâhiliye Nezareti Maraş'ta Fransızların top ve makineli tüfeklerle şehri ateş altına aldıklarından, bu cihetin tetkiki ile acele bildirilmesi için Dâhiliye Nazırı namına “*Kâşif*” imzalı bir telgraf geldi.

Kayabaşı Mahallesi halkı harbin ikinci, üçüncü günlerinde Fransızların taarruzları karşısında Eczacı Lütfi'nin hanesi ve Keşifli Camisi gibi istinat mahallerinden şehri müdafaa ediyorlardı. Abarabaşı Kilisesi'ne yanaşık Ermeni evlerindeki düşman kuvvetlerinin kışla ile birleşerek taarruza geçmek üzere oldukları, yaylım ateşi yapmalarından anlaşılıyordu. Ermeni evlerini yakarak, kilisede düşman kuvvetlerini mahsur bırakmak ve Kışla'daki kuvvetlerin birleşmemesini, temin için harp planımızda, icap ettiği takdirde İslam evlerinin yakılması kararlaştırılmıştı.

24 Kânunusani 335'de müşkül vaziyete düşen Kayabaşılılar'dan Karakızıoğlu Muhiddin ve kardeşi Zeki, bir teneke gaz yağı dökerek bütün mobilya ve eşyasıyla birlikte iki hanelerine ilk ateşi vermişlerdi. Ateş bitişik Ermeni evlerine ve Müslüman evlerine de sirayet etti. Düşman kuvvetleri mahsur kaldı. Birleşmelerine mâni olundu. Acemli Semti'nde de Evliya kuvvetlerinin yaptığı taarruz da ilerliyordu.

Harbin üçüncü günü Bertiz kuvvetleri, Muharrem ve Zafer'in kumandasında cepheye girmiş, Kışla ve General Keret'in karargâhı olan Amerika Koleji üzerinde çok tesirli harp yapmaya başlamıştı. Verilen harp emri üzerine dâhilde de düşman topluluklarına karşı cephele tutulmuş; her tarafta harp, şiddetle başlamıştı.

Harbin üçüncü günü Maraş altına gelen bir düşman nakliye kolu, Şark Cephesi'ndeki kuvvetlerin taarruzları karşısında kaldı. Zülkadıroğlu Süleyman Bey'in çeteleriyle yaptıkları müsademede on iki esir, birkaç da maktul verdiklerini eşya ve hayvanlarını bırakarak dağıldıklarını aldığımız rapordan öğreniyorduk. O günlerde Deliktaş, Alaman çiftlik binasına taarruz ederek binayı yakmışlarsa da Peynirdereli Hacı şehit oldu. Harp emri üzerine dâhildeki merkezi kuvvetler, evvelce kendilerine verilen mevzilere girmişti. Kışla ile Abarabaşı Kilisesi'ndeki kuvvetlerin birleşmek üzere taarruza geçtikleri haberi üzerine, derhal çok mühim ve isnat noktası olan Keşifi Camii¹⁴ şerifini düşürmemek için iki ateş arasında çok büyük fedakârlıkla sebat eden Yahya Hoca kuvvetleri, merkezden gönderilen kuvvetlerle takviye edildi.

Düşmanın iki taraftan taarruz etmesi dolayısıyla 24 saatte bir Keşifi Camisi'ni yeni kuvvetlerle takviye etmek mecburiyeti vardı. Düşman tedhiş harekâtına devam ediyor, postaların harekâtına mâni oluyordu. Buna karşı evvelce yapılan planlar çerçevesinde bitişik evlerden mestur yollar açıldı. Her tarafa harp emirleri ile cephane ve kuvvet göndermek imkânı bulundu.

Artık yekvücut bir cephe hâlinde harekete geçilmişti. Yüzbaşı Mahmut Bey, Maksutlu köyü'ndeki telgraf makinesi ile Sivas'a yazdığımız raporu vermişti. Aldığı cevabı gönderdi. Sivas, top ve makineli tüfekli bölüklerin hareket eylediğini bildiriyordu. Hemen haberi bütün semtlere bildirdim. Halkın cesareti arttı.

Teşkilata başladığımızda Kışla, Abarabaşı Kilisesi, Katolik Kilisesi, Kümbet, Tekke, Şekerdere kiliseleri Fransızların işgalinde olduğundan, bunların irtibatlarını keserek, birer birer imha etmek ve düşman kuvvetlerinin birleşmemesini, taarruza geçmemelerini temin maksadıyla aralarındaki evleri yakmak harp planımızdandı.

Harbin dördüncü günü Acemli semtinde Evliya kuvvetlerinin taarruzundan ümitsizliğe düşen Ermeni Seferoğlu Avadis, Evliya'dan intikam almak, İslam evlerini de yakmak üzere kendi evini ateşe vermiş; Evliya'nın evine de sirayet ederek civar İslam evlerinin de yanmasına sebep olan bu yangınlar, İslam ve Hristiyanlar üzerinde çok büyük korku ve tesir ika etti. Artık iki tarafta da kuvvetlerinin fevkinde fedakârlıklar gösterildiğinden, yanan evlerin civar mahallelere sirayeti dolayısıyla, şehrin her iki tarafı aydınlanmıştı. Abarabaşı civarındaki Ermeni evleri, Kışla önündeki evler, Pınarbaşı'ndaki İslam evleri, Kuytul Mahallesi'ndeki Alaca Hanik'in evi, Medineoğlu Abdullah Çavuş'un evleri yakılmış, Acemli Mahallesi'ndeki büyük yangınlar meydana gelmişti. Bu büyük yangınlar dolayısıyla Maraş şehri bir yanardağ manzarası almıştı.

Harbin beşinci, altıncı günü, Şeyhadil'deki karakolu düşman işgal eylediğinden, Divanlı kuvvetleri taarruz ederek karakol geri alındı. Civar hanlara karşı cephe

¹⁴ Caminin tam adı "Keşi Efendi (Sümbülzade Mehmet Efendi) Camii olarak geçmektedir.

aldıkları, gelen raporla bildiriliyordu. Arkbaşı'ndaki Kışla'ya karşı birtakım siperler açılmış ve mazgallardaki kuvvetlerin fedakârlığıyla Fransızlar, dışarı çıkamayacak suretle mahsur kaldıkları gibi, devamlı surette de ateş ve harp ediliyordu.

Harbin dördüncü günü Yenicekale Nahiye Müdürü Nuri ve Müfreze Kumandanı Zeynel Abidin idaresinde 260 nefer Yenicekale kuvvetleri geldi. Bertiz kuvvetleriyle birlikte Kışla ve General Keret karargâhına taarruz eylemeleri ve Cancık Mağarası'na yerleşmeleri emri verildi.

Kılıç Ali harbin beşinci günü Maraş'ın sağında, yarım saat mesafede bulunan Arapkirli Çiftliği'ni karargâh yaptı. Bir beyanname neşretti; *“Memleketi kurtarmak, düşmanla göğüs göğse çarpışmak için geldim. Düşmanı şehirden çıkaracağız. Allah'ın inayeti, yardımı bizimledir.”* diyordu. 400 kadar mevcutlu olduğunu raporunda bildiriyordu. Evliya kuvvetleri harbin beşinci günü Kale'nin etrafındaki evleri ve Kalealtı Kilisesi'ne taarruz ediyordu.

Şekerdere Karakolu'ndan ve Ermeni evlerinden açılan ateş, harekâta mâni oluyordu. Evliya kuvvetlerindeki Göllülü Yusuf Çavuş, Kilisli Mansur ve arkadaşları, karakoldaki düşmana hücum ederken, çetelerden dört kişi yaralandı. Berber Ali ile bir arkadaşı şehit oldular.

Harbin altıncı günü Kale altındaki Ermeni evleri yakıldı. Kilise sükût etti. Düşman imha edildi. Burada yangınlar başladı. Evliya kuvvetlerinin kumandanlarından Göllülü Yusuf Çavuş, Mansur Yazıcıoğlu ve Celiloğlu Ziya, Hüdayioğlu Derviş, Ahmet Çavuş Evliya, Hüseyinoğlu Mustafa harekete geçerek harbin altıncı günü Şekerdere Kilisesi de düşürüldü ve yakıldı. Harbin altıncı günü şehrin şark ve şarkî cenubu semtlerindeki Zulkadiroğlu Süleyman Bey ile birleşilerek harekete geçmişti. Atmalı Aşireti'nden Yakup Hamdi (Paşa) de Kuvayı Millîye kuvvetlerine iltihak etmiştir.

Karargâh şehrin daha yakınındaki Haznedarlı'ya getirildi. Şark cephesinin harekâtı planlandı, düşman kuvvetlerine karşı açılacak mevziler ve düşman topluluklarına karşı açılacak siperlerin grup kumandanlarıyla birleştirilerek harekâta devam edilmesi, kararlaştırıldı. Kışla'dan Şeyh Adil'e inen cadde “Şark Cephesi” olarak Kılıç Ali'nin idaresine verildi.

Genç çocukların posta işlerinde büyük faydaları görülüyordu. Harbin altıncı günü Pazarcık Jandarma Yüzbaşısı Ramazan ve Ahmet Çavuş Kayabaşı'na gelmiş, oradaki mücahitlerle teşrik-i mesai etmişti. Harbin altıncı günü Elbistan Jandarma Kumandanı Ahmet Muhtar Nakiboğlu, Muin, Sinanoğlu Hamit, Muhasebe-i Hususiye memuru Topal Salih ve Tapu Memuru Maraşlı Kazancıoğlu

Sait Elbistan'ın Güblüce köyünden Tahir kumandasında gelen çeteler, Maraş sokak muharebesine iştirak ettiler. Göksun'dan Binbaşı Hasan, Yedek Subay Bayram kuvvetleri ile gelerek Cancık Mağarası'na yerleştiler. Süleymanlı'dan Şube Reisi Binbaşı Cemil, Yedek Subay Sadi, Seçme Er Hacı Maksutoğlu İbrahim, Hacı Arslanoğlu Ali Ruhi kuvvetleri de geldi. Sancak cephesine yerleşti.

Harbin yedinci günü Yüzbaşı Kâmil Sivas'tan geldi. Şehre girmedi. Diğer kumandanlarla Cancık Mağarası'nı karargâh yaptı. Sivas'tan getirdiği cebel topunu kullanan Tarsuslu Ahmet Çavuş, Bahri Çavuş ve İzmirli bir neferdi. Maraşlı topçularla takviye edilerek top harekete geçti. Sivas'tan gelen Makineli Tüfek Zabiti Ahmet Hamdi, Nahırönü'nde düşmana karşı tertip edilerek yerleştirildi. (*Topun mermilerinin barut hakkı tam olmadığından bihakkın istifade edilemiyordu.*)

Harbin yedinci günü İslâhiye'den gelen düşman kuvvetleriyle Karaçay mevkiinde yapılan harpte on yedisi imha, gerisi esir edildi. Benli Ali, yapılan bu harpte şehit oldu. Evliya kuvvetleri Zimyan Mahallesi'ndeki Ermeni evlerini ve kiliseyi yaktı.

Düşman ardi arkası kesilmeden tedhiş hareketi ve şehri bombardıman ediyordu. Kışla, Abarabaşı, Amerikan Koleji ve şehir içinde birkaç kilise kalmıştı. İstanbul'a yapılan raporlarda Fransızların yakıp yıktıklarını, düşmanı iğfal ederek kuvvet getirmemesini temin maksadına binaen, düşmanı gafil avlamak hususundaki gayretlerimize Sivas'ta Atatürk'ü bile inandıramamıştık. O da "Maraş'ta katliam vardır." diye her tarafa ilan ediyordu. Harbin yedinci günü Hırlakyan Avadis'ten Zulkadiroğlu Süleyman Bey'e bir tehdit mektubu gelmişti.

Millîş Nuri, Yusuf Hacılı köyünden Kâhya Hasanoğlu Durdu, Hırlakyan Avadis'in evine ateş vurmuşlar, bu ateş Kuyucak Mahallesi'nin tamamen yanmasına sebep oldu. Yangından kaçan düşman kuvvetleri ve Ermeniler Kümbet Eytamhanesi'ne (yetimhane) ve Kilisesi'ne iltica ettiler. Evliya kuvvetleri o gün Kanlıdere'deki yolun üstündeki evleri yaktı. Kaçanları imha etti.

Harbin sekizinci günü Zimyan Kilisesi ve Kalealtı Kilisesi'nin civarındaki evlerde kalan Ermenilerin mukabele görmediklerinden firar ettikleri, yalnız damda bekçi bir Ermeni gördüklerinden vuruldu. Evliya kuvvetleri o gün Abarabaşı Kuyumcu Sokağı'ndaki Ermeni evlerini kısmen, Kale'nin şarkından giden yolun şarkındaki evleri tamamen, Şekerdere'deki evler ve kilise ile Zimyan Mahallesi'nde ki evler kâmilten yakılmıştır. Evliya kuvvetleri harbin sekizinci günü yine Kulağı Kurtlu Mahallesi harekâtına başladı. Mahalledeki Ermeniler imha edildi. Evvelce, Kalealtı Kilisesi civarında şehit edilen jandarmanın silahı orada bulundu, silah alındı. Ermeniler imha edildiler.

Dokuzuncu günü Fransızlar, Maraş'a büyük bir ikmal kuvveti gönderdi. Bu kuvveti görmek üzere karargâhın arkasında yüksek bir yere çıkmıştık. Düşmanın açtığı ateşte postamız Hüseyin yaralandı. Hanesine nakledildi. Düşman orasını da topa tuttu. Hüseyin'in evinin avlusuna iki mermi düştü. Allah esirgedi. Ufacık hanesine veya bahçesine isabet etseydi yaralının da bizim de gittiğimiz gündü. Kuvayı Millîye Hastanesi'nde Doktor Haldun Bey'in himmetleriyle bacağı alçıya kondu. Bacağı kesilmekten kurtarıldı. Tapu Baş Kâtibi (şimdi emekli olan) Hüseyin (Aksadır) Elbistan ve Süleymanlı kuvvetleri şehre girdiklerinde, Elbistanlı Muin Ağa Keşifi Camisi'nde, Sinan Hamit ve Salih Kazancı ile Sait de Çarşı Karakolu'nda iki geceden beri vazife yapıyorlardı. Süleymanlı kuvvetleri Evliya kuvvetlerine iltihak ettiler. Maraş da tabii olarak, iki cephe hâlini almıştı. Şark Cephesi, gelecek düşman kuvvetine karşı ihtiyatta bulunan ve General Keret'in karargâhı ile kışla üzerinde mühim vazifeleri olan Bertiz ve Yenice kale kuvvetlerini kendi bünyesine alındı. Bir kısmını da Bertiz kuvvetleri kumandanı olarak Elbistan'dan gelen Eczacı Lütfü ve Kadoğulları evlerine sevk edildi. Pazarcık, Garp Cephesi'nden aldığı Bertiz ve Yenice kale kuvvetleriyle iş göremiyordu. O günlerde, Evliya'nın arkası arkasına kiliseleri düşürdüğünün görülmesi herkesi gayrete getirdi. Fransız topluluklarının bulunduğu Kümbet Kilisesi'ne, Bulgurcuoğlu'nun evine taarruz edildi. Birçok şehit verdikleri hâlde muvaffak olamıyorlardı.

Harbin dokuzuncu gününde Evliya kuvvetleri Bahtiyar Yokuşu civarındaki Dikiş Yurdu'na taarruz etti. Yurt sükût etti. Kırkı kadın olmak üzere 400'den fazla düşman kuvveti fırarla Katolik Kilisesi'ne giderken yolda imha edilmiştir. Nahirönü'ndeki makineli tüfek kumandanı her tarafa ateş püskürüyordu. Halkın maneviyatını yükseltiyordu. Düşman, Hatuniye cihetine ateş açıyor, o civarda yangınlar çıkarıyordu. Ermeni Mektebi, Protestan Kilisesi ve civardaki kuvvetlerin birleşip Kümbet Kilisesi ve Eytamhanesi'ne kadar irtibat temin etmeye çalıştıkları anlaşılıyordu. Diğer taraftan yukarı bedestene geçerek Tuz Hamı ve Kırklar Kilisesi'ndeki kuvvetleri birleştirdikleri, oradan Şeyhadil'e doğru sarktıkları, oradan da Arasa'ya (Şimdiki *Kıbrıs Meydanı*) doğru ilerledikleri, Aşağı Bedesten'i işgal ederek Taşhan'daki kuvvetleriyle birleştikleri, bu suretle harbin şiddetlendiği ve çarşılarda da yangınlar başladığı görüldü. Hatuniye Mahallesi'nde Medineoğlu Abdullah Çavuş'un, Katolik Kilisesi'ni yakmak için çalışması ve şehit olması, düşmanın oradaki taarruzuna karşı kuvvetin zayıf olması dolayısıyla Şih Mahallesi'ni tehdit eyledikleri malumdu.

Onuncu günü; harp devam ediyordu. Kümbet Kilisesi harekâtında Eşbah Mehmet ve birtakım mücahitler şehit oldular. Halkın çok müteessir oldukları alınan raporlarda tebarüz ettiriliyordu. Harbin onuncu günü Evliya kuvvetleri Tekke Kilisesi'ni muhasara etti. Kilisenin içindeki düşman imha edildi.

Evliya kuvvetlerini içinde bulunan Göllülü Yusuf Çavuş'un Tekke Kilisesi harekâtındaki şahadeti muhitte çok fena tesir uyandırdı. Fransızların İskenderun'a çıkmış olan Norman firkasının gelmesi yakın olduğundan bir an evvel Katolik, Kümbet Kiliseleri, Eytamhane vesair düşman topluluklarının maneviyatını bozmak için topun Şark Cephesi'ne gönderilmesi ve çetelerin çapulculuğunun bilâ-merhamet cezalandırılmaları kararlaştırıldı. Norman kuvvetlerinin geleceği Antep yollarının muhafazasına memur çetelerin, Kapıçam'ı terk eylemelerinden Fransız kuvveti Maraş'a doğru geldi ise de Maraş'a girmeye muvaffak olamadı.

Bunlarla Göynüklü Uzun Yusuf kuvvetleri harp ederek düşman kuvvetlerini takip ettiler. İslâhiye'ye doğru çekilirlerken Eloğlu'nda yapılan harpte Uzun Yusuf ve Eloğlu'ndan da birkaç kişi şehit oldular. Fransızlar İslâhiye'ye geri çekildiler.

Harbin on birinci günü Tuzhanı ve civarını Kuvayı Millîye kuvvetlerimizin tehdit veya tazyik etmelerinden Fransız ve Ermeniler Tuzhanı'ndaki kasaları soyarak Bedesten'e çekildiler. O civardaki efrâdın bazılarının fedakârlık yaparak Bedesten'i yakmaya muvaffak olduklarından düşman Katolik Kilisesi ve belediye dairesine çekildi.

1 Şubat 336 (1920) harbin on ikinci günü Aşağı Bedesten'e çekilen düşman, Taş Han'daki kuvvetle birleşti, Mevlevihane ve Üdürgücü camilerini, belediye dairesini yaktılar. Yaptıkları hareketi durdurmak için kuvvetlerimiz harekete geçti. Kırklar Kilisesi'ni yaktılar ve düşmanı Arasa'ya doğru kovalayarak Şıhmand Hanı'na kadar ilerlediler. Bu hanı da düşmandan geri aldılar. Yılkırkan Hanı'nda düşmanla harp edildi. Bu han da yakıldı. Arasa Hanı'nın garbı düşmandan temizlendi. Aşağı Bedesten ve Taş Hana taarruz edildi. Bunlar da sükût etti. Evliya Cephesi kuvvetleri çarşıya ve bedestene dayandı. Garp Cephesi'nde yapılacak bir hareket yoktu. Şark Cephesi'nde de karşı tertibat kuvvetlerine karşılık hazırlık yapılıyordu.

2 Şubat 1920 tarihinde kahramanca harp eden Şıh Mahallesi iki ateş arasında kalmış, yardım istiyordu. Katolik ve Protestan kiliselerindeki kuvvetlerle Kümbet Kilisesi ve Eytamhanesi'ndeki kuvvetler birleşmek için Şıh Mahallesi'ni tazyik ediyorlardı. İstenen yardımlara ehemmiyet vermediği için Kılıç Ali'yi, Fatmalı Derviş'in evine davet ederek yanına gittim. Çetelerin mevkilerini terk etmelerinden müşkül bir duruma düştüğünü söyledi. Şimdi daha mühim olan Şıh Mahallesi'ne karşı lakayt kalması hususunun doğru olmadığını, Şıh Mahallesi'ni kurtarmak için tertibat almasının ve mahalle halkını kurtarmasının lüzumu anlatılınca, "*Ne yapalım kâfi kuvvetimiz yok.*" dedi. Hazır bulunan çete başları, bunu kabul etmeyeceklerini, bu hususta fedakârlık yapacaklarını, Çarşıbaşı ve Divanlı'dan yapılacak taarruzlarla Şıh Mahallesi'nin kurtarılacağını, Divanlı tarafındaki Topaloğlu Ohannis'in

veyahut Musa Efendizade Mehmet Efendi'nin evi yakılırsa Protestan Kilisesi'nin de yanacağını, Şih Mahallesi'nin de kurtulacağını tabii olduğunu söylediler. Fatmalıoğlu Derviş ve birkaç arkadaşı, evleri yakacaklarını söylediler. İkinci günü kati surette hareket etmek kararını vererek karargâha avdet ettim.

Harbin on üçüncü günü Şih Mahallesi'ni kurtarmak için Evliya çağrılıp komutanlarla görüştüğümüzde; kuvvetlerimiz Çarşıbaşı'da ve Arasa Hamı'ndaki karşı taarruz ve harekete geçerek düşmanı tazyik ve imha etmek ve Divanlı'dan incek kuvvetlerle iki taraftan çevirme hareketi yapılmasına karar verildiğinden, hareketi idare eylesini rica edince "*Rahatsızım.*" cevabını alınca, "*Siz burada hareketi idare ediniz, ben giderim.*" diyerek hazırlığa başladım. Evliya kuvvetleri emrinde bulunan Süleymanlı'dan gelen Çeçen Şahin, Davut, Bat Musa bizim siperlerden cesur kimselerle hazırlık yapıldığını görünce, nihayet dayanamayarak; "*Siz giderseniz, burası tehlikeli bir yer olur. Burada sizin yerinizi hiç kimse tutamaz, sizin gitmeniz doğru değildir. Madem gitmekte ısrar ediyorsunuz ben gideyim.*" diyerek hazır bulunan Ahmet Çavuş'u gönderdi, palaska ve tüfeğini getirtti. Arkadaşlarını alarak hareket etti. Bedesten'i düşmandan temizledikten sonra Taşhan ve Arasa Hamı'na taarruz eyledi. Çok büyük cesaret ve gayretle harp ediliyordu. Handaki Tunuslu Arap askerlerinin Evliya'ya teslim olacaklarını söylemesi üzerine Evliya ve arkadaşlarının dikkatsiz hareket ederek ayağa kalkmalarıyla, yanda bulunan Ermeniler üzerlerine ateş ederek, her üçünü de şehit ettiler. Birkaç yaralı da vardı. Cenazesi Acemli Camisi'ne defnedildi. *Allah rahmet eylesin.*

Harbin on dördüncü günü Kümbet Kilisesi ile Eytamhanesi'ne karşı harekâta devam ediliyordu, Pazarcık'tan yeni kuvvet geldiğinin raporda bildirilmesi İslâhiye'den büyük düşman kuvvetleri geleceği haberi de şayi olduğundan, harbin on yedinci günü 6 Şubat 1920 tarihinde bir Fransız tayyaresi gelerek Fransızlara evrak atmış, şehir üzerinde bir devir yaparak şehrin yandığını görmüştü.

Kümbet Kilisesi günlerce bombardıman edilmişti, nihayet hücum edilerek kilise yıkılmıştı. Bu hücum esnasında çok şehitlerimiz vardı. Çok kahramanlığı görülen Millîş Nuri, Hasan oğlu Ali, Kerhanlı Ali, Saçmalıoğlu Mehmet, Yunusoğlu Mehmet bu şehitler arasındaydı. Kiliseye karşı top ateşini gören Fransızlar kışlardan bizim topun bulunduğu yeri bombardıman ettiğinden, birçok evleri yıkıyor, insanca çok ağır telefata oluyordu.

Fransızların kendilerini bıraktığını gören Bertizli ve Yenice kaleli çeteler de Kışla'yı ateş altına aldılar. Bunun üzerine düşman topu çetelere döndürdü.

8 Şubat 1920 bizim cepheye Şube Reisi Cemil, Elbistan'dan Nakipoğlu Mehmet Ağa ve Ali Hafizoğlu Mehmet Pehlivan 300 kadar bir kuvvetle gelmişler,

Cancık'taki bir karargâha yerleşmişlerdi. Nahrönü Mahallesi'ndeki Makineli Tüfek Zabiti Hamdi o civardaki kuvvetleri faaliyete geçirmekte idi. Harbe başlamazdan evvel Ermeniler, Norman fırkası gelecek diyorlardı. Tayyarenin dönmesi üzerine büyük bir hazırlık yaptık. Norman fırkasının bir alayının top ve makineli tüfeklerle tam teçhizatlı olan yüzlerce deve ve birçok araba ile büyük bir kuvvetin gelmekte olduğu İslahiye'den haber verilmiş idi.

8 Şubat 1920'de Cancık Cephesi'ndeki Elbistan kuvvetleri ile daha evvelce gelen şehir dahilindeki Elbistanlı ve bizim Arkbaşı Cephesi'nde bulunan 200 silahlı ile harbin bidayetinde ihtiyat olarak Şimâl Cephesi'ne koyduğumuz; Bertiz, Yenicekele, Türkoğlu Mustafa Çavuş ve Nedirli kuvvetleri de gelecek düşmana karşı tertibat almak üzere Cancık'ta bulunan Binbaşı Cemil, Binbaşı Hasan, Yüzbaşı Kâmil, Yüzbaşı Yörük Selim, Yüzbaşı Ahmet Muhtar, Yüzbaşı Mahmut (Sadişer) Bayram ve diğer zabitanaya hazır olmaları için emir verildi.

Emir verilmekle beraber Çuhadaroğlu Hacı Mehmet, Beyazıtıoğlu Kenan, gelmekte olan düşman kuvvetlerine karşı Cancık'tan alınacak talimat dairesinde hareket edilmek üzere şehirden Cancık Cephesi'ne gönderildiler. Aldığım raporda Bertiz ve Yenicekele kuvvetleri, Eczacı Lütfü Elbistan'dan gelince Kadioğlu emrine gönderildiğinden hiçbir ihtiyat kuvveti olmadığı bildirildi. Arkbaşı'nda bizzat sipere girerek Kışla'ya karşı harbe devam edilmekte idi. Cephemizdeki efradın çoğu çıkarıldığından durmadan ateş etmek icap ediyordu. Düşmanın da Aksu Köprüsü'ne gelerek karargâh kurduğu haber verildi. Elbistan'dan gelip Cancık'ta bulunan Kadioğlu Ziya ve Emir Mahmutoğlu Hasip vaziyeti tehlikeli görerek ailelerini çıkarmak üzere mahallelerine gitmişlerdi.

Şubatın onuncu günü birkaç cephede panik başladı. Cancık Cephesi'ndeki kuvvetlerimiz düşmanı durdurmak şöyle dursun düşmanla harp etmeden çekiliyordu. Düşman şehre doğru harpsiz gelip Sıtma Pınarı'nda karargâhını kurdu. Cancık Cephesi'ni ateş altına alıp seri ateşli toplarla her tarafı dövdü. Bizim harici cepheden hiçbir haber alınamıyordu. Dahilde beş on kişi Kışla'ya karşı ateş ediyordu. Diğer cephelerde düşmana karşı tertibat alındığı evvelce bildirilmişse de bizim cephede de panik başladı. Jandarma Kumandanı Ahmet Hilmi, Gürünlü Mustafa, Doktor Hilmi, Mutasarrıf Vekili Cevdet Şark Cephesi'ne gideceklerdi.

11 Şubat 1920. Mutasarrıf Vekili Cevdet Nahrönü'ne gitmişti. Arkasına posta gönderttim. Muhacirin Memuru Nasrullah Efendi'nin evine misafir oldu, harice çıkmasına müsaade edilmemesi bildirildi.

Doktor Mustafa Bey gelerek; "Vaziyet fena oldu ne yapacağız... Mülazım Ahmet, Hilmi, Gürünlü Mustafa Şark Cephesi'ne gidiyorlar."

“Ya siz! Gitmeyecek misiniz?”

“Biz sonuna kadar sebat edeceğiz, tabii kaçmakla, kurtulmak imkânı olmadığını takdir buyurursunuz. Kaçmak ölmek demektir. İntihardan başka bir şey değildir. Düşmanla mücadelede tehlike görmüyorum. Teslim olduğumuz takdirde Sivas’a kadar yol açmış olacağız. Ben buna cesaret edemem.”

“Öyle ise ben de gitmem.” dedi.

O anda Kadir Paşa’nın konağında bulunan Elbistanlı Hâkim Fevzi Kocabaş’la, Ahmet gelmişlerdi. Bunlar, artık müdafaa imkânı kalmadığından cephedeki askerî kuvvetlerin ve çetelerin çekildiklerini, eli silah tutacak kimseler de tahkimat bahanesiyle kendiliğinden teslim olmaktan başka çare kalmadığına, Kadir Paşa’nın konağında toplanan memleketin ileri gelenlerinin kararının bu olduğunu söylemeleri üzerine Doktor Mustafa;

“*Nasıl olur, ben gideyim onları ikna edeyim.*” diyerek Hâkim Fevzi Kocabaş ve Hacı Ahmet’le, Kadir Paşa’nın konağına gitti.

Bizim cephenin bozulmamış olmasından dolayı Nahırönü’nden Hoylu Mustafa, Makineli Tüfek Zabiti Hamdi, Muhacirin Memuru Nasrullah, Acemli’den Halil ve Hüseyin Evliyalar, Restebaiye’den Bat Musa, Zekeriya, Kâtip Hacı, Yahya Hoca, Gök Ökkeş gelerek, harp hakkında malumat edinmek istiyorlardı. Müdafaa edeceğimizden, cephelerinin terk edilmemesi için son bir gayreti sarf etmeleri hususu konuşulurken, Doktor Mustafa Bey’in, teslim olmak üzere Fransızlarla görüşeceğini haber verdiler.

“Doktorun gideceğini ümit etmem, giderse de bize malumat vermesi icap eder. Bir şayia olsa gerektir.” dedim.

Esasen teşkilatın bidayetinden itibaren kendi kafasıyla hareket eden Doktor, Kadir Paşa’nın odasına toplanan memleketin ileri gelenlerinin kendisine karşı gösterdikleri teveccüh dolayısıyla irade zaafına düşerek, mütareke yapmak üzere Balcıoğlu Mehmet’i de beraber alarak Fransızlara gitmişti. Doktor Mustafa’nın Fransızlarla irtibat kurduğundan Heyet-i Temsiliye’nin haberi yoktu, daha önce böyle bir harekete izin verilmeyeceği de bildirilmiştir. Fakat akşamdan sonra alınan haberlere göre Alman Hastanesi’ne doğru ellerinde birkaç fenerle düşmanın memleketi top ateşi altına aldığı söylemiştik. Bizim kuvvetler geri çekilince, Şark Cephesi’ndeki halkın kaynaşmasından, düşman orasını hedef tutarak bombardıman etmeye başladı. Ateş kesilinceye kadar herkes yerinde şaşkın bir vaziyette kaldı. Bombardıman neticesinde çok ölü ve yaralı vardı. Şark Cephesi tamamen bozulmuştu, bizim cepheden kaçanlar da oraya gidiyordu. İki cephe arasında

mezkûr posta yolu olmadığı için Divanlı Mahallesi'nin bozgunluğu, Kayabaşı'na da sirayet etti. Kılıç Ali ümitsiz bir hâle düşmüştü. Halkın cereyanına karışarak Dereli köyüne, oradan da Kerhan (Ulutaş) köyüne çekilindi. Kılıç Ali Cephesi içinden yıkılmıştı. Düşman topluluklarına karşı tutulan cephe bozulmuş, düşman Hatuniye semtinden ilerleyerek yukarda kaydedildiği şekilde birleşerek, Evliya'nın şahadeti ile neticelenen vaziyet hâsıl olmuştu. Harbin ilk haftasından itibaren gerek Pazarcık'tan gelen ve gerekse Eczacı Lütfi'nin sevk ettiği Bertizli ve Yenicekaleli kuvvetleri ve dâhilde bunlarla harekete geçen çapulcuların harpten ziyade yağmacılığa başlamaları, birkaç kişinin gittiği öğrenilmesi üzerine Restebaiye heyetine emir verilerek gidenlerin durdurulması, durmazlarsa öldürülmesi emri verildi. Fakat emir ilgililere ulaşınca kadar doktor geçip gitti.

O gün akşama doğru halk artık bir daha dönmeyecek gibi memleketi terk etmeye başlamış, bunlar her tarafa gitmekte devam ediyordu. Maraş'ın şimalindeki Amerikan Koleji, Kışla, Abarabaşı Manastırı, cenupta Nahrönü'ne kadar olan Garp Cephesi kuvvetleri, hariçten gelen düşmana karşı kuvvet çıkarılmamasına rağmen müdafaa etmek kararı kat'i idi. Bu karara rağmen Şark Cephesi'nin boşalması, düşmanın orasını fazla bombardıman ettiği sırada bizim cepheye gelenler şaşkın bir vaziyette evini, ailelerini bıraktıklarından çok meyus olanlar kendilerine söz tesir etmediği gibi mutlak teslim olmak istiyor ve doktorun gelmesini bekliyorlardı. Bizim cephenin de sarsılmasına sebebiyet verdiklerinden Bat Musa, Sarı Kâtip Mehmet ve daha bazı kimseler bizden habersiz karanlıktan istifade ederek düşmanın Mercimektepe'yi tuttuğu hâlde, Elbistan'a çekilmek üzere müracaat ettiklerinden kat'iyen gidemeyeceklerini söyleyince Sarı Kâtip Mehmet; "Müsaade etmeseniz de çıkarız." demiştir. Bu sırada tehlikeli olduğundan harice gidecek ailelerin çıkarılması için Yakupoğlu Şakir ve Muharrem Bayazıt'ı memur ettim. Hiç kimsenin gitmesine müsaade edilmeyeceğinden giden aileleri çevirmişlerdir. Kadir Paşa'nın konağına giden Sarı Kâtip'in ailesini Kadir Paşa'nın hanımı kovmuştu. Onlar da Ali Beylerin hanesine iltica ettiler. Gece Divanlı Mahallesi'nde yangın görünmeye başladı. Divanlı Camisi yanıyordu. Gönderilen postamız gecikti. Gece saat ikide avdet eden posta, Ermenilerin Divanlı, Hatuniye, Şekerli mahallelerini ateşe verdiklerini söyledi. Cancık'taki kuvvetlerin de çekildiği anlaşılıyordu. Düşmanın Mercimektepe'yi işgal etmesi, Kılıç Ali'nin cephesine asla tesir edememesi dolayısıyla, Şark Cephesi tamamen çöktü. Düşman, kışla ile irtibat kurmak için kışla veya Mercimektepe'den Arkbaşı'nı mütemadiyen bombardıman yapmakta olmasına rağmen pek cüzi bir kuvvet sebat ederek, civarda bulunan kuvvetlerle daha esaslı irtibat, hareket birliği yapmak üzere muharip kıtanın başlarının karargâha gelmesi için semtlere emir verildi.

Pazarcık'a gitmek için postalar çıkarıldı, gece mezkûr yollar açıldı. Karargâha varan postamız topun nöbetçisiz karargâhta bırakıldığını ve civardaki halkın da çekildiğini ve çekilmekte olduğu haberini getirdi.

Mercimektepe'yi işgal eden düşman Karamanlı Mahallesi'ni tazyike başladı. Karamanlı İmamı Hasan; *"Ne duruyorsunuz, düşman şehre giriyor."* diye rapor gönderiyordu. *"Cephane gönderiyorum. Siz orada iken düşmanı bırakmazsınız ki; mahalleye girsin."* diye yazdım, Filhakika düşmanın önündeki Devcili ve Mağaralı mahalleleri tamamen boşalmış, çok güvendiğimiz Ceneviz Hacı Mustafa da Kadir Paşa'nın konağında toplananlar arasında bulunuyordu.

Derhal Yakupoğlu Şakir'e beş-altı nefer verilerek Mağaralı'ya gitmesi için emir verildi. Karamanlı imamına Muharrem Bayazıt ve Zafer Bayazıt'la, takviye gönderildi. Arkbaşı'nda müdafaada bulunduğumuzdan, gidenlerin hiçbir hareketi görülüyordu. Ancak *"Karamanlı'daki kuvvetler harbe girmişler."* denilince karargâha döndüm. Zafer geldi, *"Ne var," diye sordum. Ahâlinin, teslim olmak istemelerinden, yeniden cephe açılmasına müsaade etmeyeceklerini, söyleyerek Şakir, Muharrem ve benim de silahlarımızı alarak göndermediler. Mutlak teslim olacaklar, haberiniz olsun. Bunun bir çaresine bakınız."* dedi.

Bizim cephedeki kuvvetlerin kumandanları Başkâtip, Hacı Cerrahoğlu, Zekeriya, Yahya Hoca, Gök Ökkeş, Evliya Halil ve Makineli Tüfek Zabiti Hamdi gelmişlerdi. Vaziyet görüşüldü. Şark Cephesi'nin sükûtu üzerine bizim cephenin de tehlikeye düştüğünü haklı olarak ileriye sürmekte idiler. Makineli Tüfek Zabiti: *"Tüfengimi teslim edersem beni idam ederler."* dedi.

Bunlara *"Mütalaalarımız doğrudur. Ben tehlike olduğuna kani değilim. Çünkü düşman 21 gündür mahsur kaldığından bizden daha ziyade yıpranmıştır. Şark Cephesi'nin sükûtu dolayısıyla telaşa lüzum görmüyorum. Düşmanın huruç (çıkış) hareketi yapması ihtimali de vardır. Biz sebat edeceğiz, son karar şudur. Cepheye yol açtırdım. Düşman görmeden aile ve çocukları geçirebiliriz. Evvela Nahrönü, sonra Acemli. Sırasıyla geçmek imkânı vardır. Yalnız bu gece parolası, "Zafer" verilirse, çekilmeye lüzum kalmadığına işarettir. Azami gayretle düşmanı sıkıştırmak lazımdır. Böyle yapılmazsa zayıf olduğumuzu anlarlar, çekilmezler. Şimdiden fazla cephane alınız, siperlerde şiddetli ateş yapılmasına devam ediniz."*

Emir verildiği sırada memleket eşrafından teslim olmamız için bir heyet geldi. Heyet gerek şarkta ve gerekse garptaki kuvvetlerin çekildiklerini düşmanın da memleketi tamamen muhasara eylediğini, teslim olmaktan başka çare kalmadığını söyleyince katırcı Gök Ökkeş; *"Teslim olana da, ol diyene de..."* diye küfür savurarak karşladı. Orada bulunanlar *"Daha harp edecek kuvvetlerimiz var, teslim olmayacağız."* cevabımı vermiş iseler de vaziyet pek nazik bir safhaya girmişti. Düşman şehre giriyordu. Birkaç arkadaş alarak Mağaralı'ya gittim. Tamamen boşalmıştı. *"Düşman kaçıyor!"* diye arkamdan on, on beş silahlı yetiştii. Bunlara Devcili ve Mağaralı mahallelerinde cephe tutturarak, karargâha avdet ettim.

Göksun'un Kuzutepe köyünden Ali Bey telaşla beni karşıladı.

“Sizi vurmaya geldiler.” diyordu. Ben güldüm. O; “Ne de olsa kendini muhafaza et.” diyordu.

“Merak etme bir şey yapamazlar, iş olacağına varır. Düşman kaçarsa mesele kalmaz.” dedimse de, “Kadir Paşa'nın misafiriyim, sözüme inan.” diyordu.

Berber Kadir Paşa'nın konağına gittiğimde silahlılar, Kadir Paşa'nın selamlığının örtme saçakları altına sığınmışlar, hatta ahırlara bile sokulmuşlardı. Herkes orasını bir dar-ul-eman¹⁵ sayarak sığınmışlardı. Oraya girdiğimde halk birbirinin üzerinde sıkışık oturuyorlardı. Bir sandalye koydular, yerleştik. Bizim Heyet-i Merkeziye İkinci Reisi Rafet Hoca, Aza Kocabaş Hacı Ahmet ve daha birçok eşraf vardı. Hariçteki kuvvetlerin dağılması ve dâhilde de çetelerin çekilmesi ile karşıda da birçok camiler yandığından artık kat'i olarak teslim olma taraftarı olduklarını söylediler. “*Bugün yirmi iki gündür harp ediyoruz. Hiçbir tarafta düşman taarruza geçmedi, mağlup değiliz, düşmanı mahsur bir hâlde tutuyoruz. Takviye katasının gelmesi mağlubiyetimizi icap ettirmez. Böyle toplanıp yanlış karar vermek, felaket-i mucip olacağını takdir etmeniz lâzımdır.*” deyince;

“Görmüyor musunuz, Divanlı Camisi yanıyor, kuvvetlerimiz hep kaçtı.” dediler.

Teslim olmak kararında ısrar ettiler.

Şimdi posta geldi. “Mahalleyi terk etmeselerdi cami de yanmazdı. Biz de teslim karar verdiğimiz takdirde aynı akıbete maruz kalırız. Bu kadar kiliseye karşı bir iki caminin yanması ehemmiyetsizdir.” sözüme karşılık;

“Mutlak teslim olacağız.” diyorlardı. Ben de;

“Teslim olduğumuz takdirde bu toplandığımız odanın çok tehlikeli bir vaziyete düşeceğine şüphe yoktur.” Kadir Paşa;

“*Bu belayı başımıza niçin getirdin.*” diyerek küfür savuruyordu. Sıraların üzerine çıkararak;

“General Keret'e, bu hadiseyi ben yaptım, cezasına razıyım, başkalarına ceza verme desem, bu kadar Ermeni'yi siz öldürmediniz, bunları öldürenleri isterim, demeye lüzum görmeyerek katliam edileceğinize göre, son nefes ve son kurşunu atmaya mecbur olduğumuzu, Allah'tan korkmadan, peygamberden utanmadan

¹⁵ Dar-ul-eman<dâr-ül amân: Sığınılacak, korunulacak yer.

insaniyete mahcup düşeceğimi düşünmeden nasıl teslim olabilirim. Teslim olmanın mesuliyeti çok büyüktür. Mesuliyeti ben üzerime alamam. Bunu üzerine alacak bir yiğit varsa o da mütareke için gitmiş, beklemek lazımdır, sabır etmenizi rica ederim.” deyince, Kadir Paşa küfrünü tekrar etti: “Hey! ... Hacı hey!”

“Bu küfür, memleketini müdafaa etmeyerek izharı caiz edenlere layıktır. Ben kabul etmem. Tamamen iade ediyorum.” diyerek ayrıldım.

Düşman gerek Kışla’dan ve gerekse Mercimektepe’den Arkbaşı’nı durmadan bombardıman ediyordu. Siperdeki kuvvetlerimizin manevra yapmak ve mekanizma çevirmekten kolları yorulmuştu. Artık güneş aşacaktı. Mercimektepe’den düşman, Şükrü Bey’in bağına doğru keşif yürüyüşü yapıyordu. Ateşlerimizle durduruldu.

İkinci bir kuvvetin Kışla’nın üst tarafından Şükrü Bey’in bağına doğru yürüdüğü görüldü. Bunların, askere benzemedikleri için silah keserek meydana çıkmaları beklendi, Ermeni aileleri oldukları şüphesizdi. Hepimiz birden “*Kurtulduk!*” sedalarıyla çok büyük bir sevinç içinde idik. Gidenlerin içinde Ermeni kadınlarının bulunması, düşmanın artık huruç harekâtı ettiğinin kat’i delili olduğundan, “*Siz devam ediniz. Ben bunu semtlere bildireyim.*” diyerek karargâha döndüm.

Semt kumandanlarına Fransızların huruç harekâtı yaptıklarını ve Ermenilerin de beraber gittiklerini ve Norman kuvvetlerine doğru ilerlediklerini söyledikten sonra, “*Evvvelce verilen emir dairesinde düşmana karşı fasulasız ateş devam edecek ve gideceğiz parolamız da Zafer’dir. Düşman kaçacak, biz de kurtulacağız. Sebati gayret etmeniz lazımdır.*” diye yazdım.

Bir saat sonra çekilen düşmanın bir esteri (katır) kaçarak üzerimize geldi. Ester kurtuldu, yükü Ermeni eşyası idi. Ayaklarında keçe sarılıydı. Bu da Ermenilerin Fransızlarla birlikte gittiklerinin kesin deliliydi.

Gecesinde, kışlada yangın görülmeye başladı. Yangın gittikçe çoğaldı. Düşmanın çekilip kışlanın yakıldığını kabul etmeyen bazı kimseler kalmıştı. Artık bugün bizim için bayramdı. Çok güzel ve büyük bir bayrak yaptırmıştık. Bu zafer bayrağını gece çekip kışlaya gitmek isteyenler, rica edenler çoğaldı. Sabahleyin gidebileceklerini söyledim.

Erkenden Amerikalılar, ellerinde beyaz bayrakla karargâha geldiler. *General Keret’e gönderilen Doktor Mustafa’ya sordum.* Geri dönerken Alman Hastanesinin önünde arkadaşı ile birlikte Ermeniler tarafından şehit edildiklerini söylediler. Biz böyle geceyi düşman karargâhında geçiren Doktor Mustafa ve emir eri Balıoğlu Ali, sabah hastaneden çıkarken Hınçak Komitesi’nin azılı elemanlarından Doktor Artin ve Eczacı Leon’un kurşunlarıyla şehit oldular. Mükâlemede (söyleşi) iken

General Keret'in gönderdiği mektubu açtım. General Keret; "Geldiniz, mütareke istediniz kabul ettim. Avdette şariat-ı mütarekeyi yerine getirmediğiniz. Ya bizi iğfale gelmişsiniz veya oradaki kumandanlar üzerinde tesir-i nüfuzunuz olmadığı anlaşıldı. Hükümetimden aldığım emir üzerine bugün Maraş'ı terk ediyorum. Bazı garnizonlarda askerim kaldı. 30.000 Ermeni vardır. Bunların emri muhafazasını size tevdi ediyorum. İki ay sonra geleceğim, bunlara bir fenalık yapılırsa Maraş'ı yerle yeksan ederim. Beni Eloğlu'nda karşılayacaksınız, adiyö doktor." diyordu.

Bu sırada Nahirönü'nden Hoylu Mustafa, Ökkeşoğlu Mustafa; "Düşmanın ömrü bu kadar olsun." diye önüme bir baş yuvarlamışlardı. Amerikalı Mister Lyman, "Agop Ağa" dedi. Tabii ben tanımıyordum. Bu memleketin namusu, ticareti ve ziraatı elinde olduğu hâlde yaptığı ihanetin cezasını çekmiştir. Amerikalılara; "Bu manzarayı Fransızların ihdas eylediklerine şahit olduğunuzdan, hakikati inkâr etmemenizi, Fransız ve Ermenilerin zulümlerine uğradığımızdan, âlem-i medeniyet ve insaniyet nazarında mazur gösterilmemizi, Fransız ve Ermenilerin yaptıkları cinayetlerin tahammül edilmez bir dereceye gelmesinden, halkın kıyam eylediği ve harbi idare edenlerin doğrudan doğruya Maraşlılar olmasından, hükümetin müdahalesinin olmadığını. Mutasarrıf Vekili Cevdet'in ve bazı memleket eşrafının harekâtı bastırmak için çok gayret etmesine rağmen halk, Fransız ve Ermenilerin yapacakları katliamlardan ürkererek evlerinin yanmasını ve ölümü, teslim olmaya tercih etmelerinden bu büyük zafere kavuştular. Binaenaleyh, bu saatten itibaren kalan Ermeni vatandaşlarımızın her hususta ehemmiyet ve itimatla yaşayabileceklerini, teşkil ettiğim heyetle giderek kendilerine tebliğ etmemizi ve ateş kuvvetlerinden, ellerinde bulunan silahları teslim eylemeleri mecburiyetinde olduklarını kendilerine söylersiniz." dedim. Amerikalıların da düşmanların buldukları yerlere heybetimizle giderek silahları teslim aldıkları...

Kırk dokuz senedir içinde yaşar gibi ve yaşayacakmış gibi heyecanla ve çok şeyler duyarak, hislenerek coşkunca kutladığımız ata yadigarı bu bayramda bütün şehitlerimizin, gazilerimizin ve mücahitlerimizin hatıralarının anılması dileğiyle aşağıda adı geçen kaynaktan aldığım bu notlarla âcizane özetlemek istedim.¹⁶

Basında Arslan Bey

Ergun Göze

Arslan Beğ, Kahramanmaraş destanının en büyük kahramanıdır. Eğer Maraş, kahraman sıfatını hakkıyla elde etmişse bunda Arslan Beğ'in büyük payı vardır. Antep'te Şahan Beğ, Maraş'ta Arslan Beğ Kuvayı Millîye ruhunun Fransızlara karşı ilk şahlanışlarıdır.

¹⁶ Bu notlar ve bazı resim ile vesikalar, Arslan Bey'in hanımından ziraat mühendisi olan oğlu Mahmut Toğuzata vasıtası ile temin edilmiş olup, resim ve vesikalar ile bu notların bir kısmı (Özalp, a.g.e., s.116) isimli eserde neşredilmiştir. Nazmiye Hanım'dan alınan emanetlerin hepsi geri iade edilmiştir. Hıfzıedilmesi dileğiyle, ilgililere duyurulur.

Ergun Göze

Bundan otuz kırk sene öncesine kadar Türk çocukları okuma kitaplarında Arslan Beğ'in, Şahan Beğ'in kahramanlıklarını okuyarak büyümüşlerdir. Amma sonra ne oldu ise belki de şovenlik *olmasın* diye bu kahramanlık örnekleri, Kuvayı Millîye ruhu parıltıları kitaplardan kaldırıldı ve Türkiye netice itibarıyla bir anarşi ve karışıklık içine daldırıldı. Çünkü her şey önce ruhta olup biter: Kahramanlık ve vatanseverlik ruhunda.

Eski bir asker dostumla bunları konuşurken gözleri daldı ve şunları anlattı: “Maraş harbinin timsali Arslan Beğ gerçek bir ‘arслан beğ’dir. Maraş’ın her kurtuluş günü Kahramanmaraşlılar kutlama yaparlar. Vilayet ve ordu bu kutlamalara büyük ehemmiyet verir ve bir defasında kumandan, Kahramanmaraş kahramanı

Arslan Beğ’i bu kutlama merasimine bilhassa davet eder. Fakat Arslan Beğ gelmez. Bunun üzerine kumandan, bir vesileyle, Arslan Beğ’e bu davete icabet etmeyişi sebebiyle sitemde bulunur. Kumandan herhâlde siteminde biraz ciddi davrandı ki Arslan Beğ açıklamak zorunda kalır gelemeyiş sebebini: *‘Çünkü merasime layık şöyle dursun, ele güne çıkacak elbisesi yoktur ve bunun için davete icabet edememiştir.’*”

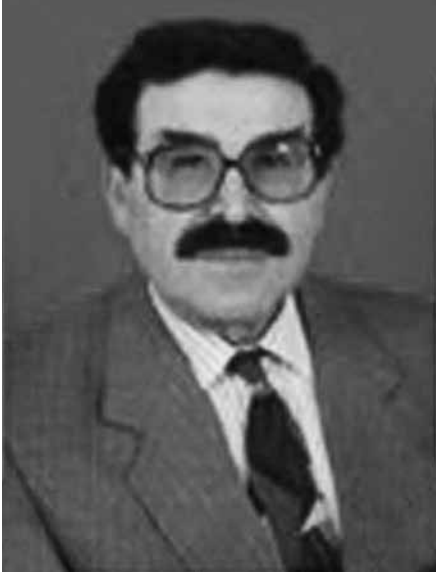
Asker dostum bir başka şey daha anlattı: Maraş harbi bir destandır. Günlerce süren harp ev ev cereyan etmiştir. Bu arada görülmüştür ki, bir düşman makineli bertaraf edilmezse büyük kayıp verilecektir. Bu düşman makinelinin bertaraf edilmesinin ise bir tek yolu vardır. Makineliye perde olan bir evin ortadan kaldırılması. O ev ise dul ve zavallı bir kadına aittir ve bu bakımdan milis kuvvetleri bu evi bertaraf etmekte mütereddittirler. Bunu fark eden Maraşlı kadın kendiliğinden evini ateşe verir ve düşman makinelinin bertaraf edilmesini sağlar. Amma hikâye bitmiş değildir. Her sene Kahramanmaraş’ın kurtuluşunda bu ev yakma sahnesi aynı kadına temsili olarak tekrarlatılır.. Ve temsili olarak evini her sene tekrar yakan bu büyük kadının evi yoktur...¹⁷

¹⁷ Özalp, a.g.e., s.116

Bir 12 Şubat Tadımlığı

Ahmet Yüzeroğlu

Maraş, Millî Mücadelesi'nin öncü isimlerinden biri de Arslan Bey'dir. Halkımızın o hoş deyişle "Arslan Beğ"dir. Arslan Bey'i, pek çoğumuz, hele gençlerimiz pek tanımazlar. Maraş Harbi'ni görmüş, yaşamış nineler, çocukluk anılarının efsaneleşmiş, menkıbeleşmiş isimlerine "*Harp Herifleri*" derlerdi. Arslan Bey de Maraş'ın bu harp heriflerinin "*Başçılı*" idi. Beyrut'ta Polis Koleji'ni bitirmiş, Başkomiserliğe kadar yükselmişti. Ama doğduğu toprakların mütarekenin ağır şartları altında işgal edilmesi üzerine Maraş'ın kurtuluşu için Maraş'a koşup gelmişti. Maraş o zaman "fan fan öterken" ve de "ortalık nohut sapı" iken meydana atılmış, etrafını derlemiş toplamış, onları da kendisi gibi kükretmiş; Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni teşkilatlandırmış, Kurtuluş Mücadelesi'nin ilk gününden son gününe kadar "Arslan Bey" olarak hep ön safta düşmanla pençeleşmiştir.

Ahmet Yüzeroğlu

Kurtuluştan sonra Atatürk'ün çağrısı üzerine I. Dönem Maraş Milletvekilliği yapmış, daha sonra Göksun'da kendi adıyla anılan çiftlikte yaşamış; çiçekleriyle, güvercinleriyle baş başa mutlu, huzurlu ve gurur dolu günlerle ömrünü tamamlamış ve 1963'te vefat etmiştir.

Arslan Bey, her 12 Şubat Bayramı'nda kurtuluş gazilerinin en önünde, dimdik, başında bir zafer tacı gibi parlayan ve kendisini daha vakurlaştıran apak saçlarıyla tören yerinden geçerken bir alkış tufanı kopardı. Maraşlı, onu görünmez bir ordunun başında, ak yeveli atının üzerinde imiş gibi hayal eder, gönülden coşarak selamlardı. O yılların *Çete Bayramı*, çetin kış şartlarına rağmen sımsıcak, cıvılcıvı olurdu. Toprak damların, meydandaki ağaçların üzerleri salkım saçak, öbek öbek insanla dolur, Arslan Bey yine başta kurtuluş gazilerinin geçişi dört gözle beklenirdi. Maraşlının gözleri onu arar, parmakları onu gösterirdi.

Çok değil, sadece bir defacık kurtuluş gazilerinin önünde görülmedi. Arslan Bey, bu Çete Bayramı'nda niye yoktu? Soruldu soruşturuldu:

“Ölmüş müydü, bir garip gibi?”

“O nasıl söz, ağzından yel alsın!”

“Peki, hasta filan olmasın?”

“Arslan Bey, arslan gibi idi maşallah...”

“O hâlde, n’oldu Arslan Beyimize?”

Her türlü olasılıklar dillerden döküldü.” Arslan Beğimizi küstürdük, gücendirdik mi?” denildi. En iyisi evinde ziyaret etmekte. Bedestenin üst başındaki saç kaplamalı, altı tekel deposu olarak kullanılan evine gidildi. Arslan Bey, gelenleri kapıda karşıladı, yukarıya buyur etti. Hâl hatır soruldu, kahveler içildi. Arslan Bey’in keyfine diyecek yoktu. Kurtuluş günlerini yaşayarak yaşatarak bir daha anlattı. Hatta gözü gibi baktığı, canı gibi sevdiği evinin çatısındaki güvercinleri gelen misafirlerine gösterdi, tanıttı, tanıştırdı. Onların yani güvercinlerin tek tek özelliklerini, adlarını saydı döküdü.

Gelenler, içleri rahat döndüler. Ama Arslan Bey’in neden o yılki Çete Bayramı’na teşekkür etmediği yolundaki sorularına inandırıcı bir cevap alamadılar.

Arslan Bey’in arkasından kurtuluş gazileri bir bir eksilerek çekip gittiler. Ölümden yıllar sonra eşi Nazmiye Hanım’a bir vesile ile aynı soru bir daha soruldu:

“Arslan Bey, o yılki Çete Bayramı’na niçin katılmamıştı?”

“Yavrum ne diyeyim bilmem ki... Rahmetli; ‘Hanım ağzını sıkı tut, kimseye bir şey çıtlatma.’ dediği de...”

“Bu bir devlet sırrı mı, ne var ki bunda teyze?”

“Elbette, elbette devlet sırrı değil... Değil çocuğum da...”

“O hâlde?”

“O hâldesi şu yavrum... Arslan Bey çok gururlu bir insandı. Sirtunda giye giye iyice eskittiği bozarmış elbisesinden başka giyeceği yoktu. Kime varıp da: *‘Efendim, bu Çete Bayramı’nda beni ma’zur görün. Maraşlının karşısına çıkacak yeni bir takım elbisem yok. Onun için yüzüm de yok!’* diyebilirdi.

Haydi seninle olalım, sen Arslan Bey’in yerinde olsan ne yapardın yavrum? Haydi söyle...”¹⁸

¹⁸ Ahmet Yüzeröğlü, Anı-Hikâye, Bir 12 Şubat Tadımılığı, Madalyalı tek şehir Kahramanmaraş, Yıl: 13, Sayı: 13, 12 Şubat 2001, 81. Yıl, s. 20-21.

Maraş Destanı İçinde Türk Kadınının Kahramanlığı

Maraş mücahitlerinin komutanı olan Arslan Bey, emrindeki muharebe gruplarını teker teker dolaşarak gece için hazırlanmış baskın planını bütün teferruatıyla anlatıyor, grubun yapacağı vazifeye ait direktifleri veriyordu.

Şehrin kuzey tarafından görevli olan gruba yaklaştığı sırada, kayalar arasında siper almış çeteye mensup bir kadının, sancılar içinde kıvranmakta olduğunu fark ederek, merakla sokuldu:

“Neyin var bacı? Yaralı mısın yoksa?” diye sordu. Kadın bu yabancı sesle birdenbire irkilmişti. Karşısında Arslan Bey’i görünce, yüzündeki ıstırap çizgilerini kaybetmeye çalışarak:

“Bir şeyim yok ağa!” diye inledi. “Hamdolsun hiçbir şeyim yok...”

Bu cevaba rağmen, kadının bir derdi olduğu, ıstırabını güçlkle yenmeye gayret ettiği anlaşılıyordu. Arslan Bey ısrar etti:

“Senin bir derdin olduğu belli. Söyle, sıkılma bacı, belki çaresini buluruz.”

Kadın, ne kadar saklamaya çalışsa da ıstırabının yüzünden okunduğunu anlayınca mahcubiyetle kızarmıştı. Önüne bakarak susuyordu. Nihayet, mutlaka bir cevap vermek mecburiyetinde olduğunu görünce; sıklıgan ve titrek bir sesle:

“Derdimi sana söyleyemem,” diye mırıldandı. “Sen er kişisin. Şu binanın gerisindeki çukurda yaralılarla uğraşan Ayşe Bacı’yı bana gönderirsen hayır işlersin, yalnız biraz acele lazım...”

Arslan Bey durumdaki aceleliği anlamıştı, söylenen tarafa koştu. Ayşe Bacı’yı kısa zamanda buldurarak, kayanın arkasında kıvranmakta olan kadıncağızın yardımına ulaştırdı. Çok geçmeden, hayret verici bir haber geldi. Bu fedakâr ve kahraman Türk kadını hemen oracıkta, o kayanın dibindeki ıslak ve soğuk zemin üzerinde nur topu gibi bir evlat dünyaya getirmişti.

Bütün mücahitler sevinçle, gözlerini siperlerde dünyaya açan bu yavruyu bağrılarına basarak komutanın da tensibi ile ona (*Zafer*) adını koydular. Lakin grubun bu sevinç ve neşesi ne yazık ki çok sürmedi. Tahammülün üstünde bir fedakârlık ve iradeyle son âna kadar vazifesi başından ayrılmamış olan o kahraman anne, sevgili yavrusuna bir defa dahi meme veremeden gözlerini hayata kapamış, şehitlik mertebesine ulaşmıştı...

Onu son nefese kadar, terk etmediği siperinden alarak geriye, ebedî istira-

hatgâhına götürmek için, yaklaşan mücahitler, yurt için can vermiş bir annenin kollarında, yurt için son nefese kadar savaşmak üzere dünyaya gelmiş bir yavrunun teşkil ettiği müthiş tablo karşısında, gözyaşlarını tutamamışlardı...

O adsız kahraman, Türk kadınının, o şehit annenin de belki bugün belli bir mezarı, dikili bir taşı yok. Fakat anaların doğurduğu Zaferler şimdi birer babayığit olmuş, tarihimizi daha üstün kahramanlıklarla süslemek için hazırıldılar.¹⁹

Bir Hatıra²⁰

Yalçın Özalp

1985 yılında “*Gazilerin Dilinden Millî Mücadelemiz*” isimli hazırlığının bastırılması için çalışmalar yapılırken Belediye Başkan Yardımcısı (anam rahmetliğin ahretliğinin evladı) Sayın Ahmet Karaküçük kitabımızın bir suretini “Madalyasını Arayan Şehir” isimli senaryoyu yazan Tarık Buğra’ya göndermiş, imiş... Daha sonra Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından bahis konusu çalışmamın “eksiklerini tamamlamak gerekçesi” ile Belediye Başkanlığı’na teslim ettiğim nüshanın aslını aldılar.

Eser, İçişleri Bakanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı’na temsil ettikleri belirtilen bir heyet tarafından incelemeye alındı. Dört beş kez, tarafıma uçak bileti gönderilerek Ankara’ya çağırıldım. Yukarıda belirttiğim heyet ile eser üzerinde çalışmalar yapıldı. Eserdeki bazı bölümler çıkarıldı.

Bu çalışmalar yapılırken Sayın Saffet Arkan Bedük Beyefendi’ye, Komiser Arslan Bey’in isminin Kahramanmaraş’ta maliye teşkilatı ile ilgili bir birime verildiğini, emniyet teşkilatı ile ilgili bir birime verilmesinin daha uygun olacağını belirttim. Bu sıralarda da Cumhuriyet Halk Parti binasının yıkıldığını ve yerine bugünkü emniyete ait binanın yapımı sürdüğü için Arslan Bey adının bu birime verilmesinin uygun olacağını söyledim.

Sayın Genel Müdür, çok isabetli olacağını, kendisinin Ankara’da bu işi organize edeceğini benim de Maraş’ta gerekli girişimlerde bulunmamı istedi. Kahramanmaraş’a döndüğümde Arslan Bey’in iki oğlu ve bir torununun öğretmeni olduğumdan naşi oğulları vasıtası ile Arslan Bey’in eşi ve öğrencilerimin annesi olan Nazmiye Hanım’ın ziyaretine doktor bey ve gazeteci Osman Sayın’ın da bulunduğu bir heyetle gittik.

Nazmiye Hanım’ın elini öptük ve gösterilen yerlere oturduk. Nazmiye Hanım:

¹⁹ Özalp, a.g.e., s. 115.

²⁰ Özalp, a.g.e., s. 115.

“Yalçın Hoca hanginiz oğul?” dedi.

“Benim, teyze, sizden bir istirhamda bulunmak için sizi rahatsız ettim.” diye cevapladığımda, bana dua ettikten sonra;

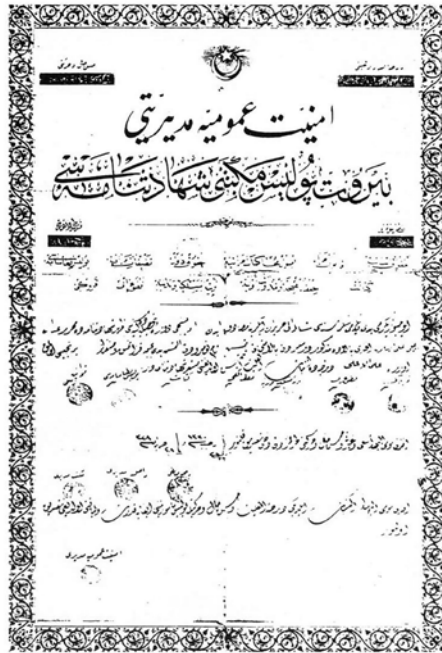
“Haberim var evlat, bu düşüncenden dolayı teşekkür ederim sağ ol. Ama Arslan Bey evlatlarının politika ile uğraşmamalarını vasiyet etti. O karakola isminin konulmasını istemiyorum.” dedi.

Arslan Bey Polis Okulunda

Arslan Bey'e ait vesika

Arslan Bey'e ait vesika

Arslan Bey'in atının eyeri

Millî mücadelede kullanılan fişeklik (Arslan Bey'in fişekliği)

Arslan Bey'in İstiklâl Madalyası vesikası

Arslan Bey (Arslan TOĞUZ)

Göksun - 1886, Abdullah - Emine - Rüştüye, Medrese - Çiftçi, Polis Şef Komiseri - I. Dönem Maraş Milletvekili - Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası sahibi - Evli.
Ölüm Tarihi: 07.06.1963

Arslan Bey I. Dönem Milletvekili

Arslan Tuğgözata (Toğuz) Arslan Bey

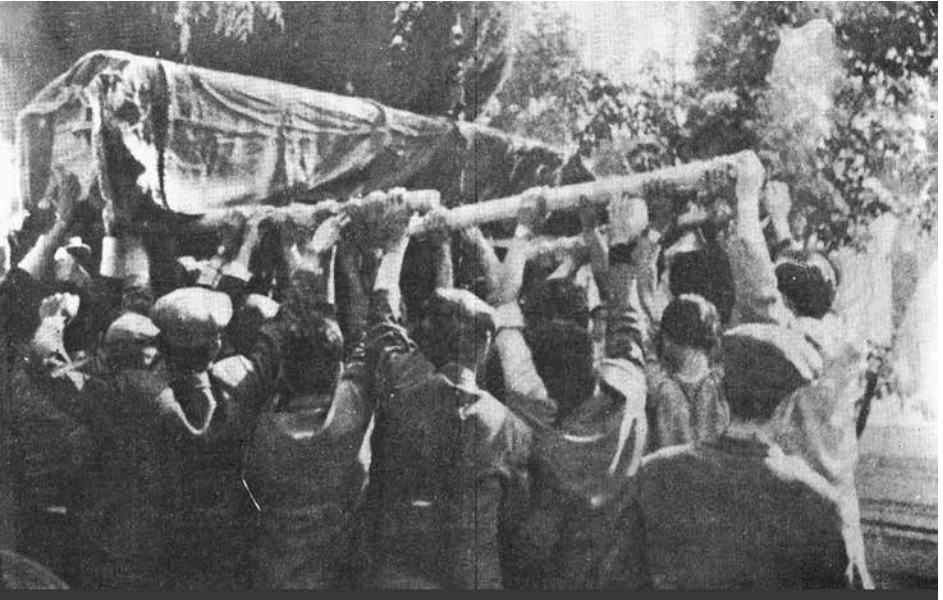
Arslan Bey ve Hilmi Vakkasoğlu (Kolunda altoa olan) bir bayram töreninde.

Arslan Bey Kurtuluş Bayramı töreninde

Kürtuluş Bayramı töreninde Arslan Bey halka selamlıyor

Arslan Bey son yolculuğuna uğurlanırken.

OSMAN TUFAN PAŞA

Osman Tufan Paşa (Aydın oğlu Tufan)

Birinci Dünya Savaşı'nda uğranılan hezimet, vatanperver Türk subaylarını perişan etmiş. İstanbul'da huzur bulamayan, Osman (Tufan) ve Yüzbaşı Asaf birlikte hareket etmeye karar vermişler. Bu karar neticesinde Sivas'a gelmiş bulunanlardan Osman Tufan Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın en önemli cephelerinden Kilikya Cephesi'ni Atatürk'ün özel emriyle kurmuş; Fransız işgali altında bulunan bölgede önemli görevler üstlenmiştir.²¹

“Büyük harbin sonunda yüzbaşı idim. Irak'tan İstanbul'a tayin edilmiştim. Yeni vazifeme geldiğim haftasında, meşum mütareke yapıldı. Zilletle esir olmaksansa, ölmeyi tercih eden pek çok tanıdıklarımla gizli görüşmeler yaptık. Bir çare bulmaya ve vatansever büyüklerimize müracaatla başa geçerek, millî mücadele ile ayaklanmaya uğraştık. Düşmandan önde kendi hükümetimizi görüyorduk. İstanbul'da böyle bir teşebbüs, iyi bir netice vermeyecekti. O sıralarda, İzmir de işgal edilmişti. Daha fazla düşünmeye fırsat kalmamıştı. Büyük harbin başında İran'a gittiğimizde, maiyetinde bulunduğum heyet reisimiz Hüseyin Rauf Bey'e müracaat etmiştim. Az sonra İzmir'i kurtarmak üzere Aydın bölgesinde çalışmak için birleşen birkaç arkadaş ile birlikte hükümetten saklı olarak, gizlice Bandırma'ya çıktık. Heyetimizde Aydın Mebusu Nazmi Topçuoğlu, İzmir Mebusu

²¹ Atatürk tarafından verilen Aydınoğlu Tufan adıyla ünlenen Osman Tufan Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Kilikya Doğu Bölgesi'nde Millî Hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatının Kurtuluş Hatıraları nam eserinin İstanbul, 1998, ikinci baskısından faydalanarak bölgemiz hakkındaki malumat özetlenmiştir.

İbrahim Süreyya, Zonguldak Mebusu Recep Zühtü ve Rauf ve birkaç arkadaş daha vardı. Salihli'ye doğru yola çıktık. Burada da Fransız bayrakları gözümüze battı. Bir otelde saklandık. Düşmandan, memurdan ve düşman taraftarlarından korkuyorduk. Türk olmayanlar, o zamana göre mühim bir hizmet görmüş olmak için bizim gibileri hükûmete teslim etmek istiyorlardı.²²

Ahvali öğrenmek için subay kıyafetinden istifade ettim. Elimdeki sahte bir memuriyet vesikasını göstererek şehrin müsait yerlerinde gezerken, Rumeli kıyafetli bazılarının dükkânlarda telaşlı ve gizli görüşmelerini gördüm. Ben de Rumeliliyim, kendimi o suretle takdim ettim. Gizli sözlerini ve kendilerinin Geylanlı olduklarını öğrendim. Vaktiyle mülazımlığımda orada bulunmuş idim.

Mahremiyetlerini açtılar, gizledikleri şu imiş: Vaktiyle ordumuzda subay iken çıkarılan Kalkandelenli Rahmi isminde biri İtalyanların vasıtası olmuş ve Rumelileri Arnavut kaydederek, İtalyan tebaalığına alıyormuş; birkaç gün sonra Salihli'ye gelecek olan Yunan ordusunun, bunlara fenalık etmeyeceğini ve tebaa yazılmayanları öldüreceklerini söylemiş. Çerkesler de meçhul bir yerden aldıkları emirle işgal mıntkasından harice hicret ediyorlarmış. Rumelilere sordum: Dediler, selamet çaresini ancak böyle bulduklarını söylediler. Yerli Türkler müracaat etse-ler dahi, Arnavut Rahmi'nin, bunları İtalyan tabiyetine yazmadığını öğrendim. Yerli Rumlar, Yunan bayraklarını hazırlamışlar, istikbal telaşında imişler. Daha akıllıları ve büyükleri olan ve bu memlekette zengin olmuş bulunan Hacı Kurt Ali'nin yazıhanesine gittim. Bunlarda bir ümit olmadığını anladım ve yerlilerle temas ettim. Kahvede eşraftan bir zatla bir münasebetle tanıştım, hamiyetli ve vatansever bir zat idi, müteessirdi. Silahlanalım, karşı koyalım, dedim. Ümitsizlikle cevap verdi, “Çoluk çocuk ayakaltında kalacak” dedi. “Aksi hâlde bir çaremiz var mı?” dedim. Komşu Rumlara, biz çok iyilikler etmiştik, şimdi sıra onlara geldi, bakalım onlar bize hıyanet edecekler mi? Bize, evlerimize Yunan bayrakları asmayı teklif ediyorlar, cevabımı verdi.

Vaziyeti arkadaşlarıma anlattım. Derhal semerli beygirler kiraladık, Ödemiş'e gitmeye karar verdik. Ödemiş'te teşkilat yapmak kabil olmadığı gibi, maneviyatımızdaki metaneti de bozduk.

Çünkü Ankara'da vali, polis ve tekmil hükûmet teşkilatı, İstanbul Hükûmeti'nin düşmanla birleşen en şirret adamları ile dolmuştu. Yalnız Ali Fuat Paşa'nın kumanda ettiği kolordu, en küçük erinden en büyüğüne kadar millî mefkûrenin insanları idi. Bizi bunlar sakladılar. Bir gece henüz sabah olmadan, bir sıhhiye arabası ve bir faytonla Samsun'a yola çıktık.

²² Osman Tufan, a.g.e., s. 7.

Atatürk, Adana bölgesinde millî cephenin açılmasını emir buyurdular, beni ve Topçu Binbaşı Kemal'i memur ettiler.

Heyet-i Temsiliye Reisi olan Atatürk'ten aldığımız vesikada, Binbaşı Kemal'in (Kozanoğlu Doğan) namı müstearı ile Kilikya Kumandanlığına Yüzbaşı Osman'ın (Aydınolu Tufan) namı müstearı ile Kilikya Kumandan Muavinliğine tayin edildikleri yazılıdır. Develi'ye, karanlıkta beraber girmiştik.

Silahsız Develi halkı ile yapılan gizli teşkilatla vakit geçirmek zamanı kalmamıştır. Doğan Bey, Niğde'ye giderek mekanizmaları kaçırılmış silahları gizlice Develi'ye naklettirdi.

İşgal mıntkasında Fransızlardan ziyade, millî hareketimize mâni olan ve her yere nüfuz ederek yerliyi titreten ve her haberi almak kudretinde bulunan, Fransızların itimadını kazanan, Fransızların Kozan Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Ali Saip'i, her tasavvurumuzun icrası karşısında en kuvvetli mâni olarak önümüzde buluyorduk. Evvela bu mâniyi ortadan kaldırmak lüzumunu düşündük. Ali Saip, Türk düşmanlığı ile kendisini Revandızlı Kürt olarak Fransızlara tanıtmış, Kadiri kazasında Türk köylüleri ile bazı müsademeler yaparak, Andırınlı Baltacı tarafından bir müsademede yaralandıktan sonra, Fransa uğrunda kan akıtmış bir kahraman mevkiine çıkmış, Ermeni çetelerini emrine almış; Çerkes, Kürt halkından Türk aleyhtarı olanları milis kıyafetiyle gönüllü toplamış. Türk memurlarından işe yaranları alkoydurmuş, diğerlerini kovdurmuş. Kürt Mirza adında bir yüzbaşı ile zulmün tarihte görülmemişlerini, Türk köylüsüne tatbik ettirmiş olmakla şöhreti o muhiti tuttuğundan, kuvvetli istihbaratı ve kati icraatı ile her yeri titretmişti. Fekeli Cezmi vasıtasıyla Develi'de, bizim harekâtımızı da öğreniyordu. Ali Saip'in zulümlerinden bir iki numuncik:

Ali Saip'in maiyetindeki Yüzbaşı Kürt Mirza, Türk köylüsüne, hayvana çakılan nalları çakmakla meşhurdur.²³

Bir Ermeni subayını öldüren dört Türk köylüsünü tutulmadığı için, bir köyü baştanbaşa yaktıktan sonra, masum köylüden günahsız üç genç (birisinin ismi Hamza'dır). Kozan Hükümet Konağı'nın avlusunda, kafalarına tabanca sıkılmak suretiyle, bizzat Ali Saip tarafından idam edilmişlerdir.

Develi'de ikametimiz uzadı. Sivas'tan hareketimizde aldığımız emir ve talimat, işgal mıntkası içine girip teşkilat yapmaktı. İçeriye girmek imkânsızlığı karşısında geriden yardım edilmesini lüzumlu gördük ve keyfiyeti, Sivas'ta bulunan Atatürk'e

²³ Bu nal çakma hadisesi Yunan işgali sırasında komşuları Rumlar tarafından Bergama'da Go Teyze diye bilinen Nebiye Hoşlan Hanım'ın da eşinin başına gelmiştir. Bu olaydan daha önce söz edilmiştir.

arz ettik. Kolordu kumandanlarının birkaçı, Sivas'a, bu maksat için davet olunmuş ve bizim harekâtımızın kolaylaştırılması için kolordulara yardım mıntukaları taksim edilmiş: Ankara Kolordusu'nun Adana istikâmetinde bölgeye, Sivas Kolordusu'nun Maraş kısmına, Diyarbakır'ın da Urfa mıntukasına gizli yardımlar yapması takarrür etmiş. Ankara Kolordusu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Sivas'tan Ankara'ya dönerken bizi, talimat almak üzere Kayseri'ye davet etti.

Sivas'tan çıktığımız zaman Göksun, Elbistan civarında iki şahsın, millî işler yaptıkları ve muvaffakiyetli haberleri bulunuyordu. Yörük Selim (Yüzbaşı Selim İnebolu) Maraş'ta, meşhur bayrak hadisesi olmuş, mücahitlere ekmek ihzar ettiriyormuş.²⁴

Andırın

İkinci kanun 1336 başında, Andırın'a geldim. Andırın bahsi üzerinde biraz durmayı faydalı buluyorum.

Coğrafi vaziyeti ile halkının yaratılışında, işimize yarar vasıflar bulunuşu, benim vazifemi çok kolaylaştırmıştı. Andırın, Göksun kazasına tabi olduğu hâlde, Maraş'la daha çok tanışır. Okuryazarları çoktu. Havadis meraklıdılar, haksızlıktan çok şikâyet ederler. Bu hususta biraz da yaygara yaparlar. Havadis duymayı ve toplamayı çok severler. Duyduklarını tahlil ederler, derebeyler gibi orada da kabile şerafeti taşıyan ağalar vardır. En ilerileri Yaycıoğlu İbrahim Ağa'dır. Birbirini gizlice kıskanırlar, hükûmete yakınlığı severler, fakat tenkit ederler. Yurtlarını severler, esareti katiyen çekemezler. Hür yaşamak, kanuna itaat etmek, yaradılışlarına uygundur. Çok muti, fakat adaletsizliğe karşı çok şikâyetçidirler. Şimalden cenuba, Osmaniye'ye doğru uzanmış, şimali ormanlık, cenuba geldikçe fundalık ve münbit arazi mükemmeldir. Yukarı ve aşağı Andırın namı ile iki yeri vardır. İkisinin arasında evli, küçük köyler, obalar kurulmuştur. Kadirli'den Keşiş Suyu'yla; Ceyhan ve Cebelibereket'ten Ceyhan Suyu'yla ayrılmış ve arazisi dağlık, ormanlık, fundalık olduğu için Fransızlar, Andırın'ı fiilen işgal edememişler, bunlardan âdetâ korunmak lüzumunu gördüklerinden, şark ve cenup taraflarına karakollar tesis etmişlerdi. Andırın, şimalden cenuba uzanan arızalı ve ormanlık geniş arazisi ile Kadirli ve Maraş arasında Fransız işgal mıntukasına bir kama gibi girmişti. Andırın'ın arazi vaziyetiyle halkının müsait ahvali, bizim için, Millî Teşkilat temelini kurmaya çok elverişli idi.

Aşağı Andırın'da Yaycıoğlu İbrahim Ağa'nın misafir odasında misafirliği muvafik bulduk. Her misafir ve yolcu gibi bize de umum arasında sofrâ çıkarılıyor, izbede hayvanımıza üç okka arpa veriliyordu. Aynı odada, hacı toplamak için gelmiş

²⁴ Osman Tufan, a.g.e., s. 35.

Mekkeli bir Arap delil ile temelli misafirlerden, yetmiş beş yaşında Çerkes Uzun Salih ve katırcılardan her gün gelen geçenler, bir arada bulunuyorduk. Ben, Hafız Efendi adıyla tanındım, nereye gideceğimi kimse sormazdı, esasen herkese sorulmazmış. Sormak adaba mugayirmiş. Birkaç gün sonra Kurtoğlu ile diğer arkadaşlarım canları sıkıldığından, beni İbrahim Ağa'nın odasında yalnız bırakarak Kozan'a sapa dağ yollarından Develi'ye avdet ettiler. O istikametten geçecek yolları biliyorlardı. Bütün köylüden, benim yalnızlığuma acıyan, merhametli bir teveccüh kazandım. Ocak başında yerim belli idi. Devamlı ve muteber misafirlere şekerli, diğerlerine sade kahve vermek âdet idi. Bana şekerli kahve vermeye başladılar. Geceleri, köy odasında herkes toplanır, akla gelmeyen münakaşalar açılır ve hatta bazen fikirlerini müdafaa etmek için ciddiyetle çekişirlerdi. Bu anda hâkimâne ve muslihâne tavassutumla, ara bulmayı fırsat bilirdim. O sırada Maraş'ta muharebeler başlamıştı. Oradan gelen havadislerle, düşman aleyhine ve fedakârların lehlerine, köylünün fikirlerini uyandırmak fırsatını bulurdum. İbrahim Ağa'nın damadı Maraşlı Hacı Evliya Efendi, çok fedakârlıktan sonra şehit olmuştu. Bizim Andırın'da silahlı teşkilatımıza bu da sebep oldu. Silah bulmak mümkün değildi. Kadirli, Osmaniye, Ceyhan Fransızların elinde olduğu için, teşkilat ve silah ismini anmak kolay değildi, her an baskın bekleniyordu. Herkes silahlanmaya heveslendi, yalnız, halk çok fakir olduğu için, para ve silah alabiliyorlardı. Halk arasında bir propaganda başladı: “*Silah almak için, öküzüni satmak sevaptır.*” Öküz parasını gören düşman içindeki Çerkesler, Fransız askerlerinden aldıkları silah ve cephaneleri daha pahalıya, Andırın köyleri kenarlarına kurdukları silah pazarlarında sattılar. Yavaş yavaş silahlanmaya başlanmıştı.

İbrahim Ağa'nın pirinç tarlalarını domuzlar tahrip ettiği için, bir gün silahlı olanları topladık, sürekle avı yaptık, silahlı grup ismen, kaydedildi. Bunlardan heveslilerini ve beceriklilerini, Maraş'a yardım için gönderdik. Maraş'a yardım eden Fransızlara mâni olmak için, Haruniye civarında tren yollarını ve köprüleri tahrip ettiler. Ufak olmakla beraber, çete hareketleri merkezden uzakça yerlerde başlamıştı. Bu surette Fransızları şaşırtmayı ve inisiyatifi ele almayı düşünüyorduk. Bazı hadiseler, işimize yardım etti. Fundalıklar içerisine gizlenmiş birkaç silahlı hırsız, köylünün hayvanlarını çalmaya alışmışlar. Bu hırsızlar, gözü pek, cesur, fakat hırsız olduklarından vatani işlere yaramaz olduklarını tahkik ile anlamıştım. Bir gün bizim misafir odasına, silahları ile gelmişlerdi. Gözleri korkmuyordu, kendileri ile istihza ettim, “*Erkeklik bu mudur? İşte düşman, gidiniz yol kesiniz, hayvan alınız, silah alınız, satınız, hem adınız amlır, hem para kazanırsınız, köylülere ne istiyorsunuz?*” gibi sözlerle utandırmaya uğraşım. Utanmadılar, fakat ümitle gözleri parladı. “Bu dediğin nerededir?” diye sordular. O zaman, Kozan'dan Haçin'e, Fransızlar, cephane ve silah sevk ediyorlardı, kendilerine, bu işi gösterdim.

Kayboldular, birkaç gün sonra sivil elbise giymiş, kravat takmış olarak geldiler. Bir Fransız kafilesini pusuya düşürdüklerini ifade ettiler.

Ertesi günü, Kozan şimalindeki bir köy eşrafından ve Deli Hacı Ağa ismiyle anılan bir zat odaya telaşla geldi ve bize bağırarak, kabahatimizi anlatmaya başladı. Meğer Fransız kafilesine pusu kurduklarını söyleyen hırsızlar, yalan söylemişler, Hacı'nın evine misafir olarak gitmişler, gafletinden istifade ile Hacı'yı soymuşlar. Hacı, yana yakıla derdini dökerken, o anda bir havadis getirdiler. Kozan'dan bugün kırk katırlık bir cephane kafilesi Hacı'nı hareket ediyor, derhal Hacı'yı davasından vazgeçirdik, köylerine koşmasını ve adamlarıyla Kargapazarı'nda pusu kurarak bu kafileyi ele geçirmesini istedik. Hacı, her şeyi unuttu ve derhal koştu, birkaç gün sonra işittik ki; Hacı, güzel bir muvaffakiyet elde etmiş. Bu surette Haçin-Kozan yolu, Fransızlar için tehlikeli olmaya yüz tutmuştu. Artık oralarda daimî müsademeler başlamıştı.²⁵

Fransızlar, kendi askerlerini yormamak ve milletler arasına nifak tohumunu ekmek maksadıyla, daha ziyade asayiş için Ermeni, Çerkes, Kürt unsurunu istihdam ediyorlardı.

Kadirli, Kozan, Ceyhan gibi mühim merkezlerde ileri gelen hamiyetlerle temas etmek istemiştım. Korkudan kimse yanaşamıyordu. Kadirli'de Çerkes Nuri Çavuş isminde birisinin satveti duyulmakta idi. Nuri Çavuş, cahil ve fakat zeki bir adam. Jandarma iken eşkıyalık etmiş, becerikli, sözünü tanır, kendini sevdiren bir hilkattedir. Çerkes olduğu için, Fransızlar, Türkler aleyhine kendilerine kuvvet olsun diye, Nuri Çavuş'u tutmuşlar, saymışlar, mevki vermişler. Ve bütün Çerkesleri ve Çerkes milislerinin intihabını ona bırakmışlar. Nuri Çavuş da oğlu Cako'yu fahri olarak milis kaydettirmiştir. Çerkeslik, Çukurova'da bir zaman mühim bir mevcudiyet idi. Aziziye'den Adana'ya kadar yayılmış silahlı idiler.

Kadirli Müftüsü, Fransızlar tarafından camide vaaza davet edilmiş ve halk, Fransızların zoru ile camiye toplatılmış. Müftü vaaz etmiş. *"Ataullah ve ulül emri minküm-Ulül emre itaat lazımdır."* demiş. *"Bugün ulül emrimiz, Fransız hükümeti celilesidir. Fransa'ya ve onun kumandanlarına, bizim için itaat farzlaşmıştır."* mealinde verdiği vaazı işittikten sonra, bizim için hulul edecek başka kapı kalmamıştı. Cami kapısında müftü Elhac Hafız Osman Efendi Hazretleri, bu hüküm ve fetvayı vermiştir. Müftü, haddizatında çok iyi ve vatanperver bir insandır. Canını o sıralarda daha çok sevmiş olmakla zühul etmiş olsa gerek.²⁶

Develi'de Ali Saip ile karşılaşmıştık. Bu bölgede de karşımıza bir İbrahim Bey satveti belirdi. Çerkes İbrahim Bey, Fransızların Ceyhan kaymakamıdır.²⁷

²⁵ Osman Tufan, a.g.e., s. 41-44.

²⁶ Osman Tufan, a.g.e., s. 49.

²⁷ Osman Tufan, a.g.e., s. 54.

Maraş'ta müsademeler devam etmekte idi. Fransızlar orada meşgul bulunduklarından bizim icraatımıza cüretli mukabele yapamıyorlardı. Fransızları daha fazla bağlayarak, Maraş'a yardımlarına mâni olmak için, Osmaniye, Haruniye ve Yenice kale taraflarında halkı uyandırmaya lüzum vardı. Osmaniye Jandarma Kumandanı Sıtkı Bey, bu zat, Maraş Kalesi'ne bayrak dikmek için Fransızlarla beraber gitmiş. Millî Harekete karşı düşmanlık hissiyle mütehasis olduğundan, Fransızlar bunu da vasi salahiyetler vermişler. Kürtlerden milis çetesi toplamış, Ceyhan Suyu üzerinde geçit yerlerinde, Andırın'a karşı bunları yerleştirmişti. Bu zati elde etmek için muhabereye başladım. Sıtkı Bey Türk idi. Bartınlı olduğunu ve iyi bir aile evladı olup benim ordudan tanıdığım Sıtkı Bey olduğunu öğrendim. Kendini tanıtmadı. Sıtkı Bey, Ali Saip ve İbrahim Bey gibi nüfuzlu değildi. Fransızlara çok muti (itaat eden) olduğundan, bize muzır (özürlü) oluyordu. Bu da başka türlü roller oynayarak, bizi iğfale kalkıştı.

Fransız kumandanı ile söz birliği ederek güya bize mahrem malumatlar veriyordu. Kendisini sureti haktan göstererek bizi avlamak hevesine düşmüştü. Bazen tehditli, bazen ricalı mektuplarını alıyordum.

Ceyhan Suyu üzerinde kayık başında bulundurduğu Kürt milis müfrezesini bir baskınla esir ettik. Andırın'a getirdik. Sıtkı Bey hiddetlendi. Derhal serbest bırakılmalarını istedi, bırakmadık. Sonradan yumuşak lisanla, henüz Fransızların vakayı duymadığını, duyarlarsa fena olacağını, Mersin'e iki fırka asker, İskenderun'a tayyare ve tankların çıktığını, mahrem havadis olarak ilaveyi unutmamıştı. Bizim elde ettiğimiz hamiyetlilere mâni oluyordu.

Osmaniye'de, daha bidayette hamiyetli olarak tanıdığımız ve Osmaniye mıntukasında millî mefkûreyi teşmil eden vatandaş, Osmaniye'li Durmuş Efendi isminde bir zat idi. Bu arkadaş fedakârlığı ile ve yüksek millî düşüncesiyle, Millî Harekât'ın sonuna kadar yılmadan çalışmıştı. Bu sırada Maraş'tan Fransızların yaralı, hasta vesair sebeplerle askerlerinin bir kısmı Haruniye'ye gelmişler ve bunları makineli tüfeklerle takviye etmişlerdi. Haruniye nahiyesinde muhteşem bir Amerikan Koleji vardı. Kasabanın bir yamacı Türk, mukabil yamacı Ermenidir. Ermeniler gördükleri yardakla çok azgındırlar. Haruniye halkının muallimleri ve ileri gelenleriyle gizli temaslar yaptık ve gizli tutulmak üzere teşkilat kuruldu.

Fransızlar, Andırın'a karşı Kadirli şarkında tahkimat yapmışlardı. Çerkes çeteleri, Ermeni gönüllüleri ve biraz Fransız kuvveti vardı.²⁸

Cübbesiyle, sarığı ile sarhoş olarak Fransızların karşısında bilmediği hâlde dans eden, Adana'da, Ferda gazetesi sahiplerinin akrabalarından Hoca Veli Efendi ve emsali de kaçmaya vakit bulamamışlardı.

²⁸ Osman Tufan, a.g.e., s. 63.

Doğan Bey'den aldığım bir emirle, cenup cephesini bir vekile bırakarak ve ayrıldığımı hissettirmeyerek Haçin'e (Saimbeyli) gittim. Doğan Bey, Haçin'de beni vekil bırakarak, top ve makineli tüfeklerin ve kuvvetin çoğunu alarak bizzat Şar Belediyesi'ni ortadan kaldırmaya gitti. Tabii Haçin'in mahsur Ermenileri, Doğan Bey'in ayrıldığını ve kuvvetlerin çoğunun gittiğini de, her vakit ki gibi duymuşlardı. Kuvayı Milliye'nin medeni hareketine şahit olarak, vahi bir zihniyet hüsnü muamele ile işlerine devamına müsaade edilen bu Amerikan Kolejlere; Ermenilere hizmette hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Aynı zamanda bizim çete reislerine çok mültefit görünüyorlar ve millî kuvvetlerin ruhunu okşamak için, millî harekâtın çok adilane ve müşfikane, müstakimane yapıldığını söylüyorlar ve saman altından sularını yürütüyorlardı. Bilahare Kayseri'ye nakledilmişlerdi. Haçin'in zaptında, bunların çetelerle mektuplaştıkları ve görüştükleri yazdıkları tezkereler ve Haçin mahsur Ermenileri ile telefon muhabereleleri ele geçti.²⁹

Amerika'dan kalkarak Türkiye'nin en sapa ve sert dağları arasında yerleşen bu sahte yaldızlı medeniler, yalnız Ermeni çocuklarını terbiye ediyorlar, bu terbiye ile dağda yaşayan, aynı dili konuşan Türk ile Ermeni'yi birbirine boğduruyorlardı. Doğan Bey'in ayrıldığını duyan Ermeniler'in, bir hurucu ihmal etmeyeceklerine ve bunda mutlaka muvaffak olacaklarına şüphe yoktu. Çünkü muhasara cephesi boş idi. Düşünülecek hiçbir tedbir de yoktu.

Son Söz

Birinci Cihan Harbi başlamadan az önce, merhum Talat Paşa tarafından Türkistan ve Çin diyarlarındaki Müslüman Türkleri uyandırmak, maarif ve hayır cemiyetleri kurmak için gönderilen ve yedi sene o havalide millî teşkilat yaparak vatan hizmetinde bulunan ve senelerce Çin hapishanelerinde ölüm tehdidi altında kalan Ahmet Kemal İlkul Bey, merhum Osman Tufan Paşa'nın çok yakın dostu idi. Bu zatın bir yazısı ile bu konudaki bir manzumesini sunuyoruz.

Osman Tufan Paşa'nın Hayatı³⁰

Osman Tufan Paşa'nın hayatı, vatana bağlı, ismi gibi macera tufanı içinde geçmiştir. Devlet ve milletimizin, ulu Türklüğün beka ve selameti uğruna vakfi hayat eylemiş olan bu asil insanla vaki temaslarımda, tarihe geçmiş vatan pervarane hizmetleri hakkındaki menkıbeleri, ağızdan uzun uzadıya dinlemeyi çok arzu ederdim. Fakat nasip olmadı. "*Biz vazifemizi ifaya çalıştık.*" der, boynunu bükerti.

²⁹ Amerikan kolejlileri bitaraflık gösteriyorlardı. Ve şehir haricindeki mekteplerinde güya harekâtta millî medeniyetin derecesine şahit olmaları müstelzim imiş. Hâlbuki Amerikalı kadınların yer altında bir kablo ile mahsur Ermenilere çok güzel hizmetlerde buldukları, bilahare anlaşılmişti.

³⁰ Bu bölümde Osman Tufan Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Kilikya Doğu Bölgesinde Millî Hareketler ve Kozan Sancağı ile Mühlakatının Kurtuluş Hatıraları, ikinci baskı, İstanbul, 1998, künyeli eserden faydalanılmıştır.

Bu vaziyeti, tevazuunun bir eseri idi. Vatan pervanare hizmetlerini yaygara ile anlatmazdı. Övünücü bir hilkatte olmadığını bildiğim için ben de sükût ederdim. Merhumun, Adana ve havalisinde, o pak topraklarımızı düşmanın mülevves (pis) ayaklarından temizlemek için gösterdiği cesaret ve besalet, Türk tarihinde sahifeler dolduracak kadar zengindir. Bu cesur ve idareci askerin, büyük atamızın hatratında da isminin zikredilmesi ve hâlen hayatta bulunan bazı Kozan, Saimbeyli, Kadiri mücahitlerinin, vatan hizmetleri içinde yaşayan o havalî sakinlerinin vird-i zebani (*diline dolama*) olması bu harika insandaki imanlı ülkünün ova ve dağlarda yaşayan insanlar arasında da sevilir ve sayılır bir şahsiyet hâline gelmesi her Türk'ün göğsünü kabartıcı bir iftihar kaynağıdır.

Osman Tufan Paşa

Merhum Tufan Paşa, gençliğinde Osman Nuri ismi ile anılırdı. Arkadaşları arasında mertliği, ahlak dürüstlüğü ve vatanseverliği ile temayüz etmiş genç bir askerdi.

1302 tarihinde Üsküp'te doğmuş ve 1322'de Harbiye Mektebi'nden mülazımlıkla neşet ederek o havaliye tayin edilmiştir. Hilkatın kendisine bahşeylediği asalet daima ve her yerde, kendisine büyük saygılar sağlamıştır. 31 Mart'ı müteakip İstanbul Emniyet Umum Müdürlüğüne tayin edilen Galip Hasan'ın talebi üzerine, emniyet işlerinde istihdam edilmek için Rumeli'den 40 kadar genç zabıt getirilmişti. Bunlardan biri olan Osman Nuri Bey, ilk vazife olarak Eyüp mıntkası emniyet teşkilatına tayin edilmiş çok genç olmasına

rağmen, bu mühim vazifede gösterdiği ağırbaşlılığı, ahlak nezaheti, iyi idareciliği sayesinde İttihat Terakki erkânı tarafından takdire mazhar olmuştu.

O tarihlerde, nerede bir bozukluk görüldü ise oranın ıslahatında amil olma salahiyeti kendisine verilmişti. İstiklal Harbi'nin şerefli bir surette neticelenme ve tetevvücünden sonra muhtelif tarihlerde ve muhtelif yerlerde mühim vazifeler görmüş ve hatta İstanbul muhafızlığına kadar yükseltilerek, bu inkılap devrinin çok nazik ve hassas günlerinde vatani hizmetleri meşkûr olmuştur. Kozan muhitinde harikalar yaratan bu zata, Atatürk tarafından verilen "*Aydınöğlü Tufan*" namı müstearı dolayısıyla halk arasında yüzbaşı iken, Tufan Paşa diye şöhret kazanmıştır. Vatan vazifelerini hakkı ile ifadan maddi ve manevi bütün isteklerden münezzehe o mücahede ve mücadele sahasından ayrıldıktan sonra, büyük atamızın hizmetlerine tayin edilmiş, topraklarımızın düşman ayaklarından tamamen temizlenmesinden

sonra da ordumuzda gösterilen her mıntıka ve vazifede ispatı liyakat etmiş, mert ve cesur bir asker olarak kendisini tanıtmıştır. Merhum çok tatlı görüşür, öğünme bilmez, mütevazı hâl ve harekâtı ile muhatabını teshir eylerdi. Görüşü, iradesi kuvvetli, azim ve cesareti metin bir askerdi. Toprağı nur, mekânı cennet olsun.

Ahmet Kemal İlkul

Vefatında söylediğim şiirimi aşağıya dercetmeyi bir vazife sayarım:

Ahmet Kemal İlkul'un Şiiri³¹

*Ufulü dağdar etti kalbi Kemali eyvah,
Çok vakitsiz aramızdan onu aldı Allah.*

*Vücudu çelik, varlığı bir aşkı tufandı,
Mesleğinde yenilmez cesur bir aslandı.*

*Şimşek gibi parlar, pür ra'di ebedî mesleğinde,
Bin bir geçmişi vardı feleğin germ ü serdinde,*

*Harikalar yaratır, yoğu eyler idi var,
Mayesi asalet, hilkatı serapa dindar.*

*Hayâsı mülhendi onun Hazreti Osman'dan.
Taşkın bir nasibi vardı ezeli üfandan.*

³¹ Ahmet Kemal İlkul, İtihat ve Terakki tarafından 1914 senesinde Doğu Türkistan (Kaşgar)'a öğretmen olarak gönderilmiştir. Ahmet Kemal İlkul'un Doğu Türkistan ve Çin yolculuğu 6 yıl 4 ay sürmüştür (16 Şubat 1914-18 Haziran 1920), uzun zaman hâpiste kalan yazar yaşadıklarını ve gördüklerini üç ayrı kitap halinde yayımlamıştır. <http://www.kidap.com.tr/cin-turkistan-hatiralari-sanghai-hatiralari-ahmet-kemal-ilkul-k42991.kitap> (15.08.2010)

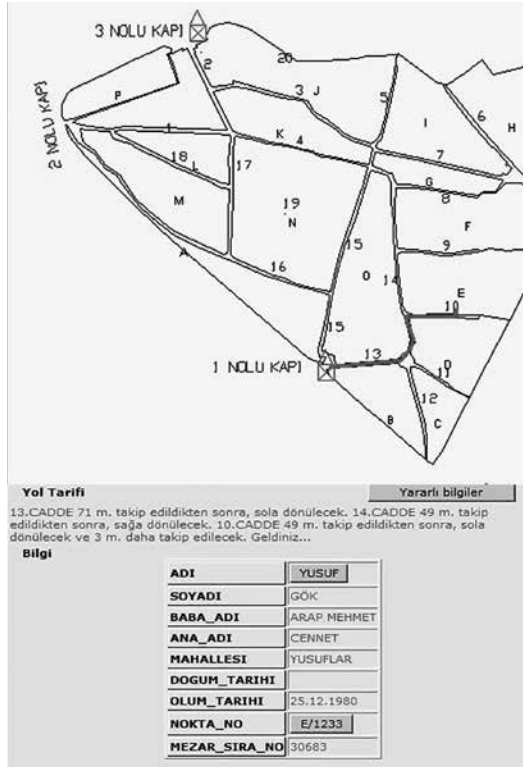
*Celadtle adaleti benzerdi Hazreti Ömer'e,
Her hareketi verirdi, onun her dem semere.*

*Bir mahzun, toprak oldu onunla şad,
Uful etti Tufan, gelmeyecek heyhat!*

GÖK Yusuf³²

Ah oğlum! O günleri heç sorma. Fransız'ın, Kale'deki bayrağını indirip Türk bayrağı taktığımız günkü sevinci, bütün ömrüm boyunca heç datmadım.

Ağzının üzerine tokadı yapıştırdığım gâvur gürpedek yere düşünce, sen beni görmeliydin. O Ermeni'nin düşüşü gibi Fransız keferesi de Maraş önünde mağlup olan o koca Fransız ordusunun hâlini harp tarihlerine çelik kalemlerle gazmalı oğul, çelik kalemlerle gazmalı. Aynı hataya bir daha düşmemeleri için...

Yusuf Gök'ün mezarının yeri

³² Sımkıcı, Yusufnar Mahallesi "Yusuf GÖK (Gövoğlan Yusuf, Sımkıcı Yusuf) olarak bilinirdi. Oturduğu mahal- lenin adı "Tekke'dir. Şu anda kayıtlarda Yusufnar Mahallesi olarak geçmektedir. Yusuf Gök 25.12.1980 yılında vefat etmiştir. Allah rahmet eylesin."

TUTAK AI³³

Günlerce dağlarda gezmek mecburiyetinde kaldım. Karnım çok acıkmıştı. Yiyecek bir şey bulurum umuduyla köyün birine indim. Dost düşman belli olmadığından boş bir eve girdim. Bir şeyler bulup yemeye başladığım sırada, dışarıda gürültüler işittim. Pencerenin gıynaşığından baktım ki, altı tane Ermeni, gonaşa gonaşa geliyor, üçünün sırtında da koca koca çuvallar var. Hemen arka pencereden atlardım, samanlığa girdim. Sesler samanlığa doğru gelmeye başlayınca da samanların altına saklandım. Ermeniler de samanlığa girdiler, sırtlarındaki çuvallarını indirdiler. İçinden üç tane Müslüman avradının ölüsü çıktı.

“Bizi epiyi uğraştırdılar amma, uğraştığımızı da değdi, iyi âlem yaptık. Hele şu esmeri çok direndi... Anaları da. ”

Konuşmalarından anladım ki bu avratlar, biraz evvel yemek yediğim evin avratları imiş. Nasıl olduysa Ermeniler bunları dağa götürmüşler. Belki de kadınlar kaçtı da dağda Ermenilere yakalandılar. Her neyse...

Ölüleri samanlığa indirdiler; etraflarına saman koydular ve ateşe verdiler. Saman hemen tutuştu. İnsan cesetleri de cayır cayır yanmaya başladı. Ermeniler karşığı eve gittiler. Saklandığım yerden çıktım, yarım saat koştuğumu ve bir subaşına geldiğimi hatırlıyorum. Bayılmışım. Ne kadar sonra olduğunu hatırlamıyorum, bir Müslüman köyünde gözlerimi açtım...

Hicri 1307 “Milâdi 1891” DOĞUMLULAR

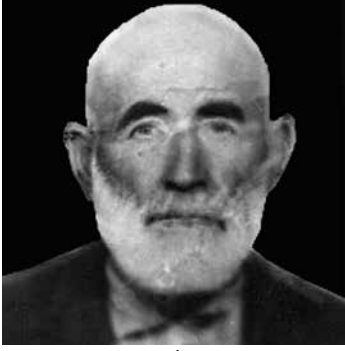
AYTEMİZ Mehmet³⁴

Maraş'ta doğdum. Hiç okumam yazmam yoktur. Savaş sırasında evliydim. Bir tane de çocuğum vardı. Babam köyde olduğundan, savaş başlayınca ailemi götürdüm, babamın yanına koydum.

1919'da çoğunluğunu Hintli Müslümanlar'ın teşkil ettiği bir alay süvariden meydana gelen İngilizler, Maraş'a geldiler. İngilizler Maraş'a girerken Ermeniler, bunlara tezahürat yaptılar. Bu hâl bir süre devam etti ama İngilizler bunların emellerine uygun harekette bulunmadıkları için Ermeniler şikâyetçi oldular. Mütareke hükümleri gereğince İngilizler, şehri Fransızlara teslim edip gittiler. Ermenilerin kâfirliğine, hayretler içinde kalarak bakmaya başladık.

³³ Emekli Hoca.

³⁴ Mulla Mehmet, Kızılsaki köyü.

ARTEMİZ Mehmet

31 Ekim 1919'da Uzunoluk Hememi'nden (Hamamı) çıkan Türk kadınlara saldıranlara karşı, karşı kahvede oturan Çakmakçı Sait, sille tokatla girince, kâfirde bir bozgun başladı. Arkasından, vurulunca yandaki derenin içine düştü.

Yeterli cephanemiz yoktu, her şey bizim için silahtı. Tahra, palta, kazma, kürek, taş, değnek ne bulursak...

ERBİLİR ALI³⁵

Maraş işgal edildi. Bir gün Şekerli Camisi'nde toplandık. Kimde ne çeşit silah var, araştırdık. Herhangi bir ihtimale karşı her tedbiri aldık. Benim evin bulunduğu semt "Maruf Bulgurcular" diye bilinen Ermeni'nin aşiretine yakın bir yerdeydi. Bulgurcu gâvurunun ettiğinin haddi hesabı tutulamaz olmuştu. Elimizde iyi bir silah olmadığından, bu gâvura karşı bir şey yapamıyorduk.

Semtlere gelen emre göre herkes, kendi bölgesindeki Ermeni ve Fransız'ı tart etmekle görevlendirilmişti.

Ben de halamın oğlunun kısıcak beşli Alman filintasını aldım. Bu silah çok kısa olduğundan her yere sığıyordu. İki arkadaş daha buldum ve Şekerli Camisi'nin içine girdim. Bulgurcu'nun evine ateş etmeye başladım. Epeyi bir zaman Bulgurcu'nun evinden birçok düşmanı öldürdüm. Nereden ateş ettiğimizi bir türlü kestiremediler.

Nihayet ateşin nereden yapıldığını anladılar. Makineli tüfek ateşine tuttular. Kışla'dan da top ateşi yapılıyordu amma, bir türlü minareye isabet ettiremediler. Caminin imamının evi, Bulgurcu'nun evine bitişikti. İmamı sıkıştırmışlar, imam da canını bizim eve attı. İmamın evinden gerekli eşyaları almak için gecenin karanlığında, imamın evinin öbür tarafındaki dama çıktık. Arkadaşlardan Ökkeş, imamın evinin damına atladı. Herhâlde gölgesini görmüş olsalar ki, ateş açtılar ama vuramadılar. Ökkeş imamın evine girince, birini daha çağırdı. Ben, gitmek isterken bana da ateş ettiler. Ağır bir şekilde yaralanıp sokağın içine düştüm. Arkadaşlar "Vuruldu!" diye feryat edip hayıflanırken;

"Korkman, ben bu yara ile ölmem." diye onlara cesaret verdim. Arkadaşlardan biri gidip evden kendir getirdi. Ayağıma bağladılar, Bulgurcular'ın açtığı şiddetli

³⁵ Çiftçi Şair Nedim Sokak No: 23.

ateşe rağmen, ayağımdan bağlı kendiri çeke çeke beni iki sokak sürüdüler. Ateş menzilinün dışına çıkınca da kucaklarına alıp eve götürdüler.

GÜNDÜZ Hacı Mehmet³⁶

Baba Burnu derler oraya vardık,
Gizlice çeteyi sipere saldı.
Fransızın orda burnunu kırdık,
Sayılmaz kâfirin başını yedik,
Kaçma kötü kaçma, sana ne dedik.
Hırlak, Agop adamların saldılar,
Kumandanlar dairesine geldiler,
Yapılacak tedbirleri aldılar.
Bir kısmı çekildi kışlaya çıktı,
Cephane silahlık ateşe yaktı.

Hemen Şişman Arif'i tuttular,
Kollarına da kelepçe vurdular,
Parmakların birer birer kestiler,
Vurun aslanım bugün dediler.

GÜNDÜZ Hacı Mehmet

Hicri 1310 “Milâdî 1894” DOĞUMLULAR

AÇIKGÖZ Zekeriya³⁷

Maraşımızı Fransız işgal edince köyümüzdeki Ermeniler bayram yapmaya başladılar. Güçlerinin yettiklerini rast geldikleri yerde dövüp veya öldürüyorlardı. Bir gün komşu köyden bir akrabamın yanına gitmiştim. Geri dönerken Taşlı Gediği denilen yerde dört Ermeni'nin, köyümüzden Karaca Veli'yi çevirdiklerini gördüm. Hemen bir kayanın duldasına saklandım. Karaca Veli'ye, “Üstündeki bütiün paramı ver.” diyorlardı. Veli de:

“Arkadaşlar etmeyin, bu para ile borcumu ödemeye gidiyorum. Ayrıp olur. Sizinle bunca yıldır dostuz, komşuyuz.” dedikçe, “Uzun etne lan çıkar paraları, canından kıymatlı mı?” diyorlardı.

Karaca Veli'nin ısrarı karşısında kızdılar. “Ulan, tumanına kadar hepsini soyun.” diye dövmeye başladılar. Karaca Veli, üzerine el atan Ermeni'nin gırtlacağına sarıldı. Ermeniği hırpalamaya başladı. Öbür Ermeniler de Karaca Veli'ye

³⁶ Karaosmanoğlu..

³⁷ Çiftçi..

çöktüler. Karaca Veli'ye kuvvetle bir şey yapamıyacaklarını anlayınca, biri usulca belindeki kamayı çekti. Karaca Veli'nin böğründen sokacağı sırada ben tetiğe dokundum. Herif öküz gibi böğürmeye başladı. Öbürleri de silaha davrandılar. Ben birini daha vurdum. Bu arada Karaca Veli ormana kaçtı. Diğer Ermeniler de ormana kaçtılar. Karaca Veli'yi çağırdım, yanıma geldi, beraber yola koyulduk.

Bi cuvara içimi yürümedik ki Ermeniler, arkadaşlarını almışlar, 20–25 kişi yolumuzu kestiler. Yakındaki mağaranın içine zor attık kendimizi. Onlar bize, biz onlara başladık ateş etmeye... Ama biraz sonra dört mermi benim, iki mermi de Veli'nin kaldı.

“Dur, boşa ateş etmiyelim. Mağaraya girsinler, öyle ateş ederiz. Ucuza satmayalım kendimizi.” dedim. Biz ateşi kestik. Acaba vuruldular mı diye gönderdikleri adam, sine sine mağaraya doğru yaklaşıp da başını kaldırıncaya, ateş ettim, onu öldürdüm.

Biz böyle can çekişirken silah seslerini köyden duymuşlar. Köylü bize doğru gelmeye başlamış. Bunu gören Ermeniler kaçtılar. Köylü geldi, bizi mağaradan çıkardı, beraber köye döndük.

KEMAN Ahmet

...Yamacı geçtim ki, bir kadını ağaca bağlamışlar, çok kötü işler yapmışlar... Diğer ağaca bağlı iki kadını da, ateş vurup yakmışlar...

....amel yapan on iki Ermeni'yi yakaladık, hepsini... Daha sonra Antep Cephesi'ne gittik.

GÜNDÜZ Hacı Mehmet³⁸

Hırlakyan Avadis'in evinde verilen ziyafette yemin merasimi:

Kırmızıymış bayrağımızın bezi
Dansa kalkmazmış Hırlak'ın gızı
Sercan'ın içine düşmüş bir sızı,
Senin için feda olsun canımız.

Şimdilik affedin, kalamam benden,
Büyük fedakârlık beklerim senden.
Kaleden bayrağı indirin elden
O zaman uzanır bizim kolumuz.

³⁸ Karaosmanoğlu..

Sancağın Hadisesi, Maraşlıların kaleye hücumu:

Ulu Cami'den yükselen bir ses,
Kalmadı mı bir Müslüman esas?
Bayrak olmadıkça kılınmaz namaz,
Bu uğurda telef olsun varımız

Karşıda yükselen Kale'ye bakın,
Siz size bakıp hançeri takın.
Şanlı bayrağımızı yerine takın
Bulaştırın duvarlara kanınızı.

Ulu Cami'den sancağı çektik,
Ölümü, korkuyu içerden söktük.
İstiklal yolunda bir tohum ektik,
Neticede ölüm idi yolumuz.

Kale'de bulunan toplar tüfekler,
Elinde silahı hep nöbet bekler.
Tedbirleri şaşmış, canları saklar.³⁹

.....

Hamdi KOZANOĞLU

KANDURİ Hacı Vakkas⁴⁰

Ben ve arkadaşlarım, develerle yük taşırdık. İngilizler Antep'e girdiğinde arkadaşlarla Antep'te idik. İngiliz komutanı, asker, silah ve cephanesini taşıyamamız için bize, her deve başı bir İngiliz Lirası teklif etti. Bizimkiler de kabul ettiler. Bütün silah ve teçhizatı develere yükledik. Maraş'a doğru yola çıktık. Narlı *-ki o zaman Narlı yoktu-* dolaylarında, Kirni Civarı'nda konakladık. Kirni'de İngilizler üç tane uzun tel diktiler. Bu tellerin altına su motoruna benzer bir makina koydular. Biz bunun ne işe yaradığını sorduk. Tercüman, telsiz telefon olduğunu söyledi. Biz daha önce böyle bir zıkkım görmemiştik. Ne işe yaradığını da bilmiyorduk.

İngiliz komutan, kendi dilleriyle bir müddet konuştuğundan sonra tercüman, Londra ile konuştuğunu ve yaya olarak Maraş'a altı saat mesafede konakladıklarını bildirdiğini söyledi. Komutan, Maraş'a girip girmeyeceğini sormuş, onlar da; "*Maraş'a girin, size karşı gelinmeyecek.*" diye cevap vermişler.

³⁹ Özalp, a.g.e., s.146, 1310 (1894) Doğumular bölümünde; Hamdi Kozanoğlu-Yörük Selim Mahallesi adı altında bahsedilmiştir. Buraya aldığımız şiirler, bahsedilen bölümde yoktur.

⁴⁰ (Takko Vakkas) Tevekkeli köyü Kapıçam Mevki..

Biz tekrar yükleri develere yükledik, Aksu'dan geçtik ve Kapıçam'a vardık. Kapıçam'ı aşınca Maraş göründü. Maraş yolunda bir kalabalık vardı, bize doğru geliyorlardı. Sanki Maraş ayağa kalkmış, kadın, çoluk çocuk bize doğru yanaştılar. Yaklaşınca baktık ki bunlar, bizim *ellik gâvuru* dediğimiz Ermeniler değil mi?

İngiliz komutanı bir yavuz ata binikti (binmişti). Atın başını çevirerek, bunların ne istediklerini, niye geldiklerini sordu. Tercüman da Ermenilere, komutanın dediklerini söyledi. Ermeniler:

“Biz buranın Hristiyan eşrafıyız. İngiliz ordusunu karşılamaya geldik.” dediler.

İngiliz komutanı atını bunların üstüne sürdü ve küfrederek kovaladı.

Maraş'a geldik, gösterdikleri yere yüklerini yıktık. Komutan, yakındaki bir evden bir sandalye istedi ve oturdu. Oturduğu yerden bizi seyrediyordu. O sırada Maraş'ın en zengin Ermenilerinden Hırlak Agop Ağa ve Zurun Ağa iki tepsi tatlı gönderdiler. Tercüman aracılığıyla bu tatlıların, onlardan gönderildiğini öğrenen komutan, tepsileri tekmeleyip yere döktü.

“Ermeni'nin, Müslüman'a işkence yapmasına müsaade edemem.” dedi. İngiliz burada kaldığı müddetçe, Ermeni hiçbir halt edemedi.

Sam Mezrası-Kanduri Hacı Vakkas'ın bahsettiği yer.

Fransız keferesi, Ermeni'nin aleti oldu. Etmedikleri galmadı. Sonunda kaçmaya başladılar. Çeteler arklarına düştüler. Bu çetelerin içinde Göynük'ten İnce Yusuf Ağa da vardı. Cesur bir adamdı. Elinde İngiliz yapısı bir silahı var idi. Bu silah, on bir mermi alırdı. Hele bir atı var idi ki, herkes hayrandı.

“Ben bu atı böyle bir gün için beslemişim.” derdi. Fransız kaçmaya başlayınca, Yusuf Ağa da peşlerine düşer, Kılılı ve Eloğlu'ndan geçer, Ceceli yakınlarında şehit düşer. Atı, çetelerin yanına geri dönünce, çeteler atın geldiği yana gider bakarlar ki Yusuf Ağa şehit düşmüş. Ağa'nın biraz ilerisinde beş altı Fransız yaralı, beş altısı da zıbarmış yatıyor. Cenazesini Ceceli yakınlarında bir yere defnederler. Harp boyunca biz de develerle nakliyat yaptık. Önceleri Adıyaman'a gönderdiler, sonra Andırın'a gittik. Adıyaman'dan silah ve cephane, Andırın'dan tahıl, yiyecek getirdik.

Maraş kurtulmuştu. Maraşlı çeteler “Antep'i de kurtarak.” dediler. Çeteleri topladılar, bize de cephane ve top aksamını yüklediler, vardık Antep'e. Başpınar'dan öte, şimdiki bakım evini aşınca, derenin içine topları kurduk. Dediler ki 15 yük danalı, 15 yük yeşilli getirin. Her deveye iki mermi, iki kapsül yüklemiştik. Birinin ismi danalı, ötekinin ismi yeşilli idi. On beşer yük danalı ile yeşilliyi yıktık. *“Öbür develeri yıkmayın, Fransız baskın yaparsa, develeri rahatça çekersiniz.”* dediler. Develeri *Sam Mezarı*⁴¹ denilen yerde bıraktık. Fransız askerlerinin konakladığı yere topu sıktılar, ilk mermi isabet etti. İkinci mermi cephaneliğe düştü. Büyük bir patlama oldu. Antepli Müslümanlar...

NACAR Mehmet

Gönüllü toplamaya karar verdik. Molla Hacı'nın babası, Golden Ali'nin emmisi, Bekereci Ömer'in gardaşı, ha! Biri de Şiho Ali'nin babasıydı. Kimimizin elinde gama-bıçak, kimimizde “kaval tüfek...” Vardık Maraş'a...

Ben, evvel şu bizim gaynanağile uğrayayım, dedim. Gittim ki, gaynanamgilin gomşusu Hacı İbrahim Efendi'yi vurmuşlar. Bu şehidin intikamını almak için, elli altmış adım uzaklaşmış olan katil iki Fransız askerini, kayınbabamla birlikte köşenin başında kıstırdık. Amma ödümüz kopuyordu. Hemen yandaki boş arsada, mahalhenin de yardımıyla bir çukur gazdık, ikisini de o çukura gömdük. Allah esirgesin, onları öldürdüğümüzü görürlerse, diri diri yerlerdi bizi. Yemelerinin zararı yok, gadına, gıza çok irezillik ediyorlar; asıl ondan korkuyorduk.

NAHIRCI Mehmet⁴²

Camısdılı köyü'nde çok patırtı, gürültü başladı. Yıllardır dost olduğumuz Ermeniler, Fransız'ı görünce aslan kesildiler. Etmedikleri fenalık kalmadı.

⁴¹ Sam Mezrası olmalı. Bugün Gaziantep'in Şahin Bey ilçesine bağlı Kahramanmaraş-Gaziantep yolu kenarındaki köydür.

⁴² Rençber

Beş on tane kuzumuz vardı, ben onları güderdim. Yine bir gün malları yayarken, kapı bir komşumuz Ermeni, elinde tüfekte beş kişiyle bana doğru gelmeye beşladı. Tüfekleri doğrulttular, koyunlara ateş etmeye başladılar. Hepsini öldürdüler. Ben de:

“Ne yapıyorsunuz?” diye üstlerine yürüyünce, bana da ateş ettiler. Sonra ne oldu, hiç bilmiyorum. Ayıldığım zaman kanlar akıyordu. Zor güç eve vardım.

Ben iyi olmaya yüz tuttuğumda, bizim köy gene karıştı. Ana baba günü oldu. Bu kargaşada gardaşım Muhacir Ahmet Ede'nin öldüğü habarı geldi. Bir gün sonra da Maraş'ın kurtuluşunu habar ettiler.

ZORKUN Halil⁴³

Pazarcık'ta bacım vardı, yanına ziyarete gittim. Bir ay kadar yanlarında kaldım. Cerit'ten dokuz arkadaş daha vardı. Şimdiki Kartalkaya Barajı'nın yapıldığı bölgeye gözcü olarak yollandık. Bu sırada Maraş karıştı. Bizi gözetleme mahallinde bıraktılar ve komutanlar çeteleriyle birlikte Maraş'a gitti.

Biz üç gün bekledik orada. Bizim çete başkanımız Pörçüklü Yusuf'tu. “*Burada boşuna ne bekleriz, hadi biz de Maraş'a gidek.*” dedi. Maraş'a vardık, durumu anlattık. Biz böyle konuşurken karışından bir uşak geldi:

“Paşa hanginiz?” dedi.

“Aha şu adam.” dedik.

“Paşam, şu anda ulaştınız, ulaştınız! Ulaşamazsınız, Kayabaşı elden gidiyor.” dedi.

Paşa, Pörçüklü'ye dönerek; “Benim koyduğum cephede dışlığın gelmiyordu (sıkılıyordun). Yürü bakalım bu cepheye!” dedi.

“Peki, Paşam, sen nereye salarsan biz oraya giderik.” dedim.

Maraş'tan gelen uşağın ardına biz düştük. Biraz ileri varınca o adama sorduk.

“Gardaşım, Kayabaşı dediğin yer şehrin ortası, şimdi biz oraya nasıl girek?” deyince: “He gardaşım, biz oraya girmek zaten. Ben oradan çıkah üç gün oluyo.” dedi. Biz de “Hacı Haydar'ın mahallesine gidek.” diye karar verdik. Oraya gittik. Sokağın bir geçesi (tarafi) gâvur, bir geçesi Müslüman... Öte geçeden gâvur:

“Hacı Ağa, Hacı Ağa!..”

“Senin avradını aha burada oynadırım.” diye bağırıyor. Biz de bu arada Ağa'nın

⁴³ Hombur köyü.

sofrasında yemek yiyorduk. Bu bas bas bağırın gâvurun ettiği lâfi duyunca, ekmek boğazıma düzüldü kaldı. Birbirimize, “*Bu gâvur oğlu gâvur ne biçim konuşuyor?*” dedik. Arkadaşlar, “*Ne yapıp yapıp bu gâvuru susturmalı!*” dediler.

Sine sine arka duvarın önüne geldik, başladık beklemeye. Bizim sesimizi duyan gâvur, eve gaz yağı dökmüş, ataşa vermiş. Biz içeri girince, her taraf cayır cayır yanıyordu. Evi söndürmesek, Müslüman evlerine de sirayet edecek, bütün mahalle yanacak. Neyse güç bela söndürdük. Ermeni'nin kaçtığı sıçan deliğini takip ederek gittik ki, öteki gâvurun evi salahane (mezbahe) gibi mal dolu... Ama hepsi de ölmüş. Yalnız bir iki tanesi can çekişiyor. Kurşunla vurmuşlar hepsini...

Emir geldi. “*Hiç korkmayın arkadaşlar, şimdi ben geliyorum. Eleğini kepeğine katarız. Mahallenin alt başından ben, üst başından siz girin.*” diyordu. Alt başından biz, üst başından Paşa girdik, amma ateş Müslüman evlerine sirayet etti. Bütün mahalle cayır cayır sabaha kadar yandı. Koca mahallede Bulgurcu'nun evinden gayrı mısıml (kullanılacak durumda) bir ev kalmadı, işte o “*Senin avradım oynadırım*” diyen hain kâfir, bütün mahallenin başını yedi.

Biz böyle uğraşırken haber geldi ki; “*Gâvura Eloğlu tarafından yardım geliyor.*” Bunların iki tane de yedi buçuk topları varmış. Süvarisi önde, piyadesi arkasında, topçusu da en arkasında yürüyüp geldiler. Başladılar topu sıkmaya. O zaman Paşa, “*Durmayın arkadaşlar, onları arın topu varsa, bizim de Allah'ımız var.*” dedi.

Aşağı kabırlığa (mezarlığa) indik, mevzilendik. Gâvuru şehre sokmadık. Ama onların topu vardı, bizim ise doğru düzgün tüfeğimiz bile yoktu. Birkaç kişi bizi cesaretsizliğe düşürmeye başladı. “*Vallahi arkadaşlar, bu adamlar sabahleyin bizi kasar kavurur, vaktiken başımızın çaresine bakak, kalkın savuşak, gidin.*” dediler.

Bizim bozulduğumuz duyulmuş, Paşa geldi, “*Oğlum, Allah'ın izni keremiyle hiç korkmayın, biz onları perişan ederiz!*” dedi. Biz, “*Yok, Efendi, bizim onlarla baş etmemize imkân yoktur. Elleri topları var. Bak senin bile elinde topun yok. Biz böyle derme çatma av tüfekleriyle notarık (Ne yaparız)?*” dedik.

Paşa başladı yalvarmaya, “*Etmen oğlum, yapman oğlum! Burayı gâvur alırsa, her yeri gâvur alır. Çol-çocuk, ırz-namus perişan olur. Gerekirse vatan için şehit olalım!*” dediyse de, biz dinlemedik, köyün yolunu tuttuk. Biz ayrılırken Paşa hüngür hüngür ağhyordu. Önümüze geçti. “*Etmen, gitmen!*” dediyse de, biz dinlemedik. Herif su gibi gözyaşı dökerken, biz yürüdük gittik.

(...) Bir haber geldi ki, Fransız dedikleri gâvur çekilmiş. Ama sonra gâvurlar ne dedi:

“Yürün lan, bizi oradan çıkaranlar, eli değnekli, başı sarkıklar oldu.”

Gâvur, Maraş’tan gidince bizi tekrar topladılar. Paşa başımıza geçti, bizi doğru Antep üstüne çekti.

Hey oğlum hey Antep’i de biz kurtardık...

Hicri 1306 “Milâdi 1890” DOĞUMLULAR

BAĞLAR Mehmet⁴⁴

Halep’teki birliğimiz terhis edilince, aç susuz yollara düştük. İngiliz keferesi Araplar’a, Türkler’in altınları yuttukları yalanını söylediklerinden, Araplar yakaladıkları Türkler’i boğazlayıp karnını deşip, bağirsaklarında altın ararlardı...

Neyse... Dağlardan beri kaçarak ot yiye yiye Maraş’a ulaştım. Maraş’a geldim ki kan ataş yağıyor.

Çeteye katıldım. Bir gün dediler ki, *“Antep’ten bir kuvvet geliyor.”* Hemen Kapıçam’a indik, mevzileri tuttuk. Benim yanımda bizim köyden bir arkadaşım vardı. Döğüş başlayınca, onlar bize top ile ateşe başladılar. Top mermilerinden birisi bizim önümüze düştü. Arkadaşım mermiyi alıp heybesine koydu. Bu sırada baktuk ki gâvurlar kaçıyor.

Daha sonra duyduk ki Fransızlar gazatalarında yazmışlar: *“Kapıçam yakınındaki bir döğüşte bir Türk, bizim attığımız topu kucağında tuttu, top mermisi patlamadı. Bu mermiyi tutan adamın kafası kazan kadar, kolları, bacakları mertek gibi, dev gibi bir adam.”* diye yazmışlar. Hâlbuki öyle bir şey yok. Bizim gibi ufak tefek biriydi.

DÖNÜK Hacı⁴⁵

Bizim Eloğlu, düşmanın geçiş yolu idi. Bu düşmanı durdurmak için Şerefoğlu, Çakallı, Zeynep Uşağı, Önsen Hopuru, Kılılı, Eloğlu ve Kerhan’dan toplanan çetelerle yola pusu kurduk. Bir saat kadar sonra, bir Fransız müfrezesi görüldü.

“Çakallı’ya varıncaya kadar ateş etmen.” diye tembih ettiler. Anca karşıdan bir tanesi önde giden subaya sıktı, o zamana kadar ortalık karıştı. Onlar, talimli asker

⁴⁴ Urumoğlu köyü...

⁴⁵ Ermeni asıllıdır. Anne ve babasını çok küçükken kaybetmiştir. Fatmalıoğlu Abdurrahman tarafından Şerefoğlu köyüne getirilerek, Hasan Kâye’ye azap olarak verilmiştir. Daha sonra İslam dinine girmiş, büyüyünce Yemen’e askere gitmiş. Esareten dönüşte Maraş müdafaasına katılmıştır. Söyleyişi yaparken “Gâvur” tabirini kullanmama-ya itina göstermemize rağmen, kendisinin bu tabiri kullanmasını okuyucularımızın dikkatine sunarız...

olduklarından hemen dağılıp yattılar. Katırlardan makinalı tüfekleri indirdiler, hemen döşendiler.

Biz onlara, onlar bize... Hemen hemen hepsini gırdık. Amma bir de baktık ki, bizim döğüştüğümüz keşif koluymuş, daha gâvurun gerisi gerideymiş. Bizim adamlar talimsiz, cahal (*cahil*) adam. Baktık hep gırılıyok, Guyumcular'a doğru çekildik. O zaman o dağlar öyle ormanlıktı ki, deveyi çeksen görünmez. Ormanın içine girdik.

Akşam olunca ben, rahmetlik Sülüman Kâhya, Fatmaoğlu Abdurrahman, Hasan Mehmet, Bekiroğlu Mehmet, Külük Topal ve Delösün (Deli Hüseyin) şimdiki Küpeli İsdosa'nın üst tarafındaki Davar Hanı'na gittik.

Ortalık gararınca Kör Gır'ın ordaki yan arga gittik. Aklımızca dedik ki, “*Şimdi burdan gâvurlar muhakkak geçer, biz bunlara ateş açtık mı, pusuya düştük.*” diye geri geçerler. Epeyi bekledik, yatsıya doğru bir yağmur düttü. Biz oradan çıktık, gene geri hana döndük.

Sabah kalktık ki yazı, yaban at-araba, çul-çuval dolu... Millet, sırtlayıp sırtlayıp götürüyor. Biz de yanlarına gittik, az aşağıdaki derenin içine bir araba devrilmiş. Arabanın içi sandık sandık mermi dolu. Sandıkları aldık, köye taşдық, bütün çeteye dağıttık.

Bir hafta sonra “*Gâvur kaçıyor!*” dediler. Biz de geldik, gittik...

KURTUL Hacı Ali⁴⁶

Harbin üçüncü günüydü. Kuytul'un başında Alacalı Orcanik isimli Ermeni'nin evinden Fransız ve Ermeniler, makinalı ile Tekke, Nahrönü, Sokakbaşı, Aladan ve Devecili semtlerini ateş altında tutuyorlardı...

Harbin on dördüncü günüydü. Ben, Bahçacı Ali Çavuş ve Evliya Efendi beraberdik. Ben, bizim evi elimle atışladım. Çünkü bizim damın üstünde Katolik kilisesinin mektebi vardı. İki tane idiler. Ben bizim evi yakınca, o mektepler de yandı. O zaman kilise açıkta kaldı. Evliyazâde dedi ki:

“Ali Çavuş, eğer şu benim canım sağ olursa, senin evin direklerini gümüştan yaptırırım.”

Bilahare harbin on dokuzuncu günü Arasa'da, Karcı Belpınaroğlu'nun dükkânının önünde şehit oldu...

⁴⁶ Kurtuluş Mahallesi.

Fransız, askerini çekmeye başladı. Allah tarafından kuvvetli bir fırtınaya tutuldular. Çok zayıat verdiler. Hepsi yollarda buydular (dondular).

Hicri 1306 “Milâdî 1890” DOĞUMLULAR

AK Vakkas⁴⁷

Ben Dereköyü’ndenim. Maraş Harbi’nde 12 yaşındaydım. Bir gün öğleden sonra, Maraş’ta silahlar patlamaya başladı. Bizler de depelere çıkarak Maraş’tan gelen silah ve topların seslerini dinledik. Üç dört gün sonra, Maraş’tan çeteler geldiler.

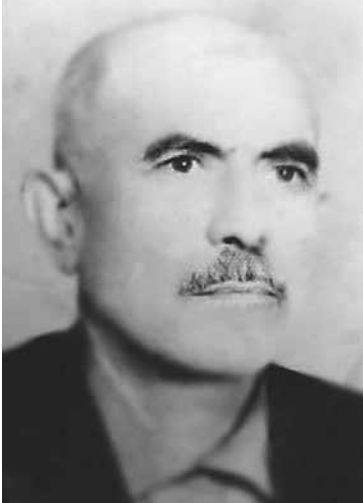
Çetelerle, köyümüzdeki ellik gâvurlarının kimini samanlıkta, kiminin puharıda, her birini bir yerlerden topladık. köyün üst tarafındaki bağlara doğru götürdük. Elliklere dedik ki:

“Milletin bağlarını depelemen, hepiniz bir çizgide yürüün.”

Daha sonra millet Maraş’tan kaçıyordu. Havalalar soğuk, kar, fırtına ve tipi vardı. Biz de onlarla beraber, Nacar köyüne doğru kaçtık. Kaçarken birçokları, yolda donarak öldüler. Gece gündüz, millet kaçıyordu.

İki gün sonra Fransızların kaçtığını duyduk. Biz de tekrar köyümüze döndük.

ATMALI Halil

DİLLİ Ahmet

Harp başlayınca, şehrin içinde bulunan yüz kadar Fransız devriyesini, bizimkiler imha ettiler, silahlarını aldılar. Fransız ve Ermeniler, Kışla’ya muhkem evlerine ve kiliselere kaçtılar.

Zaten Müslümanların, silah diyecek silahları yoktu. Fransız’a ise hem takviye hem de silah, erzak ve cephaneye geliyordu.

Şubatın 10’u idi. Eski hükûmetin yanından 14–15 yaşlarında bir kız çocuğu çıktı, Türk mevzilerine doğru yürümeye başladı. Elini kolunu sallaya sallaya geliyordu. Çeteler, “Dur!” falan diye bağırdılarsa da aldırmadı, siperlere girdi. Kızın bir Ermeni kızı olduğu anlaşıldı. Sorguya çektiler. Kızın aç olduğunu, Fransızlar’ın kendi-

⁴⁷ Kurtuluş Mahallesi....

sinden cinsel olarak faydalandığımı, bir günde 20-30'u ile yatmak mecburiyetinde kaldığımı, hayvan gibi davrandıklarını ağlaya ağlaya anlattı. Nasıl kaçtığımı sordular. Helaya gidiyorum, diye çıktığımı ve kaçtığımı söyledi.

“Beni öldürmeyin, Müslüman olmaya geldim.” dedi.

DİLLİ Ahmet⁴⁸

Fransızlar, Türkoğlu'nda bazı kadınların memelerini, bazılarının kulaklarını keserek Maraş'a girdiler. Yaptıkları mezalim ayyuka çıktı.

GÜNEYSİ Hüseyin⁴⁹

Babam beni dedemgile yolladı, *“Git bak hâlları nasıl?”* diye. Tek saçma tüfeği doldurdum, yola çıktım. Hızlı hızlı arkama bakmadan yürüdüm. Arkamdan üç Ermeni, durmam için bağırıyordu. Kaçmaya başladım, ateş ettiler. Ayağıma birden arı girmiş gibi oldu. Dedemgilin sokağına gelmiştim. Hemen sokağa girdim, dayımların evinden bir el beni içeri çekti. Buysa silah seslerini duymuşlar, hazırlık yapmışlar. Et satırlarını, uzun değnekleri ellerine almışlar. Ermeniler sokağa girer girmez, değneklerle giriştiler. Et satırı ile bir iki tane içirdiler. Biri yaralandı düştü, öbürü de yaralı yaralı Küçükçavuşlu'ya doğru seğırtmeye başladı. Üçüncü de geri kaçtı. Küçükçavuşlu Camisi'ne doğru kaçmanın ardına düştüm. Herif, camiye yaklaşınca düştü. Hemen gidip silahını aldım. Ölü müydü, bayılmış mıydı, bilmem.

Dayımların yanına geldim. Onlar da, oradaki kefereyi öldürmüşler, beni dedemin evine götürdüler. Ayağımdaki çizmeyi çıkardılar. İçi kan doluydu. Yarayı sardılar, sonra iyi oldu.

KARADENİZ İbrahim

Maraş kurtulduktan sonra A...p'e gittik. Çetelerle beraber... Normal hayatlarını sürdürüyorlardı. Kahvede oturmuş oyun oynarlarken, Fransız askerleri devriye geziyorlardı.

“Burayı da mı karıştırmaya geldiniz?” dediler.

Onlarda bir kıpırdanış görmeyince, bir kısmımız Fransız askerine, bir kısmımız da A...p' lilerin oturdukları kahvelere ateş açtık.

⁴⁸ Tabak, Divanlı Mahallesi.

⁴⁹ Çiftçi.

Fransız'ın ateş açtığını sanan A...p' liler Fransızlara, A...p'lilerin ateş açtığını sanan Fransızlar A...p'lilere ateş açtılar. Böylece ortalığı karıştırdık.

Aman bre yavrum...

KAYA Durdu ⁵⁰

Ah! O günler neydi, yokluk bir yandan, kıtlık bir yandandı. Fransızlar Maraş'ı işgal etmiş dediler. Ben o sıralar köydeydim. Arada bir işimiz düşerdi Maraş'a geldik. Maraş'a geldiğimde Uylukçular'da kalırdım. Birkaç gün sonra gizlice tekrar dağdan köye giderdim.

Sonra bir duyduk Bertiz köylerine, Eczacı Lütfi Efendi gelmiş. Eli silah tutan gençleri çetesine katıyormuş. Bunu duyunca babam beni Lütfi Efendi'nin çetesine kattı. Daha benim gibi bir sürü genç ve çete Bertiz'den kalktık. Dağdan, Cancık Mağarası'na geldik ve orada konakladık. Cancık Mağarası'na yerleştik.

Geceleri Tavşan Tepesi'nden saklana saklana Çımarlı Camisi'ne gidip...

Katılıyorduk. Sonunda Maraş'ta harp başladı.

Silah sesleri Cancık Mağarası'na kadar geliyordu. Hava karardı. Biz yavaş yavaş gizlice Tavşan Tepesi'nden Kışla'ya yaklaştık ki düşman bir maytap patlattı. Ortalık sanki günlük güneşlik oldu. Bu sırada top atışları, kurşun üstümüze yağmur gibi yağıyordu. Orda bir bölük düşman askerini bertaraf ettik.

Sonra Mercimektepesi'nden, Kışla'dan da üstümüze, Maraş'ın içine bir top güllesi, bir kurşun yağıyordu ki... Ortalık sanki gündüz gibiydi. Şehrin içinde ne oldu bilmiyorum. Bir haber aldık ki düşman Kışla'yı terk etmiş. Bu arada Bertiz'den bir grup daha çete kurulmuş. Düşman, Bertiz'e geliyor deyince çocukları Engizek Dağı'na yollamışlar. Çeteler de Kerhan, Ayaklıcaoluk köyü'nde mevzilenmişler. Bir haber gelmiş ki "*Fransızlar kaçıyor !*" diye.

Arkasından bizim Bertizli çeteler şahlanmışlar. Onlar oradan, biz Tavşan Tepesi'nden, Maraşlılar Maraş'tan bastırınca düşman bozuldu. Düşmanı Aksu Köprüsü'ne kadar kovaladık. Oradan öte bizim Bertizliler ve çeteler düşmanı daha da kovaladılar.

Maraş'ta Yahudilere kimse bir şey demedi. Ermeniler Fransızlar zamanında çok azıttılardı. Fransızlar gidince geri Bertiz'e köye döndük.

⁵⁰ Bertiz, Ağabeyli köyü'nde doğmuş. Maraş harbine katılmış, harpten hemen sonra askere alınmış, Sakarya Muharebesi'ne ve sonrada Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasına katılmıştır. Hatalarını anlatırken gözyaşlarını tutamamıştır.

Maraş Harbi bitti. 5–6 ay sonra 316. alay diye bir alay geldi. Bu alay Dereköy’de konakladı. Sonra bizi asker olarak topladılar. Dereköy’deki alaya kattılar. Bize bir ceket, bir şalvar, bir de Alman yapısı beşli verdiler. 400 de fişek verdiler. Dereköy’den kalktık. Sokakbaşı Camisi’ne geldik, tüfek çattık. Maraş’tan çıktığımızda ekinler biçiliyordu. Bizim alayın varlığından kimsenin haberi olmadı. Maraşlılar’dan habersiz çıktık. İslâhiye’ye iki günde vardık. Oradan da 12 günde Ankara⁵¹ Pozantı’ya vardık. Ayaklarımız kırıldı. Omuzlarımız, ayaklarımız şişti. O yorgunluğun ardından bizi hemen trene bindirdiler. Konya’ya vardık. Konya’da çoluk, çocuk, yaşlılar ağlıyarak bizi karşıladılar. Bağlılarına bastılar. Arada cemaat, “Şükürler olsun bizim daha askerimiz varmış.” diye ağlıyor, coşuyorlardı. Hocalar, yaşlılar dualar edip Allah’a yalvarıyorlardı. Orada hemen bize helva verdiler. Tekrar trene binip Akşehir’e vardık. Hemen bizi cepheye götürdüler. Sabah olmaya az bir zaman vardı. Havada bir ayaz vardı ki donduruyordu. Oraya vardık ki düşman Araplı’dan yağmur gibi kurşun yağdırıyordu. O gürültü o harp içinde bizim çavuş hemen yat emrini verdi. “*Sabaha kadar dinlenin.*” dedi. Ben silahımı ve fişeklerimi bağrıma bastım. Öyle abandım, sabah olmuş. Kalk emri verdiler. Ben donmuşum, hiç kımlıdamıyordum. İki püklüm (büküm) olmuşum. Benim gibi çok er donmuş. Beni birkaç kişi düzeltmeye çalıştı. Ama donmuşum, kımlıdar hâlim kalmamış. Benimle birlikte altı kişiyi bir at arabasına bindirdiler. Akşehir’e hastaneye gönderdiler. Afyon’dan Akşehir’e iki günde geldik. Hastanede iki ay kaldım. Sonra tekmil hava değişimi verdiler. Maraş’a geldim. Sakarya Harbi’ni de görmemiz böyle oldu.

Benim ile giden çok hemşerim vardı. Kimisi orda şehit oldular. Bizim Bertiz’den 21 kişiydik. Bu 21 kişiden 4 kişi kurtulduk. İşte benim ile giden Kala köyünden Mustafa Çavuş diye bir arkadaşım vardı. O anlattı da:

Mustafa Çavuş ordayken Ali İhsan Paşa gelmiş. Gelmesiyle gitmesi de bir olmuş. 15 gün gitmiş. Geldiğinde bir süvari birliği almış yanına. Bir de alaydan seçtiği 100 kişilik bir kuvvet almış. Mustafa Çavuş da onun içindeymiş. Ali İhsan Paşa bu 15 günlük gidişinde, Dumlupınar’a Yunanlılarca döşenen tel örgüleri gezmiş. O zaman Yunanlılar, “*Türkler bu tel örgüyü yıkıp da, geçip de bizim ile savaşmaya kadar yedi yıl geçer.*” diye gos gos ederlermiş. Ali İhsan Paşa bu tel örgünün en zayıf yerini bulmuş. Askerleriyle oraya gelmiş. Çevrede, köylerde ne kadar hayvan varsa onları da toplatmış. Boynuzlarına da birer mum yakırmış. Tel örgülere sürülmek üzere hareket etmiş. Sonra askerlere; “*Ben nöbetçiye iki el ateş edersem siz hemen tel örgüleri kesin. Hayvanları da tel örgüye sürün.*” demiş. Sonra nöbetçiye iki el ateş etmiş. Askerler hemen tel örgüyü kesmişler. Düşman ile kapışmışlar. Ali İhsan Paşa’nın emri üzerine ateş etmeyen askerler süngü harbi ede ede Yunanlıları denize kadar götürmüşler. Orada bizim Mustafa Çavuş bakmış ki yedi kişi kalmışlar. O anda

⁵¹ Adana olması gerekir.

bir Yunan süvari birliği gelmiş. Bizim Mustafa Çavuş ve kalan kişiler silahlarını bırakmışlar. Esir düşmüşler, İki yıl Yunanlarda esir kalmış. Burada görüştük.

Mustafa Çavuş diyor ki;

“Nasıl harbettik bilmiyorum. O gece tel örgüyü aştık. 7 gün geceli gündüzlü süngü harbi yaptık. Önümüze çıkan düşman benden zayıfsa süngüyü taktım mı beş, on metre savuruyordum. İri biriyle karşılaştım mı deviremeyeceğim gibi geliyordu.”

Şeyh Sait İsyanı’na gelince;

Ramazan ayı marta rast gelmişti. Bizi Maraş’ta topladılar. Diyarbakır’a yolladılar. Buradan yürüyerek on bir günde Diyarbakır’a vardık. Şeyh Sait’in adamları alayı kalede kısırmışlardı. Kaledeki askerler tek kurşun atamıyorlardı.

Biz vardık. Kaledekiler, kaleden biz de dışarıdan bastırınca Şeyh Sait’in adamları dağıldı. Sonra bizi Bingöl’e gönderdiler. Bingöl dağlarında ayaklanmaya katılanları aradık, yakaladık. Herkes evini barkını terk etmiş dağlara çekilmişti. Ayaklananlar çok askerimizi telef etti. Sonra Şeyh Sait’i yakaladılar. Diyarbakır’a getirdiler. Oğlunu ve kendini Diyarbakır’da astılar. Sonra bizi Diyarbakır’ın Pire Kasabası’na gönderdiler. Orada Yesimi adında ayaklanmaya katılanların başı vardı...⁵²

Bizi çok uğraştırdı. Bize destek olarak sonra Kafkas Fırkası’nı gönderdiler. Kafkas Fırkası’yla bizim alay birleşti. Yesimi ve adamlarını terbiye etti. Sonra Yesimi mahiyetini toplayarak Suriye’ye kaçtı.

NEŞMEND Halil⁵³

Dereköy’de bir hastane vardı, Maraş’ta yaralananları oraya götürürlerdi. Hastane dediğim, bir ev.

Dereköy’e vardık, muhtarın evine gendük. Odun istediğin gadar yığılı emme, zahra yok. Ev yerden yapma emme, muazzam. Ocak yanıyo, gızınıyok. Ekmek yok, köyde kimse galmamış, hepsi kaçmışlar. Bir çelik buğday almışlar, daşda çekmişler. İçinin daşını, gumunu ayıklamadan, bazlama yaptılar, bişirdiler. Ben yiyemedim.⁵⁴

Mülazımın elindeki beş altı sandık cepane tükenmiş, bir sandık galmış. Harp gızışınca, mülazım gorkaladı. Şehrin üst başında bulunan Arslan Bey’e bir mektup yazdı, bana verdi. *“Bunu Arslan Bey’e ulaştır.”* dedi. Pusulayı aldım, o derenin, bu derenin içinden Gadir Paşa’nın (Kadir Paşa) gonağına vardım. Arslan Bey’i sordum. *“Burada olmaz.”* dediler. Orada da yok, şurada yok. *“Arslan Bey, şimdi Arburnu’nda olur.”* dediler.

⁵² Elazığ’ın Piran kasabası olması gerekir.

⁵³ Kırli Ali’nin oğlu. (Halil “Sıporcu” Emmi)

⁵⁴ (Teybi göstererek) Şu olmazsa, gonusacak işler var.

Fransız'ın elindeki gışlaya garşı, şimdiki hastanenin yerine istihkâm gazmuşlar adını da “*Arburnu*” goymuşlar. Parolayı da söylediler. İstihkâmlara girdim. İstihkâmın içinde kimse yok. O yana gidiyom yok, bu yana gidiyom yok. Arada sırada “*tak*” diye bir silah sıkılıyo, sesin geldiği yere doğru gettim. Arslan Bey'i gördüm. “*Bey'im, Bey'im.*” diye çırpınıyom heç duymuyo. Silah sesinden gulahları dıhanmış. Neyse duyurdum. “*Ne var evlad?*” dedi.

Mektubu uzattım. Açtı, baktı, ohudu. Mülazım mektuba “*Efendim düşman etrafımızı çevirdi. Elimizde bir sandık cepanemiz galddı. Ne emriniz olur.*” diye yazmış. Arslan Bey mektubu ohudu imzaya baktı. “Mülazım ha, bir sandık da cepanesi var ha, makineli de var ha!” dedikten sonra;

“*Oğlum düşman etrafımızı sardı da bize ne yapabildi? Bir dene camimizi yahabildi mi? Biz kiliseleri hep yahddık. Get, mülazıma selam söyle, aslan gimî çalıştın, hiç gorhalayacak bir şey yoh. Gözlerinden öperim.*” dedi.

Geri geldim, mülazıma böylenecek anlattım. Mülazım çelik gibi oldu. Gayınbabam daş ustasıydı anlatıyo:

Mermi dutmuyo diye Acemli'ye sığındık. Sığındık amma yiyecek galmadı. Gizli gizli Mağralı'daki eve gittim. Ahırdaki eşeklerinden çoğu acından gebermiş. Yuhanı çıktım, un, bulgur, dövme ne bulduysam, çuvallara goyup goyup çardaktan aşağı atıp geri kaçıyom. Gâvurun körlemeye attığı mermi çardağı dutuyor.

Ahırda ölmeyen eşeklerden en dirisini seçtim, zahire çuvallarımı yükledim, evlerin arasındaki duvarlar hep delik, o deliklerden zor şer eşek ile gidiyom. Dışarı garlı garda köpeklerin ayak izlerinden gayrı hiçbir iz yok. Çuhadar'ın evinin duvarına gelince bir ses duydum. Eğildim baktım ki, Muhsuroğlu Ali Efendi bağıra bağıra geliyo: “*Ey Müslümanlar, gorkmayın. Yılan Kırkan Hamı alındı. Hısrı Hamı alındı, şura alındı, bura alındı, Ermeniler hep esir edildi. Gorkman galan, çthun.*” diye dellal çağırıyo.

Bir de baktım ki, bir sürü adam peydah oldu. Herkes sevinçli. Ben de yola çıhdım eşeknen. Sonra öğrendik ki bu hileymiş, bize maneviyat vermeye, gâvura gorhu vermeye çalışmış.

Bizim Hatuniye Mahallesi'nin en yiğidi Abdullah Çavuştu. Labı (lakabı) Medinezadeler, şimni Namlı oldu soyadları.

Kör Çavuş ondan aşağı değildi. Bekârdı. Şimdi soyadları Biber. Kör çavuş yiğit adamdı. Harpten sonra kahvede yatar, kahvede gahar (kalkar) kahvecilik ederdi.

Dönük Abdurahman'ın da kahramanlığı çok. Kendi, Ermeni dönmesi olduğu

hâlde, bizimkilere cephane bulurdu. Harpten sonra uzun müddet gomşuluk ettik. Biz heç ağrıyıp incimedik.

Harp esnasında çalışanlar:

Göde Veli Mehmet (Şehit)

Gara oğlu Mehmet (Çuhadar'ın Sekisi'nde asıldı.)

Balbaba Mehmet

Daşcıoğlu Ali

Kara Musaoğlu Halil (Emmim)

Kara Musaoğlu Süleyman

Gız oğlan Mehmet “*Haticem, seni nere braham?*” deye deye evde dolanırmiş, harpte heç dışarı çıkmamış.

Çitçi Nazif (Şehit)

Tekke'den Avcıoğlu Mehmet (*Yaralandı-ölmedi.*)

POLAT Habib⁵⁵

Bizim karargâhımız Alemlî Mahallesi'ndeydi. İlk komutanımız Abdullah Merceli idi. Onu vurdular ama ölmedi. Yerine Gavas Ahmet geldi.

Günlerden bir gün kuyumcu gâvurun evini çevirdik, içeri girdik. Gâvur, evin damındaymış, oradan bastı kurşunu... Kurşunlar sağımızdan, solumuzdan vızır vızır geçiyor. Birden çete reisimiz Gavas Ahmet “*Yandım anam!*” diye bağırdı. Onu hemen tuttum, dışarı çıkarttım. Sırtını açtım ki omuz başından pörçüğüne (kuyruk sokumuna) kadar kurşun yarmış oluk gibi... Bu arada iki arkadaşımız daha şehit oldu. Evi ateşe verdik, cayır cayır yandılar...

TEMİZ Abdi

Harp çıktığında on bir yaşında vardım. Evde analığım, babam, nenem Fadime ile oturuyorduk. İngilizler geleli çok olmuştu ama bu zaman içinde becer edip de Maraşımızı ele geçirememişlerdi. Beri ettiler, öte ettiler olmadı. İngilizler'in büyükleri bu işi artık beceremeyeceklerini anladıklarından, Fransız'a bırakıp gittiler.

Fransızlar Maraş'a gelince, mühüm yerlere yerleştiler...

Kuyucak Mahallesi'nde “Hırlak Gâvuru” derler biri vardı. Fransız genareli onun evine yerleşti. Hırlak'ın kızı ile arayı pişirmiş.

Biz, Haznedarlı'ya toplandık. Arslan Bey, “*Kaçam ben vururum.*” demiş. Düşman bataryayı sıkıyor, etrafımızı yakıyordu. Derken bir emir geldi. Arslan Bey; “*Bırakan, herkes köylere gitsin.*” demiş. Haber gelir gelmez, oralar bir boşaldı. Ben,

⁵⁵ Sütçülükle uğraşmaktadır.

Naciye, İhsan, Dürdane, Ninem Fadime, analık (*analık zaten yaralıydı*) bağ damına gittik. Bağ damında ateş yaktık. Ama görürler diye hemen söndürdük. Biz yine yola çıktık, Yusuf Hacılı'ya vardık. Bize yemek verdiler ama ben yiyip yemediğimi bilmiyorum. Oraya hış gibi yığılmışım. Ne kadar uyuduğumu bilmiyorum. Birden biri geldi, “*Haydi kalk, gidiyok.*” dedi. Kalktık, gene düştük yollara. Kar yağmaya başlamıştı. Peynirdere'ye vardık, teyzemin yanına gittik. “*Gelin yavrularım.*” dedi, bize bir dana kesti. İki gün, karnımız doya doya yedik. Zaten iki gün sonra da, babam haber salmış düşman kaçtı, diye.

Maraş'a geldik ki, evin kapısı ardına kadar açıldı. Hayvanlarımız vardı, zavallılar, açlıktan direkleri kemirmişler. Çoğunu da çalmışlar. Bazıları da ölmüş. Gâvur, zaten açlıktan kaçmıştı.

“*Beyaz elbiseli, yeşil sarıklar geliyor, kaçın!*” diye, bağırsa bağırsa kaçmışlar...

Hicri 1312 “Milâdi 1896” DOĞUMLULAR

AĞDUR Hanif⁵⁶

Fransız gelmezden evvel, Ermeniler ile iyi geçinirdik. Birbirimize gidip gelirdik.

Fransız gâvuru geldiğinde Ermeniler şımarı.

“*Bizim de Allah'ımız geldi.*” diyorlardı. Artık bizimle iyi geçinmiyorlardı. Fırsat buldukça Müslümanları öldürüyorlardı.

Bu Fransız gâvuruna iyi bir ders vermek gerekiyordu. Ama bizim çakmaklı tüfeklerimizden başka silahımız yoktu. Gâvurun topu, tüfengi, her şeyi vardı.

Ermenilere habar gönderdik.

“*Gelin etmeyin, eylemeyin, bu Fransız gâvuru yarın gider, sizle biz kalırız yine.*” dedik, ama kime söylüyön. Habarcımızın (...) gönderdiler. Kendi düşen ağlamaz, dedik.

YAPIŞKAN Mehmet⁵⁷

Fransızlar Maraş'ı işgal ettiler. Yüz süvariye alaya koydular. Kalenin bayrağını indirdiler, kendi bayraklarını bekittiler. Jandarma bunu hükûmete haber verdi. Biz giderek, üç jandarma ile bayrağı tekrar yerine diktik, gene geri döndük. Bu durum birkaç sefer devam etti.

Sabahleyin cuma namazı kılmak için camiye gittik. Hoca, Fransız bayrağı altında namaz kılınmayacağını söyledi, Bütün halk Kale'ye saldırdı. Fransız bayrağını indirerek, yerine Türk bayrağını dikti.

⁵⁶ Karamanlı Mahallesi.

⁵⁷ Harp esnasında Jandarma Çavuşu.

Hicri 1313 “Milâdî 1897” DOĞUMLULAR

ADANIR Nuri

O zamanlar Değirmenönü boşluktu. Ortasından bir arg (ark) geçerci. Argın, camiden tarafında büyük bir dut ağacı vardı. Oralarda şimdiki gibi ev yoğudu, yalnız bizim ev var idi. Bizim büyük odanın içinde bulunan büyük taadan (pencere) bir delik açtık. Evin arkasından değirmene giden yol geçiyordu. Harbin dokuzuncu günüydü. Artık gâvıra garşı goyacak gücümüz yoktu. Silah yok, cephane yok, sokakta kar bir metre, ateş yok...

Gadınlar artık Deliklidaş’a doğru göçe başladılar. Oradan da Dereli’ye, Göllü’ye, Kozludere’ye doğru akın akın gidiyorlardı. Kadınlar çarşaflarının bir tarafıyla çocuklarını örtüyor, “Allah! Allah!” diye dua ediyorlardı. Yollarda, kardan adım atılmıyordu. Bizim evdeki taadan gözlüyordum. Çarşafı bir kadın geçiyordu. Garşıdan gâvır, atunca gadımı vurdu. Kadın cansız uzandı, değirmenden gelen argın içine düştü. Ölüyü bir hafta oradan alamadık. Ermeni maması, bizim çeteden Hımhım Ökkeş’i arkasından bıçak ile yaraladı. İki gün sonra Hımhım Ökkeş öldü...

AKGÜN Duran⁵⁸

Duran Akgün

Sene 1331, Şubat 2. Şam Küçük Zabıt Mektebine tayin oldum. Altı ay talim terbiyeden sonra tayinatımız geldi. Altı ay heyet-i talimiyede kaldım. Alman makinah tüfek kap-tanı (yüzbaşısı) geldi. Bizi teşkilata seçti ve doğrudan doğruya Kudüs’e gittik. Kudüs’te Nizamiye 3. Alay, 32. Fırka, I. Bölük’e verildim. Altı ay kaldıktan sonra Fırka “El Arifiye”ye hareket etti. Medine’ye üç günlük yere kadar vardık. Silaliye’den Teyzi şehrine vardık. Teyzi şehrinde iki ay kaldıktan sonra, Cemamiye’ye geri geldik. O çölde iki fırka asker vardı. 27. Fırka, diğeri ise Nizamiye 3. Fırka idi. Ayrıca istihkâm taburları, telgraf bölükleri ve mürettep 138. alay vardı.

Ben tabur çavuşu iken, bir gün Cemamiye’de oturuyordum. Tabur çavuşu mutfağa bakardı. Nöbetçi yüzbaşımız ise, İsmail Hakkı Bey’di. Tabur çavuşluğu 24 saat

⁵⁸ Merhum Ömer oğlu, 4. Ordu, 22. Kolordu Nizamiye 3. Fırka, 32. Alay Birinci Bölük Nizamiye Çavuşlarından 313 doğumlu Duran Akgün.

sürerdi. O sırada kum tepesinde bulunan subaylar, ellerinde dürbünlerle sağa sola dağıldılar. Fırkada silah başı çaldı. Ben mutfağa koştum ve mutfak onbaşısına, “Karavana hazır mı?” diye sordum. Hazır cevabı geldi. Tekrar nöbetçi yüzbaşısına koştum.

“Komutanım karavana hazır, muayeneye lüzum var mı?” dedim. “*Lüzum yok, hemen dağıttır,*” cevabını alınca tekrar mutfağa geldim. 1. Tabur karavana çaldırdım, 2-3. Tabur karavana çaldırdım. O sırada ise fırkada devamlı silah başı oluyordu. Bu arada elinde kılıçla bir beyaz atlı üstümüze doğru geliyordu. 3. Bölük’e kadar geldi. O sırada ben, bölüğe koşarak mutfağı bıraktım. Bölük komutanı “*Neredesin?*” diyerek bana çıktı. Ben, “*Tabur çavuşuyum.*” dedim. “Geç takımının başına.” dedi. Geldiğimde arkadaşlar kaputu simit etmişler ve silahı ellerine almışlardı. O beyaz atlı da 3. Bölük’e kadar gelmişti. 3. Bölük Komutanı’na çok sert çıktı. 1. Fırka’ya emir verdi. 1. Bölük olarak biz, uç vazifesi aldık. İstikamet, Huç köyü idi.

Huç köyüne doğru hareket ettik. Ulaştığımızda hava kararmıştı. Hava kararmadan evvel 2. ve 3. taburlar soldan piyade ateşine başladı. Bizim cephemizde düşman yoktu. Orada kaldık ve sabah vazifeyi yeniden aldık, hareket ettik. İleri doğru gittiğimizde bir çadır rast geldi. Bizim bölük arkada, külli kısmı da en geriden geliyordu. O sırada sıçrama hareketiyle ulaştık ki bir hastaneymiş. Hastanenin içine girdiğimizde hastaları düşman götürmüş, bandırayı indirmiş ve yırtmışlar. O sırada biz, ileriye vardık.

2. ve 3. taburlar endahahte başladılar. Biz sağda idik. Arkadan, “*1. Bölük, sağ cenahı takip et.*” diye devamlı emir geliyor, biz devamlı ilerliyorduk. Mantar Tepe denilen bir yere vardık. O sırada düşman gemileri Henyilus -Hanyunus- denen yere demir atmışlardı. Devamlı endah ediyorlardı. Biz ateş hattına girdik, bayıra vardık. Bayıra girişimizde düşmanın küçük bir zabıt postası rast geldi. Ancak Alman Kongres Paşa, atı üzerinde, avcı hattının arkasında geliyordu. Bozuk bir Türkçeyle “*Mehmet Ali tüfek indir, ateş!*” dedi. Askerler dizlerinin üzerine diz çöküverdiler ve endahahte başladılar. Düşmanın küçük zabıt postası püskürdü gitti. Biz tekrar yolumuza devam ettik. İleriye vardığımızda bir makineli tüfek mevziine rast geldik. Tepeden deniz görülüyor. Ayrıca zırhlılar da görülüyor. Gazze şehri de görülüyordu. Biz buraya geldiğimizde Oruçoğlu Ökkeç Çavuş’un makinalı tüfek ile alınım çatından vurulmuş olduğunu gördük. İngiliz neferleri 15-20 metre kadar gelmişlerdi. Biz durmuyoruz. Arkadan daima emir geliyor; “*1. Bölük, sağ cenahı deniz kenarını takip et.*” diye. İlerlerken, şose yola rastladık. Şose yolun alt tarafı uçurumdu. Bir yere toplandık. Bu ara pusuya düşeriz diye korkuyorduk. Muhasarayı açmaya başladık. Arkadaşlara aşağıya inmelerini söyledim. “*Biz korkarız.*” dediler. Tüfeği birisine verdim, dut ağacının dallarından tutunarak aşağıya hop-

ladım. Yuvarlanarak düştüm. Tekrar yukarıya çıkararak ellerinden silahları aldım. Onları da aşağıya indirdik.

Bir portakal bahçesinin içine girdik. Girince ilerden bir hışırtı geldi. Biz, pusuya düşeriz diye birbirimize bakarak korkuyorduk. Bir de baktım ki, portakal ağacının arkasından Avusturya askeri gözüktü. “Alo alo Avusturya!” diye bağırdı. Biz de filamayı çektik. “*Türkîş!*” diye bağırdık. Daha sonra yanlarına vardık. Önlerinde bir göl vardı. Biz Avusturyaca bilmiyorduk, onlar da Türkçe bilmiyordu. Üç kişi göle gitti, gölden bir şey alıp getirdiler. Oysa bunlar, ağır obüslerin kamalarıymış. Esir olduk diye, düşmana teslim etmemek için göle atmışlar. Gizledikleri ağır obüsleri çıkardılar, kamaları taktılar, başladılar zırhlılara ateş etmeye.

Biz ilerlerken bir tepeye rast geldik. Tepeye çıktık baktık ki zırhlılar sinyal vurdular, açıklara doğru kaçmaya başladılar. Daha ileriye vardığımızda baktık ki yaralı geliyor. Biz bir sokak arasına girdik. Girişte düşman askeri olabilir amacıyla bir mangayı sağ tarafa, birisini de sol tarafa verdim. Soldaki sağ, sağdaki de solu tarassut ediyor ateşe maruz kalmayalım diye. O sokaktan çıktığımızda tekrar yaralı geldi. Onlar tek mil veriyor, biz veriyoruz derken, velhasıl şehri çıktık.

Şehri çıktığımızda zeytinlerin arasına düştük ve Şövket siperlerine vardık. Vardık ki 16. Fırka'nın, 125. Alayı'nın 1. Bölük'ü, yani Adana Fırkası idi. Orada bulunan mürettep 138. Alay, 125. Alay, 27. Fırkanın 80. 81. Alayı, 7. İstihkâm, 8. İstihkâm Taburu, Telgraf Bölüğü... Velhasıl birçok kıtadan asker var idi. Biz akşama yakın vararak Şövket siperlerini işgal ettik. İşgal ettiğimizde o alayın askerleri su gibi erimiş, akmış. Biz başladık şimdi endahte. Düşmanı önümüze kattık. Hava kararmak üzereydi. İngilizler çekildiler. O sırada düşman Gazze Muharebesi'nden çekildi. Bizi tuttular Bomba Tepesi'nin önüne çektiler. Baş siperleri kazdık. O sırada Mudanyalı Musto Onbaşı yanımıza geldi ve vuruldu. Eğer o gün arkamızda kuvvet olsaydı, ta Mısır'a kadar giderdik. Ertesi gün bizi Cibaliye'nin arkasına çektiler. İsimlerimizi yazarak fırkaya gönderdiler. Bir ay sonra liyakat madalyası geldi bizlere.

Bomba Tepesi'ni 54. Fırka'ya teslim ederken, 61. Alay'da, Maraş Nahrönü'nden İnekoğlu Ali Çavuş⁵⁹ rast geldi. O da 1. Bölük'te imiş. Onunla biraz konuştuk, oradan Cibaliye'ye geldik. Güya istirahat çekildik, 12 gün kaldık. Düşman 3. Fırka'nın varlığını anlayınca ateş açtı. Orada bize silah başı çaldılar... Bir iki ay burada kaldık. Daha sonra 2. Gazze Muharebesi çıktı.

Düşman devamlı asker getirdi. Zırhlılarla, trenlerle doldurdu çölü. Biz istirahatteydik. 53. Fırka'nın 11. Bölük'ü ile 63. Bölük'ü orada kalmışlardı. Düşman ateşe başladıktan sonra biz bunları takviye ettik. 2. Gazze Harbi çok kanlı oldu.

⁵⁹ İnekoğlu değil de İnatlı olması gerekir. Nahrönü Mahallesinde “İnat” lakabı kullanan sülale meskündür.

180 kişi mevcudumuz vardı, 39 kişi kaldık. Daha sonra düşman kaçtı. Sonra bizi gene yazdılar. Bir ay sonra sadakat madalyası geldi. Bir müddet sonra bizim Fırka Kumandanı Rafet Bey, kolordu komutanı oldu.

Enver Bey, siperleri teftişe gelmiş idi. Geldiğinde bize sualler sordu. Geldi bana da soru sordu:

“Mehmet ne bekliyorsun burada?”

“Orduyu bekliyorum.”

“Burası nedir?”

“Ordunun kilidi.”

“Vazifen nedir?”

“İlerideki hareketi geriye bildirmektir.” dedim.

O sırada Rafet Bey’in elini sıkarak, *“Aferin Rafet iyi asker yetiştirmişsin.”* dedi. Diğerlerine de başka sualler sordu. Onlar da cevaplarını verdiler. Bilahare biz gene Cibaliye’ye çekildik. Çekildikten iki ay sonra mı, bir yıl sonra mı aklımda kalmadı 3. Gazze Muharebesi’ne çıktık. Burada yer götürmez asker telef oldu. Biz yine Cibaliye’de istirahatte idik. Vardık, 11. Bölük’ü takviye ettik. O sırada soldan cephe bozuldu. Solda 3. Fırka vardı. Geriye doğru sırasıyla süvari, 24. Fırka, 16. Fırka ve daha gerilerde 26. , 54. , 53. firkalar vardı. Düşman baktı ki biz muhasarada kalıyoruz bastırdı. O zaman çok zayıat verdik. Ondan sonra Kudüs’ün altına kadar geldik. Orada bir Gadra Muharebesi meydana getirdik. O zaman gene cephe kumandanımız Alman Kongres Paşa idi. Gadra Muharebesi’nin olduğu yer, Ahır Dağı gibi uzun bir dağ idi. Düşman süvarileri geliyordu. Hepimiz maskeliydik. Siperlerde top, makinale gibi silahlar yoktu. Bizim tarafımıza onlardan bir keşif kolu geldi. İngiliz askerleri yürüyüş kolunda geliyordu. Bunların hepsi süvari. Bir atın üzerine iki kişi binmişler. Hiç kimse emirsiz endahet etmesin, diye bize kesin emir geldi. *“Düşman geldi, bunlar bizi esir mi edecek.”* diye yüreğimiz güp güp ediyor. Ancak arkadan bir falo işareti verildi. O zaman makinale tüfekler, piyade ateşleri derken, kıyamet koptu sanki. Ateş yağdı. İngilizler çok telefiyet vererek kaçtılar. Bilahare bir Hilâl-ı Ahmer bayrağı getirip ölülerin başına diktiler. Burada kıtalar birbirini kaybettiler, ancak daha sonra tekrar toplandılar. O sırada Kongres Paşa’yı geri aldılar. İki ordu teşkil ettiler. Biri 7. biri 8. ordu. Bizim fırka da lağvedildi. Bizi 8. Ordu, 20. Fırka, daha sonra da 20. Alay’a verdiler. Biz Mülebbes’te idik. Mülebbes’ten her gün ileriye bir bölük fedai giderdi, biri piyade, biri topçu. Orada bir seneye yakın kaldık. Oradaki 8. Ordu Tülkerim’de 7. Ordu da Seriyân’a tarafında idi.

Bir gün vazifeli olarak orduya gönderildim. Bozuk makinalelerin tamiri orada yapılıyordu. Oraya giderken Teybey köyüne rast geldim. Orada bulunan Osman

Çavuş; “Sizin, burada bir hemşerinizi var. Git de bak.” dedi. Vardım, 54. Fırka'nın ağırlığını sordum, gösterdiler. Çadırın dibine kadar geldim, kapağı kapalıydı. Hayvanı çadırın kapağına bağlayarak kapıyı vurdum. “Gell!” dedi. İçeriye girdim. Komşumuz Mustafa Mazhar Bey imiş. Oturduk, konuştuk. 54. Fırka ile bizden iki yıl sonra gelmişler. Onlar da Gazze Muharebesi'nde bulunmuşlardı. Onun neredeydin sorusuna; *Ben Küçük Zabit Mektebi'nden Kudüs'e geldiğimi, oradan da daha önce anlattığım gibi nerelere gittiğimi*, söyledim. Bana: “*Sen muharebelerde bulunmuşsun, seni taltif ettiler mi?*” sorusuna, o zaman cüzdanımdaki Liyakat Madalyası'nı gösterdim. Oradan ayrıldıktan sonra ordudaki vazifeme döndüm.

Bir gün, düşman asker çıkarttı. Zırhlılar getirtti. Gene biz ileride uç vazifesi görüyorduk. Düşman bize ateş açtı. Ve biz de karşılık verdik. Velhasıl bütün alay ateş açtı. İngilizlerin de ateş açmasıyla iki ateş arasında kaldık ve esir düştük. Bizi oradan Lut Gölü'ne götürdüler. Daha sonra Kudüs'ün alt tarafına, Keyfe (Hayfa)'nin altına, ondan sonra bizi kolorduya götürdüler. Orada bir vesait binerek Kazlara'ya vardık. Oradan da Mısır'a giderek 40 gün kaldıktan sonra Makedonya'ya götürdüler.

Ümraz açıklarına vardık. Giderken bizi dostumuz Almanların tahtelbahirleri yakaladı. Yatsı zamanı vapurun dibine kadar geldi. Rahülleye koşturdu denizin içinde. Bir şehir hâlini aldı sanki. Hâlbuki bizim vapurun yanına gelen tahtelbahir torpil atıp hemen kaçacakmış. Her vapurun 4 tane muhafız torpidoları vardı. Şimdi *muharip* diyorlar onlara. Alman tahtelbahirleri önüne kattı, açıklara doğru gittik. Gene herüstalar, projektörler, maytaplar atılıyor. İki üç saat sonra bunlar geldiler ve yolumuza devam ettik. Selanik'e vardık. Büyük Kara Burun'dan bir Yunan çatanası geldi. Denize torpil yerleştirmişler onları açtı. Oradan Küçük Kara Burun'a geldik. Bir de orada yolu açtılar, ondan sonra Selanik Limanı'na geldik. Bizi çıkartarak Manastır kamplarının (hatlarına) altlarına yerleştirdiler. Orada bir müddet kaldıktan sonra otomobiller getirdiler, bizi bindirerek Serez'e götürdüler. Serez'de iki ay kaldık. Serez'den sonra Serez'in arkasındaki Serez Dağı'na götürdüler.⁶⁰

Göreshe dağlarında İngilizlerin Kolorduları varmış. Liknon'da, Mahâla'da, Ayvalık Deresi'nde. Ayvalık Deresi'nden borularla su çıkartmışlar dağın tepesi yemyeşil. Burada muharebe oluyordu. Bulgarlar'ın 25. Fırkası siperde İngilizlerin yamacındaydılar. Bir Alman mürettep taburu varmış, hepsini biliyorlar; hangi bölük hangi tabur ise. Muharebe ettiler, Bulgarlar siperleri bırakıp kaçtılar. Mürettep taburları ise siperleri yapıp Edirne tarafına doğru çıktılar.

Biz Liknant'ta 2 ay kaldık ondan sonra ise Selanik'e geldik, Selanik'ten bizi Alasonya'ya götürdüler. On kişi trenle Alasonya'dan Larisa'ya vardık. Daha

⁶⁰ Yatsı olduğunu bilmiyorduk, sadece tahmin ediyorduk.

sonra buradan Birola'ya geçtik. Pire'nin beri tarafına doğru, bu saydığım yerler Makedonya'nın altı. Orada da altı ay kaldık. Her gün bir alay asker geliyordu. Sonradan anladığıma göre burası dağıtım yeriymiş.

Bir gün İskoç askerleri geldi. Ben bir İskoç onbaşısına İngilizce; *“Bunlar nereden geliyor?”* diye sordum *“Buton'dan geliyorlar.”* cevabını aldım. İngilizlerin ordusunun birinci yabancı askerleri İskoçlardı. Yaklaşık 150.000 kişi imiş. 50.000 kişiye inmiş. Fransa harbinde, Gazze'de ve Çanakkale'de çoğu telef olmuş. Ertesi günü bir Hint alayı geldi. Her gün dokuz kazan yemek pişerdi. Bu Hintliler yemeği yemediler. Daha sonra iaşe zabiti bizi aldı. Tercümanla birlikte gidiyorduk. İaşe zabiti önde, biz arkadan koşarak, Like'ye gidiyorduk. Yamaçtan fesli bir çocuk geliyordu. Hayvanın ayağından bir taş sıçradı ve çocuğun kafasını yardı. Çocuk da, *“Avradımı... İngiliz'i, bak kafamı yarıdın.”* diye küfür etti. Bunu hisseden zabıt tercümana sordu:

“Ne diyor?”

“Bir şey yok,” dedi.

“Söyle söyle ne diyor bu?”

“Sizin matmazole küfrediyor,” dedi.

“Ne söylüyor?”

“Bu çocuk, bizim matmazeli Lankşi vilayetinde ne zaman görmüş de yalan söylüyor,” dedi.

Sonra atı koşturdu. Eğer bunu Türk zabitelerinin birine söylese ya vurur ya öldürürdü çocuğu. Biz keçi mübayaa ettik tekrar geri döndük. Her takıma birer tane verdiler. Hint alayı şimdi Pakistanlı diyorlar, yönünü kibleye dönüp salavatı şerif getirip kestiler, yüzdüler ve yediler. Bunlar yedikten sonra hareket ettiler.

Biz Larsa'da altı ay kaldıktan sonra tekrar Selanik'e geldik. Bizi orada bölük çavuşlarına ayırdılar her elli kişiye bir çavuş verdiler. Sabahleyin içtima ederler ve sayarlar. Daha sonra bir de akşam sayarlardı. Biz kamplarda kalırdık. Bir kısmını işe götürürlerdi. İşe gidenler akşamleyin gelirler anlatırlardı. Bir gün birisi anlattı:

*“Bir gün yağmur yağıyormuş. Bir doktor gelmiş İngiliz karakoluna. Orada pelerinini dışarıya asmış ve içeriye girmiş. Bizim Türk askeri bakmış ki pelerin iyi, kendilerinki eski, bir tane teneke bulmuşlar kadrana batırmışlar, pelerini almışlar oraya üç damga vurmuşlar. Bu üç damga esir işaretidir. Doktor dışarı çıkıyor ki pelerin yok akşama kadar bekliyor. Akşamleyin bölük içtima oluyor pelerini alan askerin yanına geliyor. Tercümana; *‘Şunun cebinde bir çift ellik var mı sor.’* diyor. Onbaşı soruyor. Asker elini cebine atıyor ki ellilik var, çıkartıyor, doktor ise; *‘Al o sana bahşiş olsun.’* diyor.”*

Böyle gidenler, gelenler anlatırlardı. Biz orada iki seneye yakın kaldık. Daha sonra emrimiz çıktı. Bize *“Hazır olun gideceksiniz.”* dediler. Oradan birisi *“Diseniki*

Lakistan.” dedi. Yani önümüzdeki hafta İstanbul’a gideceksiniz, dedi. Daha sonra isimlerimizi aldılar, en sona ben kalmıştım. İsmim okunmayacak diye çok korktum. Ama sonra benim de ismim okundu. Esir düşünce 16 banknotla 4 mecidiye teslim etmiştim. 750 dirhemi de maaşım birikmiş onları bir zarfa koymuşlar; verdiler. Daha sonra Selanik Havalı Kumandanı’ndan izin aldım; bunları bozdurdum, altın aldım. Ertesi günü bir İngiliz vapuru geldi. Biz 500 kişi bindik. Ötekilere veda ettik. Daha sonra İmroz açıklarına geldik. Bir Bursalı ile bir Tarsuslu birbirlerine naz yapıyorlar, Türkiye’ye gidiyoruz diye. İmroz açıklarına geldiğimizde vapur fırtınaya tutuldu. Bir aşağı bir yukarı sallanıyordu. Bu sırada Bursalının ağzı yekınmış Tarsuslunun üstüne kusmuş. Bir nizah koptu. *“Ne oluyor yahu!”* dedim. Tarsuslu dedi ki; *“Baksana yahu ne var, ne yok üstüme kustu.”* Daha sonra deniz durdu. Çanakkale’ye vardık. Varmadan biraz önce Busadiye vapuru vardı, daha yatıyordu çıkartmamışlar. İleriye vardık. Karşımıza Fransızlar çıktı. Vapuru kontrol ettiler. Çünkü orası Fransızların işgalindeymiş. Tekrar yolumuza devam ettik. Kilitbahir’e ve Gelibolu’ya ulaştıktan sonra Marmara’ya girdik. Kuşluk zamanı bir kayık geldi öteden beri. Kayıkta bir keşişle bir kayıkçı vardı. Papazı yukarı aldılar. Kayıkçı kayıkta kaldı. Kayığı vapurun arkasına bağladılar ve yolumuza devam ettik. Velhasıl Haydarpaşa önündeki limana girdik. Orada bize erzak hazırlamışlar. Orada Seycan Bey dediğimiz bir zabıt vardı. Seycan Bey dediğimiz başçavuş dedi ki: *“Burada erzak var, hemen alıp gideceksiniz.”* Askerlerin Türkiye’ye çıktık diye ne erzak ne kavurma düşündüğü var. Kimse almadı. 7–8 arkadaş çağırıldı bunları denize döktürdü. Sandıkla dökülen peksimetleri orada bulunan kayıkçılar topladılar.

Velhasıl biz bir sandık peksimet ile bir kavurma kutusunu dört arkadaş aldık.

Bize bir çatana geldi. Çatananın içine girdik. Çatanın içine girdiğimizde bize üç defa *“Padişahım çok yaşa!”* dedirttiler. Bizi Selimiye Kışlasına çağırıldılar, oraya varmadan daha beride Tıbbiye Mektebi vardı. Orayı İngilizler işgal etmiş. İngilizler boyuna bando çalıp talim yapıyorlar. Daha sonra Selimiye Kışlası’na vardık. Orada karavana çıkardılar. Fakat askerler aldırış etmiyor çünkü iki üç gün karavana geldi, geri gönderdiler, tok olduklarından. Bir gün bir nohut suyu geldi içini mavzernen arasan üç nohut bulamazsın. Orada bir hafta kaldık. O sırada Musarrât Komisyonuna gittim ve taburda Ahmet Çavuş vardı. Orada yazıcıymış. Onu görmeye gittim. Gördükten sonra geri geldim. Bilahare bizi bir hafta sonra Konya’ya gönderdiler. Konya’ya trenle geldik. Biz otelde yattık. Dört kişiydik. Hamalı, Bağdatlı, Antepli ve diğerleri misafirhaneye gittiler. Ertesi sabah çarşıya çıktık. İleride bir iki adam görüyorduk. *“Neci bunlar?”* dedik. *“Çete!”* dediler. Ertesi gün misafirhaneye geldik. Orada arkadaşlarla görüşürken içeri bir iki adam girdi. Kilot pantollu. Miralaymış bunlar. *“Ayağa kalk.”* dediler, kalktık. Dedi ki:

“Arkadaşlar bugün Maraş’ın dört bir tarafı muhasara edilmiş, Maraş cayır cayır yanyor. İki üç gün sonra Yozgat taburu hareket edecek. Gönüllü yazılmak isteyen var mı?” Elimizi kal-

dırdık yazdı gitti. İki üç gün bekledik, bekliyoruz, Yozgat taburu gelsin de gidelim. Ama ne gelen var ne giden. Biz dört Fransız lirası bozdurduk. Dört kişi Halep'e bilet kestirdik. Ulukışla'ya geldiğimizde oraları bütün Fransız işgal etmişti. Daha sonra Yenice İstasyonu'na geldik. O arada Mersin treni geldi, bu arada bir sarıklı adam gördüm.

“Ne var ne yok?” diye sordum.

Elini ağzına götürerek *“Sus!”* dedi. Çünkü Fransız askerleri ve milisler dolu orada biz yerimize geçtik ve Adana'ya vardık. Adana'ya vardığımızda trenin içinde yattık. Bize *“Aman dışarı çıkmayın Ermeni milisler sizi vurur.”* dediler. Biz o gece trende nöbet tutarak yattık. Sabah ezanı oldu, yolcular gelmeye başladı. Tren hareket etti biz üçüncü bölgeden geliyorduk. O sırada bir Çerkes rast geldi. *“Nerelisiniz?”* dedi. Biz işte Halepliyiz, şuralıyız, buralıyız diye attık. Maraşlıyız dersek olur da bizi ihbar eder de tutturur diye. Kendisi daha sonra anladık milismiş, dedi ki;

“Bugün Maraş yanıp yıkılıyor, ordular gitti. Ben şu köyleri bastım. Fransız milisiyim.” Üzerinde tüfek, fişek, cephane vardı, döyyüsün. Üzerinde bir bel topu yoktu. *“Bu Maraşlılar akılsızmış.”* dedi. *“Koca hükümete karşı duruyorlar, siz siz olun sakın Fransızlara karşı gelmeyin!”* diyor döyyüs.

Daha sonra Roca'ya vardık. Roca'da bir takım Fransız askeri vardı. Oradan da Katma'ya vardık. Orada Arap askerleri vardı. O zaman yüreğimize kar serpildi. Velhasıl Halep'e vardık. O gece otelde kaldıktan sonra, sabahleyin Babil Nasır'a doğru gidiyorduk. Bir Arap inzibatı rast geldi. Bize sordu:

“Siz ne geziyorsunuz burada?”

“Esaretten geliyoruz.”

“Teskerelerinize bakayım.” dedi.

Teskereleri gösterdik. Bizden vazgeçti. Babil Nasır'a varmadan bir kahvenin önünden geçiyorduk. Komşumuz Hacı Muharrem Efendi'yi içerde otururken gördüm. Hemen içeriye girdim. Selam verdim. Beni tanıdı. Oturduk sohbet ediyoruz.

“Otur, handa odamız var, otele hiç para verme.” dedi.

“Olur.” dedik.

Oraya gittik. İçerde oturuyorduk, kar yağıyordu. Sabahleyin Muharrem Efendi:

“Gelin sizi Kadir Bey'in yanına götüreyim.” dedi. Onun yanına vardık. Vardığımızda Ermenilerle konuşuyordu. Maraş'a bir adam göndermişler haber almak için. 80 mecdiye vermişler. Bunun 40'ını Kadir Bey, 40'ını da Ermeniler vermişler. Bana:

“Kimlerdensin sen?” dedi.

“Hurşitoğullarındamın.” dedim.

“Vay bacımoğlu!” diyerek bana sarıldı. Orada bizi iki gün alıkoydu. “Ben Heyet-i Merkeziye azalarındamın. Maraş’ta olup biten, her şeyi haber alıyoruz.” dedi.

Çarşamba günü ikinci zamamı oturuyorduk, bir adam geldi.

“Aha geldi.” dediler.

Bu adam abasının arasından bir kâğıt çıkardı. Kâğıdı okudular ki Maraş yanıp yıkılmış, bütün Müslümanların ümitleri kesilmiş. Adamcağız bu haberi getirdi. Dedim ki:

“Ben ne olursa olsun gideceğim.” “Yok, bir gün daha kal.” dedi.

Perşembe günü Halep’in içi çalkalandı. Hemen Heyet-i Merkeziye’ye koştuk. Kadir Bey:

“Fransızlar kaçmış, 50 gâvuru teslim almışlar.” dedi. O sırada ellik denilen

Maraş’ın gâvurlarından birkaç tanesi geldiler.

“Ne var ne yok Kadir Bey?” dediler. Dedi ki;

“Şimdi gagalarımıza... mı ben? Fransızlar kaçmışlar. Ermeniler teslim olmuşlar. Türk Bayrağı kaleye dikilmiş.” dedi. Ermeniler yüzleri azgın çektiler gittiler.

Ertesi gün biz hazırlandık. Bize mekkâreci buldu. Bir Osmanlı lirasına bir hayvan tuttuk. Bir de Muharrem Efendi’ye tuttuk. Ve yola çıktık. Eşref’e geldik. Orada Arap’ın biri bizi davet etti evine. Sabahleyin yola çıktık. Akşamleyin Gazıklı’ya vardık. Gelirken Muharrem Efendi’nin ayakları dondu. Çünkü o yürümüyordu. Ben ikide bir inip yürüyordum, böylece kızırıyordum (ısımyordum). Muharrem Efendi’nin üzerine kaputu falan sardım. Velhasıl Gazıklı Hanı’na geldik. Kimse yok. Akşam ezanından sonra içeride bir kesmik⁶¹ vardı. Onu yakıtım ve Muharrem Efendi’yi, dumanı üfleye üfleye ısıttım. Tekrar yola çıktık. Kızıl Hasan’ın orda bir köprü vardı; orayı geçtik, bir çete kumandanı rast geldi. Arslan Bey imiş. Kontrol etti ve bana sordu:

“Sen nesin asker ağa?” dedi.

“Ben esaretten geliyorum.” dedim.

“Nerelisin?”

⁶¹ “Kesmik” kelimesi odun parçası anlamına kullanılır. Anadolu ağzlarında “saman, dövülmüş ot” gibi anlamlara da gelmektedir. Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, TDK, Cilt. 8, Ankara, 1975, http://tdkterim.gov.tr/ttas/?kategori=derayr&sozid=DER_08 (25.08.2010).

“*Maraşlıyım.*” dedim.

“*Efendim memleketine koş, vatanına koş.*” dedi.

Daha sonra Ulu Masere’yi geçtik. Dutluk vardı eskiden. O gün de güneş biraz parlıyor. İkinci olmak üzere. O gün de Fransız süvarisi oraya yürüyüşe çıkmış, bize bir şey demiyorlar. Çünkü birçoğu Araptı. Tunuslu idi. Biz galanın dibine geldik. Orada bir hana girdik. Eşyalarımızı koyduk kahveye çıktık. Çarşıda Hacı Mustafa’nın oğlu Mustafa vardı. Onu gördüm o bizi davet etti, “Gitme çavuş bugün.” dedi. Tekrar hana geldim herkeste bir hazırlık vardı. Geri döndüm, “Biz gidiyoruz, davetiniz başka zamana kalsın.” dedim. Tekrar hana geldim ve iki madeni liraya bir ester⁶² tuttum. Akşamüzeri Şam’a geldik Körükçü Memik Ağa diye birisi bizi evine davet etti. O gün de eşgili köfte yapmışlar. Altı senedir yemediğim eşgili köfte baklavadan tatlı geldi. Sabahleyin Güca diyorlar, atları oraya kadar çektiler. Oradan tekrar hayvanlara bindik ve Tulhum’a geldik. O gün orada kaldım, kimseler yoktu. Hanın pencerelerini söküp yaktık. Sabahleyin hareket ettik. Aksu’dan geçip Kara Ziyaret’e geldik. Oradan Maraş altındaki zeytinluğa geldik, dedik ki, “Biz Ulu Cami’nin oraya gideceğiz. Buradan savuşabilir miyiz?”

“*Yok!*” dediler.

“*Ya!*”

“*Sarayaltı’ndan, Kanlıdere’den gideceksiniz.*” dediler.

Oradan Kanlıdere’ye geldik. Mızrakçı Ali Çavuş, bir top götürüyordu, beni görünce, “*Aha Hürsitoğlu geldi.*” dedi ve bağırды. Boğazkesen’e geldik. Tabaklı İbrahim vardı. Tenekeci biraz kekeç idi, onu gördüm.

“*Ulan Duran, varıp eve müjdeleyelim.*” dedi. Müjdelemiş. Babamgil Taş Medrese’nin dibine doğru gelmişler. Berber Kadir’in dükkânının önünde rahmetli Ahmet Çavuş çıktı. Orada benden büyükler, benden küçükler beni gelinci getirir gibi Taş Medrese’nin önüne getirdiler. Babam, emmim geldi ellerini öptüm ve eve geldik. Evde anamı göremedim. Bizim kıza sordum;

“*Anam nerde gız?*” dedim.

“*Üdürgücü (Üdürgücü) Fakalar’a gitti.*” dedi.

Biraz daha bekledim. Tekrar sordum. Ben korkuyorum ki ölü. Çünkü bizim evin yamacında bir kilise vardı. Ora yanmış. Anam biraz sonra geldi. Ev bir düğün gibiydi. Mektubu olanları dağıttım. Biz bir ay kadar kaldık. O sırada çete muharebeleri oluyordu. Bir kolordu teşkil edilecek dediler. Rüstem Efendi vardı. Onunla mektepte beraberdik, şimdi şubede başçavuşmuş. O dedi ki:

⁶² “Ester” kısarak ile erkek eşeğin çifleşmesinden doğan melez hayvan, katur.

“*Seni kolorduya verelim.*”

“*Daha müddetim var benim.*” dedim.

İsrar etti. Beni Kolordu Karargâh çavuşluğuna getirdiler. Ondan sonra kolordu güçlendi. 9. Fırka teşkil edildi. Bilahare Garp Cephesi’ne gidildi.⁶³

DUYAR Mehmet⁶⁴

Gonuşah mı bunları, gonuşah mı?

Evvela İtalyanlar, sonra Balkan Harbi... Herif Balkan Harbi’nden terhis olmuş. Evine gelirken seferberlik ilan olmuş. Biz çocuğuk, şimdi “Kıbrıs Meydanı” diyoruz, o zaman, Arasa Meydanı derlerdi. Bu Arasa Meydanı’nda millet toplandı. Üce üce (yüksek yüksek) yerlere, goca goca adamlar çıhdı, gonuştular. Sonra millet dağıldı. Gılıçlar keskinlendi, silahlar yağlandı, göynekler dohundu, peksimetler pişdi. Sonra da bir zarf geldi, büyük bir zarf. Kimse açmayacak, açanlar mesul olacak. Kimse bilmiyo ne olduğunu. Bir gün duyduk ki, Çarşıbaşı Camisi’nde zarf açılmış. Davullar, zurnalar çalındı, seferberlik ilan oldu aboov. Herkes ben de yazılırim, ben de gederim, diye birbirini çiğniyor.

*Tomus on beşinde asker derildi,
Erzurum Dağı’na vardı duruldu.
Eylülün onuna harbe girildi,
Ölenin dertlerin bil padişahım.
Bu harp senden değil Mevla’dan oldu
Şehitler dertlerin bil padişahım*

Harp başladı, evvela Erzurum tarafından. Enver Paşa, menver paşa hepsi büyük paşalar. Asger gırılıyo, erzaklar gısaldı (azaldı), adamlar gısaldı. Adamlar gısalınca, şahsen asger almaya başladılar. Duttular duttular şubeye götürdüler. Şubede doktorlar onun sağ kolunu yokladı; sen asgersin, sen şu tarafa, sen şu tarafa, şu taraf evine getsin, şu taraf asger oldu. Oradan ikinci senesinde, ee, biz güççüğüz daha o zaman, goca goca adamlar var.

Allah! Şubede, baaranın çaarının hesabı yok.

Neyse sonunda bizi de asgere aldılar. Çıktık yola. Şura bura derken Bilecik’e geldik. Bilecik’ten geçerkene orada bir bıçkı şeyi görüktü. Teşgilatlarda bir

⁶³ Duran Akgün’ü 5 Şubat 1982 tarihinde kaybettik. Böyle kıymetli bir askerin, 11 yıllık askerlik hayatının altı yıllığı kasete alınmıştır. Geri kalanı kendi yorulduğundan dolayı kasete alınamamıştır. Bu yüzden çok üzgünüm ama iş işten geçti. Rahmetli Duran Akgün’ün hatıralarından bir bölümü; Yalçın Özalp, Gazilerin Dilinden Millî Mücadelemiz, Ankara 1986 isimli eserin 185–189. sayfelerinde neşredilmiştir.

⁶⁴ Mehmet Çavuş, Ekmekçi Oğullarından Süleyman Ağaoglu.

bıçkı şeyi gurmuşlar, varan sevkıyatları o bıçkıya goştular. O bıçkıya akli yetenleri algoydular. Biz de orda bıçkıda galdık bakalım sonu ne olacak diye. Aldılar bizi oradan, bir şık üniformalı ile Maraş'a gönderdiler. Maraş'ta bir hafta durduktan sonra Söğütlü köyüne gittik. Söğütlü köyü'nde devamlı tahtalar biçiliyor. Allah! Bu tahtalar ne olacak? Tahtalar biçildi, hadi o tahtalar yüklenir Birecik'e gönderilir. Birecik'ten Fırat Nehri'nyen Bağdat'a gider imiş. Ama Bağdat'ta ne oluyo, ne olmuyo bizinen ilgisi yok.

Bir müddet sonra ufak bir hatam oldu. Artık o teşgilâta gitmeye cesaretim galmadı. Döndüm şubeye. Şube reysisine artık orada ırahat edemeyeceğimi, beni başka yere göndermesini istedim. O bana biraz söylendiye de kabul etmedim. Baril Bek, ne mektebi diyorlar, oraya gönderdiler beni. Oralarda bir vazife yaptık. Silah kullanacak gadar guvvatlı bir hâlimiz yok. Bizi takviye gözükmek için almışlar. Şurası burası çalışırkene nasıl olduysa bizi gönderdiler İstanbul'a. İstanbul'dan da geçtik. Yeşilköy (Ayastafanos) deniliyor orda galdık. Orda epey bir kalabalık var. Çanakkale'ye gedecek onlar diyorlar. Orda biraz galdıktan sonra, ortalıkta bir sallantı peydah oldu. İngilizler havadan kâğıt atarımış. Araplara Türklerden ayrılın diyesiymiş. Bu kâğıdı attığı zaman Güççük Cemal, Büyük Cemal hissederler ki Araplar bir çirkinlik yapacak. Bu çirkinliğe engel olmak için bazı ileri gelenlerini hapsederler. Hapsettiklerinden Şerif Hazretleri deye söylenen adam çok (...) etti. Duyduğuma nazaran (...) işledi. Ekmeklerin üstüne gadar yazmış. Bizimkiler asdılar bu adamı. Bu adamı asınca iş bozuldu. Bir de duyduk ki Gazze Cephesi bozuldu. İngilizler, bizimkileri havadan tayyare ile govalamışlar. Bizi yendi İngilizler. Bozgunluğa düşünce bizim şıhlar yekinmiş. Bu şıhları Konya'dan talebe diyerekten almadılar askere evvelden. Seferberlikte filan almadılar. Orda da Mevlâna Hazretleri denen biri "*Orduya yardım edin.*" diye onları ikaz etmiş. Bütün vilayetlere haber salıp "*Ben sancağı çekip hareket edecem, göynü isteyen varsa gelsin sancağın altına.*" demiş.

Neyse, Ayastafanos'ta altı ay kaldım. Sonra Taksim'deki Mekteb-i Harbiye Muhafızlığı'na verildim. Burasının da İngilizlerce işgal edilmesi üzerine (...) gönderildim. Burada bir zaman geçince, yurdumuzun iyice karıştığını duydum. Buradan memleketime gitmek istedim. Fakat memleketimin işgal altında bulunmasından dolayı bana izin vermediler. Daha sonra Yaver Burhanettin'i, beni yurduma salması için razı ettim. Kendileri bana, bir yolunu bulup beni memleketime salacağını söylediler. Buna çok memnun oldum.

Aradan birkaç gün geçince, bana bir Kayseri künyesi bulmuştu. Beni, İngilizlerin işgali altında bulunan Haydarpaşa Garı'na getirdi. Kayseri işgal altında bulunmadığı için beni Kayseri'ye yolladı. Fakat ben, Maraş'a gelip, Kuvayı Millîye'ye girip hizmette bulunmak istiyordum. Trenle yola çıktık. Konya'ya gelince, buradaki sevk amirlerine Maraş'a gidip gidemeyeceğimi sordum. Onlar da bana:

“*Ulukışla’ya kadar bizimle beraber olabilirsin. Ancak Maraş, Adana, Ayıntab işgal altında!*” dediler. Ben ise bir yolunu bulup Adana’ya geldim. Adana’dan Maraş’a muamelesiz kimseyi göndermiyorlardı. Adana’da tanıştığım biri beni trenin kömürçüsü yerine Bahçe’ye yolladı.

Mehmet Duyar

Buraya zorluklarla geldim. Bahçe müftüsü olan Kara Müftü’ye gittim. Beni Maraş’a göndermesini müftüden istedim. Benim, hayvanlı posta ile Maraş’a gönderilmemin mümkün olduğunu söyledim. Ben, posta ile yola koyuldum. Hovdu Dağı’nda bir gece yattık. Postacıya bir altun verdim, öbür gün öğleden önce, postacıyla beraber Maraş’a girdim. Ben, postacıdan ayrılarak eve geldim. Ekmekçi oğullarından Süleyman Ağa diye bilinen babamın elini öptüm. Ben, bir şeyler yapmak istiyordum. Kuvayı Millîye’nin Sarayaltı Camisi’nde toplandığını duydum.

Öbür gün Kuvayı Millîye’nin ikamet ettiği Sarayaltı Camisi’ne vardım. Burada Keskin Hoca, Kuvayı Millîye birliklerinden Maraş’ın da düşmana karşı harp etmesini ve bana da görev verilmesini istedim. Onlar da bana, evime gidip beklememi, gece bana çarığımı, külahımı, abamı ve silahımı göndereceklerini söylediler. Yarın da camiye gelip, vazife alabileceğimi bildirdiler.

Ertesi gün elime yazılı bir kâğıt verdiler, Şekerli Camisi’ne saldırlar. Gettim ki orda üç dört gişi daha var. Caminin iki kapısı var, birinde bana nöbet verdiler. “*Namaz glarken, gece gonuşurken gapı sana teslim.*” dediler. Caminin gapısında bekliyoruz.

Bir gün gene caminin gapısında beklerken, bir Müslümanı kâfirler evinden almışlar, götürüyorlar. Müslüman beni görünce:

“*Ümmet-i Muhammed beni gurtarın, öldürmeye götürüyorlar!*” diye bağırdı. Bunu duyunca sıçradım caminin hocasının yanına. Hoca, “*Ne var?*” dedi. “*Bir Müslümanı götürüyorlar, gurtarayım mı?*” dedim. Hoca, “*Gana mı buluyucın memleketi? Yok daha.*” dedi. “*Yav hoca, götürüyorlar taman*” dedim. “*Ne yapalım.*” dedi. Belki hoca doğruydum. Götürdüler. Biz gene vazifemize bahıyok.

Bir gün babam, “*Oğlum, böyle gediyon, geliyon, malum ya perişanlık. Gel de bir gün benim işimde çalış.*” dedi.

İhtiyar hâlinde bana böyle diyince, öğlen ikinci arası babamın yanına gettim. Sırma işlerdik dükkânda. Hırlak gâvuru da çarşıdan evine giderken babamın dükkânına uğrar, 93 Muharebesi’nden sual edermiş. Ben dükkânda iken şarşıda-

nak geldi. Gelip de golunu darabaya goyunca, beni gördü. Ben Hırlak gâvurunu İstanbul'da gördüydüm. Bu Hırlak gâvur mebusdu. Hacı Efendi de Müslüman mebusuydu. Dolmabahçe ile Tophane'nin arasında Mebusan Dairesi vardı. Onlar mebus iken beş Maraşlı geddik, bunlarla görüşüydük.

Hırlak beni dükkânda görünce:

"Memleketine gâvur öldürmeye mi geldin?" dedi, getti.

Ben hemen dükkândan kaçdım, camiye gettim. Biraz sonra basmışlar babamın dükkânını, babamı götürmüşler. Demişler ki:

"Oğlunu getir, gonusacağımız var."

Babam getmemi istiyo, ben, *"Baba, öldürürler beni, öldürürler."* dedim, getmedim. Biraz zaman geçtikten sonra Hırlak'ın yoluna çıktım. Baktım geliyo, vardım garşıldım, *"Üç gün babamı götürdüün, üç gün duttun. Senin görüşeceğün adam benim. Art niyetli değilsen, burda de bahalım ne diyosan."* dedim.

"Babamı sayarım." dedi, getti.

Ben de Çarşıbaşı Camii'ne gettim. Hoca Efendi dedi ki:

"Mehmet oğlum, şimdi burdan yanına on gişi al, burdan gir, şurdan çık, Belediye Reisi Hacı Bey'in evine var."

"Aman Hoca Efendi, ben asgerlik gördüm, çete harbine giremem. Hoca Efendi sen gumandan mısın? Bu emri veriyon emme, bizi ölüme gönderiyon," dedim. Hoca Efendi:

"Taman camide gonusuyordunuz, gabadayılık ediyodunuz."

"Peki, Hocam." dedim.

"Yalnız ordaki köylü çocuklarından göynü isteyen gelsin benimle, bunlar daha harp görmediler." dedim.

Köylü çocuklarının hepsi arhama tahıldı. Merdivenden inerken "Allah! Allah!" sedasına başladılar. *"Hüs hüs! Gâvurun içine giriyoruz, Allah! Allah! sedası olur mu?"* dedim. Ama sedayı duyan gâvurlar Yahudi Mahallesi'ne kaçtılar. Şimdi biz oraya dayandık.

On tane mi, on beş tane mi gadın, Belediye Reisi Hacı Beyler'in evine kaçmış bizi gurtarın, deye. Gapiyı da kilitleyememişler. Ayağımla gapiyı açtıydım, gâvur dolu içeri.

Belediye Reisi Hacı Bey'in avradına (...), "*Hatun, niye bunları aldın?*" dedim. "*Bunları bize bağışlan.*" dedi.

"Yok, yok. Öyle şey kalmadı artık. Tehcir'deki oyun bitti."

Ama ben avrat (...) Çocuk da (...) Ama o köylüler yakdılar, yıkdılar, çattılar.

"Çocuklar hadi döne, burada tehlike var, camimize gedek. Bura kadar geldiniz kâfi. Burada bir telefiyet vermeden gedek." dedim. Köylü, işte köylü böyle olur. Köylülerden biri:

"Haklılığımı meydana mı goyuyon." dedi. Gapıdan çıkmasıyan yirmi, yirmi beş gurşunu birden yedi mi? "Onu alamak mı?" derken arhama baktım ki üç gişi galmış. Arhadaşlarına sordum:

"Nereye getti oğlum bunlar?"

"Gaçtılar emice." dediler.

"Oğlum şimdi biz üç mü galdık? Üç galdığımızı gâvur bilirse abluka eder, hepimizi parçalar, durman biz de gaçak." dedim. Gaçtık, camiye gettik.

Ben bu gece yatsam da goley goley uyuyamam zaten. Bu hâller gafamda geder geder durur. Haa, bir gaç gün sonra Yahudilere gönderdiler. Onlara sordum:

"Gâvur tarafı mısınız, Müslüman tarafı mısınız?"

Ne dese iyi, kâfir Yahudi:

"Biz gorkmak, biz Havra'nın gapısını örterik, içerde dururuk."

Gızdım. "*Ulan, size gorhumuzdan gelmedik. Sizi gâvur niyetine kesmeye geldik.*" dedim. Başladılar yalvarmaya. Meğersem Fransız asgerleri, kiliselerde gız-gısrak ne bulduysa çökmüş. Yahudiler, Havra'ya da Fransız asgeri gelir diye ödleri patlıyormuş. Gızlarına, garılarına şeş hazırlamışlar, ızarlamışlar. Erkekleri beyaz beyaz sarık sarmışlar, Havra'ya doluşmuş titreşiyorlar.

"Gorkman." dedik. Yüz küsur gadarı bizimlen Şekerli Camisi'ne geldi, teslim oldular. Birazını da şey, Dulgadırlı'den... Neydi adı? Ha ha, Süleyman Bey gurtardı. Geri kalanını da çeteler gurtardı. O gıyamette gurtardığımız, o yoklukta aş ekmek verdiğimiz Yahudiler, şimdi getti, harb ediyorlar. O gün öldürmek varmış.

"Gulaam getti, gulakcamın gordonu bozulmuş. Seni duymuyor." Allah esirgesin! Ortalık garışır, icap eden her şeyi her zaman yapmaya hazırım. Emsallarımın şimdi kiminin golu gidik, kiminin ayağı gidik, kimi de yalan söylüyor bol bol.

Seferberlik de Maraş iki tarafıdı. Gâvur tarafı Hırlak, öbürü Gadılar (Kadılar)'dı.

Şekerli'den İmam Osman Efendi vardı, Çürükzadelerden.

“Gelin bahim silahlılar, gelin bahim, size yemin ettirecem.” dedi.

“Ula Hoca, yirmi bir tane silahlı adamuk, ne yemini, dur bahim.” dedik. Vardık.

Kur'an-ı Kerim'i goymuş meydana, yanına gelene: *“Elini goy bahim.”* diyo. Elini goyana, dediğimi de, diyo, başlıyo:

“Babam bile olsa, namusa tecavüz ederse çekip vuracağım. Mal gapışmıyacağım, harbi Allah rızası için yapacağım.” deye, geçmiş gün unuttum. Altı şey üzerine hoca bizi berkitti.

Hoca Efendi böyle yapınca bir arkadaşımız ayaa galkdı, *“Hocam biz yirmi bir gışiyik. Yirmi birimiz de ölmeyince, gâvura memleket vermiyeceğiz.”* dedi.

Hoca Efendi, beni çağırttı. Yanına gittim.

“Mehmet oğlum, Sarıçuhur Çetesi gelmiş Cancık Mağarası'na, bunun aslı var mı yok mu, silahlı mı silahsız mı, kaç gışı? Öğren gel.” dedi.

Çıktım. Şindi Devencililer çarşısına varınca asger arhadaşım Ali'yi gördüm. Ali beni yanına çağırdı.

“Harbi şindi patladıcık, nereye gidiyon?” dedi.

“Ulan Ali harbi nasıl patladıcın, nasıl konuşuyon oğlum?” dedim.

“Sus, altı gışı yatırdık mezarlığın gırık daşlarının arasına. Fransızlara bizim devriyeyi gönderdik. Devencililerde şiddetli vukuat var, on dene Fransız asgeri olmazsa aralanmaz, diyecek. Fransız asgeri mezarlıktaki çetelerin silah endahuna gelince, onların silahını almak için vuracak.” dedi.

Cancık Mağarası'na gidemedim.

Silahımın başına ulaşmak için ben kaçtım gettim. Acmeli Mahallesi'nden geçtim, Çukur Hamam'ın yanına gelmeden silah patladı. Yolda gördüğüm herkese savaşın başlamış olduğunu, tedbirlerini almalarını söyledim. Eve geldim hemen silahımı elime aldım. Babam, silahıma sarılarak bana, *“Hiçbir ırza, namusa tecavüz etme. Allah rızası için savaş! Yoksa sana hakkımı helal etmek istemem, haram ederim.”* dedi.

Babama söz verdikten sonra, evin çatısındaki mazgaldan Ermenilerin toplantı yerine üç beş el ateş ettim. Silahımı elime aldım, öptüm. Şekerli'ye doğru yola çıktım. Bu mahallede bulunan gâvurların en ileri gelenlerinden Hırlak gâvurunun evinin yakılmak istendiğini gördüm. Hırlak'ın komşusu olan bir Kör Memiş var. Bunların da eyi evleri var. Yahılacak, babası gıyamıyo hani. Oğlu yahacak. Bunu Hırlak duymuş bir garı gönderiyö. Garı, *"Beni vurman, ben sizinle konuşmaya geldim."* diyor. Sonra;

"Hırlak'ın selamı var, evlerini yakmasınlar." dedi, diyor.

Ula kim dinler onu. Ama babası Memiş yakturmıyo. Onun da Elif Hatın (Elif Hatun) isminde bir ailesi var. Çok namazlı abdestli kadıncağız. Kadıncağız namazı gılmış, elini galdırmış, *"Allah'ım, şu afattan bizi esirge!"* derken şarpada vurmuşlar. Gomşular:

"Memiş Ede, Elif Hatın'ı vurdular!" diye bağırınca, oğlu:

"A... bilmem ne ettimin babası, ben evi yaksüdim, bu iş olmazdı." diye vuruyor ataşı.

Efendim buraya, Harb-i Umumi'den sonra geldiler. Memleketin doğusuna bir makinalı tüfeği gurdular. Bu çil adamcağız o zaman dedi ki: *"Ben, memleketinizin hiçbir yerini bilmem, siz kendi memleketinizi bilirsiniz."*

O adamın, Allah şahit hiçbir faydası olmadı. Öyle geldi öyle getti. Arapkirli derler, orda bir ganelli ev varıdı, 15-20 gün orda galdı. Hiçbir yere seğırtip de önder olmadı.

Bu memlekete yardım olarak Araban'dan adam geldi. Anam, *"Nerelisiniz siz gardaş?"* dedi. Onlar, *"Bacım biz buraya gâvur eti yemeye geldik."* dediler. Bellerindeki gamalar gan idi.

Allah şahit olsun ganlı idi!

Bu adamları harp bittikten sonra Maraş'ta gördüm.

"Abi ben sizi tanıycim." dedim.

"Nasıl tanıycim?" dedi.

"Ermenilerin gününde bu memlekette yirmi gişiydiniz. Saydım teker teker, yirmi adamdınız. Herbiriniz birbirinizden babayığıt idiniz. Mazgaldan geçti gittiniz. Bellerinizde ganlı gamalar vardı. Böyle gördüm sizi." dedim. Herif sarıldı, beni öptü.

“Ulan adamı iyi bellermişsin. O gördüğün gamalar, ganyyla asılı duri Araban’da. Amma o arkadaşların çoğu öldü.” dedi, gözünden damla damla ahıttı. Sarıldı bir daha öptü beni.

Ben seferberlikten evvel bir Ermeni garısıyla alakadar olmuşum. Barilbek, derler. Seferberliğe gettim geri geldim. Gaç seneler sonra gördüm. Şekerli Camisi’nin yanında bazar yeri var orada görüştüğ, “Nasılsın?... Eyisin...” O eski hâller yok.

Bir gün beni çağırdı: *“Gel sennen gonusak.”* dedi. *“Niye burda gonişmiyik?”* dedim. *“Orda gonusucum.”* dedi. *“Peki, dedim.”* gettim. *“Bak!”* dedi. Ben harpten üç gün evvel senin yanına kaçıcım, beni sen bu harpte muhafaza edeceksin, dedi. Beni, rehberlik mi, casusluk mu, ondan yapıcı.

Ermeni garısı anlattı ki:

“Hırlakoğlu, Katolik Ermenilerini kiliseye çağırdı. Bu Ermenilerle beraber dört beş tane mi ne, papaz, iki de ruhban geldi. Hırlak bunlara:

‘Açın kitabı, harbi kazanı miyik?’ dedi. Papazın biri yekindi dedi ki:

‘Hırlakoğlu, sen bu Müslümanlarla harp etme. Kitap göstermiyor, Müslümanlar gazanyo.’ deyincek:

‘Vurun bu hınzıra, Katolik milletini şey yapıyo hani... Nefsini gırıyor,’ dedi. *Biz elinden zorla aldık. Biz o papaza bağlıyık. Harp çıkmadan ben senin evine geçaram.’*

“Bir şartla, kilisede ne olursa gelip bana haber verirsin, ben de sana bu kibarlığı yaparım.” dedim, annaşdık.

Ermeni gızı attı, duttu, getti, geldi, sonunda cumadan üç gün evvel: *“Bugün Katolik milleti toplandı. Cuma günü mukaddes günleri. Müslümanlar camiye gider. Edekileri, evde imha ederik, camidekileri camide imha ederik. Silah patlamadan teslim alırlık diye garar aldılar.”* dedi.

Ermeni gızıyla annaşdık. Gız bana her bir habarı getiriyo ama gızın bana gaçma işi kötü. Çeteciliğe başlarken Hoca Efendi bize Kur’an-ı Kerim’e el bastırıp; *“...namusa tecavüz etmeyeceğimize, Ermeni saklamayacağımıza, mal gapişmayacağımıza, ganimuzın son damlasına gadar çalışmaya ...”* yemin ettirdi. Ben şimdi bu gâvur gızını ne yaparım. Gız devlükün geldi. Gızım bak dedim:

“Vallahi yemin ederim ki, bize büyük bir yemin ettirdiler! Sana benim iki yadigârım var. Bunları sakın unutma. Bir: Aziz Allah! Lebbeyk, Şânuhû Teâla Allah-u Ekber. Allah-u Ekber.

İki: La ilâhe illallah! Muhammed-un Resulullah.” Bunları unutma, sen gorkma, Allah sana yardım eder, dedim. Gız, “Eyvah! Ümidim kesildi.” dedi, ağladı.

Sonra, Fatmalıoğlu harbin içinde bunların evini basmış. Hepsı ahıra saklanmış ama Fatmalıoğlu bunları yahalamış, heç gimsesini gomamış. Gız, “La ilâhe illallah! La ilâhe illallah!” demiş, ahırdan gurtulmuş. Gızı bulamamışlar. Gece olunca gız ahırdan çıkmış, kiliseye kaçmış.

Harp bittikten sonra Katolik Kilisesi’ni teslim almaya gittik. Papaz gafasını çıkarttı:

“Size teslim olmayız, silahsızız, bizimle harbeden siz değil misiniz?” dedi.

“Size nasıl teslim olak, öldürürsünüz bizi.” dedi.

Velhasıl teslim olmadılar. Papazla biz böyle gonusurken içerden biri:

“İçinizde Süleyman Ağa’nın Memed’i var mı?” diye bağırıyor.

“Nedecin o Memed’i, ne istiyon?” dedim. Baktım ki, benim Ermeni gızı:

“Açım aç, aç! Öliyim, bana ekmeğ getir.” dedi. Zaten oraya fırın açılmıştı. Çarçabuk birkaç tane ekmeğ aldım, verdim buna. *“Efendi, yalan mı söyledim, yalan yok, verdim ekmeğleri. Sonra gelir seni alırım, gorkma.”* dedim, gettik.

Biz gettikten sonra gelen çetelere teslim olmuşlar. İkindin vardım ki, teslim olanların garnını doyurmuşlar. Her biri bir yerde boyunları bükük oturi. Aradım Ermeni gızımı buldum.

“Hadi beni eve götür.” dedi. Bizim evde kimse yok ki, bizimkiler de kaçmış. Velhasıl eve getirdim. Çirkin hareket yok.

“Gonuş bahim bennen, başına ne geldi, ne hâl geldi?” dedim. Gız ağladı:

“Benim ne arham var, ne önüm var. Bütün mamaları, çocukları felakete düşürdüler Fransızlar. Kilisede öyle Hırlak’ın gızı, filamın gızı yok. Nöbetten kahan çöker, nöbetten kahan çöker. Ne arkam var ne önüm.” dedi.

“Gızım, 9. Fırka’ya bizi gaydettiler, ben asgere gidiyom.” dedim.

Biz asger olduk. Gız, Yahudilere getmiş, teslim olmuş, orda biri almış. Ne yaptıysa soona *“Müslüman olacam ben.”* demiş. Burda ihtiyar bir sarraf varmış, ona nikâh etmişler, almış götürmüş. Giderken bana bir haber bırakmış. *“Ben, Hak dini gabul ettim. Allah gendini de bahtiyar etsin!”* demiş.

Hani ama Efendi, asgerlikden gözümüzü ayıktırmadılar.

Selâhaddin Adil Paşa geldi Maraş'a, bizi asgere yazdılar. Önce Sarılar köyüne gönderdiler. Tokat'tan gelen makinalı doğru oraya gelmiş. Yörük Selim'in "*Arap Rasim*" isimli Trablusgarplı bir yüzbaşısı vardı. Onun emrinde, iki tane kız gibi, daha kız gibi Osmanlı tüfekleri verdiler bize.

Şunu deyimim. Maraş'tan çıktık. Fransızlar, Hurşit Ağa'nın oğlunu yüzbaşı yapmışlar. Emrine üç yüz gişi vermişler. Bu Fransız guvvetinden Çakıroğlu'na çıhamadık. Orada bir harbettik, bir harbettik, üç saat gadar. Nihayet bayrak açtılar. Gumandan dedi ki:

"Öyle Hurşit Ağa'nın köyüne girilmez. İki arhadaş fedai olarak girsin." dedi. İki arhadaş gittiler, Hurşit Ağa'nın köyünü gezdiler. Hiç bir şey galmamış. Soona biz girdik. Orda 63 tane gâvur bulduk. Maraş'tan kaçmışlar. Cılbak mılbak, aç, hâlleri perişan. Sarılar köyüne getirdik, onları inekhanenin yanında.

Ah Efendi, Antep'de daha fazla şehidimiz var.

Efendi, A(...)'de bir adam astık. Antep'e girdiğimizin siftah günü casus olarak üç daneymiş, ikisini geçirdik. Hee he, (...) yidi. Arif Hoca isminde biriydi.

Fransızların casusuymuş. Makinalıyı, topları ölçerken bizim asgerin biri yakalamış. Yarım saatin içinde üç tane ağaç getirdiler, başını bağladılar, şarp astılar.

Aboov! Tumanlı numanlı asger olmuşlar. Girdiler içimize, gızdık. "*Biz, bunları asger olarak almak ki bize bozgunluk verir.*" dedik, ağnadamadık.

Kilis yolunda bir harbettik ki! Dokuz buçuk saat can aldık can verdik. Sağ cenahımızdan bozdular bizi. Neler çektik. Yüzbaşım Arap Rasim, "*Babam İtalyan harbinde şehit oldu, ben de burada şehit olacam.*" diyor.

İşte böyle oğul, bu cepheden sonra beni 9. Fırka, 26. Alay 2. Tabur, 8. Bölük emrine verdiler. Tokat'tan gelen askerle beraber silah altına girdik. Ben, 7.65 mm çapında 1328 model Maksun makineli tüfek çavuşu olarak görev yaptım.

12 Şubat 1920'de son bulan savaş, zaferle sonuçlandı. Memleketimizin kurulduğu için çok mutlu olmuştuk.

Allah memleketimize, milletimize böyle zor günleri bir daha yaşatmasın!

Bir de ikinci askerliğimiz var. 300 kişiyle Demirköy'e düştük. Dokuz ay Sadi Mürted Paşa'nın emrinde kaldık.

Bulgarlara gomsuyduk. Evet, huduttaydık biz. Kule bekledik. Ayastefanos Zindan Kuleleri, daha birçok var. Balkanlar'da gâvur çok korkar efendi. “*Biz kor- karız Türkiye’den. Türkiye öncüsünden emir aldı mı, Allah sedasını duydu mu, heç gorkmazlar! Sizin hükümetiniz size davar verir, tohum verir. Bizim hükümetimiz ise işte bu dağda gezen (...) sayılan tövbe tövbe, verirler. Ama ekin ekerler, aynı bizim gibi darı ekerler. Ayak yalın, baş gabak, çalışırlar avratlan, uşaklan...*” derler.

Dokuz ay Bulgar hududunda galdım. Yirmi bir ay da alayda galdım. Otuz ayı ikmal edince terhis ettiler.

GENÇ İbrahim

Gumandan “*Süvarilere sıkman, piyadesi gelince sıhark.*” dedi. Gumandan Mısta- fendi’ydi. Eli durmazın biri, süvariye sıkmasın mı? Süvariler hemen tarlaya daldı. Siper alıp makinalarını kurdu, ver etti gurşunu...

Aşıkoğlu Durdu’ya, sözüüm ona “*Get, gatr al, gel.*” dedik. Yanına bir de azap verdik. Azabı hayvana bindirmiş, gendi yayan arhadan geliyormuş. Gâvurlar pusudaymışlar. Azabı, hayvanın üstünden gapana gadar, dana keser gibi, bağittıra bağittıra boğazlamışlar. Durdu rahmatlık, oradan bir geçer amma, ne geçer...

GIYIKÇI Halil

İngilizlerin burada mızraklı birlikleri vardı. O zaman ortalık sakin olduğundan biz ekine giderdik. Biz ekine giderken İngilizler rastlarsa, bizi atlarının terkisine bindirir, çalıştığımız yere kadar götürürlerdi.

İngiliz askerinin çoğunun cebinde Kur’an-ı Kerim vardı. Ezan sesini duy- duklarında ellerindeki silahı bırakır, bizimle namaz kılmaya koşarlardı. İngilizler gitmeden evvel, bize çok silah bıraktılar. Bu silahlar, savaşta çok işimize yaradı.⁶⁵

Fransızlar gelince, İngilizler zamanında durgun olan Ermeniler iyice azdılar. Akıllarına gelen her şeyi yapmaya başladılar.

Yahudiler, Ermenilere nispetle pek azdı. Maraş Harbi sırasında Yahudiler bize ilişmedi, biz onlara ilişmedik.

Fransızlar yenilince Antep’e kaçtılar; Ermenilere haber bile vermediler. Fransız’ı takiben Antep’e gittik. Çok çetemiz orada şehit oldu...

⁶⁵ Müslüman müstemlekelerden getirdikleri askerlerin silahlarını Maraşlılara bıraktıkları halk arasında söylenir.

ŞEKERLİ Mustafa⁶⁶

Hacı Mehmet Duyar'ın evinde çetelerle oturuyorduk. Karnımız acıktığından, bir şeyler bulmak için caminin alt yanındaki Göv Mulla'nın yihuna (harabesine) vardım. Ora da yanmıştı. Oradan dört tane tavuk tuttum, getirdim. Yoldum, temizledim, gazana doldurdum. O bişedursun, arkadaşlar:

“Kalk bakalım nöbete!” dediler.

Sofanın alt tarafında bir bulgur çuvalı vardı. Bulgur çuvalını siper alaraktan nöbet beklemeye başladım. Nöbet beklerken, damın arkasındaki Bulgurcu gâvurun evinden yedi sekiz dane Ermeni, bizim damın burnuna geldiler. Bizim damın üstüne enmek (*inmek*) için uğraşmaya başladılar. Bunları bekledim. Ensiner de, musandaraya atlasınlar da vuruyum, dedim. Birinin elinden duttular, durnanın üstüne endirdiler. Bir daha endi, iki dene oldular. Ötekiler de, damın burnundan enmek teşebbüsündeler. Biri musandaraya atladı. O aşağıdaki iki gişinin atlama-sıyla beraber, tetiğe dohundum, o düştü avlıya. Öteki kaçmak istedi, elinden dutup çekenin alnının çatı, dedim; çektim tetiği, dutturamadım. İkinci mermi de onu düşürdüm. Yuhardakiler, Bulgurcugile kaçtılar. Gaçar kaçmaz, metirilyaya duttular. Bihcımı (*bıççı gibi*) biçtiler. Ama benim durduğum yeri gürşun dutmuyordu. Yarım sahat devam eden ateş, nihayet kesildi. Biraz bekledim, gımltı galmadı. Kalktum, içeri girdim. Çeteler kâmilen, pencereden hopliyip kaçmışlar. Bu demde tavuklar aklıma geldi, yokladım ki bişmiş.

Galan (bundan sonra, artık) eti yedim. Kemiini (kemiğini) gazana doldurdum. Dört tavuk, dördü de bitti. Gapamı (kapağımı) örttüüm, geri ataşın üstüne godum. Bir de baktım ki, çetenin biri gizleni gizleni gapıdan bakıyo. Biraz durduktan sonra biri daha geldi.

“Ulan, ne bahıp bahıp gidiysiz. Ölen öldü, galan galdı.” dedim.

“Bahçada bir garaltı var.” dediler.

Bir mermi de bahçadaki garartıya salladım. Vardımki, Göv Mulla'nın eşşa (eşeği) imiş. Bu demde çeteler de geldi.

“Tavuk bişdi mi Mustafa?” dediler. Gazanı önlerine godum.

TANYILDIZ Mehmet

Evlıya Efendi çetesindeydim. Salahanenin (mezbahane) bulunduğu yerde düşmanla müsademeye tutuştuk. Daha sonra bizim çeteler nedense çekildiler. Akşam olunca da çatışma durdu.

⁶⁶ Dokumacı.

Arasa Hanı'nın bitişiğindeki Beşir Hasan'ın evinde kalıyorduk. Bir nöbetçi bırakarak, uykuya yattık. Gece yarısı, nöbetçi arkadaş bizi uyandırdı. Fransızlar Arasa Hanı'ndan, yattığımız evin duvarını delmeye çalışıyorlarmış. Biz, deliğin durumunu incelemeye gidince, delikten ateş ettiler, beni kolumdan yaraladılar. Koluma tentürdiyot sürdüler ve iyi oluncaya kadar, köye gitmem için izin verdiler.

Köyde yaram azdı. Maraş'a hastaneye getirdiler. Doktorlar Amerikalı ve Türk'tü. Dört ay hastanede yattım. Sol kolumu kestiler. Kollu girdiğim harpten, kolsuz çıktım.

Hicri 1314 “Milâdî 1898” DOĞUMLULAR

GÖKTAŞ Ömer⁶⁷

Antep'in öte geçesinde Halep yolu üzerinde bir kavaklık vardı. Buradan büyük bir su çıkardı. Orada, kâfir askeri bizi çevirdi. Üstümüze yağmur gibi mermi yağdırdılar. Çok çetemiz öldü. Yanıma bir top güllesi düştü, bu mermi beni de yaraladı.

Derken Fransız, Maraş'ı işgal etti. Öteden beri dostumuz olan ellik gâvurları, Fransız'ı görür görmez oynadı, zıpladı, âlem yaptı, bazıları Fransız kâfirini evlerine misafir etti, gelini, gızıyla onlara zilafet (ziyafet) çekti. Fransızları, Ermeniler böyle gandırıp üstümüze saldı. Her gün yeni bir cinayetlerini duymaya başladık.

Bizim köyden İnce Ökkeş, Kâhya Milcan... Diğerleri ile biz de çete olduk. Ama ilk seferinde, bacanağım İnce Ökkeş vuruldu. Peşinden, tabaklık yapan Ali “Kötüyebakmaz” diye bir arkadaşım vardı, bu da Ekmekçi Mahallesi'nde vuruldu...

Gâvur kaçmaya başladı. Yanlarında şişman şişman avratları da var idi. Avratlar kaçamayınca, Ermeniler ellerinde birer deynek, avratlara çala çala (*değnekle vuravura*) hızlı gitmelerini sağlamaya çalışıyorlardı.

ÖZSOY Hacı Hüseyin⁶⁸

Dedeler'in evinin yanındaki şimdiki İstiklal Mektebi, kilise idi. Biz, Evliya Efendi ile (...) Osman Efendi'nin başkanlığındaki çetelerle kiliseyi basmaya gittik. Bizim yoldaşlardan biri, baltayı kaparak kapıya yanaştı. Fakat gâvurlar, hemen şehit ettiler.

⁶⁷ Bulanık köyü.

⁶⁸ Karacasu köyü.

Osman Efendi bize, kilisenin penceresini düşürmemizi emretti. Biz de üç arkadaşı, pencereyi kurşunlayarak düşürdük. Uzun bir sırtık getirdiler, ucuna bez parçaları sararak gazlayıp ateşlediler. Penceresini düşürdüğümüz delikten sırıgı uzattılar. Gâvırlar, su dökerek ateşi söndürdüler. Bizde bomba olmadığından, içeri taş attık. Onlar hem taşlarımızı, hem de onlarda çok bulunan bombaları attılar geri bize...

Evlia Efendi emir vererek Paşa Derviş ile Etlî Duran'ı bomba bulmaya saldı. Bir saat sonra bir çanta bomba ile geldiler. Tekrar sırıgı ateşledik içeri soktuk. Bu sefer sırıgım ateşini söndüremediler. İçeride bir kargaşadır başladı. Dışarıya bomba atmayı da terk ettiler. Sırıgı tutan Yusuf Çavuş:

“Len, benim elim gırdı, gelin biriniz, şu sırıgı biraz tutun.” dedi. Ben gidip sırıgı aldım. Yukardan boynuma atası düştü.

“Boynum yanıyo, gelin söndürün!” diye bağırdım. Daha sonra sırtımdaki fişek torbasının üstüne de atası düştü. Ahmet Efendi geldi. *“Ulen boynun yansın, çanta yanıyo sen ona bak.”* diye söylendi ve çantayı söndürmeye başladı. Hüdaî Derviş, bir merdivenle kendir getirdi, sırıgı merdivene bağladı. Kilisenin içindekiler, bu durum karşısında teslim oldular.

Biz oradan ayrıldık, camiye geldik. Karpuzoğlu'nun çocuğuna bir kurşun değmiş, çocukcağız orada ölmüş.

Hicri 1315 “Milâdî 1899” DOĞUMLULAR

ABDULKADİROĞLU Yahya

O zaman bağcılıkla uğraşırdım. Şekerdere Kilisesi'ne baskına gittik... Yerden sesler duydum. Kulağımı verdim dinlerken, bir silah sıktılar. Mermi, avurdumdan girdi, ağzımdan çıktı. Yaraya bir fitil soktuk.

Yakaladığımızı bir odaya doldurduk. Hocaya sorduk, bunları ne yapalım, diye. Hoca: “(...)”

BAKIR Mehmet Ali⁶⁹

Sabahleyin işe giderken, Uzunoluk'ta bir kalabalığa rastladım, yanlarına vardım. Bir de ne görüyüm, Fransızlar birine çökmüşler, dövüyorlardı. Hemen aralarına girdim. Girer girmez Fransız beni ayağımdan vurdu. Öbür garibi de herhâlde

⁶⁹ Bakkal.

öldürdüler. Ben sürüne sürüne eve döndüm. Mahallenin sınıkcısını çağırdılar. Sınıkcı su gızdırdı, bıçağı gızdırdı, ayağımdaki gurşunu çıhırttı. Otlardan yaptığını söylediği bir ilacı bağıladı gitti.

Ayağımanın derdini üç ay çektim. Böyle sakat kaldım.

ÇARPAR Ökkeş

Maraş'ı önce İngilizler, sonra Fransızlar işgal etti. Fransız'ın zulmüne dayanamayan halk, Kuvayı Millîye'yi teşekkül ettirdi. Ben de gönüllü jandarma yazıldım.

Bir gün bölük komutanımız Mahmut Bey, civar köylerde kurulan kuvayicilere silah götürmemiz için emir verdi. Ben ve birkaç arkadaş, depodan yüklediğimiz silahlarla yola çıktık. Tabii o zaman yollar, şimdiki gibi iyi ve düz değildi. Hele kışın daha da zordu. Ancak birkaç günde gidip, birkaç günde gelebiliyorduk. İki köye, emanetlerin bir kısmını rahat ve salimen teslim ettik. Yine yola çıktık. Ama bir müddet gittikten sonra hava bozdu. Kış kıyamet, sel sele gidiyor. Sığınacak bir yer bulamadık ve iyice ıslandık. Yanımıza aldığımız çul çaputa da cephanemizi sardık. Ama ben o zaman çok üşümüşüm. Köye ulaştığımızda, kendimden geçip gitmişim. Köyde iki gün yattuktan sonra kendime geldim. Şükür, iyi olup yeniden vazifeye başladım.

Madalyam da var.

DAĞ Celil⁷⁰

Rus mezaliminden kaçarak Maraş'a gelmişler.

(...) Fransızlar başlarının derdine düştüler, Enteb'e kaçtılar. Eğer Enteb garşı goyaydı, Gapiçam'la Enteb arasında gavırların hepsini keser atardık... Enteb'e gittik. Bir dene kırk ikilik topumuz var idi. Gündüz atları koşar, Dülük Baba'ya çıkartırdık. Eğer lazım olursa sıkırlar, olmazsa, ikindi zamanı topu geri getirirdik.

DUTMA Mehmet Ali⁷¹

Mangal Depe derler (Mercimektepe), Fransızların makinalı tüfekleri var ki, "tırrı, tar tar tar, lâak." eder. Babam, istikâmda nöbetçi. Babamın yanına geldim.

"Baba." dedim.

"Ne var?" dedi.

⁷⁰ Erzurumlu..

⁷¹ Banttan alınmıştır.

Beri taraf çuhurda Fransız, eline bomba almış, deveme (topaç) gimi dönüyo. Gar da yağıyo efendi gar, gar!

“Baba, şu tüfeği ver de şu gâvura sıhım (sıkayım).” dedim. Babam da verdi.

“Al ulan sıh.” dedi. Aldım sıhdım, bir fişikle devrildi. Babam, *“Eline sağlık.”* dedi.

Gittik, Fransız’ın silahını aradık, bahdık. Nereye atık? Bunun muhakkak silahı var fakat bir türlü bulamadık.

Bir gün anam dedi ki:

“Oğlum Ali, baban nöbeti biraz geciktirdi. Olur ki istikâmda şehit olur, şu babanı aramiye get de, bir yokla, gel.” dedi.

Haa, ben gittim. Ondan sonamiye (sonra), duvarın dibine geldik de bahdım ki adam, ayağını galdırıp, ayağını basıy. Tek galdiriy, tek basıy. Yanına vardım.

“Ne o Ali, neden geldin oolum?” dedi.

“Seni yoklamaya geldim. Boon (bugün) biraz fazlalaştırmışsın nöbeti de. Olur ki baban şehit olur oolum, bir yokla da gel, didi anacağızım. Seni yoklamaya geldim baba.” dedim.

“Oğlum, Arap Ağa gelecek nöbeti teslim almiye, mahallenin adamı. O gelecek, ben gidecem. O da daha gelmedi, bekliyorum.” dedi.

Allah’ın yardımını tükenmez, Arap Ağa da geldi. Onun elinde “Gasalı Mavzer” vardı Efendi. Yaa, Alaman gasalı vardı.

“Ne o, Ali ne geziyo burda?” dedi. Babam, *“Ali beni yoklamiye geldi.”* dedi.

Bu sırada, biri istikâmın önüne geldi. Arap Ağa *“Parola!”* dedi, olmadı. Gene *“Parola!”* dedi, olmadı. Gece yarısı bir tene sıhdı, bir daha sıhdı, bir daha sıhıncak, üçüncü gurşunda devrildi. Efendi, ölmedi. *“Fin fin”* diye itamhaniye (eytamhane) çağırıyo. Yaa, Fransız asgeri imiş. Arap Ağa, *“Şunu süngüleyim.”* dedi ve süngüynen vurunca, muhafazası üste gelmiş, bir daha tahlıladı, Fransız öldü. Ayağının gundurmasının bir teki elinde, gelirmiş. Soonamiye, bir Fransız gıçası, yan çentesinde on üç tene el bombası vardı. Evet, bu gâvuru oradaki zibillige gömdüler.

Gâvurun, itamhanede eyerli (ayarlı) tüfekleri var. Şööle döner. Nereye niyet edersen, oriye döner aazı (ağzı). Makineli tüfek, itamhanenin penceresinde...

Haa! Anca babam:

“Ulan Ali, bir süllüm (merdiven) getir, dam süllümü.” dedi.

Gâvur, camiye ver ha ver ateşliy (ateşliyor). Süllümü dayadılar itamhanenin penceresine, Arap Ağa mavzerinen veriyo gürşunu... Süllümden çıhyo babam, Arap Ağa veriyo gürşunu. İtamhanenin penceresindeki Fransız yiyince gürşunu, geberiy. Fransız başgediklisiymiş. Babam da göğsüynen makinalı tüfeği itamhanenin içine yitti.

Benim emmim vardı, dedi ki:

“Ben ölürsem, çocuklarım da burada benimle beraber ölsün. Ben çocuklarımı bir yere götürmem gardaşım.”

Efendi, Fransız’ın yazıda topu var, yedi buçukluk top. Erkenez’in yanından ataş eder Maraş’a, aşırma ataşı eder. Havada götürür mermiyi ki, *“İçinde Ermeni var. Ermeni gınlır.”* diye şehiri işgal etmiye çalışmaz, aşırma ataşı yapar hınızır.

GOYUNCU Mehmet⁷²

Mahallemizde (...) Ağa isminde yiğit bir adam vardı. O adam, Fransız garakolunun önünden geçerken kendisine, dinine ve imanına söven kâfiri çektı vurdu.

Bir de Ahmet Çavuş adında biri vardı. Bu da Cıkcıkların bahçesinin duldasında beklerdi. Oradan geçen gâvur devriyelerinin ellerindeki silahları kıvrıp kıvrıp almıştı. Bu iki arkadaş, Fransız devriyeleri ile Ermeni çetelerine çok işler ettiler.

Goyuncu Mehmet

⁷² Divanlı Mahallesi.

Maraş'ta çok harp ettik. Sonunda kâfir dayanamadı kaçtı.

Daha sonra burada fırka kuruldu. Bizi de Angara (Ankara)'ya götürdüler.

Yunanlılar; "*Kemal Paşa'nın askerleri geliyor.*" diye kendilerini suyun içine atıyorlardı. Cenab-ı Allah yardım etti, savaşı kazandık...

GÖRÜR İbrahim

Maraş Ermenisi; Zeytin, Alabaşlı, Fırnız, Döngeler, Kişifli, Fındıcak köylerinde birçok Türk'ü, köyün ortasında astılar. Daha bu zamanlarda terk-i silah yoktu. Ermeniler Zeytin'deki, Kanlı Köprü'de Türkleri vurup, Ceyhan'a attılar.

İstanbul'dan gelen bir haberle; "*Ermenilerin tehcir*" emri geldi.

Bunun üzerine köy birleşti, Zeytin'e geldi. Bu arada, burada yaşayan Ermeniler de Maraş'ta yaşayan Ermenilerle birleşerek, Maraş'ı yok etmeyi planlıyorlardı. Benim emmim, Kapıaltı'nda zaptiye idi. Hacı Veysel Emin, Bertiz'e giderek, oradaki çavuşla irtibat kurarak halkı silahlendirmiş ve Ceyhan'ın beri tarafında mevziye yatmışlardı.

Zeytin gâvurları ise, Ceyhan Nehri'nde bir geçit aramışlar, nehrin insan göğsüne gelecek seviyedeki bir yerinden geçmeye çalışmışlardı Bunun sonucunda, yirmi-otuz adam, akıntıya kapılmamak için el ele tutuşarak Maraş tarafına geçtiler. Bertiz'de görevli bulunan çavuş, "*Benden emir almadan kıpırdamayın!*" dedi. Büyük bir sükûnetle bekliyorduk. Derken, "*Ateş!*" emri verdi. Bizler de ateşe başladık. Bu çatışmada Ermenilere kayıplar verdirdik.

Hırlak adında bir Ermeni, para karşılığında bir paşa elbisesi satın alıyor, bununla çarşıda gövde gösterisi yapıyordu. Maraş halkı, Hırlak Egopyan (Agopyan)'a, üzerindeki elbisesi münasebetiyle saygı göstermek mecburiyetinde kalıyordu. Bu arada Avrupa hükümetleri, Ermenilere "*Eğer Maraş bölgesinin üçte ikisini ele geçirirseniz, burada bir hükümet kurmanız kabildir.*" diyor, böylelikle Ermenileri tahrik etmiş oluyorlardı. Hırlak, zengin olduğu hâlde, Maraş halkının malını, mülkünü yok etmekten geri kalmıyordu. Hırlak, topladığı arazileri kendi soydaşlarına dağıtacak, böylece üstünlük kurmuş olacaktı. Bu arada tam olarak seferberlik ilan edildi.

Ali Haydar Paşa henüz yolda iken, binbaşının yazmış olduğu bir mektubu Ali Haydar Paşa'ya getiriyorlardı. Ali Haydar Paşa'nın kumanda ettiği Müslüman Dadağlı köyü ile gâvur olan Fındıcak köyü basıldı. Burası çember altına alındı. Boru sesi ile birlikte köyün, Müslümanlarca ateşe verildiğini gördüm. Alevlerin yükseldiğini Maraş'tan görüyorduk. Ermeniler hâlâ buradaydılar.

Ali Haydar Paşa, Ermenileri yenince, Zeytin'e vardı. Burada, çar çubuklarından sopalar hazırlanmasını istedi. Niyeti, Ermenileri falakaya yatırmaktı. Ali Haydar Paşa, Zeytin köyü'nde bulunan eşkiya lideri Süranoğlu'nu yanına getirterek, onunla ahablık kuruyor, davarlar kesilerek ziyafet çekiliyordu. Ali Haydar Paşa, binbaşıya verdiği emirle, on beş kişiden mürekkep eşkiyaları, başlarına birer muhafız koymak suretiyle ayrı ayrı odalara yerleştiriyor.

Ali Haydar Paşa, Zeytin ve Alabaşlı'daki ahaliyi sürgün etti. Fırınz ve Döngel köylerinde kimseyi koymayarak Maraş'a geldi. Maraş'taki Ermenileri püskürttü. Burada seferberlik açıldı. Ali Haydar Paşa, gâvur gittikten sonra, Ahır Dağı'ndan taş getirterek, kendi parası ile bir çeşme yaptırdı. Daha sonra Maraş halkı, Ali Haydar Paşa'yı Erkenez'e kadar uğurlamak suretiyle yolcu ettiler.

4. Kolordu Komutanı Cemal Paşa, Suudi Arabistan şerifinin oğlunu astı. Bundan huylanarak Arap, Maraş'a kadar gelerek buraya yerleşti. Araplar geldiği zaman tam namaz vakti idi. Daha sonra Araplar, bizlerin Müslüman olduğunu anlayınca, buraya kadar bizlerin Alman olduklarını sandıkları için geldiklerini söylediler. Daha sonra, "*Biz Müslümanlara kurşun sıkmayız.*" dediler. Bu arada İngilizler, Hindistan Müslümanlarını, bizi öldürsünler diye getirdikleri hâlde, aramızda hiçbir çatışma olmadı. Hatta birlikte namaz bile kıldık.⁷³

GÖZÜBÜYÜK İbrahim⁷⁴

Yavrum, bizi, yirmi yaşamadan silah altına aldılar. Biz evvel Gazze Harbi'ne gittik.

Kudüs'ten bu yana, deniz kenarında bir yerd.

Maraş'ı Fransız işgal etti. Milleti kıpırdatmıyacakmış. Millette silah yok, tek tük bulunursa da, mermi yok. Acemli'de Apadık Ali derler bir miktar (muhtar) vardı. On sekiz kırmızı liraya bir mavzer aldı. Kimi kuvvetiyen, kimi parasının zorunyan yardım etti. Gâvur eni sonu gurtuluşu sağlamakta buldu.

Mercimekdepe (Mercimektepe)'yi top atasına dutunca gavırdan evvel, el (...) çeteleri kaçtı. Katolik Kilisesi'ndekilerle, Abarabaşı'ndakileri yesir galdı, diğerleri kaçtı.

⁷³ Gazimiz, ihtiyarlığı dolayısıyla hadiseleri birbirine karıştırmıştır (söyleşiyi yapanın notu).

⁷⁴ Uzun İbrahim, Sarçukur köyü.

KALAYCI İsmail⁷⁵

Büyük seferberlikte asker yaşıyorduk. Arap Cephesi'nde İngiliz hesabına çalışan Araplarla çok harp ettik. Arapların bu hainliği bizi çok üzdü. Yenildiğimize değil, Arap'ın bu ettiğine daha çok üzüldük, kahrolduk.

Şazi Bey Camii'ni makinalı tüfeklerle taradılar. Caminin üzeri topraktı. Kenefin (tuvalet) üzeri ise kiremitti. Kurşunlar toprak dama bir şey yapmadı ama kenefin üzerindeki kiremitler, şakır şakır döküldü. Bizden iki Türk şehit oldu. Hatta caminin minaresinde şimdi bile kurşun izleri durur.

KAYALIOĞLU Ahmet⁷⁶

Kasım ayının sonlarına doğru bir cuma günü idi. Hoca Efendi hutbede durumu bildirince, cemaatle birlikte Kale'ye doğru koşmaya başladık. Herhangi bir direnişle karşılaşmadan kaledeki Fransız bayrağını indirip, bizim bayrağımızı diktik.

Fransızlar, bizim mahalledeki bir evi, silah ve erzak deposu olarak kullanıyorlardı. Bu eve bir gece baskını düzenledik. Bu baskını yaparken, Fransız elbisesi giymiş ellik Ermenisi bir soytarının attığı kurşun, bacağımı sıyırdı. Allah'a şükür ki, iki üç gün sonra bu yara iyi olmaya başladı.

KIRAÇÇAHALLI Hasan⁷⁷

Kahramanmaraşımız'a evvela İngilizler girdiler. Şehri işgal altına aldılar. İngilizler heç bir kötü vak'ada bulunmadılar. İngiliz'in asgeri eyiydi. İngilizler bize pariyen silah sattılar. Ne hükümetimize, ne de gışlamıza girdiler. Nasıl geldilerse, öylecene gettiler. Ermeniler toplanıp, "*Siz, intikamımızı almıyorsunuz, Fransızlarımız gelsinler.*" dediler.

Bunlar gedişin, Fransız süvarileri Maraş'a geldiler. Bunlar şehre girerken Ermeniler, kırdıkları zeytin dallarıyla, "*Yaşasın Fransızlar, kahrolsun Osmanlı Devleti!*" diye bağırıyorlardı. Bunların gelmesinden sonra Ermeniler azdılar.

Bizim mahalleden Davulcu Abdal Halil ile Abdal Hüseyin'i davul çalsınlar diye Hırloğlu (Hırlakoğlu) çağırtı. Abdal iken abdal, "*Yök, ağam, bu din bahsi, ben davul çalamam.*" dedi.

Fransızlar kışlaya girdiler. Galamıza gendi bayrağımızı çektiler. Bu arada cuma namazı için Ulu Cami'de toplanan cömat (cemaat), "*Bizim bayrağımızın dalgalanmadığı yerde, namaz kalmak caiz değildir.*" diye galeyana gelip "*Allah! Allah!*" diyerek Kale'ye

⁷⁵ Mustafa oğlu, Çiftçi, Dumlupınar Mahallesi.

⁷⁶ Mustafa oğlu, Çiftçi, Dumlupınar Mahallesi.

⁷⁷ Sakarya Mahallesi İnci Sokak No: 2.

hucüm ettiler. Fransız bayrağını endirdiler. Şehirdeki Müslümanlarla Ermeni, Fransız gâvurları birbirine hort hort bakmiye başladılar.

Ermenilerin başı olan Hırloğlu Fransız gumandanlarına, evinde ziyafet verdi. Fransızlardan guvvet alan soysuz Ermeniler, iyicene şımarıldılar. Onların askeriynen bizim cendermeler, devriye çiharlardı. İkindin oldu mu Mağralı, Devencil mahallelerinde tüfek sıhırdı. Orada talim ediylerdi.

Müslüman gendi mahallesinden, Ermeniler gendi mahallelerinden çıhamaz oldu. Hırloğlu'nun evinin yanında iki Fransız zaptiyesinin vurulmasından sonra, durum garıştı. Fransızlar şehrin her tarafını çevirdiler. Köyden gelenleri içeriye sokmadılar.

Hırloğlu Fransız generaline, *“Bunların yarım saatte doldurdıkları tüfeklerinden başka bir şeyleri yok. Maraş'ı hemen alırlık.”* demiş.

Ondan sonacığma Ermeni, Fransız ve bizim aramızda harp başladı. Müslümanların sıkdıkları silahların sesini duyan Fransız generali, *“Bu Rus Tüfegi, bu İngiliz Tüfegi, bu Osmanlı Tüfegi, bu Fransız Tüfegi'nin sesi...”* deyince, Hırlak gâvuru Agop, *“Ben ne bildirdim geri ardının olduğunu. Benim bildiümce gırmah tüfaadan başka silahları yoğudu.”* demiş.

Ermenilerin İsadıvanlı Camisi'ni yakmalarına garşılık biz de, Ermeni evlerini yaktık. Yirmi iki gün süren savaş boyunca, bu yakmalar devam etti. Fransız süvarisinin bir kolu Antep'ten yardıma gelikti. Bunu habar alınca, Maraş'a sokmamak için onlara etfayenin (ıtfaiye) orda ateş açtık. Bundan sonra Adana tarafından Fransız'ın yardımı geldi. Hemen o cenahda, istasyonun öte başında topları kurdular, şehre ateş etmeye başladılar. Bizim cendermelerden birkaç tane vurdular. Yirmi iki gün gece gündüz kar yağdı. Bir gece hayvanlarının ayana (ayağına) bez bağliyip ses çiharmadan kaçtılar. O gece kaçarken Hırlakyan'ı, Çarşıbaşı'nda çeteler yahalayıp gendini ve avradını öldürdüler.

Hırlak gâvurunun başını değneğe dahıp yollarda gezdirdiler. Eğer bizim bir süvarimiz olsaydı, onları elimizden kaçırırmyıdık. Goyvermezdik itleri...

Bizden önce cenderme olan Yanuz Memmet Ali'yi vurdular, bizim bu Kuyucak'tan Millîş Nuri'yi şehit ettiler. Kömeçoğlu Mustafa'yı vurdular. Berberoğlu'nu vurdular. Emmioğlu Memmet, şarapnel patlince gulağı gopdu, öldü. Gâvır gittikten sonra Emmioğlu Memmed'i getirdik, defnettik.

Ermeniler, bizim Paşa Hamamı'ndan çihan gadınlarımıza sataşıp, sürtüştüler. Gızlarımızı çaktıkları gazzığa oturttular. Zorluk çiharanlara gendileri gazzık çaktılar. Avratların göğüslerini kesdiler. Gadınlarımızın arha eteklerini kesip, tumansız meydanda namaz gıldırıp, eğildikçe bahıp güldüler... Sonra (...) ettiler.

Bu, dayanılacak bir durum değildi.

Hışır Hanı'na gettim. Burada köylüler yatıp kalharlardı. Ermeniler, oradaki bir Müslümanın burnunu, gulanı (kulağını), uzvunu kestiklerinden her taraf kan gölü gibiydi.

On tene han gezdik. Hepsinde de on iki beygir başı vardı. Açlıktan, beygir eti yiyiklerdi. Çünküm ürün gelmiyikti. Hırlak'ın evini yağma ettik. Heç yeyecek bir şeyimiz galmayıkdi. Hırlak'ın evine girdiğimizde Fransızlar masada yemiş, içmişlerdi. Hep gızarmış tavuk, et ve ekmek vardı. Bir çuval unu omuzuma alıp eve getirdim. Evimizde yirmiyeye yakın çete yatıp kahiydi. Anam, zehirli olur diye, onu hamur edip, bir parça kediye yedirdi. Baktık zehirli değilmiş, yemeğimizi yapıp yedik.

Yirmi iki gün süren ganlı boğuşmadan sonra Ermeniler, Fransızlar kiliseye beyaz bayrak çekip, teslim oldular. Amerikalılar geldiler, yazıp çizdiler. Ermeniler, “*Biz gederiz, biz Müslümanların yüzüne nasıl bahark. Allah, bunu çharanların gözü kör olsun.*” dediler.

Bizim hükümetimiz savaştan soona somun, et getirdi. Ermeniler, Fransızlar açlıktan gavun gibi sapsarı oluklardı.

Ermeniler çekip gederlerken kırk elli santim boyunda kar yağdıydı. Onlar gar üzerinde bir gün durmadan Adana yoluna öte defolup gittiler.

KÜRKÇÜ Aİ

Şimdiki Kanlıdere Köprüsü'ne yakın yerdeki bir evde pusuda yatıyorduk.

Köprüden geçen Fransızları tek tek temizliyorduk...

Evime iki haftadır uğramıyordum. Gittim eve... Karım vurulmuş yatıyordu...

Cansız...

MEMMEDOĞLU Hüsin (Hüseyn)⁷⁸

Demişler ki dedeme, “*Memmed aa (ağa) Oolüün (oğlunun) hangisini vericin?*” Dedem de, “*Süleymen evli çocu u çoluu var, Hüsin demiş bekâ, onu vereg*” demiş. Şubede “*Bir torbee elii sog.*” demişler babama, babam elini torbee sogmuş, *hadi*, demişler babama, babam gedmiş, 12 sene, Urus tarafına, kör Moskof'a, soona Rumelilerin içine... Gözel Rumca bilirdi babam. Rumca... Balgan Harbi... Bilmem nee geddiini... Anaadı? (anladın mı?) O, on iki sene soona (sonra) gelii (geliyor).⁷⁹

⁷⁸ Huri'den doğma.

⁷⁹ Maraş ağzı ile konuştuğundan dil özelliklerini mümkün mertebe korumaya çalıştık.

Teskere alıb gelüür. Eve gelinceg gedin aaziada, iki üç tene kız oynuyor çocuklar şöyle. Bahiyör bir tenesine çok ganı gaynıyor, gardaşımın gızı. “*La sen kimin gızısın?*” diyor. “*Süleymen’in.*” diyor. “*Semerci Süleymen’in gızüm.*” diyor. Gardaşımın gızını gucaklıyor, öbür gızlar seyrediyor. “*Emine’yi asger gabdı geçiyör.*” diye çığışıyorlar. Yengem “*Ana oolun geliyor.*” diyor gaynanasına. “*Oğlum geliyosa evine geliyor yavrum.*” diyör, o da. “*O oolun deel, Hüsiin oolun geliyor.*” diyör. “*Ged gahgamın gızı. Hüsiin olumun gemigleri çürüdü şindiye.*” diyor. O demde de babam süllümün yarı yerine geliyor şöyle. Anamı görüyor, nenemi görüyor. “*Anaa!*” demesiyle barabar “*Yavrimmm!*” diyör, havee hoblüyor...⁸⁰

Orada babam “*Ne yuharı çihacaamı bildim ne aşşaa eneceemi bildim.*” derdi rahmed olasıca. Böyle anlatırdı. Üç yüz on beşli. Hee. Baamın adı Memmed.

Benim adım Hüsiin, anamın adı Hürü, haaa. Ben Fadmalı’da köşgeridim.

Soonamiye, Fransız da geldi, İngiliz de geldi amma İngiliz evvel geldi, Fransız sonradan geldi. Durmadı, durmadılar. Yanlış gelmiş. Pölüşmüşlerimiş zaten, bura Fransız’ı imiş yanışlınan İngiliz gelmiş.

Antep’den geldiler. Yerleşdiler. Sizi evi yıhıllasıca, garib itin guyruu g...ünde gerek. Nuçün sen hememden çıhan gadının duvaamı açıyön? Hıı. Neden açıyön?

O zaman işte Südçü İmam dabancii çekii, orada vuri. Zingan Mahallesi’nde Ha ha orada, Tegge (Tekke) Kilisesi’nin yanında.

Evel Zingan derlerdi. Ummya Mezarlı derlerdi. Şindi, Yusufklar diyöller.

Haa... Silah beribenzer adamda bulunmüyor ki gardaşım. Bulunmüyödü ki, başı bozuun ne silahı olucu, bir kötü tufaam var, oradan soonamiye, tanrı canı alsın. Ha, barıdınan neyinen, ama oradan soonamiye, buradan, buralarda oynüyög, geziyög. O Araplar dedi ki, “*İngiliz’in asgeri, eviize gedin eviize.*” Geldi, şöyle “*Eviize gedin olum.*” dedi. Ama eve vardidig bu sefer evdede duramadıg. Tegge’ye çıgdıg öyle seyrediyög, ulan, aşşaa yuharı derken Mağaralı’da bizim devreyinen Fransız’ın devriyesi birbirine girdi. Onda bir evden ataş eddiler, gâvurun asgerini vurdu. O zaman harp çıgdı. Harp çıgdı, bilmiyöm on sekiz gün mü ne sürdü.

Derken şöyle kilisenin duvarında bir delig açtıg. İçindeki gâvırlar kaçdı geddi, nagadar pırtı, çar, çapıd varsa gazıyı doladıg-doladıg addıg. Gâvır gedemezki balı (bağlı, kapalı) yolu, Ganadırggilin (Kandıkırıkların) evinin ööne oradan bir yol varıdı, bir adam boyu yardılar. Ben ordiyedim.

⁸⁰ Gahbe demez gahga dermiş rahmedlig. Kötü söylemez imiş.

Ha, onu Bulgurcu'nun evinden vurdular onu da kâfir Bulgurcu kaçmadı, ondan soonamiye.

Galan buradan geçirdiğ gâvuri, gâvuri burdan geçirdiğ Antep'e geddi, Antep'e gedince nootucun bu sefer, iki mahalle gediyoğ bir ay orda vazife görüyor, o geliyor öteki ay öbür iki mahalle gediyoğ, böyle böyle derken. Oradan soonamiye.

Ha. Şeye Antep'e. buradan govaladığ geddi. Soona bir İzmir tabiri (tabur) namında bir tabir teşgil eddiler.

Antep'e vardığ. Aaşam bir handa yaddığ. Beygirler sayılı. Yirmi beş, otuz hayvan meydana getirdiler bunnar cepane yüglü, o on beşbuçuglu topun mermisi 40 kilo, kahacaa yog ki. Bu hayvanlar bizim başımıza galdım. Gerikiler kaçdı. Yedi çit (çift) gadana⁸¹ güç (zor) çegdi burdan Antep'e. Yedi çid. Yahu zalim top ötüyo bilader zalim Allah edmie. Uzun namlılı havan tob canım benim.

Ha. İki mermi atınca binayı şöyle devirdi. Bina ki bir sineg ganadını, şey gafasını sokacag yer yog, orda devirdi. Devirdi neyse, oradan sabahdan hayvanı yüglüyöğ hayvanın biri yog. Ulan yavrım bu hökümed malı bunu kimse çalamaz. Aradık yok. Yakında bir tene sabın guyusu var, guyunun ağzında da aaç (ağaç) var, topalag aaç. Ulan bu hayvan guyuya düşer diye kimin hatırına gelir. Bağdım ki beygir guyuda. Hıı?

İndim guyunun içine gasından, yularından, döşünden baaladım (bağladım), ben çıgdım. İpi de gendilere verdim. Epiide seyirci var. Allah'ımı seven ha babam deyinceğ yer yeri dutarsag bu hayvanı guyudan çıhardırığ, dedim.

Kimi hıg mıg dedi. Ulan Allah yardım eder olum. Ha babam deyinceğ beygiri guyudan çıharddığ. Bir şey de olmamış, yüzbaşı gederken “*Noolmuş bu hayvana her yeri yaa, maa olmuş.*” dedi. Heç aanamış, efendim, dedim. Ötekilere tembeh eddim. Ulan ananızı eşşaa (...) valla sizi vurum guyee düşmüş dersaaz, seni-beni üçümüzü de Divân-ı Harb'e verirler sürüm sürüm süründürürler, dedim.

Günbatı tarafına Kenan Baa'nın fırğası (fırka) duddu. Kenan (bey) diye anıliyö bir adam fırğa gumandaniimiş, oradan soonamiye beri başı da biz dudduğ. Orada ne gonusmag, ne cuvara içmeg yoğ, öyle yaddığ. Gımlıdarsan teyyâre bilir, yoosa bilmez, yatiyöğ öyle.

Çatıştık. (...)

⁸¹ Gadana, Maraş'ta iri “beygir”e de, iri “katır”a da denir.

Şehit düşen Yusuf Çavuş'dan başka, Köşger Arap'ın bir ooluu vardı. Ya-
maçtaki gâvır evinden atıncag oolamı vurdular,

Haa, bizim gonşu. Bir de Hasan Ehmet vuruldu. Onun da şu çenesini aldı
gurşun. Ha yaşıyordu. Alt dudaa şöyle çapıtdanıdı gulaanın şurdan baaliidi şöyle.

MUTTALİP Emmi⁸²

Biz, Çetebaşı Kör Derviş'in (Fatmalıoğlu) maiyetinde çalışıyorduk. Tuz Ha-
nı'na baskın yaptık. Handa 12 Kayserili esiri bulduk. Bu on iki Müslüman, "Sizi
Allah gönderdi." diyerek boynumuza sarıldı. Odacı Agop'u da esir aldık. Derviş
Ağa'nın yanına götürdük. Derviş Ağa, "Bırakın, hangi kilise cehennemine giderse,
gitsin." dedi. Bıraktık.

NEDİRLİ Durdu⁸³

Tekke'nin doğusunda, elimizdeki silahlarla bir çukurun içinde nöbet bekler-
ken, çok susadık. Bulgurcu'nun evinden durmadan bize silah sıhiyeler (sıkıyorlar).
Biz de onlara sıhiyik. Bir ara silah sıhalmaz oldular. Ben, çuhurun içinde bir çahır
dikenini buldum. Çahır dikenini sökdüm, ucuna fesimi geçirdim, haviye galdırdım.

Bulgurcu'nun evinden bir silah sıhdılar, gurşun fesi delip geçti. Yanıbaşımız-
dan pınardan su ahıy (akıyor), suyun başına varamiyik. Mistik Çavuş dayanamadı,
siperden kalkdı, "*Ne olursa olsun, su içecem.*" dedi.

"Ulan getme, herifler fesi vurdular, seni de vururlar." dedim.

Diyemedi beni. İki adım atar atmaz vurdular. Eceli gelmiş, Allah ırrahmat
eylesin.

Hava gararınca sürünü sürünü Nahrönü'ne getdik. Yemek bile yiyemeden,
Tekke Kilisesi'ne saldıracağımız habarı geldi. Kilisenin arhasını deldik. Amma
Ermeniler durmadan gurşun sıhiyeler, bize ana avrat söviyeler.

Deldiğimiz yere birkaç tene kütük saktuk, üstünü bir teneke gazyağı döktük,
vurduk ataşı...

Cayır cayır yandı.

⁸² Soyadını ve adresini vermekten imtina etmiş; "Emmi" diye yaz bre oğul, demiştir. (Y. Özalp)

⁸³ Süveyş'te İngiliz'le, Çanakale'de çeşidi belirsiz düşmanla, Kafkasya'da Rus'la savaşıyor ve iki yıl yesirlik çeken
Durdu Çavuş. Çiftçi..

Allah o günleri bir daha getirmesin. Zabahlan (sabahleyin) vardım ki her taraf yanmış kül olmuş. Şu Daşcıoğlu Memmed ile Apçali Hüsin cesetleri çevirip çevirip (...) ariyeler. Bilmem buldular herhâlde...

Kilisenin mahzeninde sekiz tane adam, üzerlerinde kaput yatıyler. Yokladım, dumandan ölükle (ölmüşler). Sekizi de Fransız askeriydi.

Allah o günleri bir daha getirmesin.

ÖZEN Ahmet⁸⁴

Biz o zamanlar Çukuroba Mahallesi'nde otururduk. Abarabaşı'ndaki kilise gâvur barınağıydı. O zamanlar ben, 20 yaşlarında bir delikanlıydım.

Fransızların Maraş'a gelmesiyle, dostça yaşadığımız Ermeniler şımardılar. Yoldan giden Türk delikanlılara söz atmaya başladılar. Tabii biz, bunlara hep katlanıp, dişimizi sıkıyorduk. Bir gün İnceyol'dan Divanlı'ya, Kara Ahmetoğlu Mehmet Efendi'nin evine gidiyordum. Derken bir tüfek patlayıverdi. Bunu zaten herkes duydu. Kara Ahmetoğlu Mehmet Efendi'nin evine girdim ve harbin başladığını haber verdim. Meydanda gezen bütün gâvurlar ve Türkler telaş içinde evlerine koşuştular. Ben orada otururken birden kapı çalındı, içeri Gövşen Hoca girdi. “*Ne duruyorsunuz burda? Harp başladı.*” dedi. O anda Arslan Bey'in adamlarından Hasan Çavuş Divanlı'dan çete topluyordu. Beni de aldılar. Hepimizi mazgal başı ettiler, elime de bir tüfek verdiler.

Bir gün Çukuroba Camisi'nin yanında gece nöbet tutuyordum. Üç kişinin Abarabaşı'ndan Eczacı Lütfi Efendi'nin evinin yanına doğru gittiklerini gördüm. Bunların hemen gâvur olduklarını anladım. Gizlenip, bunlara bakmaya başladım. Ellerindeki kazmayla orayı eşmeye başladılar. O anda ben, namluyu çevirip bir tanesine sıktım. Olduğu yerde kaldı. O ve diğerleri de Abarabaşı'na doğru kaçmaya başladılar. Sabahleyin gidip baktık ki, oraya siper kazıyorlarmış.

Ertesi gün biz Ramazan, Mehmet Çavuş İtamhane Kilisesi'ni yakmaya karar verdik. İtamhane'de Ermeniler barınıyordu. Biz, bir yağlı paçavrayla bir sırik hazırlayıp, gizlice İtamhane'nin çatısına çıktık. Bunları yakarak bacadan sallandırdık. Binanın çatısı yavaş yavaş tutuşmaya başlamıştı ki, bunu gâvurlar sezdi. Söndürmeye başladılar. Fakat buna mahallenin halkı ve çeteler meydan vermeyip, İtamhane'yi kurşun yağmuruna tuttular. Orada birkaç arkadaşı şehit verdik. Bundan bir sonuç alamadık.

⁸⁴ Taşhan'da pamuk satar.

Birkaç gün sonra, Deliklitaş'a bir top getirildi. Bununla İtamhane'yi yakıp yıkacaktık. Topu, hep birlikte Deliklitaş'a yerleştirdik. Bir ateş edildi, topun güllesi gidip İtamhane'nin duvarına yapıştı. Bundan da bir şey elde edemedik. Artık harp iyice kızışmış Mercimektepe'de, Mağaralı'da siperler kazılmıştı. İşte biz o zamanlar Kerhan'a kaçtık. Oradan tekrar geldik ki, gâvur kaçmış. Maraşımız kurtulmuştu.

SEVER Mehmet

Mustafa'nın oğlu Berber Ökkeş, evine dönerken, Fransız devriyesi tarafından delik deşik edilerek öldürülmüştü.

Hicri 1317, Milâdî 1901 DOĞUMLULAR

ARIK Ömer⁸⁵

Arık Ömer

Daha sonra harp epeyce kızıştı. Bizi bir samanlığa verdiler. Burası çok soğuktu. Urfalı Hasan ile Derelioğlu titiyorlardı. Bu sırada Şıh Mahallesi'nden Naim Bey geldi. Ne yaptığımızı sordu. Biz de mahalleyi beklediğimizi söyledik.

Derelioğlu, Naim Bey'den benim için bir silah istedi. Bana bir Manchester verdiler.

Ve mahallenin nöbetini tek başıma tutmamı istediler.

İki gün sonra bir tas çorba geldi, yanında ekmek yoktu. Niye ekmek olmadığını sordum, un bulamadıklarını söylediler. “Bahtiyar Yokuşu’ndaki un değirmeninde un var ya!” dedim. Almak için gittik. Değirmenin kapısını kazmayla açtık un, bulgur ne varsa, ihtiyacımız kadar aldık. Mahalleye de gelip alsınlar, diye haber saldı.

Mahalle halkı çok sevindi, ne varsa hepsini evlerine çektiler. Şıh Camisi'nin imamı da değirmende yere dökülmüşleri toplayıp çıkarken vurdular. Hemen oraya düştü. Bizimkiler, imamı oradan çektiler.

Ayın 16'sında bir mazman (marzıman)⁸⁶ eşeği bulduk. Naim Bey beni silah almak için Arslan Bey'e gönderdi. Arslan Bey yüz tane fişek verdi.

EDİKLİ Mehmet⁸⁷

Fransızlar Nacar Mustafa'yı (*ulemadan Ediklioğlu Mustafa Efendi*) öldürdüler. Haa, ha, sonra cenazesini aramaya gittim. Oralarda dağlar, daşlar adam üleşi ile dolu. Gâvur topu gürmuş, bir adam gölgesine 33 mermi sığıyo. Nacar Mustafa benim öz emmim. Almalı köyünden benim aslım. Hı... Emmimi kitap çentesinden, hoca cübbesinden bildim. Dilini kesikler.. Ağzımı yırtıklar.. Çok alamet etmişler (*Bırakın acıdırmayın beni, Allah o günleri göstermesin*).

Emmimin ümüğünden, kemiğinden bulduklarımı oraya gömdüm... Ta, on

⁸⁵ Hayta Omar, Yusufkar Mahallesi.

⁸⁶ Mazman kelimesi Maraş'ta kıldan ip büken, çuval dokuyan, keçe yapan (kimse); marzıman kelimesi ise erkek eşek anlamına kullanılır.

⁸⁷ Körüz Mehmet.

beş gün sonra... Cenazeyi almaya gidebildik. Maraşlı cenazesini alamıyordu ki, eletip toprağın altına gosun. Dışarı çıhamı top atıp vuruyolardı.

Edikli Mehmet

Tam 18 yaşındayım. Gozludere'deki yurdumuza getdim. Atı aldım, Alaman Pınarı'nın oraya getdim on gişiyen. Bir ordunun önüne düştük beş arhadaşım orada öldü.

Maraş'taki ellik gâvuru... Dayanan dayandı da, çoğu haç çekti kapılarına, aha şöyle şöyle, kırmızı yinen haç çekti kapısına. Müslüman mı azıdı, gâvur mu çoğudu onu bilemem. Belediye reyisi varıdı. Altı-yedi sene yaptı reyisliği. Amma şu huyu varıdı, ıramazan-ı şerifte iftara girmeyince, bir Hiristiyanın g(...)nün işimi ki çarşıda cuvara çeke, göz önünde yemak yiye. Müslümanlar iftar etmeden çarşıda bişey gullanmıyacaksınız.

Hasan Kâhya'nın oğlu varıdı: Yusuf Hocalardan, gendi adı da Hasan'dı. Bir de Uyuzpınarı'ndan Hanifi Mercimekli derlerdi, bir de İmalı köyünden Celiloğlu derler bir eşgiya varıdı. Bunları Kadioğlu topladı, bunlar bize el verdi. Çakıroğlu köyü var ya... Gâvurlar var orada, amma hepisi kaçık gidik, kiliselere sığmık. Bizi Çakıroğlu köyü'nde pusuya yatırdılar...

Bulgurcu hı...? Belkim iki yüz adamımızı öldürdü. Bulgurcu'nun evine hücumu geçdik, varanı öldürüyolar, yanaşamadık. Evin altına bu tünel açak, dedik, açamadık. Bulgurcu gâvurunu öldüremedik. Biraz çoluğu çocuğu öldü amma, gendi başını aldı getdi.

Hırloğlu (Hırlakoğlu), o goca Hırloğlu'nu kaçarken yolda öldürdüler. Hırloğın güveysi Pamugoğlu (Pamukoğlu) Haşır'i de öldürdük. Onun bende gılcı var, üstünde yazar tarihi var...

Haa, harpte çalışan, çalışmayan belli olur. Ağ g(...)gara g(...) geçidde belli olur. Benim golumda ve bacağımda iki yaram var. Bulgurcu'nun evini bastığımızda aldım golumdaki yarayı. Ben ne aylığı aldım hükümetin ne altını. (*Kolundaki yara izini gösterdi.*) Yarannın biri de bacağımda. Çok ordumuz mahvoldu harpte.

Haa, o gılcı nece adamlar istedi. Bir gün garakoldan çağırdılar, gılcı istediler. Canımı almadan gılcı alamazsınız, dedim.

Şehrin içinde çete besliyen olmadı. Bir avrat vardı, İslle Hatın, derlerdi. Sonra ona ikramiye de verdiler. Ahaa... Destanı bile var.

Ordugâh dutduk / Dülük Baba'ya çeteyi dökdük / Hacı Baba'ya.

A(...)'li den hiçbiri dışarıya çıkmadı. Maraşlılara: "*Ağam, gazzığı bizim g... müze sokdunuz. Siz nerden geldiniz de bizi şey ettiniz.*" dini (diye) sokranırlardı.

Sonra hepimizi İkizkuyu'ya cemettiler. Orda bir delik var, dağ daşın delici, ne gadar su varsa o dağdan A(...)'e geçiyo. A(...)'liler: "A(...)'li s(...), Halep'li içiyor." derler.

Bize birez guru üzüm dağıttılar, biraz ekmek, basimet (peksimet) verdiler. Un vardı ekme yaptılar. (...)

İNCEGÜL Hasan⁸⁸

Hasan İncegül

Önce İngilizler geldi. Bunların askeri üç çeşitti. Birincisi Müslümanlardı. İkincisi ineği bağlayıp, alnına kurşun sıkanlardandı. Öbürü de davarı bağlayıp alnına balta ile vuranlardandı.

İngiliz askeri içinde bulunan Müslümanlar, ramazan gecesi hoca tutup, teravîh namazı kıldılar. Giderken de bize silah bıraktılar. Bizimkilerin çoğu korkudan alamadı.

Fransızları gören Ermeniler, düğün bayram ettiler. Ermenilerin en zengini Hırlak vardı. Osmanlı Devleti ona kılıç verdi. Tulhumlu ve Camuslu köyleri onundu.

⁸⁸ İbrahim oğlu, Fatma'dan doğma, Kayabaşı Mahallesi'nden.

Harbin başladığı gün, Kayabaşı'ndaki köprüünün üzerinde güneşliyorduk. Arkadaşlardan biri, “Kalkın şu Fransız devriyelerinin elinden silahları alak.” dedi (...)

AVASOĞLU ALİ⁸⁹

İki yaşımıdayken babamı kaybetmişim. Beni, ablam Ayşe büyüttü. Anamı ise seferberlik içinde kaybettim. Gençlik yıllarım Afşin'de geçti. Afşin'de köşgerdik. Tabaklık, daha sonra da kasaplık ile uğraştım. Afşinliler beni, “Ali Usta” olarak tanırlar.

Maraş'ı Fransızlar işgal etti, haberi geldiğinde ben, 18–19 yaşında vardım. Afşin'de gönüllü olarak 60 kişilik çete hâlinde, şubat ayının soğuk bir gününde yola koyulduk. Maraş'a üç günde ancak gelebildik. Fransızlar, Kırklar Kilisesi'ni karargâh olarak kullanıyorlardı. Düşman askerinin fazla olduğu yerlere, gece baskınları düzenliyorduk. İmamoglu Seyit Mehmet, bu baskınlarda, tanınmış bir çete başı idi. (...)

Bir gece Fransızlar, Âşık Mustafa'nın oğlu Ökkeş'i parçalayarak öldürdüler.

Ökkeş'i öldürmelerinin sebebi, Ermeni iken Müslüman oluşuydu.

Bir ara, E(...)’dan gelen dört yüz kadar çete, Maraş'a gelmeden geri kaçtı.

Antep'ten ise hiç yardım gelmedi. Maraş'ta bulunan kadınlar ise hiç boş durmuyorlar, gece gündüz ekmek yapıyorlardı. Afşin'den de beygirlerle yiyecek yardımı geldi. Nihayet, Maraş'ın kahramanca direnişini gören Fransızlar, askerlerini toplayıp geri çekildiler. Geri çekilirken, her yeri yakıp yıktılar.

Maraş düşmandan temizlendikten sonra, Antep'e de yardıma gittik.

Savaştan sonra askere aldılar. Askerlikten sonra Afşin'e yerleştim. Maraş'ta bizi “Çürükler” diye tanırlar.

ÖKNAR Müslim

Fransızlar memlekete gelip yerleştiler. Şimdiki İt Tepesi'ndeki orta mektebin yerinde bir kilise vardı. Bizim ev de onun yanındaydı. Fransızlar bizi evden çıkarıp, evimize bir Ermeni ailesi yerleştirdiler. Her akşam o evde âlem yaptılar. Ermeni kızlarını oynattılar. Zabahlara gadar ırâhu içdiler. Ermeni gençleri de evin etrafında gözcülük yapıyorlardı.

⁸⁹ Ahmet oğlu, Fadime'den doğma, Kayabaşı Mahallesi, Eyüp Sokak'ta oturur.

Biz de mecburen, Mağralı Mahallesi'nde bir harabeye taşındık. Ordaki arhadaşlarla bir çete kurduk. Yolda yolakta tek rasladığımız Ermeni, Fransız kimi bulursak öldürüyorduk.

Bir gün yine biz böyle av peşinde iken bir haber geldi ki ellikler bizim mahalleyi basık (basmış). Hacı Emmi'yi boğazlayıklar. Goşduk geldik mahalleye... Zatan haraba olan evimiz, eyice harabolmuş. Anamı, babamı aradım, bulamadım. Yıhıkların altına bakdım, orada da yoklardı. Eski eve getdim, eve bir baskın yaptım. Bastım gürşunu kim gelirse önüme... Bu arada ayağımdan yaralanmışım. İşte şu ayağım o gün topal galdı.

PAÇACI Durdu⁹⁰

Maraş'a önce Alamanlar geldi. Alamanlardan epiyi sonra İngilizler çıkageldi. İngilizler, Alamanlar gibi muamele ettiler. Yiyecek ve içeceklerini parasıyla, fazla fazla vererek satın aldılar. Hele namusumuza heç el uzatmadılar.

Bir müddet durduktan sonra çekip gittiler. Giderken de Fransız'a bıraktılar bizi.

İçimizdeki onların ve bizim gavırlar, Fransız'ı çok iyi karşıladılar. Onlarınkiler Ermenilere gül mül atular ama bizimkiler (*bizim gâvurlar*) ona cesaret edemediler.

Biz de ilk olarak Pınarbaşı'ndaki su bendini yıktık. Bu Fransız keferesi gelince, Ermeniler pek şımardı. İlk olarak, benim duyduğum, Büyük Su'yun oralarda bir Müslüman evini bastılar. Çoluk çocuk demeden hepsini kesmişler evdekilerin. Hatta kadının şeyinden kazık çakmışlardı.

Sonra Boğazkesen'deki Ermeni keşiş, meydana çıktı. Dine, imana (tövbe tövbe) Allah'a küfretti. Orada bir Türk genci, keşişi vurdu öldürdü.

Tahtacı Buz adındaki gâvurun evinden, yağmur gibi kurşun yağıyordu. Çevrede hiçbir Müslüman, başını delikten gösteremiyordu. Bilhassa çok kar yağdığından, damlardaki karların kürünmesi gerekiyordu. Karın kürünmediği damlar çöküyordu. Dam kürümeye çıkanları da Tahtacı Buz'un evindeki Ermeni eşkıyası öldürüyordu...

Tahtacı Buz'un evine saldırdık. Balta ile kapısını kırmak için giden Sarioğlan'ın Alisini vurdular. Bizim bu hareketimizi gören karşıdaki kiliseden Fransızlar, makinale ile ateş açtılar. Daha sonra Evliya Efendi haber almış, önce kiliseyi, daha sonra da Tahtacı Buz'un evini yaktı... Bizim aramızdan Derelili Yusuf Çavuş, Yarpızlı ve birkaç kişi daha şehit oldu.

⁹⁰ Memili lakabı ile tanınmaktadır. Dereköy köyü ahalisindedir.

PEKMEZCİ Durdu Mehmet⁹¹

Fransız askerlerinin Bertiz Deresi'nde buldukları sırada, çeteler etraflarını çevirip pusuya düşürdüler. Ben ve diğer birkaç arkadaş, taarruza geçen arkadaşlarımızı korumaya çalışıyorduk. Pusuya düşürdüğümüz bütün Fransızları öldürdük.

Maraşımızdan Fransız'ı kovaladıktan sonra, onlardan aldığımız silah ve cephane ile Antep'e yardıma gittik. Bize, bir salkım üzüm dahi vermediler.

Antep Harbi'nden sonra da Afyonkarahisar'a gönderildim. Düşman, Afyonkarahisar Kalesi'ne 14 kat tel örgü çekmişti. Kâzım Paşa tel örgü makası getirtti, iki buçuk saat içinde tel örgüleri parçaladık. Allah'ın yardımıyla kaleyi teslim aldı...

Yunan treninin önünü kestik. Trendeki bütün Yunan askeri tek tek teslim bayrağı çekmişti.

VURKAÇ Ökkeş⁹²

Ben Fransızlara karşı Maraş ve Antep'te, ayrıca Kürdistan Cephesi'nde buldum. Şehri işgal eden İngilizler, hayatımıza karışmadılar. İngilizler, mekkârelerle devriye gezerlerdi. Fransız'ın geleceği günlerde, yerli gâvurlar çok sevinçliydi. Ermeni mamalar, Fransız'ı türkü çağırarak, öpücükler atarak karşıladılar. Kendilerini Fransız askerlerine teslim ettiler. Biz bütün bu olanları gördük. İçimiz kan ağlaya ağlaya köye döndük. Yanımda Memili Durdu ve Yusuf vardı.

İşgalden birkaç gün sonra Fransız devriyeleri, yanlarında yerli Ermenilerle köye geldiler. Bizim köydeki elliklerle konuştular. Bize bağırıp çağırdılar. Bir ikimizi yakalayıp götürdüler. Onlar gidince biz, geceleyin elliklerin evini ateşe verdik. Onlarla beraber, bize kötü söyleyen Markamet gâvurunu da öldürdük, leşini attık.

Aradan birkaç ay geçti. Bizim köye uğradılar. Bizim köyden Şükrü, Mehmet, Hüseyin, Çiloğlan, Civan, Derviş, Cimo, Kalender, Kilci Hoca ve beni aldılar. Epeyi kalabalıkla şehre geldik. Haznedarlı'dan Çomaklı'ya geçtik. Oradan, Fatmalıoğlu'nun evine yerleştik.

Ben üç cephede savaştım: Çomaklı Mahallesi, Sarayaltı Mahallesi, Çarşıbaşı Mahallesi

Başkanımız, çeteleri topladı. Kur'an-ı Kerim'i ortaya koydu. Mala, ırza ve her türlü ziynete dokunmayacağımıza yemin ettirdi. Her çeteye, senin yerin falan yer,

⁹¹ Bertiz'in Hacıpli (Hacıyuplu) köyünden.

⁹² Karadağlı "Gavurdağlı Ökkeş", Sakarya Mahallesi'nden.

diye gönderdi. Cephe değiştirmem de emirle oldu. Bana, “*Sen falan yere gideceksin.*” denildi, ben de oraya gittim.

En çetin mücadele Çarşıbaşı’nda oldu. Biz, Mustafa Efendi Hanı’nın içinde dururken, Ürgüdücü (Üdüğücü) Hoca geldi, dedi ki:

“Arkadaşlar, biz bu gece, Kasap Çarşısı’nın içinde mevzilenen gâvuru basıp, bertaraf etmezsek, onlar bizi bir iki gün içinde basarlar.”

Aynı gece bize 35 çete daha katıldı. Mevcudumuz 50 kişi oldu. Gelen çeteler bize, birer tane bomba verdiler. Hepimizin yedi sekiz tane mavzer fişegi vardı. Biz, Kasap Çarşısı’na gideceğiz amma, karşı tekke tüm gâvurun elinde. Karşıdan, durmadan bizi gözetliyorlar. Karşıya görünmeden, Allah’a yalvararak, şahadet getirerek yola çıktık. Çarşıya yaklaşınca, gâvur bizi tekkeden gördü. Ateşe başladı amma, biz kendimizi, çarşının kapısına yakın bir eve attık. Evin duvarını deldik, kendimizi hanın kapısından içeri attık. Bedesten’de, kapıda çok kötü bir olayla karşılaştık.

Müslüman kadının birini çarmıha germişler, ellerini, ayaklarını çivilere tutturmuşlar, ayıp olmasın, her tarafına kazıklar çakmışlar. Çete bunu görünce, gözüne ölüm bile görünmez oldu. Biz, bombaları attık, gâvurun birazı Bedesten’den aşağı, birazı Bakırcılar Çarşısı’ndan aşağı, birazı da Kaz Damı’ndan aşağı kaçtı. Bir yandan kaçıyorlar, bir yandan da, “Dacikler, sizin için makine getirttik. Derinizi yüzecek, ona da saman basacak.” diye bağıyorlardı. Amma bizi de gördüler mi, kafalarını sokacak delik arıyorlardı. Bu arada kadının cenazesini kapıdan indirdiler, Fatmalıoğlu’nun evine kaldırdılar. Biz de orayı teslim aldık.

YALÇINKAYA Ökkeş⁹³

Bir gün Bakkal İsmail’in dükkânında oturup, birkaç arkadaşla birlikte o günün durumlarından bahsediyorduk. Kelbağ’ın (Kel Bey Ağa) Kahvesi’nin yanındaki kiliseden yedi sekiz Ermeni genci çıkıp geliyordu. Önümüzden ellerini kollarını sallayarak, bizlere gülerik Bahtiyar Kilisesi’ne gittiler. Amma bizim içimiz sızlıyordu bunların buralarda serbest merbest dolaşmalarına...

Biz, Ermeni gençlerin geri dönmelerini bekledik. Bunlar, kiliseden çıkıp bize doğru gelmeye başlayınca, yakaladık. Allah’a sığınıp vurmaya başladık. Niyetimiz iyi değildi. Ne yazık ki, mahallenin büyükleri istemedi. Biz de büyüklere itiraz edemedik, hepsini bıraktık.

⁹³ Fırıncı, Fevzipaşa Mahallesi’nden.

Bir gün yine Bahtiyar'ın dibindeki kahvede oturuyorduk, dışarıdan ateş ettiler. Lambalar söndü, “*Bomba atacaklar, yatın!*” diye bir ses duyduk, boylu boyunca yattık. Biz onlara, onlar bize derken, onlar kaçtılar.

Maraş bize mezar olmadıkça, düşmana gülzar olamaz.

Molla Duran Torunu

Bu memleket ikiye bölünmüş, bir taraf teslim olak, demiş; bir taraf da olmıyak, demiş. Arslan Bey tarafı, “*Düşmana gülzar olmadan, bilmem ne mezar olsun.*” demiş. Nihayet, efendime söyleyim, senin şey varıdı... Doktor Mustafa Efendi, Eczacı Lütfü'nün gardaşı. Onu gönderiyorlar. Generalin yanında o gonuşuyo. Geri gelirken, “*Teslim oldu.*” deyî, bizimkiler vuruyor onu... Alnının çatından.

Ondan sonra efendime söyleyim, bir bölük asger sabahınan, oradaki asgeri teslim alıp getirmeye gidiyor. Şerefhopur yolundan, Nevruz'un Gediği'nden, Ağsu (Aksu)'dan geçiyor. Orada dalyan varıdı, Kılılı'nın orda. Bir de Ağsu (Aksu)'nun kenarında, dalyanda davar yayıyorlar. Davar yayanların elbiseleri Türk elbisesi. İki tene de hoca içlerinde... Hakiki hoca. Hocanın biri Garagüccük (Karaküçük) Mustafa Efendi, Sarayaltı'ndan, biri de Çitlioğlu. Çitlioğlu, Türkoğlu'nun imamıymış. Neyse, efendime söyliyem, şimdi o dalyana bir posta gönderiyorlar. Orda Hayrullah Efendi varıdı. Hayrullah Efendi, öğretmenimiş. Pazarcıklydı o adam. Postacı adam, götürüp mektubu veriyor. Hayrullah Efendi, “*Lan Ökkeş, lan Ökkeş!*” deyî çağırıyor, O da, “*Ne diyon.*” diyor. “*Ulan, gatili brak, seniynen beni bekliolar. Ateşkese başvurmuşlar.*” diyor.

Bu sırada Maraş'ta harp çıkıyor. Dalyana habar geliyor, “Ağsu (Aksu) Köprüsü'nü bağlan (bağlayın)” diye. Bizimkiler, Ağsu (Aksu) Köprüsü'nü bağlıyorlar.

Horozoğlu varıdı. Horozoğlu da Çakallı'dan evliydi. Gılılı'dan Horozoğlu'nu aramaya çıkıyorlar. Bu sırada köyde üç gişiyi süngülemişler. Biri Mulla'nın oğlu, biri Kadir, birine de İliksiz derlerdi. Süngülenenler bunlar.

Maraş'da harp oluyordu, biz de Pampas'a geçdik. Kuyumcular köyü yakınında. Benim ablam, korkudan Pampas'da öldü. Ben hastayım, sığındığımız ev sahibi Aleviydi, gomadı beni eve. Üç gün azzık goynumda durdu, yiyemedim. Göynüm istemedi ki...

Goruzoğlu Muhiddin varıdı. Onun oğlu da Antep'te şehit oldu.

Muhacir İSMAİL⁹⁴

Sivas'ta on beş yaşındayken çok eziyet çektim. Köye jandarmalar geldi. Köyde on iki, on beş yaş arası ne kadar çocuk varsa, hepsini önlerine kattılar. Kadınlar da dahil, topladılar, Urus Cephesi'ne götürdüler.

Bizim grup otuz kırk çocuk, üç asker, birkaç kadından ibaretti. Vazifemiz buğday taşımaktı. Mevsim kış, kar yağıyor, askerler kürekle yol açıyorlardı. Yerde yarım metreden fazla kar vardı. Bir seferinde akşama doğru Genecük köyüne vardık. Köy bomboştı. Yalnız bir karakolda vazifeli iki tane asker vardı. Bizi bir ahıra doldurdular. Elbiselerimiz ıslaktı, hepimiz bitkindik, hepimiz titriyorduk. Kadınlardan biri bana:

“Koš, karakoldan ataş getir, hepimiz donacağız.” dedi. Karakoldan ateş istedim. Onbaşı bana, *“Oranın damı engin, yakarsanız, ben de seni yakarım.”* dedi.

Ateşi getirdim, kadınlar yaktılar. Biraz sonra dam tutuşmaz mı? (...) Karakoldan gelip söndürdüler. Ateş sönünce, yeniden üşümeye başladık. Kadın bize, *“Yatmayın, yatıp uyursanız, hepiniz donarsınız.”* dedi. Hepimizi kaldırdı. El ele tutuşmamızı söyledi. El ele tutuştuk, kadın, *“Hadi dönün!”* dedi. Sabaha kadar el ele dönüp durduk.

Sabahleyin yola koyulduk. Yolumuz üzerinde bir değirmene rasladık. Kadına, *“Bir kırat buğday çıkar da öğütelim.”* dedik. Kadın, askerlerden korktuğunu söyledi. Fakat çok ısrar edince, bir kırat buğdayı çıkardı, öğüttük. Kadın unu, askerler görmesin diye, eteğinin içinde yoğurdu. Bu anlattıklarım, Kızıldağ'ın oralarda oldu. Nihayet, Alakilis'e gidip buğdayı teslim ettik. Bu sırada askerin içinde yamımızdaki kadının kocası çıkmaz mı? Kadını görür görmez, *“Bizler, namusumuz için yaşıyoruz, doğuşuyoruz. Sen, bu kadar askerin içinde ne arıyorsun?”* deyip çekti tetiği, kadını iki göğsünün ortasından vurdu. Kadın öldü.

İşte, oralardan kaçtım Maraş'a geldim. Geldim ki Maraş'ı da düşman işgal etmiş. Onunla da savaştık. Sonunda kâfiri buralardan kovaladık.

Hicri 1318, Milâdî 1902 DOĞUMLULAR

DAMAR Mehmet⁹⁵

Sferberlikte Halep'teydik. Çok harp ettik. Bu harplerden bir şey kazanamadık.

İngiliz teyareleri bizi doğram doğram doğradılar. Bir sürü şehit ve yaralı verdik.

⁹⁴ Hüseyin oğlu, aslen Sivash olup, Ferhuş köyü'nde oturur.

⁹⁵ Tosun Koca, Köse Yusuf oğullarından Mehmet Ağaoğlu, Çağlayanerit Kasabası.

“Şerif’in oğlu” diye birini, Osmanlı Devleti astı. O zaman Araplar, bize yüz çevirdi. Bu defa düşman çoğaldı. Araplar, yollarda rastladıkları Türk askerlerinin her şeyini soyarlar, karınlarını yırtarak altın ararlardı. Bizim anamızı ağlatan Araplar oldu.

Sonra Mustafa Kemal Paşa ortaya çıktı. Ali İhsan Paşa vardı. İngilizlerin elinden kaçtı. İngiliz, Yunanlılara; “*Bir Osmanlı paşasını elimden kaçırdım, bir orduya bedel idi. Bir de elinde ordusu olursa, başa çıkmanın mümkünü yok.*” demiş.

Maraş Harbi’ne gelince, Komutanımız çeteleri komuta ederdi. Biz, köyden onun maiyetine gittik. Bizi, Eloğlu tarafına gönderdi. Adana’dan ve Antep’ten gelen gâvur kuvvetlerini yolda çevirirdik. Düşmanı Maraş’tan kovaladık.

Maraş, düşmana vurup kovunca, Antep de düşmanı kovmak için Atatürk’e danıştı. O da, “*Vurun düşmana!*” deyince, Antep’le beraber biz de vurduk. Ama Maraş, Atatürk’e danışmadan düşmana vurduğu için, ünvanını vermediler. Antep, Atatürk’e danışarak düşmana vurduğu için “Gazi” ünvanını aldı.

DOĞAN ŞİH Mehmet⁹⁶

Bir gün köyde otururken, “*İngilizler geldi.*” diye bir haber duyduk. Koşa koşa gittik ki, bizim tarlalarda atlarını yayıyorlar. İçlerinde Müslüman askerleri de vardı. Bizden pendir (peynir) dürümü isterlerdi. Onlara çok pendir dürümü verdik. Epeyi bizim oralarda kaldılar..

Derken “*Fransız gelici (gelecek).*” dediler. Fransız, zulmüyle beraber geldi. Etmediğini bırakmadı. Savaşa girdik. Maraş’ta savaş başlayınca, bizim köy, Orcan ve Pazarcık’ın adamları toplandık. Bunların içinde Mulla Ökkeş, Şih Ağa, Hacı dayım, Hasan dayım ile köy ağaları vardı. Kuvvetleri topladılar, Eloğlu’nun bari tarafında istihkâm tuttuk.

Bizim başımızda Orçanlı Ali vardı. Askerliğini yapmış, güngörmüş, geçirmiş biri idi. Bize istihkâm nasıl yapılır. O öğretti. Dal getirdik, toprak yığdık, istihkâm araziye uydurduk. Orçanlı Ali, “*Gâvur buraya gelip savaşına kadar kimse ateş etmesin. Benim silah sıkmanı bekleyin, o zaman ateş edersiniz.*” dedi.

Gâvur, Kılılı’nın beri yanından çıktı. Askerlerin önünde beş altı atlı vardı. Geri kalanı yaya idi. Yayalar da tahminen 150 kişi kadardı. Önümüzden geçtiler, Orçanlı Ali sıktı. Biz de атаş etmeye başladık. Onları dağıttık. Aksu Nehri’ne vurdular, gaçtular. Bir yaralı Arap askeri yakaladık. “*Ben Müslümanım.*” dedi, yaralarını

⁹⁶ Mehmetoğlu, Şerefioğlu köyünden.

sardık. Parah askermiş. Bir ay kadar baktık, sonra iyi oldu; cebine harçlığını koyduk. Arap bize, “Biz size ataş etmiyorduk. Hep havaya sıkıyorduk.” dedi.

Gâvurlar, sandığınan cephanelerini bizim köyün ordaki arkin bükleri arasına saklamışlar, onları bulduk. Hatta makinah tûfekleri bile bırakmışlardı. Komutan, haber alınca bizim köye geldi. Hepsini ona teslim ettik.

Şehir Harbi bittikten sonra bizi silah altına aldılar. 5. Kolordu, 1. Tabur, 2. Bölük’ten Mehmet oğlu Mehmet... Harbe devam...

DOKUMUŞ Ahmet⁹⁷

Millî Mücadele’nin başlamasıyla köyümüzde kurulan çete gurubu, Maraş’a ancak geceleri girebiliyordu. köyümüzden çeteye katılanlar şunlardı: Çete Reisi Durdu Çavuş, Mehmet, Mustafa, Mıstık, Mazman Ali, Ali Uzun, Hacı Mustafa, Hacı Ali Uzun, Dede Ahmet, Beces Mehmet, Şirin Ali, Şirin Mustafa, Dervişli Fakı Mustafa, Derviş Ahmet, Küp Mustafa, Gökoğlan Hasan, Mazman Mustafa, Köşger Muttalip.

Bu gruptan şehit düşenler: Mazman Mustafa, Gökoğlan Hasan ve Köşger Muttalip’tir.

Daha sonra Antep Harbi’ne ve Afyon Cephesi’ne de katılmışlardır. Abim Mazman Mehmet, Medine’deki savaşa da katılmıştır. Orada İngiliz’e esir düşmüş, esir değişiminde kurtulmuştur.

Maraş Harbi sırasında çetelerin erzaklarını Mazman Ahmet, Mehmet Ali ile birlikte ben taşırdım. Köyden erzakı alır, Tekke Mahallesi’ndeki Temir’in evine götürürdük.

EMİRMAHMUTOĞLU Sait⁹⁸

Ermeniler, öteden beri Türklerle beraber yaşamış Türk asıllı Hristiyanlardır. Bunlar Türkiye’de büyük bir huzur, refah ve saadet içinde yaşarken, Avrupa devletlerinin ve bilhassa Rusya ve Fransa’nın teşviki ile bir Ermeni hükûmeti kurmak

⁹⁷ Dereboğazi köyünden

⁹⁸ Dr. Sait EMİRMAHMUTOĞLU kimdir? 1319 (1902) yılında Maraş’ta doğdu. İlk tahsilini Hatuniye Camii’nde bulunan Gülşen-i Maarif İlkokulu’nda yaptı. İdadi’yi bitirdikten sonra Galatasaray Lisesi’ne girdi. İmtihan ile kazandığı İstanbul Haydarpaşa Tıp Fakültesi’ni bitirdi. Askerliğini Gülhane Askeri Hastanesi’nde teğmen olarak yaptıktan sonra, önce Adana’nın Bahçe ilçesine, daha sonra da Nizip’e hükümet tabibi olarak atandı, daha sonra Ankara Belediye Hekimliği, İstanbul Gurebâ Hastanesi’nde Cerrahi Asistanı, İstanbul Etfal Hastanesi’nde Çocuk Cerrahi Asistanlığı görevlerini yaptıktan sonra Maraş Devlet Hastanesi’ne tayin edildi. 1946–1948, 1963–1968, 1973–1977 dönemlerinde Kahramanmaraş Belediye Başkanlığı yaptı. Evli ve üç çocuk babasıdır. 15 Nisan 2001 tarihinde Hakk’ın rahmetine kavuştu.

hevesine kapıldılar. O zamana kadar, memleketin sahibi Türklerin bilmediği ve görmediği silah ve mühimmatı Ermenilerde gördük.

Saif Emirmahmutoglu

1896 yılında Zeytun'da (Zeytin, Süleymanlı) on beş bin kadar Ermeni yaşardı. Bunlar çetecilik yaparlar, Türk köylerine baskınlar düzenlerler, masum köylüleri öldürür, yaralar ve köyleri yakarlardı. Bunların başında Nazarit Çavuş ve ailesi gelirdi. Bunları tenkil için gönderilen üç tabur redif askerinden ellerine geçirdiklerinin burun ve kulaklarını keserek, ayakaltı derilerini yüzme suretiyle şehit ettiklerini, görenlerden çok dinledik. Bunların arkasında Fransa ve Rusya vardı. Zaman zaman başkaldıran bu Ermeniler, hükümeti rahatsız ederlerdi.

Yine bu arada, bir Ermeni isyanını bastırmak için gelen Jandarma Binbaşısı Süleyman Bey'i şehit ettiklerinden bu ilçenin adı "*Süleymanlı*" ya çevrildi.⁹⁹

⁹⁹ Bu isyanlarda her zaman olduğu gibi kiliseler önemli rol oynamakta ve Ermeni çetelerini kışkırtarak Türklerin üzerine salmaktadır. İsyancıların artık dayanılmaz bir noktaya gelmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu emri ile bölgeye Binbaşısı Süleyman Bey komutasında bir birlik gönderir. Zeytun'a intikal eden birlik başkaldıran Ermenilerin karargâhı olan "Tekke Kilisesi"ni kuşatır. Fakat Zeytun'un coğrafi yapısı Ermenilerin işini kolaylaştırdığından dolayı çatışmalar uzun sürer. Çatışmalar esnasında birçok Ermeni isyancı öldürülür, ama birlik komutanı Jandarma Binbaşısı Süleyman Bey ve emrindeki 25 asker, 15 Şubat 1915 günü şehit düşer. İşte bunun üzerine Osmanlı padişahı tarafından Süleyman Bey'in anısına gönderilen bir irade-i seniye (ferman) ile bu tarihe kadar Zeytun olan yerin ismi "*Süleymanlı*" olarak değiştirilir. Bugün Süleyman Bey, Süleymanlı köyü'nün kışla obasında bölgeye hâkim bir tepe üzerindeki şehitlikte arkadaşları ile koyun koyuna yatmaktadır. Ruhları şâd olsun.

Birinci Cihan Harbi başladığı zaman devletimiz, sekiz cephede harbederken bunlar, bilhassa şarkta, Rumlara yardımcı olarak ordumuzu arkadan vurdular. Bitlis'te, Erzincan'da, Maraş'ta, Urfa'da birçok adamlar yaraladılar, kaçırdılar, öldürdüler. Bu öldürmeler, hep işkence tarzında idi. Hükümet, bunların bu hâlini görünce, yerlerini değiştirmek mecburiyetinde kalmış ve başka vilayetlere nakletmiştir.

Şehit Jandarma Binbaşı Süleyman Bey'in Kabri

Osmanlı orduları harbi kaybedince Türkiye (Anadolu) yer yer işgal edilmiş ve Maraş'a da işgal kuvvetleri gelmiştir. Giden Ermeniler, işgal kuvvetleriyle beraber gelmişlerdir. Fransız ordusu Türklere saldırmaya başlayınca Maraş hadisesi patlak vermiş, sonra da Ermeniler, Fransız ordusu ile birlikte çekilip gitmişlerdir.

Ancak, yukarıda anlattıklarımız, Ermenilerin yaptıklarının binde birini bile teşkil etmez. Bugün memleketimizde kalan Ermeniler, huzur içinde yaşamaktalar. Buna rağmen, dış ülkelerde hariciye memurlarımıza zaman zaman saldırdıklarını görüyoruz.

Maraş'ta Ermeni eline geçen Türkler, normal ölmemiştir. Kısacası Ermeniler, iyilik bilmeyen nankör kişilerdir. *(Banttın alınmıştır.)*¹⁰⁰

¹⁰⁰ Rahmetli Doktor Said, Maraş Mebusu Hırlakyan Agop'un okuması, yazması olmadığını, imza atmaya bile bilmediğini, imza yerine Arap rakamlarıyla 2521 yazardı diye anlatır ve Said Bey el yazısıyla yazarak, "İşte böyle imza atardı" diyerek yukarıya koyduğumuz rakamları yazmıştır.

TARAKÇIOĞLU AHİ¹⁰¹

İngiliz askerleri ezan sesi duyar duymaz, koşar namazlarını kılarlardı.

Ermeniler, Fransızlar gelince, onların gelişlerinden cesaret alarak halt etmeye başladılar. Bir şarkı da söylerlerdi:

“Maraş’ın adı gül gülüstan. Yaşasın Ermenistan.”

Savaşta biz, çetelere kerpiç taşırdık. Bu kerpiçlerle çeteler, siper örerlerdi.

Bizim “Kıvrak” dediğimiz eşkıya, Antep’e yardım etti.

Birçok adamı vardı... (*Banttan alınmıştır.*)

Hicri 1319, Milâdi 1903 DOĞUMLULAR

BİLÂL Hacı Ahmet¹⁰²

Rahmetli babam hep söylerdi. “*Hırlak gâvuruna paşalığı Abdulhamit verdi. Hırlak’la beraber Kadir Paşa da ‘Paşa’ oldu.*”

Komutanlar az da olsa, köyden topladığı adamlarla şehre geldi. Yakaladığımız gâvurları bizim ahırda (...) Nacar Abbasoğlu İmam, Oduncu Kenan Yusuf (...)

Babam, emmim, halamın oğlu şehit düştü. Ben de sağ tarafımdan yaralandım. Babamın ölüsünü ve beni eve getirdiler, yatırdılar. Yatarken, geceleyin bir top güllesi de eve düştü. Allah’tan patlamadı, yere çakıldı kaldı.

Çok geçmeden iyi oldum. Bu sefer de Antep Cephesi’ne gittik. Oradan Adana Cephesi’ne vazifelendirdiler. Daha sonra Ankara’ya sevkettiler. Afyon Cephesi’nde Yunanlılarla döğüştük.

Ölüm döşeginde bile harbetmek, bizim için düğün bayram sayılır. Keşke o cephelerde kalaydım da şehitlik mertebesine varaydım.

ERTÖRER AHİ¹⁰³

Fransızlar Maraş’ı işgal ettikleri vakit, ben, sırmacı kalfası idim. Biz, dükkânda üç kişi çalışırdık. Usta, ben, bir de çırak vardı. İşgal sırasında bizim dükkâna iki Fransız geldi. Bunlardan birinin elinde bir it vardı. Dükkâna girdiler ve işlediğimiz sırmalara baktılar. Çok beğendikleri, hâllerinden belliydi. Fransız zabitanından biri; ay yıldızlı olanını eline aldı. Bunlardan bir tane de itine tasma olarak işlememizi istedi. Ustam “*La havle*” çekerken, ben dedim ki:

¹⁰¹ Gazipaşa Mahallesi’nden.

¹⁰² Hacı Mustafaoğlu, Şih Turan Mahallesi’nden.

¹⁰³ Karaoğlanoğlu lakabı ile tanınır, sırmacı, Ekmekçi Mahallesi’nden.

“*Senin itine ancak biz Haç işleriz.*”

Birbirine baktılar, hiçbir şey söylemeden gittiler.

KARAÖMEROĞLU Ökkeş¹⁰⁴

Osmanlı Hükûmeti terk-i silah edince, İngilizler, Maraş’a geldiler. Maraş’ta herhangi bir şey olmadı. Fakat üç İngiliz askeri Büğlek Mevkii’nde (şimdiki Dereli köyü yol ayırımı), Kürdoğlu Hüseyin’in nişanlısına tecavüz ederken Arapgirli İbrahim ile Kemiksiz Ökkeş, kızın feryadına geliyorlar. Aralarında dövüş başlıyor. Kemiksiz Ökkeş’i yaralayıp kaçıyorlar...

İngiliz gittikten sonra Fransız geldi. Bunlar, Karaküçük’ün zeytinliğinde Teze Kadir’i cıbadıp (soyup), ellerini kayış ile bağlayıp, kulaklarını ve boynunun sağ yanını kesiyorlar... Teze Kadir, Vasıbba Çiftliği’nden işten gelirken yakalanmış, adama öyle işkence yapmışlar ki, cesedi kapkara şalvar gibi tanınmaz bir durumdaydı...

KÖMEÇ ALİ¹⁰⁵

Harp sırasında 17 yaşındaydım. Görevim, Divanlı Mahallesi çetebaşılığı idi. Aynı zamanda Kuvayı Millîye azası idim. Sene 1920 Kanun-u Sâni (Ocak) çarşamba günü, etraftan silah sesleri geliyordu. İhtiyarları, kadın ve çocukları evlere soktuk. Düşman, İt Tepesi’ndeki kilisenin çan kulesinden mitralyözle Şekerdere ve etrafını ateşe tutuyordu. Halk, bu yaylım ateşinden kurtulmak için evlerine sığınyordu. Daha önce silahlanmış olan Türk halkı, sokaktan geçen Ermeni ve Fransız askeriyle savaşa tutuşuyordu. Düşmanın sayısı, Türklerden kat kat fazla idi. Buna mukabil Kahramanmaraş halkının üstün iman ve Türkçülüğü vardı. Günler hep böyle geçiyordu. Akşamları, nöbetle çocuk ve kadınları bekliyor, gündüzleri savaşıyorduk.

Ali Kömeç

¹⁰⁴ Horoz Ökkeş.

¹⁰⁵ Ali Çavuş.

Her gün bir olay duyuluyordu. Bir gün Millîş Nuri, Ermenilerin evlerini yakmış, ertesi gün Divanlı'dan Darendeli Göde Bekir, Ermeni evlerini basmış ve öldürmüştü. Yine aynı mahalleden Fındıkoğlu Ali Çavuş ve İbrahim'le birlikte Ermeni askerlerinin (...)

MAHÇİÇEK Ali

Teslim olan Ermenilere çok iyi muamele yapıyorduk. Hacı Mustafa, bu esirlerin rahat etmesi için elinden gelen her şeyi yapıyordu. “Ölmeyin, teslim olun.” diye herkese haber saldık. Yörük Selim ile Mağrahi Mahallesi ve civarındaki bütün Ermenileri teslim aldık. Teslim olanları Çilingir'in deresinde Cizvit Mektebi'ndeki Amerikalılara teslim ettik.

NAZLI Mehmet

Daha öncesinde Maraşımızda Ermeni gâvurları vardı. Onlarla münasebetlerimiz çok iyiydi. Bir de baktık ki, Fransız askerine güvenip, olmadık işler yapmaya başladılar. Sokaklarda; “*Dacikler*”¹⁰⁶ *sizi şöyle keseceğiz, böyle asacağız, karınızı alacağız, kazınızı (...) dileceğiz.*” diye tehditlere başladılar. Bu durum karşısında, biz de bir şeyler yapmak zorunda kaldık. Ben, emmimin elli maden liraya aldığı mavzeri istedim. Emmim silah kullanacak durumda olmadığı için, silahı bana verdi.

Fransız askerleri ve Ermeniler, zengin olan ve güzel karı kız bulunan evleri basarak, soygunlar yapıyorlardı. Biz de, onlara misilleme olsun diye, beş veya altımız bir araya gelerek, Ermeni evlerine baskınlar yapmaya başladık.

Bir gün yine bir eve girdik. İçerde gâvur maması et döğüyormüş. Bizi görünce, “*Amanın dacikler!*” diye bağırды. Evin damına dayalı ağaçtan sıyrıldı, aşağı indi, kaçtı. Oturduk, bir güzel çiğköfte yoğurduk, yedik.

Biz bu âlemdeyken, Şekerli Camisi'nden feryatlar, figanlar yükseldi. “Allah! Allah!” sesleri geliyordu. Acele ile camiye koştuk. Şiddetli bir mitralyöz ateşi ile karşılaştık. Kanlı bir çatışmadan sonra, gâvurlar kaçtı. Meğerse Fransız keferesi, bizim Müslümanlardan on beş kişiyi yakalamış, Şekerli Camisi'nin içine doldurmuş, kapısını kilitlemiş, etrafına gazyağı döküp ateşlemiş. Bizim duyduğumuz çığlıklar, işte buymuş.

Hacı emmim müsademede yaralanmıştı. Kurşun, karnını yırtmıştı. Dedem askerde görmüş, yağı tavada kaynattı, kaynar kaynar yaranın üstüne döktü ve sıkıca bağladı. İyi oldu Elhamdulillah.

¹⁰⁶ Ermeniler Müslümanlara “dacik” diye hitap ederler.

TATAR ALI¹⁰⁷

Tatar Ali

Fransızlar, şehri top ateşine tuttular. Böylece savaş başladı. Ben ve arkadaşlarımdan Koca Hüseyin, Kabiş Ali, Karayağzılı Veli, Arap Ahmet ve Bertizli Ökkeş ile beraber Mağaralı Mahallesi'ni korumaya çalışıyorduk. Ama elimizde silahımız bile yoktu. Köyden gelirken, kavi bir odundan sopa yaptydım. Epeyi gâvurun canını almaya yetti.

Savaşın ya dokuz, ya da onuncu günüydü. Yanıma iki arkadaşımı aldım, “Bir eve uğrayayım, bakalım ne yapıyorlar.” diye düşündüm. Giderken bir de baktık ki, Fransızlar iki Türk ihtiyarını yakalamışlar, alay ediyorlardı. Onların sarıklarını çekiştiriyorlar, kulaklarını elliyorlardı. Arkadaşım Ali, “Sen şu köşeden, ben şurdan şunları çevirelim.” dedi. Bunları çevirdik, kısıvrak yakaladık. Ancak bunları öldürmek

niyetinde değıldik. Ama sıçrayıp kaçmaya kalktılar. Gereğini yaptık.

Benim, en çok nefret ettiğim mezalimleri, ufacık kundak çocuklarını minarelerin şerefelerine asıp, üzerlerine gaz yağı döküp ateşledikten sonra; “Bakın bakın! Kandiller yandı!” demeleriydi.

YIRTICI Zekeriya

Ermeniler, İngilizlerin gitmesini, yerine Fransızların gelmesini istediler. Bunun üzerine İngiliz çekildi, Fransız geldi. Bu işe çok sevinen Ermeniler, bütün bekâre (bekâr) kızlarını teslim ettiler. Fransızlar sabaha kadar içer, Ermeni kızları ile eğlenirdi.

ZABİT Mustafa¹⁰⁸

Bir gün bizim köye 32 Fransız süvarisi geldi. Yanlarında bir Ermeni vardı. Ağaçpınarı'na karargâh kurdular. “Hasan” diye birini arıyorlardı. Hasan, bizim köylerde çerçilik yapan “Serup” adındaki bir Ermeni'yi kaçırıp, Yenyapan'la Eyüplü arasında öldürmüş. Söylendiğine göre bu Ermeni casusmuş. Onun için Fransızlar, casuslarını arıyorlarmış. Çok aradılar, köylüleri sıkıştırdılar ama Hasan'ı bulamadılar. Bundan sonra bizim köyden şehre giden kimi yakaladırlarsa, çok eziyet edip, Hasan'ı sorarlardı.

Bir gün, “Harp patlamış!” dediler. Eli silah tutanlar toplandık, büyüklerin yanına gittik. Hepimizi grup grup ayırdılar. Her grubun başına bir çete reisi tayin ettiler. Bu çete reisleri: Başdervişli'den Hacı Efendi, Camuslu köyünden Ökkeş Efendi ve Boyalı'dan Kôr Efendilerin Hallo idi. Bunların komutasında şehre indik. 10 Şubat'ta

¹⁰⁷ Filik Ali -Filâli-, Üngüt köyünden.

¹⁰⁸ Bertiz-Yenyapan köyü.

Elo lu tarafından bir teyyare geldi. Şehrin üzerinde döndü durdu. Sonra, Kışla'nın üstüne kâğıt attı, gitti. Aradan biraz zaman geçtikten sonra, Aksu Köprüsü'nden kalabalık bir ordunun geldiğini gördük. Bu gelenler, aşağıdan beri şehri top ateşine tuttular. Kışla'dan da top ateşi başladı. Şehir, cehennem gibi kaynıyordu. Her yer, cayır cayır yanıyordu. Yaz gelinceye kadar Ermeni ve Fransız keferesinin yediği haltları temizlemeye çalıştık. Yaz gelince, Eczacı Lütfü Efendi komutasında Osmaniye'ye kadar gittik. Kanlıgeçit diye bir yer var, düşman oraya mevzilenmiş. Orada şiddetli bir çarpışma yaptık. Düşman dayanamayıp, çok zayıt vererek geri çekildi. Osmaniye Cephesi'nden geldikten sonra, güze doğru Antep'e yardıma gittik. Antep'e giderken, çetebaşımız Kertmenli Kıvrak'tı. Antep'in ilerisinde Ekiz Kuyu denilen bir yer vardı, oraya vardık. Gâvur, bu yolu kullanarak, Antep'e yardım sevk edecekmiş. Burası, boğaz gibi bir yerdi.

Çete başlanmız, bizi uygun yerlere yerleştirdiler. İşaret vermeden ateş etmememizi tembih ettiler. Orada bir hafta bekledik. Sonunda düşman konvoyu gözüktü. Hiçbir şeyden şüphelenmeden geçmeye başladı. Sonra işaret silahı patladı. Biz de başladık ateş etmeye. Neye uğradıklarımı şaşırıldılar. Sonra toparlandılar, başladılar karşılık vermeye... İkindiye doğru, düşman mağlup oldu. Çarpışmalarda 500'e yakın şehidimiz vardı. Gördüğüm en kanlı çarpışma bu oldu zaten...

Hicri 1320 “Milâdî 1904” DOĞUMLULAR

BOZOK Osman

Kilisenin önünde Nazif emmiyi vurdular. Yerde boylu boyunca yatıyordu. Sürüne sürüne yanına vardık, çaputun içine koduk, zor şer geriye getirdik. Caminin avlusunda, Nazif emmiden kan boşandı. Bir kan boşandı ki, sorman. Caminin bahçesine defnettik.

Hicri 1321”Milâdî 1905 “DOĞUMLULAR

GARİP Ökkeş¹⁰⁹

Fransızlar Maraş'ı işgal etmeden önce, Ermenilerle çok iyi geçinirdik. Onlarla aramızda hiçbir husumetimiz yoktu. Fransızlar gelince şımarıldılar. Bize çok eziyet etmeye başladılar. Bizim ev, Duraklı Mahallesi'ndeydi. Sol taraftaki komşumuz, üç tane oğlu olan dul bir Ermeni avradı idi. Bu avradın yanına, çok gâvur askeri gelmeye başladı. Bu işten kuşkulandım. Ara duvardan bunları dinledim. Ermeni maması, güzel Türk avratlarının bulunduğu yerleri haber veriyor, Fransız askerleri de dikkatle dinliyorlardı.

¹⁰⁹ Köşger.

Gene bir gün askerler gelince, ben bunları keşiflemeye ve dinlemeye başladım. Gelenlerin ikisi asker biri çavuştu. Ermeni mamasının tarif ettiği bir güzel Müslüman kızına, Karamanlı Mahallesi'nde ne yaptıklarını anlatıyorlardı. Mama da "Oh oh!" diye sevinç hırıltıları çıkarıyordu. Bu konuşmayı daha fazla dinlemeye sabrım kâfi gelmedi. Çünkü damarlarımdaki kanım, iliğim kurudu. Hemen giderek çiftiyi aldım, duvarın büyük bir deliğinden namluyu uzattım, dördünün ortasına sıktım. Ortalığı bir duman bürüdü. Duman dağılınca, dördünün de yerde yattığını gördüm. Anamgili hemen başa kaçırdım, ben geri döndüm...

ILGIN Abdi¹¹⁰

Ilgin Abdi

Çoğu Hintli olan süvari birliğinin ayağındaki çizme, üstlerindeki hâki renk yün elbise ve başlarında beyaz takkelerin üstüne yine aynı kumaştan kıvrık şekilde sarılmış sarıklar vardı.

Ermeniler, işgalden sonra Maraş'a gelmiş, Türklere öç alma yollarını aramaya başlamışlardı. İşgal komutanlığına 49 imzalı bir dilekçe vererek, eski Maraş Mutasarrıfı İsmail Hakkı Bey'den davacı oldular. Tevkif edilen mutasarrıf, Maraş'a getirilerek mahkeme edildi.

KAMER Halil¹¹¹

Şehrin hâkim yerlerine yaptırdıkları muhkem evlerinden, görebildikleri her Müslümana ateş edip yaralayan Ermeniler, evlerini, işgal kuvvetlerinin emrine sundular, içindeki kadınları ve kızlarıyla birlikte (...)

KILIÇ SALLAYAN Mahmut¹¹²

Harp esnasında askerlik yaşında değildim amma, iş başa düşünce Maraş Mücadelesi'ne, peşinden Antep Harbi'ne katıldım. Bedesten Çarşısı'na geldik ki gâvur kaynıyor. Onların kalabalığını dağıttık. Bir iki el sıkınca, ortalıkta kimse kalmadı... Gayberli'deki Fransızların üstüne gönderildik. Orada Fransızlarla şiddetli bir mücadele yaptık. Birçok çete şehit düştü. Geri Nahrönü'ne geldik, biz, bizi yokladık, bizde bir şey yoktu. Fakat atlardan birinin kulağı kopmuştu.

Sonra Antep'e gittik. Karın üstünde, bir battaniye ile yattık... İkizkuyu'ya gönderdiler. Siperlere girdik, gece sabaha kadar Fransız teyyaresi üzerimizde dolanırdı. Savaş yaptığımızda, iki tarafın da zayıyatı çok olurdu. Bizden de onlardan da çakıl taşı gibi adam ölürdü...

¹¹⁰ Babası Mustafa Bey, Annesi Fatma Hanım..

¹¹¹ Hocazâde Mustafa Oğlu. Savaş esnasında kunduracı çırağı, Kurtuluş Mahallesi.

¹¹² Köylüoğlu, Bakkal, Tekke Mahallesi.

TECİRLİ Ökkeş¹¹³

Ökkeş Tecirli

Artık Fransız'a "Dur!" demenin zamanı gelmişti. Fakat bizi ürküten tek şey, cephane meselesiydi. Çünkü cephanemiz olmadığı gibi, gelme ihtimali de yoktu.

Bir gün mahallede oturuyorduk. Oturuyoduk, diyorum, çünkü mahallemizi terk edemiyorduk. Her an, bir saldırı korkusuyla bekliyorduk. Fransızı, Ermenisi her tarafta kol geziyordu. Devriye gezen dört Fransız, dört Türk devriyesi bize doğru geldiler. Yanımıza oturup sucuk, bastık yediler. Bizimle beraber oturan Alikoğlu, Fransızları alıp götürmelerini bizim jandarmalara işaret etti. Her an, bir hadise çıkabileceğini de söyledi. Bizim jandarmalarda bir kıpırtı görülmezince, Fransızlar çekilip gitmezlerse, vuracağını söyledi. Gene kıpırtı olmayınca, çekti silahımı, dördünü de vurdu...

Cancık'ta, Ermenilerin gittiği bağlar vardı. Bu bağlarda Çuhadar Ali, az Ermeni öldürmedi. Savaş sonunda, Ermenilerin (...) Bir kale gibi yığılmıştı. Bizimkiler, kaçanların peşlerini bırakmadılar. Daha sonra Antep'e gittiler. Orada da epeyi zayıyat verdirdiler.

VAROL Muharrem¹¹⁴

Ermeniler, her fırsatta bize sataşıyorlardı. Sahibi Ermeni olan fırından biri ekmeğe alırken, içerden biri, "Salladın sarğı." diğeri; "Gördüm mü o.ruğu?" derdi.

Bizim tarlanın yanından geçerken, bir mahallelimizi ellerinden, ayaklarından, duvara çivilemişlerdi. Oradan kaçarak eve geldim.

Hicri 1322 Milâdî 1906 DOĞUMLULAR

BÜYÜKÇAPAR Ali Mustafa¹¹⁵

Bu halk, Zeytin gavırından çok çekti. Zeytin gavırı çok kötüdür. Eline geçirdiği her Türk'ü, ihtiyaç, çol-çocuk demeden hemen öldürürdü. Suçatı'nın oradaki Kirazlı Dere'den geçerken, gölükçülerin mallarını alıp, adamları dağdan aşağı yuvarlarlardı.

¹¹³ Babası Haydar Bey, annesi Sultan Hanım. Mağaralı Mahallesi. Gazimiz kendisiyle yaptığımız söyleşiyi yukarıdaki şekilde mühürledi.

¹¹⁴ Hayrioğlu, Tabakhane işçisi, Ekmekçi Mahallesi'nden.

¹¹⁵ Emirler, Nalbant, Şehit Evliya Mahallesi (Acemli).

TÜRKÖRÖR Mehmet¹¹⁶

Maraş harbe girmeden evvel, İngiliz askeri gelerek, Pınarbaşı'ndaki bahçelere çadırlar kurdular, yerleştiler. Kısa bir süre sonra, bunlar memleketi terk ederken, bir İngiliz askeri, bakkal olan babama bir mavzer verdi.

“Bunu iyi sakla, yakında burada harp olacak.” dedi.

Daha sonra Fransız askerleri Maraş'a girdiler. Bütün mahallelerde olduğu gibi, bizim mahallede de büyükler toplanıp, teşkilat kurdular. Ben o zaman on dört yaşındaydım. Vazifem, mevzilenmiş olan çetelere yemek taşımaktı. Babam, bir akşam benimle çetelere haber gönderdi. Ben haberi götürürken, Pınarbaşı Camii'nde mevzilenen Duran Çavuş'un Ali'yi gördüm. Hemen eve döndüm, babama anlattım. Beni önce Çiçekli Mahallesi'ne, sonra, Divanlı Mahallesi'ndeki Kırmacı Hoca'ya gönderdiler...

Şiddetli bir çarpışma başladı. Bertiz çeteleri de geldi. Dayım beni, Dereli köyüne götürdü. Allah o günleri bir daha göstermesin. Gösterirse de bizi muvaffak etsin...

Hicri 1323, Milâdî 1907 DOĞUMLULAR

ÇAKMAK Ali (Köşker)¹¹⁷

1919'da Fransızlar Maraş'a geldiler. Maraş'ın yerli Ermenileri, Fransızları büyük bir coşku ile karşıladılar. Geldikleri gün Uzunluk Hamamı önünde, hamamdan çıkan bir kadına, dört Ermeni sarkıntılık yapıyorlar. Kadın, “Ümmet-i Muhammet yok mu?” diye bağıyor. Bunu duyan dört Müslüman, olaya derhal müdahale ediyorlar. Bunlar; Kahveci Kel Hacı, Şerbetçi Zekeriya, Sait Çakmak ve adını bilmiyorum, biz ona “Godal” derdik. O an, ellerinde ne varsa hücum ediyorlar. Emmim Sait Çakmak vuruluyor. Arkadaşlar, emmimi eve getirdiler. Emmimin tedavisi için Doktor Mustafa geldi. *“45 güne kadar iyileşirsin, ölücü yara almamışsın.”* dedi.

Bir buçuk ay sonra Ulu Cami'ye cuma namazına gittik. Ulu Cami'de imamlık yapan Hoca Hafız Efendi vardı. Hoca hutbeye çıktığında, Kale'de Fransız Bayrağı vardı. Bunu gören Hoca, cemaate dönerek: *“Ey ümmet-i Muhammed, cuma namazı bizden gitti. Bu saatten itibaren bize cuma namazı kılmak caiz değildir.”* dedi. Ben o zamanlar 15-16 yaşlarımda ya var, ya yoktum. Gençliğin verdiği coşkuyla, yedisinden yetmişine bütün cemaat *“Allah! Allah!”* sesleriyle Kale'ye hücum ettik. Şimdiki postanenin bulunduğu yerden Kale'ye tırmandık. Ben, Kale'nin tam kapısının ağzında düştüm. Arkadaşım, Uzunluk'ta Ali Esenoğlu Osman, Kale'deki Fransız bayrağını indirdi, yerine Türk bayrağını dikti. Herkes şaşkınlıktan, heyecandan havaya ateş etti. Biraz sonra tekrar toplanıp, Kale'den çıktık, Dükkânönü'nden geçtik, Hükûmete

¹¹⁶ Sütçü İmam'ın oğlu, Özel İdare'den emekli.

¹¹⁷ Ali Çakmaklı'nın şimdiki adresi: Huzur Evi, Kahramanmaraş.

vardık. Jandarma Kumandanı Mahmut Bey, bizi dışarıda karşıladı, içeri girmemize izin vermedi. Birkaç sakinleştirici laf söyledikten sonra, “*Herkes evine gitsin. Evinin kapısına birer matara deliği açsın ve evinde beklesin.*” dedi. Bizler evimize gittik. Ertesi gün, herkes tedbirini aldı. Bu suskunluk iki gün sürdü.

Şekerli Mahallesi, Bahtiyar Yokuşu’nun başındaki kilisenin yanındaki Türklerin kahvesine bomba atıldı. Bomba patlamadan önce, Çavuş Ali bombayı dışarı attı. Bundan bir hafta sonra Şaban Çavuş, aynı kiliseye bomba attı. Kiliseye bomba atıldığında, içinde kimse var mıydı, yok muydu bilmiyorum.

Bundan iki ay sonra, Haydarlı Camisi’nde su içerken Türk devriyesini vurdular. Aradan on bir gün geçtikten sonra Mağaralı Camisi önündeki sebze bahçesinde bizimkiler, onların bir devriyesini vurdu. İki gün sonra, bir bölük Fransız askeri geldi. Askerlerin gelmesiyle, büyük bir sessizlik oldu. Bu arada, Jandarma Kumandanı Mahmut Bey, Elbistan’dan bölük bölük silah temin etti. Kış başladı, 21 Ocak’ta savaşa başladık. 12 Şubat günü savaş bitti. Fransızların elinde yiyecek kalmayınca, Kışla’daki katırları yediler. Gidip gördüğümüzde, katırın sadece bir uyluğu kalmıştı. Giderken de kışlayı yakıp, mermi ve silahlarımızı da çalışmaz hâle getirdiler.

Savaştan bir yıl sonra barut deposunda barut yaparken, depo infilak etti, ellerim yandı. Bu günlerimize de şükür. Allah o günleri bir daha getirmesin.

VELİOĞLU

Harpde on üç yaşında vardık. İngiliz, heç ellikle¹¹⁸ (Halk tabiri ile Ermeni demektir) anlaşılamadı. Zaten İngiliz’in askerine “*Tomuslu*” derlerdi. Sabah, babamın dükkânına yemeği götürürken, Tomuslu süvarilere bakmayı severdim. Sarayaltı’ndan aşağı doğru giderlerdi, öğleye doğru geri çıkarlardı. Sarığın sünneti omuzlarına düşer idi. Hepsi mızraklıydı.

ZABUN Ahmet Halit¹¹⁹

Paşa, Pazarcık üzeri, yanında iki çavuş ve çeteleriyle beraber Maraş’a geldi. Ben Paşa’yı, Sarıkaya mevkiinde at üzerinde, şehri terk edenlere: “*Gitmeyin, şehri düşmana bırakmayalım, düşman sıkıştı!*” derken gördüm. Paşa, eli silah tutanları topladı, geri döndü.

Maraş kurtulduktan sonra, Antep harbe başladı. Maraş’tan çeteler kabile kabile Antep Cephesi’ne gittiler. Antep Cephesi’nde çok Maraşlı çete şehit oldu.

¹¹⁸ Yöremizde “Ermeniler” için kullanılır.

¹¹⁹ Zabunoğlu İsmail’in oğlu, Kuyucak Mahallesi’nden.

HATUNLAR

Hicri 1319 “Milâdî 1903” DOĞUMLULAR

KÜÇÜKÇAPAR Fatma

Evin önünde, Fransız kurşunuyla iki çocuk yaralandı. Akkütük İbrahim de Paşa Hamamı'nın yanında şehit oldu. Babam geldi, gâvur evlerini yakmak için gaz yağı aldı. Bizimle vedalaştı.

“Herkes vuruluyor, ölüyor.” dedi.

Kocam, Yağlıcaoğlu Mehmet'in şehit düştüğünü haber verdi. Sonra da babamın, gediğin başında vurulduğunu söylediler. Gittik baktık ki babam, başından vurulmuş, al kanlar içinde yatıyor.

Herkes canının derdine düşmüştü. Ekmek bulamaz olmuştuk.

Hicri 1320 “Milâdî 1904” DOĞUMLULAR

ARABACI Elif ¹

Maraş Harbi'nde üç aylık gelin idim. Kocamın evi Sokakbaşı'ndaydı. Kocam, okumuş adamdı. Askerde küçük zabıtmış. Trablusgarp'ta, daha bilmem nelerde savaşmış. Toplam 17 sene askerlik yapmış.

Babam, Maraş Harbi'nden üç ay önce gelmişti. Çanakkale Cephesi'nde yedi düvele karşı savaşmış, tam yedi buçuk sene askerlik yapmış. Maraş işgal olunca da çete yazıldı. Babama bir mavzer verdiler. Hatuniye Mahallesi'nde ellik gâvuruna karşı savaştı. Harbin yedinci günü, Sarayaltı'ndan Eloğlu'na giderken, Bulgurcu'nun Ermeni çeteleri babamı vurdular. Arkadaşı:

“Mahallenin bir Ali'si vardı, onu da vurdular. Komam intikamını!” deyip, silahını kaptıysa da onu da vurdular. İkisini de Fatmalıoğlu'nun çeteleri Çarşıbaşı Camisi'ne defnettiler. Daha sonra cenazeleri hükûmet tarafından alınarak, başka yere nakledildi. Çarşıbaşı Camisi'ne on beş yiğidin cenazesi defnedilmişti. Mezar açıldığında, bu yiğitlerden birer avuç kemik kalmıştı.

Ellik gâvuru, Tekke Kilisesi'ne mitralyözünü kurmuştu. Bir tane iki tane değil, yirmi otuzunu birden sıkardı mermiler, Allah etmesin, havada kuş gibi giderdi. Tekkeden sıkılan kurşunlar, ta bugünkü Kıbrıs Meydanı'na düşerdi. Gâvur, tütünün tüttüğü yere basıyordu kurşunu.

¹ Ali kızı. Bu hatıralarını anlatan kadıncağz hem ağlıyor hem babasını, kocasını hatırlıyor, “rahmetlikler” demeden isimlerini anmıyor ve ısrarla: “Sakin bir cevap vermesinler bana. Başım derde girmez, değil mi oğul?” diyordu.

Bizim ev, Müftü Ökkeş Kanadıkırıklar ile yan yana idi. Beş altı yaşlarında bir Ermeni kız çocuğu, müftünün evine gelerek:

“Babam Hannis’in yüzünü çizdiler, anamı boğazladılar, ben de kaçtım.” dedi. Ökkeş Efendi:

“Bu çocuğa dokunmayın...”

Kocam bir defa yaralandı. Ayağından yaralanmıştı. Harp bittikten sonra, dört yıl ağrısını çekti. Daha sonra Antep’te ayağını kestiler. Gâvur leşleri, kiliselerle beraber yandı. Üç sene, kokudan doğru dürüst yemek yiyemedik.

TÜMGAVUT Nevruz

On altı yaşında mektebi bitirdim. On yedi yaşında yeni gelin idim. Maraş’ta 1335 Rumi, bir gıyamet gopdu. İkindin vakti çarşamba günü fesat çıktı. Ben oya işliyordum, inne oyası işliyordum. Pat küt top sesleri gelince, oyaları, sehenin içine goyup galdırdım. Yüreemiz düştü. İngiliz, Fransız esgerleri üçer üçer geziydi. Silahlı, mavzer ellerinde. Gapıları kitledik, oturduk evde.

Hicri 1323 “Milâdî 1907” DOĞUMLULAR

GÜVENEN Seher ²

*Heyetimiz vardı girdi içeri,
Utanmaz Fransız, göndermez geri.
Silaha sarıldı İslam askeri,
Yardım eder Peygamberimiz gayri.*

*Sefil doktor yalanlara inandı,
Zalim Fransız’ın yanına vardı.
Ağ gövdesi kızıl kana boyandı,
Lokman Hekim duydu, hemen ağladı.*

Daha sonra Maraş’ı topa tuttular. Bunun üzerine evleri terk ettik, Suçatı’na³ doğru kaçmaya başladık. Bizi gören düşmanlar, kaçışan halkın üzerine top ateşi açtılar. O zaman çok zayıt verdik. Tanıdıkların hemen hepsi şehit oldu. Şiddetli bir kar fırtınası vardı.

Birkaç gün sonra, düşmanın kaçtığı haberi geldi, döndük Maraş’a...⁴

² Ahrazoğlu’nun kızı, Tefsirzade Ali Efendi’nin eşi.

³ Buradaki Suçatı, Göllü-Kerhan tarafındadır.

⁴ Seher Güvenen, annemin teyzesidir. Babasının adı Ethem’dir. Konuşma ve duyma engelli olanlara Maraş’ta ahraz dendiğinden, soyadı kanununda annemin dedesi Ahraz soyadını almıştır. Oradan hareketle çocuklarına Ahrazoğlu denilmektedir. Ethem Ahraz’ın “Uyuz Pınarı”nın arkasında çok büyük avlulu evi vardı.

Hicri 1327 “Milâdî 1911” DOĞUMLULAR

AKGÜN Emine ⁵

Millî Mücadele yıllarında dokuz yaşında olan Emine Teyze bize, hatırladığı günleri şöyle anlattı:

“Biz o zamanlar çocuktuk. Mahallemizde Ermeniler vardı. Harp çıkmadan, bizimle çok iyi geçinirlerdi. Hatta bir “Selvi Mama” diye Ermeni arvadı vardı, bize ev temizliğine gelirdi.

Dinî eğitim için okumaya giderdik. Bir gün hocamız bize “*Hemen evlere!*” diye gönderdi. Eve geldiğimde, niye geldiğimi sordular. Ben de, “*Hocamız gönderdi, harp çıkacakmış.*” dedim. O zamana kadar toplar patlamaya başladı. Fransızlar gelmiş. Sonra Ermeniler şırmarmaya başladılar. Bir gün Selvi Mama bize geldi, anam rahmetliknen “*Kım gazar guyuyu, o düşer gazdığı guyuya.*” diye alay etmeye başladı.

Harb şiddetlenince erkekler garar almış, kadınlarla çocukları, şehrin dışında emniyetli bir yere çıkaracaklarmış. Toplandık, bizim gideceğimiz yer Sarıçuhur köyü imiş. Yolları hep gâvurlar zapt etmiş, gidecek yer yok. Kale dibinden, ölüleri depeleye depeleye gittik. Fakat yol gapalı... Geri dönüp Mağaralı'nın oradan bizi götürdüler. Orda üç gün kaldık. Köye çeteler geldi, Türk bayrağını çekmişler, “*Gâvurlar gâçiy!*” dediler. Geri bizi şehre getirdiler. Maraş'ta ses seda yok. Ortada insan namına bir şey yok. Eve geldik ki ev, delik deşik. Bir top mermisi evin bir duvarından girip, bir duvarından çıkmış, gapılar delik deşik olmuş gurşunlardan. Gâvurlar kaçtıktan sonra, evlerine gezmeye gittik. Her gâvur evinde, derin derin guyular var. Bu guylara, Müslümanları diri diri atarlarmış. Oysa bizimkiler öyle mi edellermiş, babamın anlattığına göre, bıçak kemiğe oynamadıkça (dayanmadıkça) onlara bir şey etmezlermiş. Bir çocuğunu hükûmete teslim edellermiş.

Biz evlerimizin puharalarından (baca) duman çıkaramazdık. Gâvur, nerden duman çıksa, orayı hemen topa dutardı. Toplar gümbür gümbür Abarabaş'ında patlardı. Gulaklarımızı pamukunan tıhardık. Fransıza demişler ki, “Neye gaçdın

⁵ Millî Mücadele yıllarında Yörük Selim Mahallesi'nin eski hükûmet civarında oturan Emine Teyze, şu anda aynı mahallenin Kanuni Sokağı'nda oturmaktadır. Babası mahalle çetebaşlarından Haznedaroğlu Ali Efendi ve annesi Fatma Hanım'dır.

Maraş'dan?" Demiş ki: "*Yahu, önümden kaçana mı bahim, arhamdan çekene mi bahim? Hele bir de yeşil sarıklılar var ki, orda galacağımızı mı godu.*"⁶

Hicri 1328 "Milâdi 1912" DOĞUMLULAR

ERANTEPLİ Nevruz⁷

Maraş Harbi'nde yedi yaşındayım, bilemedim, sekiz yaşındaydım. Ortalık sallanıyor, insan ürküyor. Kâfirler yerden bitmiş gibi, Müslümana gelenler (Müslüman olanlar), geri kiliseye gitmeye başlıyor. Yanımızda da bir Ermeni garısı var, anamla ahbablar. Yani kendi de Müslüman gimî, bize imrenir. O dedi ki:

"Ortalık sallanıyor, toplantıda Muharrem Ağa görünmesin, yani bulunmasın."

"Ermeniler, bomba atacak." dedi. Biz de babamıza dedik.

"Aman, din yoluna çalışmasak ne işe yarar." dedi. O bitti, bir de dediler ki, "İngiliz geliyor!" O kadın dedi ki anneme: "*Şu gızı da eletin (gönderin), baksın.*"⁸

İngilizler, davulunan geliyomuş. Ermeniler, çipidikler çalıyolar. Bizim Müslümanlar da bir kesim, düvenin önünde dineliyorlar hüksüt hüksüt (sessiz sessiz). Biz biti (azıcık) zengin gibiydik. İngiliz dıhlıldı (girdi), dıhlıldı, dıhlıldı bitti. İngiliz ne gadar durdu, ne gadar durmadı bilmiyom. Bir de dediler ki, "İngiliz getti."

Arasının ne gadar olduğunu bilmiyom, bir de "*Fransız geliyo.*" dediler. Amma Ermeniler burdan bildiriormuş o tarafa ki, "*Bizi şöyle hapıslık ediyorlar, işkence çektiriyolar...*" diye. Hırlak, önde gelen Ermeniler, zenginlerin adlarını bildirmişler. Fransız girdi, biz de Allah, diyok. Allah'dan başka bir şeyimiz yok.

Sütçü İmam düveninde (dükkân) süt bişirirken bizim Müslümanlardan iki kadın bir çocuk hememden çıkıyormuş, Uzunoluk hememinden çihışın (çıkınca), Fransız esgeri, kadınların peçesini parçalıyo. Anca Sütçü İmam çihiyor (...) O gadarı hatırımda yoh. Vuruyor gâvurları... Alıyor kadınları. O çocuk da diyor ki "*Ablamızı niye elliyeceksiniz.*" Fransızın silahına sarılıyor.

"Bulgurcular" derik, şo bizim sol başımızda, Hırlak'ın bir eşi. Fransız gu-

⁶ Bu efsaneleri o dönemi anlatanların hepsi, bilhassa da bayanlar naklederdi. İsa Divanlı Camii'nin üst tarafından Turan İlkokulu'na doğru çıkan dik bir yol var. Oradan çıkarken 50 m solda bir evde ziyaret vardı. Şimdi var mı bilemiyorum. O evin sahipleri ziyarete gelenlere evi gezdirirlerdi. Bir gün yine ziyarete geliyorlar. Evin gelini: "Anam ne babası ne dedesi, usandık herif" demiş. O gece kelle çenesi ayırılır gibi çenesini ayırmışlar rüyasında. Kan ter içinde kalkmış. Kayınvalidesi öyle dersin gece senin yanına gelirler, demiş. Kadının kalp gözü açık olduğundan bazen görmüş. Ama genelde bayanlar arasında yayılması, Fransızların "Gündüz sizinle uğraşyoruz gece ise yeşil sarıklılar bizi rahat bırakmıyor." demeleri çok ilginç.

⁷ Muharrem kızı.

⁸ Gelen düşmanlara nümayişte bulunmak için seyirci toplama taktiği.

mandanları, büyük adamları oraya misafir varıyor. “*Vercine*” adlı bir gızı varmış Bulgurcu’nun. Bunu, Fransız gumandanı yekindiriyo (kaldırmak) ki, “*Gak, dans yapak.*” diyini. “*Hayı, dans yapmam, Türk’ün bayrağı galada dalga veriyo.*” diyor. “*Onu endirmezsen galkmam.*” diyo. Anca Fransız emir ediyor, gidiyorlar, Türk’ün bayrağını çekiyo, Fransız bayrağını dikiyo. Zabah, Ulu Cami’de de namaz gılacaklarmış. Namaz gılmıyo, galaya hücum ediyolar. Kâfirin bayrağını çekiyo, Müslümanın bayrağını geri dikiyo.

Ben silahları duyunca, bir garara anamın yanına yatıyom. Gorhuyom. Bilemiyom 18 gün, bilmiyom 22 gün bu harp oldu. Amma, Müslümanlar garar komuş, “*Irza, mala hücum etmeyerek, goru (doğru) gımlıdiyarak gurdaracakımız memleketi.*” demişler. Bütün Müslümanlar mahalle mahalle ad godu (parola). *İa ay, ya yıldız...* İşte bir ad godular. Müslümanlar oradan oraya geçmek için, aradan bir delik açdılar. Löbete bağladılar. Babam, dedem löbette. Üç sahat biri, üç sahat biri o delikte löbet dutuyolar. Kâfir gidiyosa mukaat (mukayyet) olun deye. Böyle böyle Müslümanlar (...) Şükür oradan guvvet geliyo.

Biz, gün gün diriliyok Allah’a şükür. Kâfir, Allah’ın hikmetiyle ürkmeğe başlıyo. Kâfir ürkmeğe başlayışın, gadınları Müslüman Mahallesi’ne goyuyorlar. Bu mahallede de (Divanlı) Ermeni çok idi.

Bizi tabii köye el etti erkeklerimiz. Biz köyde yatarken bir de duyduk ki, Fransız kaçık. Hey gurban olduğum Allah, Fransız kaçtı, Müslümanlar geri yerine geldi. Şehit olanlar oldu, olmayanlar, şükür Maraş’ı teslim aldı.

O vakit bir de Fransız esgerleri hayvanların ayaana battaniye kesmişler, sarışlar duymasınlar deydi. Yeşil sarıklılar, gurban olduklarını gözüküyormuş gözlerine. Mercimektepesi (Mercimektepe) dellerdi eveli, oradan kaçmışlar.

MERYEM Hatice⁹

Aslen Osmaniyeliyim. Maraş’a gelin olarak geldim.

Bir gün Divanlı hememine gittiydik. Bir ara dışarı çıkdım ki garılar, “*Harp çıkıdı!*” diye bağrışıyorlar. Hemen elbiselerimizi giydik, herkesin bir yakınları veya gocaları gelerek gadınları götürdüler. Benim de gocam geldi, beni aldı. Biz o zamanlar Gayabaşı’nda otururduk. Fakat bizim oralarda gâvur bulunduğundan, Divanlı’nın oralarda bir tanıdığın evine geldik. Bu evin ahırından öteki eve delik açmışlar.¹⁰ Delikten deliğe geçerek, Ahır Dağı’na kaçtık. Sonra bizi Peynirdere’ye götürdüler. Başımıza bir iki nöbetçi bıraktılar, erkeklerin gerisi şehre döndü.

⁹ Babası Halil Bey, Eşi Şerbetçi Mehmet.

¹⁰ Dışarı çıkamı vurdıklarından evlerin ahırlarından geçiş açmışlar. Bizim çocukluğumuzda bile vardı, bu geçişler.

Berber galdığımız garınlardan biri, kızını gaybetmiş, günlerce ağladı. Sonra haar geldi ki, gâvur kaçmış. Şehre döndük, döndük ki, şehir harap olmuş.¹¹

TEVELLÜTÜNÜ (DOĞUM TARİHİNİ) BİLEMEDİKLERİMİZ

ERTÜRK Dilber¹²

Bayrak işinin olduğu gün, ben un eliyordum. Elediğim un leğende kaldı. Gövşen Hoca'nın evine kaçtık. Hepimiz orada toplandık. Hoca'nın evini topa tuttular, top güllesi pencerenin demirine değince, tavana yapıştırdı.

Gece bir haber geldi “*Düşman hücumu çıktı.*” diye. Kaç kaç başladı. Kar yağıyordu. Ağaçların ardında birçok çocuk ölüleri vardı. Üç gün köyde kaldık. Sonra, “*Kâfir kaçtı!*” diye haber geldi.

Maraş'a geldik ki, evlerimiz yanmış, zahirelerimizi gâvurlar götürmüş, yataklarımızı yetimhaneye doldurmuşlar. Yatak sahipleri, kendi yataklarını aldılar.

O zamanlar şu türküyü çok duyardım:

*Evlîya'nın şehit olduğu zaman,
Melekler getirdi Tanrı'dan selam.
Minareden indi nur ile iman,
Bunu gördü, cömaatlar(cemaat) ağladı.*

GÖNEN Nigar¹³

Birinde top mermisi hanın üstüne düştü. Her taraf toz, duman oldu. Yukarıda bulunan sekiz asker paramparça olmuş, kolları, gövdeleri bir tarafa fırlamış. Ben bunları görünce dayanamadım, iki merkep bulup, şimdiki Şhreküstü'nden Başpınar'a gittik. Kocam vazifeli olduğundan geri döndü. Biz orada yalnız kaldık. Sonra kocam, bir ev bulup bizi tekrar Antep'e götürdü ve tayinini Elbistan'a istedi.

Antep Harbi, Maraş Harbi'nden fazla sürdü. Çünkü Antep'te, Fransızları tutan çoktu. Fransızlara casusluk yapan vardı. Etraftan yardım gelmeseydi, Antep kurtulamazdı. Amma Maraş, kendi kendini kurtardı.

¹¹ Söyleşi yaptığımız hatun da ağlıyor.

¹² Divanlı Mahallesi'nden.

¹³ Eşi Ali Gönen, Ev Kadını, Antep'li.

İSMİ BİLİNMEYEN HATUNLAR

Fındıcak Kilisesi Harabesi İsmi Söylemeyen Hatun¹⁴

Önce İngiliz gelik kadanalarla. Avrat, uşak kadanalara bakmıya getdik. Sonadan yaylaya getdiler, geri geldiler. Sonra İngiliz getdi. Fransız geldi. Ne bilim, bölüşmüşler. Fransız'a galmış bu Maraş. Fransız, kiminin duvağına saldırdı, kiminin gızına...

Çarşıda cuma günü, cuma namazı gılıyorlarmış. Benim babam da oradaymış. Bakmışlar ki gâvurun bayrağı galeyeye dikilik. “Efsal değil.” demiş hoca. “Bugün cuma namazı efsal değil, o atılacak!” demiş. “Atılacak!” deyince, galdırmış atmışlar Fransız'ın bayrağını.

Bu işden bir ay sonra Maraş'ta inil inil toplar atılmaya başladı. Fransız gayri eline geçeni gıyıyor. Bizimkiler de çete dizmeye başladılar. Benim babam da bir mavzar aldı. Maraş'ın kenarını bekliyorlar çıkarmayalım, köyleri almasınlar diye.

O dağlar, al garda, kar şorada... Bizim bir çuval ipimiz vardı, aldılar hepisini, kıl çorap dokuttulur bacaklarına. Ayak yalın, baş kabak... Heye yavrum... Derken Cenab-ı Allah yardım etti. *Yeşil sarıklılar dollaldı* (doldu) dediler.

Çakallı, Araplı köylüleri bu dağlara düştü. Sürüleri gâvura galmasın diye her gün boğazlıyorlar, ev ev dağıtıyorlar, “*Yeyin aman yeyin, gâvura galmasın.*” diyorlardı. Gâvur hemen önümüzde geldi gelecek, aha burda lan lan sığıyorlar.

¹⁴ Kılağlı köyü. “Gazi Hatun” isminin yazılmaması için hasseten rica etti. “Oğul, hükümetin zararı dohundur, biz zavallı insanlarık, etmeyin, eylemeyin.” dedi.

Allah'ın guvetiyle gece kaçmış gâvurlar. Aha şu garadaşın ardına enmişler gâvurlar. Ta İslâhiye'yi bulmuşlar.

Ha bak esgiden beri güzel çocukları, akıllı çocukları da toplar, gâvur içine götürürlerdi. Ermenilerle Fransızlar allı ballılardı. Fransızlar, Maraş'tan kaçınca Ermenilerin çoğu meydanda galdı. He ya, erkekleri kaçmış gece, mamalar galık Maraş'ta.

Gırdılar vallah...

Fransız gelmeden evvel Ermenilerle çok iyiydik. Yavrum, harpden evvel heç bir geçimsizliğimiz yokdu. He ya, Fransız'a güvenen Ermeniler b.. yediler. Fransız kaçınca meydanda galdılar. Dağlara kaçıklar. Keşifininkiler dağda bayırda ölükler.

Fındıcakinkiler bir mağaraya birikmişler. Sonra bizimkiler gezerken bakmışlar ki, dişlerinin izi var sakızlık ağaçlarında. Dinlemişler ki vıcır vıcır ediyor deliğin içi. Girmişler ki hepsi açlıktan soğuktan ölecek. Hepsini çıkarmışlar, boğazlarına süt ahıtmışlar. Müslümanlarda merhamet var ya, diriltmişler Ermenileri, teslim etmişler Maraş'a.

Ah, ne günlerdi o günler.. Halk çete oldu. Ham çarıkla, kıl çorapla karda, kar dizde, çok kar yağdı, çok perişanlık oldu yavrum. Allah o günü getirmesin, Türkiyemizi daban goymasın. Devletin kesesine, ömrüne Halil İbrahim bereketi versin. Burnunda çamur göstermesin. Daban altına düşürmesin Türkiyemizi. Benim namazda da alkışım bu. Biz çok gördük perişanlığı yavrum.

Abov, perişanlık hangisi ki yavrum! Deli misin ne? Maraş'tan kıran dıkılası gitti de, Maraş'tan bizimkiler bir acı duz gönderdiler acı duz, acı duz. Bütün millet acından ölüyorlardı. Maraş'a gidenler; üşnü un getirirler, üşnü unla ıccık bulambaç çalarlar. İcicik (azıcık) de pıt pıt bazlama ederler. Çok acından ölen oldu. Allah o günleri getirmesin yavrum. Âmin.

Garabit var idi. Garabit, Müslüman oluk göynüyen. Askere de alıklar Garabit'i çovuş yapıklar. Adına da Mustafa deyiklerdi. Amma Maraş Harbi'nden bir ay evvel "*Müslüman oldun.*" diye öldürdüler, cesedini derede buldular. Avradı ağladı, dört çocuknan ortada galdım diye. Avratcağız gündüz pamuk atardı, gece de çıkırık eğirirdi, çocuklarına bahardı.

Ah yavrum ah, çok işler oldu. Hangisi aklıma getireyim ki ben. Allah onları buralara getirmez inşallah bir daha... Maraş'ta bir ay ağzı ağzına harp oldu. Çıharamadılar bir ay gâvuru Maraş'tan. Eni sonu eyi kimseler görünmüş gözlerine, o zaman dayanamamış, kaçmış getmişler.

Maraş Harbi'ne benim gardaşım da gettiydi. Toplamışlar Ermenileri, dolurmuşlar Abarabaşı Kilisesi'ne, vurmuşlar ataşı. Kilise yanmaya başlayınca Müslümanın biri: *"Allah bizim de Allah'ımız, onların da Allah'ı. Avradınan çocuğu, kitabımızda öldürmek yok."* demiş, söndürmüşler ataşı.

Benim herif sert bir adamdı. Söverdi, *"Biz"* derdi, *"Ayak yalın, baş gabak, aç susuz Yemen'de, Medine'de öldük. Üç sene Haram-ı Şerif'te namaz gıldım."* derdi irahmat olasıca. *"Ondan sonra İngiliz aldı, aldı bizi, acımızdan teslim olduk."* derdi. İngiliz bizi vapura bindirdi, on iki gün götürdü bilmediğimiz bir yere. Gettik ki, dolu Müslüman vardı orda. Etrafımızı tel ile çevirikler. Telin ortasına minare yaptırdı, cami yaptırdı bize. Sopayla bize oruç tuttururlardı, namaz gıldırırlardı. *"Siz Muhammed'in ümmetisiniz, galhın."* derlerdi.

(...) Hırlak bu, aman yavrum Hırlak'ın kaç tene çiftliği vardı. Şorda vardı bir çiftliği, aha şurda vardı bir çiftliği, Pazarcık'ta vardı bir çiftliği... Hırlak gibi zengin var mıydı? Hırlak'tı dünyayı bulatan. Kendi şo kapiya sığmaz imiş. He ya, Gadioglu gendisinin kâtibiymiş. (...) Tapuları toplamış, çok adam öldürüldü.

Maraş Harbi'nden dört yıl evvel de Fındıcak Harbi oldu. Bizimkiler esker olmuş, ellik gâvuru toplanmış bir araya, Hınzibiye'nin gâvuru varıyor oraya, Keşifli'nin ki de varıyor oraya. Doluyorlar Fındıcak'a. Bağrıaçık'ı yaktılar, Dadağlı'yı yaktılar. O zamana gadar Urfa'ya haber gidiyor, Urfa'dan bir alay esger geliyor. Gelen dökülüyor acından. Orda karavana pişiriyorlar, orda dinlendiriyorlar asgerini. Ayakları kabarmış asgerlerinin. On günde Urfa'dan buraya gelmişler. Asger yazıya dökülüyor, karavanasını yiyorlar, yatıyorlar.

Şafağınan dağa yerleşiyorlar bir bölüğü oraya, bir bölüğü buraya. Fındıcak'ın etrafını sarıyorlar. Şafak atınca hücum borusu vuruluyor, hücum ediyor asger. Urmu dut doluymuş evlerinin önünde, dutların başındalarmış. Yazıdan varan bir bölük asgeri kırıyorlar. Kilisenin her yerini delikler, deliklerden ateş ediyorlar bizim asgere. Kiliseyi yakmak gerekiyor. Bu köyde Ahmet Ağa derlerdi bir kâye vardı, kâyeyi yüzbaşı çağırıyor, kiliseyi sen yakacaksın, diyor. Kâye, *"Ben yakamam emme, bir adam var, pek yürekli o yakar."* diyor. Bunun üzerine babam irahmatlıyı çağırıyorlar. Çavdarı sarmışlar, bir de kibrit vermişler. *"Çavdarı çalışıyorum,"*¹⁵ derdi irahmatlık. *"Çavdar yanıyor, tahtaya varmadan yanıp dökülüyor."* derdi. Gayri demiş ki; *"Bir pacavrayla uzunca bir değnek getirin."* Bir de asger varmış, adı Mevlüt'müş. Babama; *"Sen benim üstüme çık da yak."* demiş. *"Şu omuzlarına bastım, çıktım."* diyor, rahmetlik öyle şor verirdi, *"Bastım, çıktım."* diyor. Rahmetlik öyle şor verirdi ki, *"Yakdık. Kilisenin gapısı açdılar, boşandılar."* derdi.

¹⁵ Çavdarı çalışıyorum, çavdarı tutuşturuyorum, anlamında.

Gırıklar gırıklar da, “Allah! Allah!” diye bağırlar. “Teslimik!” diye bağırlar. Teslimik, diyince duruklar. Gene de yoldan, tam bir hafta gâvur çekildi, gittiler sürgüne. Bu işden üç sene sonra geri getirdi İngiliz. İngiliz getti, Fransız geldi.

Allah... Allah Türkiyemizi ayakaltına vermeye. İşte böyle yavrum, çok işler oldu. Maraş Harbi bitince, abov! Hiç kimse galmadı, çete oldular, hepsi çete. Hep mavzer verdiler. Eli silaha yatan getti. Antep’ten, Adana’dan düşman çihana gadar.

Türkiye’deki Amerikan Okullarında Eğitim Alan ve Bu Okulları Anlatan Hatunlar

Çağımızın felsefecisi Arnold Toynbee’nin “*Tarih Hakkında Bir Tetkik*” isimli eserinde “*Eflatun’un ideal cumhuriyetine, tabik sahasında en fazla yaklaşan devlet*” diye nitelendirdiği Osmanlı, Türk-Cihan hâkimiyet devletinin bu vasfını her fırsatta istismar eden Hıristiyan dünyası; önceleri gayrimüslim tebaamız üzerinde, sonra da asıl bünyemizde tahribat yapmayı prensip olarak kabul etmiştir.

Maraş’taki Amerikan Mektebi

Katolik Kilisesi, Hristiyanlığı, dünyanın her tarafına yayma politikasını önce kılıç ile denemiş ve yüzyıllarca süren “Haçlı Seferleri” bu politikanın ana unsuru olmuştur. Avrupalıların ırkî vahşetleri, Haçlı Seferleri ile İslam ülkelerinde kendini göstermiş ise de Müslüman-Türk’ün göğsüne çarparak per perişan, rezil rüsva geri çekilmiştir. Endülüs Emevilerini kılıçla ortadan kaldırdıklarımı sanan Hristiyan dünyası, Küçük Asya’da Malazgirt Meydan Muharebesi ile bütün Anadolu’yu kaybettiği gibi, İstanbul, Belgrat, Budin’i fetheden Müslüman-Türklerin Hazret-i Muhammed’in (*Esselâtü vesselâmü aleyke yâ resulullah*) buyurduğu; “*Yavşan otu biten yerlere kadar İslam’ı neşretmeleri*” yani Viyana kapılarına kadar dayanması, cihat mefhumumuzun Niş şehrinden Hollanda’ya, Otranto’dan İskoçya’ya kadar haraçgüzar yapması karşısında kılıç ile Hristiyanlık neşrinin imkânsızlığını anlamışlardır.

Hristiyanlığın neşrini sulh yoluyla, kültür kanalıyla, tatlılıkla yapılması lehine bir faaliyet başladı. Bu faaliyet Hristiyan misyonerliğinin menşei oldu.

Haçlı ordularının kuvvet kullanarak yapamadıklarını vaiz ve nasihatle, kitapla, risaleyle, okul ve hastane ile yapmak için silahsız bir misyoner ordusu Osmanlı Devleti'ne akın etti. Türk-Cihan hâkimiyeti devletinin en ücre köşelerine kadar saldıran İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan ve Alman misyonerlerinin safına 1820'li yıllardan itibaren Amerikan Board (Şirketi) Cemiyeti de dâhil oldu. 1829 yılında Amerikan heyetinin İkinci Mahmut'la yaptığı görüşmeler sonunda imzalanan ticaret anlaşmasına dayanarak Amerikan Board Cemiyeti faaliyete geçti. 1832 yılında Maraş, Ayıntap ve diğer birçok illerimizde okullar açtı.

1840 yılında Fransızlar, 1898 yılında Amerikalılar ve onları takiben Rus, İtalyan, İngiliz ve Avusturyalılar konsolosluklar açarak faaliyete geçtiler. Ülke-mizi *Garb*, *Şark* ve *Merkez* misyonu olmak üzere üçe ayırdılar, şehrimiz merkez misyonunun merkezi oldu.

Merkez misyonunun merkezi olan Maraş şehrinin stratejik bir yerinde inşa edilen binalardan konsoloshane, hastane, Ünas (Kız) Koleji, misyonerlerin oturmasına mahsus evler "*Teolacikol Semineri*", halkımızın değişiyiyle "*Cizvit Mektebi*" yani *Ulûm-u Dinîye* faaliyete geçti.

Bu binalardan yararlanan gayrimüslim devletler arasında hiçbir ayrılık yoktu. Menfaatleri cephelerde savaşmayı gerektirse bile kültür müesseselerinde misyonerlik faaliyetlerine devam ediyorlardı. Çünkü bu müesseselerin hareket noktası "Rumlara Rumların, Ermenilere Ermenilerin, Nesturilere Nesturilerin, Müslümanlara Müslümanların" İncil'i nakletmesiydi.

Bunun için her gün yeni bir isim altında fesat yuvaları açıldı. Eylül 1915'te James L. Burton ve babası tarafından Yakın Doğu Ferahlık Komitesi kuruldu. Bu komitenin bir şubesini de Maraş'a açtılar. Ve kendi ifadelerine göre; "Ermeni çocuklarına hastane ve okullar açıldı. Ermenilere lider yetiştirmek için zeki talebeler okula alındı."

Çeşidi belirsiz inançların açtıkları bu okullara yalnız gayrimüslim öğrenciler değil, Müslüman öğrenciler de alındılar. Bu mekteplerde okuyan öğrencilerden tespit edebildiğimiz ikisiyle röportaj yapma imkânı bulduk: Münire (Bayezit) Kazancı ve Naciye (Gökdemir) Tuncel.

Münire (BAYEZİT) KAZANCI¹⁶

Miss Gordin, Miss Hardi, Miss Prigli isimli öğretmenlerimiz vardı. Türklere karşı gayet güzel davranırlardı. Zaten ben çok okumadım. Çok küçük evlendim. Elimizde fırsat vardı amma biz okumayı sevmezdik. Zorla okuturlardı. Bu kolej çok muazzamdı. Onların Türklere yakınlıkları bambaşkaydı. Okulumuz paralıydı ama yatılı değildi. Öğretmenlerimiz hep yaşlı madamlardı. Evli değillerdi. Okullarda yatıp kalkarlardı. Türklere karşı çok iyi davranırlardı. Bizimle okuyan Ermeni kızları vardı. O zamanlar Ermeniler daha sürülmemişti. Okulun asıl sahibi Amerikalılardı. Zaten okulu da onlar yaptırdılar. İyi adamlardı. Temizdi onlar, her ailenin çocuğu gidemezdi oraya, keşke Türk okulları da öyle olsa.

Ben kolejde bir yıl okudum, çıktım. İngilizce dersleri verirlerdi. Yalnız, okulu sevmiyoruz ki öğrenelim. Sayıları ancak öğrenebildik. Okulun resmî günlerinde Türkleri ve Ermenileri davet ederlerdi. Türkleri davet ettikleri zaman çok hediye verirlerdi. Çaylar, pastalar; çok ikramlıydılar. Türklere kendilerini sevdirebilirlerdi. Okula hem sabah hem öğle giderdik, pazar günleri tatil olurdu. Tanıdıkları ailelerle (*her aile ile değil*) ata binip gezerlerdi.

Okul iki bölümdü. O bina çok güzeldi. Vali konağının önündeki bina hastane idi. Ora da Amerikalılarındı. Kulağımız ağrırsa oraya giderdik. Şimdi yıktılar.

Öğretmenler, öğrencileri çok severler, daima iyilik yapmak isterlerdi. Yalnız öğrencileri değil, Türklerin hepsini severlerdi. Amerikalılar Kurtuluş Savaşı'ndan sonra gittiler. Buna Türkler çok üzüldüler. Çok iyiydiler, çünkü onlar hiç kötülük yapmadılar ki. Okul her zaman tertemiz ve güzeldi. Bir de anaokulu vardı. Oraya hep zengin Türk ve Ermeni ailelerinin çocukları gelirdi. Okul paralıydı. Okul yalnız Türklere paralıydı. Ermenilere paralı değildi. Çocukları fevkalade yetiştirirlerdi. Tertemiz formaları vardı. Anaokulunun formaları kırmızı, bizim kolejliler (Ermeni ve Türklerinki) siyahtı. Dersleri İngilizce okuturlardı. Türkçeyi pek az verirlerdi. Gerçi Türkçe dersler vardı ama çok değildi. İlkokuldan sonra alırlardı zaten, orta birin derslerini verirlerdi. O zamanlar Türk okullarında ecnebice olmadığı hâlde kolejde İngilizce ders verirlerdi. Türk hocalarla beraber on iki tane filan vardı. Sonra genç hoca yoktu, hepsi yaşlı madamlardı. Elli kadar belki daha fazla Ermeni öğrenci vardı. Anaokulunda Türk öğrenci sayısı çoktu. Bizim kolejde yirmi kadar falan Türk öğrenci vardı. Okula herkes çocuğunu gönderemezdi. Belirli aileler gönderirdi. Türk öğrencilerden hiçbirinin ismini hatırlamıyorum. Zaten ben küçüktüm. Bir yıl okula gittim. Okumayı sevmediğimden okuyamadım. Evlendim.

¹⁶ Baba Adı, Yaver Bayezit; Anne Adı, Nazmiye; Doğum Yeri, Bahçe. (Osmaniye)

Naciye (GÖKDEMİR) TUNCEL¹⁷

Öğretmenlerimizden Misis Gold, Misis Reydır, Misis Layn, Fevziye Hamım (Türkçe Hocası), ismini hatırlayabildiklerim bunlar. Okula bir yıl devam ettim. Çok istediğim hâlde babam okula göndermedi. Ecnebi üvey annem vardı. O okula da beni zaten üvey annem göndermişti.

Hocalar çok zekâlı, hatır gönül bilirlerdi. Okul iki bölümdü, aradan geçilirdi. Birinci kısım okuldu. Aradan geçince kendileri otururlardı. İmtihanı büyük salonda yaparlardı. Bize çok gelir giderlerdi. Annemi çok severlerdi. Annem gâvur kıızıydı. Amerika'daki kardeşinden haber gelince babamı bırakıp gitti. Misafire çok ikram ederlerdi. Çok akıllıydılar, çok hanımefendiydiler. Dört hocamız vardı, gayet dikkat ederlerdi, derslere gider gelir bakarlardı. Ben okulu bıraktıca ne kadar gelip yalvardılar babama. Babam “Yok.” dedi. Babam sebep oldu, yoksa canım çok istedi. Analığımın “*Naciye’yi İngilizce hocası yapalım.*” diye yaptığı ısrarlar bir netice vermedi.

Okulun büyük merdivenin dibinde zakkum çiçeği vardı. Zehirli derlerdi kimse elleyemezdi. Herkes zakkum çiçeğine bakmaya giderdi. Oradan Maraş'ın evlerine yayıldı. Hocalarımız mektebin içinde otururlardı. Okulun en üst katında dünyada görülmemiş eğlence araçları, resimler vardı. Bir şey oldu mu bize orayı gösterirlerdi. Üst kattaki salonda kendi aralarında eğlenirlerdi.

Çocuklara hep, “Aman dikkatli gelin gidin. Altı yedi kişi el ele tutuşun öyle gidin.” derlerdi. Öğrencileri hiç yalnız yollamazlardı, çok zaman Mister Reydir beni kendi getirirdi. Türkleri çok severlerdi. Okulun bahçesi önce enginli üceli idi. Gezer dolaşırdık, dış kapının yanında kapıcının evi vardı. Kapıcı Türk'tü.

Bizim bayramlarımıza katılmazlardı, yalnız çok sevdikleri Müslümanları ziyarete gelirlerdi.

İSMET ÖZDEMİR¹⁸

1972 yılında Kahramanmaraş Ticaret Lisesi'nin yapımında müteahhitlik eden üç Mardinli ve bir bekçi (ahraz) bulunuyordu.¹⁹ Müteahhitler okul inşaatına başlayabilmek için okul projesinin yerinde bulunan eski tarihlere ait olan üç katlı bir evi yıkmak zorundaydılar.

Ev taş duvarla örülmüş üzeri çatılı idi. Birinci kat bodrum kat idi, burada oturulmuyordu. İkinci kat tüm olarak bir salondtu, bu salon devrin eğlence mer-

¹⁷ Baba Adı: Ökkeş Gökdemir. Anne Adı: Hayriye. Doğum Yeri: Maraş. Adres: Fevzi Paşa Mahallesi Akdağ Sokak No. 23.

¹⁸ Kahramanmaraş Ticaret Lisesi'nde görevli.

¹⁹ Şu andaki mevcut binanın yapımı kastedilmekte.

kezi idi. Eğlence salonunun en önemli özelliği seyircilerin oturduğu yerin eğlence kısmından bir metre yükseklikte oluşu idi. Buralar tahtadan yapılmıştı. Üçüncü kat ise ev idi. İkinci katta bir balkon ve üçüncü kata çıkan bir ağaç merdiveni vardı. Evin ön giriş cephesinde kapının biraz üzerine düşen oyma olarak işlenmiş bir taş tabela vardı. Taş tabelanın üzerinde rakamla (1914) yazılmıştı.

Bu tarihi evin sökülmesine başlandığında, evin güneyine düşen duvarın temel taşları arasında bulunan oyma bir taşın içerisinde inşaat bekçisi tarafından bir litrelik bir şişe bulundu. Şişenin içerisinde mumla sarılmış bir bez parçası bulunmaktaydı. Bu bezin içerisinde bir kâğıt parçası çıktı. Kâğıdın üst köşesinde elle çizilmiş bir İngiliz bayan öğretmenin resmi, bir öğrencisi tarafından çizilmiş ve resmin alt kısmında da öğretmenin el yazısıyla yazılmış metinleri bulunuyordu.

Resimdeki bayanın saçları omuzuna düşmüş ve ince çenesiyle mükemmel bir resim idi. Bu şişeyi inşaat bekçisinden alarak okul müdürü Ahmet Ersen'e götürdüm. Okul müdürü İngilizce öğretmenlerini çağırarak yazıları okumalarını istedi. Fakat öğretmenler bu İngilizce yazılmış kâğıdı çözemediler.

SÜBYANLAR

Hicri 1327 “Milâdî 1911” DOĞUMLULAR

KULOTU Mustafa²⁰

Mustafa Kulotu

Emmimgilin komşusu olan Ermeniler, emmimin gızı sohaktan geçerken başına totan yayıyla iğne sıkmışlar. Emmimin avradı, kızının boynundaki saplı iğneyi görünce, et keseri elinde, dışarı fırladı. “Yüz Ermeni bana yetmez.” diye bağıra bağıra gâvur komşusu Bolatoğlu’nun kapısını et keseriyle kırarken: “Biz Maraşlıyız, Fransızdan, Ermeniden korkmayız.” diye bağırıyordu.

Harp esnasında biz mektebe giderdik. Okulumuz şimdiki Kayabaşı Camii idi. Vakkas Ali Efendi hocamızdı, hem de komşumuzdu. Ortalık bozuluşun Ermeniler Türklere saldırdılar. Biz mektepteydik. Hükümetten emir gelmiş, “Durmayın, çocukları dağıtın.” demişler. Bizim evimiz de Bayazıtlı Mahallesi’nde idi. Ali Efendi elimden tutarak beni koşturdu. Ben, Ali Efendi kadar koşamıyordum. “Mustafa koş, Mustafa koş!” diye beni sürüy sürüy eve getirdi. Beni sürüdükçe benim hoşuma gidiyor, gülüyordum. Beni getirdi, anama teslim etti. Ondan sonra her yerden bir tüfek sıhılıyordu. Maraş’ta herkez büyük küçük demeden, avratlar bile, anam bile keserin sapına çapıt bağlayıp: “Ölürsek şehit olak, kalırsak gazi olak.” diye sokağa fırladı.

Senem Ayşe adında bir avrat vardı. Senem Ayşe, damdaki oluktan akan kocasının ganini görünce, ölüyü önüne siper aldı, kaç tane Fransız öldürdü. Evimizin arhası mezarlıktı. Mezarlığa bir çetenin ölüsünü getirdiler. Çete, çok kahraman biriymiş, adı da Kara Süleyman’mış. Kara Süleyman sadece kulağının arkasına yedi tane taramalynan kurşun yemiş. Fırıncı İmam’ın avradı, çocuğu gucağında taşımaktan dermansız düşük. Çocuğu garın içine atuk. Çocuk ağladıkça, yedi defa geri dönmüş gelmiş, yanındaki gadının (kadının) golunu (kolunu) top alınca çocuğu garın içine biraharak kaçmış, gelmiş.

Gâvurlar 22 gün deyişin (deyince) dayanamadı. Bir de soğuk karlı bir havaydı. Gâvurların gözüne yeşil sarıklı insanlar gözükmüş. Bu gördükleri, yeşil sarıklılara gâvur, gürşununu sıhmış sıhmış boşuna harcemiş.

Harbin işi, yazmakla tükenecek gibi değil...

²⁰ Karafahılardan.

Hicri 1328 “Milâdî 1912” DOĞUMLULAR

GENÇ Hasan (Güççük)²¹

Babam rahmetli anlatırdı; Ali Haydar Paşa babamı çağırıyor:

“Çavuş, şu lüküs yanan yeri görüyor mu? Oraya git, Nazarit Çavuş’u al getir.” diyor.

Babam rahmetli diyor ki:

“Oraya vardım ki, akşamdan sonra köpekleri bırakmışlar, lüküs yanıyor, odada mumun şavkı gâvura, gâvurun şavkı mamaya düşüyo. Neyse, beni içeri aldılar. Nazarit Paşa’ya Ali Haydar Bey’in dediğini dedim. Nazarit: ‘*Hele zabah olsun da, gederik.*’ dedi.”

Zabah oldu, çorbayı içtik. Uşağına, “*Atı getir*” dedi. Ata bindi, ben de önüne düşdüm. Geldik, Ali Haydar Paşa’nın yanına.

Ali Haydar Paşa, “*Ilıca yazısında Müslüman soyan kimse, teslim et.*” dedi. Nazarit Çavuş, “*Babayiğit adam, verir mi?*” dedi. Ali Haydar Paşa, “*Bunu alıp vurucu ise verirler tabi.*” dedi. Neyse aldık adamı.

Ali Haydar Paşa’nın çoluğ çocuğu Maraş’ta otururdu. Ben ördek, kırık ne vurursam evlerine götürürdüm. Beni daha Zeytin’e (Ilıca’ya) salmadılar, derdi.

Sonra Maraş Harbi başladı. Düşman, Mercimektepesi’ndeydi. Bizim evlere yağmur gimi gürşun yağardı. Bir gün o gürşunlardan biri babamın göğsüne değdi, vade yetmemiş.

Anam gopdu dışarı çıktı, “Bak herif, şehri gâvur aldı mı nottu (*ne yaptı*)? Buradaki çeteler hep kaçık (*kaçmış*).” dedi.

Cenab-ı Allah yeşil sarıklıyı gönderdi. Mezarlık var ya, şimdi mektep yapmışlar. İşte oraya Zeytin gâvuru dört defa baskına gelmiş. Gelmişkine asger silah çatmış, damladak oynuyo, geri kaçıp getmiş. Bunlara Cenâb-ı Allah öyle göstermiş. Orda, Akıllı Hoca²² varmış. Yatsın namazını gılıp eve giderken ohur, üfürür, gözlerine öyle gösterirmiş.

²¹ Banttan alınmıştır (Yalçın Özalp). Genç soyadı bugün Dumlupınar Mahallesi’nde meskündür.

²² Bu; Akıllı Hoca, Akıllı Mulla (Molla) Ağabeyoğlu sülalesi için denir. Dedemin emmisi Akıllı Molla Ahmet Efendi Hoca’ydı. Dedemin babasına Akıllı Molla Yusuf Efendi Hoca, dedeme ise Akıllı Molla Mehmet Emin Efendi Hoca (Duran Hoca) derlerdi. Bugün bile mahallenin yaşlıları bize Hocaoğlu diye hitap ederler. Akıllı Molla Yusuf Ağabeyoğlu 1851-1917 yılları arasında yaşamış, mezarı da Dumlupınar İlkokulu üstündeki parkın batı tarafında idi. Anlatılanlara göre her mahallede bir mezarlık varmış. Bunların çoğu çocukluğumuzda da vardı. Dumlupınar İlkokulu’na 1968’den sonra ilave bina yapılmıştı. O zaman yapılan hafriyatta bir sürü kemik, kafatası çıkmıştı. Asri Mezarlık yapıldıktan sonra mahalle mezarlıklarının çoğu devlet dairesi oldu.

Mercimekdepe'deki çeteler de, El(...)anlılar da E(...)tan'a gadar kaçmışlar. El(...)lılar kaçınca Mercimekdepe düştü.

Evimizi gendi elimizle yakdık. Anamın dayısı Hasan Efendigil'e gettik. Alef Mustafa gâvurun gorhusundan (korkusundan) kaçdı. Malatya'ya getti, dediler. Avradı mavradı, çoru çocuğu galdı meydanda, dediler. Anca bakdık ki millet gün gün daşını (taşınıyor), kimi şü yana, kimi bu yana, herkes daşınıy, hepsi gidiy, kimse galmadı, biz galdık. Ne gadar galabalık varısa getdi. Biz de galkdık oradan Çomuklu'ya vardık, o gece yattık. Sabah galkdım, Maraş'ın yolunu dutdum. Anamlar "Getme." deyi çağırıldılar, ben diğnemedim, geldim Maraş'a... Gâvurlar kaçmış. Ama yatacak ev yok, yeyecek aş yok, akşam oluyor, nerde yatıcım? Evi yakdık zaten. Fransızlar, "Bunlar, gendi evlerini gendileri yakıyo, bunlardan hayır çıkmaz, kaçacak." demişler.

Mahalleyi gezdim kimse yok. Bir guytu buldum, girdim, yattım. Zabah oldu galkdım. Garnım aç, Amerikan Goleji'nin zahapları (sahipleri) fakir olanlara bahım yapardı. Oraya getdim, kimse yok. Bizim evimiz, Şazi Bey Camii'nin yanındaki ikinci evdi. Orda bir makineli yüzbaşısı varıdı, "Hamdi Bey" mi ne derlerdi, emmim de onun maiyetindeydi.

O p..t (...)p'liler kaçıp Maraş'a geldiler, 150–200 hane (...)p'li geldi. Başlarında, meşhur hocaları "Kâtip Baba" diye biri varıdı.

Hırlak ilen Gadioğlu gapışmış, Maraş'ın gıralı sensin, benim, deye.

Harpden sonra Yahudiler getmedi, çoğu galdı. "Nesim" vardı. Nesim, "Oğlan getdi, avrad getdi, gelin getdi, kız getdi. Ben burada doğdum, burada büyüdüüm, burada ölüürüm." derdi. Haa, Zaim'de burda galdı.

Zariye adlı gâvur avradı, gözeldi... O da getmedi. O anlatırdı:

"Aha şu hawluya masara gazanı gurdular, içine zeytinyağı doldurdular, gaynatdılar. Dutdukları Müslümanı ayağından bağlar, aha şu ağaca çekerlerdi. Gaynayan gazana sallarlar, usul usul zeytinyağa batırırlardı. Feryat ederek, çığlıklar atarak ölürdü."

Tunus asgeri çoğudu. İçlerinde kilisenin önünde nöbet bekleyen asgerler. Bana şeker verirlerdi. Cuma namazına da gelirlerdi. Paltonun altından silah da getirirlermiş.

Kamil ALPEREN²³

Babam, harpten altı ay kadar önce vefat etmiş. Maraş Harbi'nde ben küçüktüm. Aklim kıt sıt yetiyor. Amcam, evde kötürüm yatardı. İtamhane'den gelen bazı kişiler amcamı ziyaret eder, benim başımı okşarlardı.

²³ Fırıncı Kâmil, Divanlı Mahallesi'nden.

İtamhane ile bizim evin arası açtı ve bizim evden itamhane görünürdü. Savaş başladığında itamhaneden bizim eve sık sık silah sıkmaya başladılar. Atılan kurşunlar, evin oda kapısını delik teşik etti. Şimdi o kapıyı değiştirdik.

Bir de kaç kaç hatırıma geliyor. Anam beni sırtına bağladı, dağlara doğru kaçırdı.

AFŞİN

Hicri 1311 “Milâdi 1895” DOĞUMLULAR

KARAKUŞ Mehmet²⁴

Seferberlik ilan oldu, bizi topladılar. Şam’da 5. Ordu’ya gönderdiler. Komutanımız Fahri Paşa idi. Bize, Medine’yi savunma vazifesi verildi. O yıllarda Araplar, hacca giden Müslümanları yağmalayıp, paralarını ve yiyeceklerini alıyorlardı. Biz, bulunduğumuz bölgelerde İngilizleri hiç görmedik. Araplarla savaştık. Bizim iaşelerimiz, önce Şam’dan verilmekte idi. Sonunda kesildi. Aç ve çok zor durumda kaldık. Sonunda açlık yüzünden Araplara teslim olduk. Araplar, bize çok kötü muamele yaptılar. Üstümüzde bir köynek bıraktılar. Geri kalan her şeyimizi soydular. İçecek su bile bulamadık. Aradan birkaç ay geçince, İngilizlere teslim ettiler. İngilizler bizi Mısır’a götürdüler. Mısır’da büyük bir tel örgünün içinde, sanırım 15 bin kadar esir vardı. Bu esir kampı, Arapların kontrolünde olmadığından çok çok iyi idi. İngilizler önce temizlik yaptırıldı. Az da olsa yiyecek verdiler. Allah, Arap’ın eline kimseyi düşürmesin, İngilizlere iman versin.

Bir gün akşamüzeri idi. Kamptakilerden bazılarının isimlerini yazmaya başladılar. Benim de ismimi yazdılar. İsmi yazılan üç dört yüz kişi ile birlikte trene bindirdiler, Şam’a getirip serbest bıraktılar. Uzun ve yaya bir yolculuktan sonra memlekete geldim.

Memlekete geldim amma, bu sefer de Kurtuluş Savaşı başlamıştı. Bizi tekrar silah başına çağırdılar. Gitmek istemiyordum. Fakat mecburi tuttular. Askere tekrar Kapıçam’a getirildik. Oradan kaçtım, tekrar yakaladılar. Antep Cephesi’ne, oradan Urfa’ya gönderdiler.

²⁴ “Kalaycı Mehmet” diye tanınmaktadır. Kahramanmaraş’ın Andırın ilçesi Efirazlı köyü’nde oturmaktadır.

Hicri 1315 “Milâdî 1899” DOĞUMLULAR

COŞKUN Mehmet²⁵

Buradan Adana’ya yayan gittik. Adana’da üç ay talim ettik. Daha sonra bizi trene eletiler, bizi trene dıktılar. Gazze’ye varınca trenin gapısını açtılar. Orada bizi alaylara taksim ettiler. Alaylarda birer tûfeng verdiler, eletiler bizi denizin isgelesine godular. Orada bir sene galdık. Derken İngiliz saldırıya geçti. Yazı-yaban insan üleşinden doldu. Ateşkes oldu, gâvır geldi, canlı olan asgerini seçti, biz de bizimkini seçtik...

(...) On beş gün sonraydı, denizin dibinden ufak ufak bir şeyler çıktı. Biz bunların papur olduğunu bilmiyok, ateş etmek istedik, ettirmediler. Cephe Paşası emir vermedi. Sora, bizim yüzbaşı ağladı ve dedikine:

“Bizi cephe paşası sattı, satıldık.”

Üst yanımızda Karadağ varıdı. Bu dağda topumuz varıdı; yarısı Alaman-ya’nın, yarısı bizimdi. Papırlar geldi iskeleye dayandı. Bizim topçulara ateş emri vermediler. O zaman bizim yüzbaşı dedi ki:

“Oğlum, başımızın derdine bahn.”

Papırların İngiliz askeri ateş etmeye başladılar. O zaman bizim birlikler bozuldu. Papırdan çihan İngiliz askeri topu mopu esir aldı. Oradan asgerimizin çoğu kaçtı. Biz de kaçarken, İngiliz süvari asgerleri çevirdi. İngiliz eskerine “Corman” dersin süngüyü saplıyor, “Müslim” dersin, matarasındaki suyu veriyor-du. Sonra öğrendik ki bunlar, İngilizlerin emri altında esgerlik yapan Müslüman Hindu esgeri imiş. Bunların başında sarıklar varıdı. Biz oradan da gurtulduk. Bizim esgerin hepsi Gudüs’te toplandı. Orada cephe tuttuk. Ama yine düşman bizi bozdu. Sona, bizim hazinemiz Şam’daymış. Bizim yüzbaşı bizi topladı.

“Yavrum şu boğazı dutak, cücüğü kalma, hepsini esir alırk.” dedi. Biz de boğazı dutduk. Orada düşmana epeyi zayıat verdirdik emme, depemizden heç düşman teyyaresi eksik olmuyo ki... Yüzbaşı bizi topladı, başladık geri çekilmeye. Geri çekilirken yüzbaşı sıhı sıhı tembih etti.

“Aman nefsinize uyup, Arapların bağlarına girmeyin, çeker vururlar.”

Bu sırada bir eskerin canı çekmiş, bağa adımını atar atmaz, Arap sıkıp vurdu. Yüzbaşı, *“Bakman o itin üleşine, yazıda galsın.”* dedi.

²⁵ Fakıoğulları ailesindedir. Afşin ilçesi Altaş köyü’nde oturmaktadır.

Oradan Hama'ya geldik. O gece Hama'da yattık. Bizim içimizde Hamalı esgerler vardı. Onlar, nöbetçi oluklardı (olmuşlardı). Zabah kalktı baktık ki, tüfek, cephane ne varsa Hamalı esgerler toplamış, götürüp evlerine saklamışlar.

Yüzbaşı, "*Hadin gidek.*" dedi.

Yola çıktık. Yiyecek heç bir şey yok. Araplar yiyecek vermek bir tarafa, bulduğumuzu da elimizden alıyor. Ben, arhadaşımınla bir güvercin buldum, çığ çığ yedik hemen.

Halep'e geldik. Elbistanlı Harisoğlu isimli bir başçavuşla karşılaştık. Başçavuş beni, gişileri yesir gitmiş garıların başına godu. Kadınlar, trenin granında (granında) oturuyorlardı. Kadınları trene bindirdik. Adana'ya kadar geldik. Oradan öte gitmenin mümkünü yok. Kadınları bir otele yerleştirdiler. Beni de nöbetçi diktiler.

Birkaç gün sonra top sesleri gelmeye başladı. Kadınlar, "*Bizi burdan gurtar evladım.*" dediler.

"*Hanım Efendi ben Adana'yı bilmem, sizi nereye alayım da kaçırayım.*" dedim.

"*Sen bizi istasyona el et, gerisine garışma.*" dediler. Kadınları istasyona götürdüm. Bana, "*Hadi sen de gel.*" dediler. Trene bindik... Lafı uzatmayak, taa Gonya'yı bulduk.

"*Ben gayri gedeyim.*" dedim.

"*Yoo! Sen bizi bırakmadın, buralara gadar geldin, ortalık vrahatlamadan seni salmak (salmayız).*" dediler.

Bana epeyi baktılar. Sonra izin istedim, memleketime geldim.

Geldim ki; Maraş'ı gâvir istila etmiş. Afşin'deki Hacı Efendi çetesi ile Maraş'a geldik. Maraş'ta üç gün Fransız'nan çarpıştık. Şehirde Müslüman komayık (koymamış), hep öldürüklerdi (öldürmüşlerdi). Bunları yapan da Ermeni ile Fransız gâvuru...

Neysel Fransız'ı bozduk. O da kaçtı gitti Allah'a.

Şu an tam doksan küsür dene oğlum, gelinim, kızım var. Hepsi bu vatana feda olsun be oğul...

Daha sonra Kürt Harbi'ne gittim. Kürt Harbi'nden evvel, İstiklal Savaşı'nın Garp Cephesi'nde de çarpıştım...

ŞAHİNKAYA Hacı Durmuş²⁶

1330'da köylere zarf dağıtılmıştı. Bu zarf üç gün açılmayacak denilmişti. Üç gün sonra köy muhtarı zarfı açtı ve seferberlik ilan edildi. Askerlik yaşındakileri topladı götürdüler. Sonra öğrendik ki İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus birlik kurmuşlar, Alaman (Alman) ile Avusturya da bir olmuştu.

İngilizler Çanakkale'den vurdular. Heçbir şey ağnayamadılar. Bunun üzerine Mısır Ganalı'na (Süveys) asker çıkardılar. Sene 332 oldu, bu sene 1315'lileri askere topladılar. Benim tevellütümde 315 olduğundan bizi de silah altına aldılar. Önce Antep'e vardık. Oradan Tarsus'a sevk ettiler. Tarsus'ta 23. Fırka'ya verdiler. Sekiz gün sonra Tarsus'tan Adana'ya, oradan da yayan olarak Halep'e gittik. Halep'te trene bindik. İngilizler Gazze'de imiş... Bizi Gazze'ye götürdüler. Biz talim bile görmemiştik. Beni 53. Fırka 161. Alay, 1. Tabur Bölük'e verdiler. Bölüğümde bana bir tüfek verdiler. Ben *"Bu tüfeğin nasıl açılıp örtüldüğünü bilmiyorum."* dedim. Bana gösterdiler.. Biz burada bir sene çarpıştık. 1334 yılında Gazze'deki Kumtepe mevkiinde bulunan bizim bölüğü geri çektiler.

Ağır makinalı gelmiş, bizi ağır makinalı bölüğü yaptılar. Almanlar bize on beş gün talim ettirdiler. Talim çok sıkı idi. Makinalıyı söküp takturdılar, sonra imtihan ettiler; bilenleri makinalıya bilmeyenleri makaraya yazdılar. Bizi geri istikâma gönderdiler.

İstikâma gittiğimiz gün İngiliz, yamacımızdan bir balon kaldırdı. Balon yukarı çıkar çıkmaz İngiliz bizim istikâma ateş etmeye başladı. Tam sekiz gün sekiz gece bizim istikâmı yaktılar.. Ne tel örgü kaldı ne bir şey.. Bizimkilerden eskiler, *"İngiliz ya kaçacak ya da taaruz edecek."* dediler.. Dokuzuncu gece bizim ileri karakol, bir kez beyaz ışık, arkasından kırmızı ışık tuttu. O zaman anladık ki düşman hücumu geçiyor. O zaman bize ateş emri verildi. Ama gecenin karanlığında kara sıkıyoruz. İngiliz topçusu zaten göz açtırmıyor. Bizim makinalının on iki neferi vardı, ben "nimmere"yim. Aslan onbaşı söyledi ki:

"Su getir." Ben su zarfını aldım, sağımızda su dolu küpler var, oraya doğru yürüdüm. Biraz ilerleyince baktım ki sağ tarafımdan bir karartı geliyor. Ben bizim asker zannıyla biraz daha yürüdüm. Bu sırada yavaş yavaş şafak atıyordu. Bizim asker değil, bizim askerin başında ne miğfer ne de şapka var. Ben küpün yanına varsam beni süngüleyecekler. Geri döndüm geldim. Aslan Onbaşı'ya söyledim. Aslan Onbaşı bana darıldı, *"Şaşırdın mı lan?"* dedi. Ben iyice dikkat ettim, sağ tarafımıza İngilizler inmiş dedim. Tahsin Onbaşı benimle geldi, dikkatle baktı. Sol tarafımızdaki piyadelere haber verdi. Ama bizim asker çok kırılmıştı. Bölük komutanı Asım Efendi, *"Bizim tepe elden gidecek."* dedi. Bizim tepede kar yağıyor

²⁶ Osmanoğlu, 1315 (1899) doğumludur. Afşin'in Tanır Kasabası'ndandır.

gibi kum yağıyordu. Bu sırada ben omzumdan bir kurşun yarası aldım. Meğerse İngiliz bizi arkadan sarmış. Biz böyle çırpınırken bir kurşun yarası da kafamdan aldım. Oraya düştüğümü biliyorum.

Aklım başıma geldiğinde baktım ki güneş tam depemde. Bizim arkadaşların hepsi şehit olmuş. Ben arkadaşlara bakarken bir İngiliz subayı geldi. Elindeki sarğı paketini açtı, kafamı sardı. Beni işaretle kaldırdı. Bizim gerimize doğru gittim ki, bizim doktoru, ordu sıhhiyelerini hep öldürmüşler, bir tek komutan sağ ve esir etmişler. Yaralarını tumar ediyorlardı. Beni işaretle oturdular. Bir İngiliz neferi su verdi. Suyu içince bana baygınlık gelmiş düşmüşüm...

Bizi on iki kişi olarak bir arabaya bindirdiler. Yaralı olmayanlar, yayan yürüyordu. Sabaha kadar yol yürüdük. Birkaç İngiliz çadırı olan yerde durdurdular. Bize birer dilim ekmek verdiler üstüne yağ çalmışlardı. Birer kâse de çay verdiler. Oradan da hareket ettik, bizi hastane gibi bir yere getirdiler. Yaralı İngilizler bir tarafta yatıyor, bizim yaralıları da bir tarafa yatırmışlardı. Sırasıyla muayene ediyorlardı. Sıra bana gelince beni kollarımdan tutup içeriye götürdüler. Bir masaya yatırdılar. Sargım kurumuş olduğundan sargımı ıslayıp ıslayıp makasla kestiler. Beni oradan hastaneye kaldırdılar. Hastanede iki gün yattıktan sonra bizi bir trene bindirdiler. Ganal köprüsünün oraya vardık. Orada doktorlar bizi muayene ettiler ve omuzumdaki kurşunu çıkardılar. Ganal köprüsünü geçtik, yine trene bindik, doğru Mısır'a gittik. Orada yine muayene ettiler. Bizi elli gişi olarak bir tel örgünün içine kapadılar. İki gömlek bir pantolon ve yatak verdiler. Epiyi bir zaman sonra bir subay geldi ve isim okumaya başladı. Benim ismimi de okudu. Beni eski arkadaşlarımdan ayırdılar, başka bir tel örgüye kodular. O tel örgünün içinde on gün kaldık, on gün sonra bir düdük sesi ile bizleri topladılar, bizi üçerli sıralar hâlinde epiyi İngiliz askeri muhafazasında Porta Said (Port Said)'e getirdiler. Bizlere can yelekleri dağıttılar. Birinci düdük çalınca can yeleklerini takıp sıkıştırınız, ikinci düdük çalınca güverteye çıkınız, üçüncü düdük çalınca denize atlayınız, dediler. Gemi yola çıktı. Önce Selanik'e geldik. Orada biraz esir varmış onları da aldılar. Ama onları bizden ayrı tuttular. Ben orada bizim köylü bir arkadaş buldum. Biz orada üç gün durduk. Dördüncü gün bizi Natimya'ya yol yapmaya götürdüler. Akşam olunca bizi İngiliz komutanı topladı, "*Sultan Reşad* ölmüş." dedi. "*İnşallah ortalık iyi olur.*" dedi. Biz bir zaman daha çalıştık. Bizimle beraber Bulgar askerleri de vardı. Onlar aç kalmış, İngiliz'e teslim olmuşlar. Biz daha sonra Bulgarlara gittik orada yol yaptık... Derken, "*Terk-i silah olmuş, barış yapılmış.*" dediler. Esirlerin köylerine gitmelerine izin verdiler.

Bize yol yaparken verdikleri parayı, yol parası diye elimizden aldılar vapura bindirdiler. İstanbul'a geldik. İstanbul'dan Konya'ya ulaştık. Maraş gâvur işgalinde oralara gidemezsiniz, dediler. Adana'ya geldik. Biz de arkadaşlarla bir

at arabası kiralararak Kayseri'ye geldik. Kayseri'den yaya Sarız yolundan Tanır köyüne vardım.

Hicri 1306 “Milâdî 1890” DOĞUMLULAR

ŞENER İbiş²⁷

Elbistan'dan İskenderun'a gittik. Vapurnan, Beyrut'a vardık. Beyrut'ta ben dâhil, on beş kişi seçerek Yemen'e götürdüler... Dört sene Yemen'de kaldıktan sonra tezkeremiz geldi. Memlekete döndük.

Memlekete döndükten sonra Cihan Harbi çıktı. Seferberlik ilan olundu. Yemen'den geldiğim ayı dolmadan, yatsı ezanıyla birlikte seferberlik ilan olunca, “Sütçü mesesiynen, çoban اساسynan sefere.” dediler. Hemen topladılar, vardık Maraş'a.

Ben ikinci tabura düştüm. Benim bulunduğum tabura, İstanbul'a gitmek düşmüş. Çıktık yola. Pozantı'ya varınca dinlendik iki üç gün. Sulh ilan olacakmış, dediler. Hepimiz sevindik ama yine yola çıkardılar, vardık İstanbul'a. Kimimizi Bakırköy'e kimimizi de Çatalca'ya yerleştirdiler. Üç ay kadar kaldık oralarda. Bir gün emir geldi, bizi topladılar, silah başı olduk. Cebrî yürüyüşle Çanakkale'ye vardık. Düşman, zırhlılarıyla zorluyordu. Başladık savaşa. Düşman zırhlılarıyla Boğaz'ı geçemiyor, askeri kumsala bile çıkaramıyordu. Şaşırıldı kaldı gâvur. Bir de baktık ki düşman Arıburnu'ndan saldırıya geçti. Kireçtepe'de bizim Urfa taburları vardı. Burdan da geçemeyen düşman geri çekilmeye başladı. Amma çok asker kırıldı. Bir gün baktık ki hınzır düşman, her şeyi atışa vermiş, geri çekiliyor..

Duyduk ki düşman Adana, Ayıntap, Maraş'a girmiş. Biz Elbistan'da toplandık, Maraş'a yardıma gittik. Korkanlar, dayanamayanlar geri kaçtı geldi. Ama biz düşmanı bozguna uğrattık. Düşman Ayıntap'a çekildi.

²⁷ Kahramanmaraş ili Elbistan ilçesi “Til” Akbayır köyü nüfusunda Cilt:13, Sahife:14, Hane: 27 kayıtlıdır. Kel İbiş namıyla bilinmektedir. Baba adı Hasan, ana adı Fatma'dır.

İstiklal Harbi'ne de katıldım. Bir gün tarlada patata dikiyordum. Emir geldi, kimi çitten kimi dağdan derken bir sürü olduk. Adana tarafı düşman elinde olduğundan, Dönemeçik üzeri Kayseri'ye, oradan da Konya'ya vardık. Konya'da tabur teşkil olundu.

Oradan bizi doğru Afyon'a çektiler. Afyon'a vardık, bize silah dağıttılar. Birçoğuna silah yetmedi. Uşak'ta çeteler düşmana karşı savaşıyorlarmış, dediler. Biz de Uşak'a vardık. Çetelere yardımcı olduk. Sora çeteler dağıldı. Düşmana karşı sadece asker kaldı. Kimimizin elinde sopa kimimizde silah savaştık. Bu şartlar altında düşman bizi bozdu. Afyon'a kadar çekildik. Baktık düşmanla Afyon'da baş edemeyeceğiz, oradan da geri çekildik.

Öğle vakti idi, düşman Afyon'u da aldı. Geri çekildiğimiz yerde iki gün istihkâm tuttuk. Düşman, Polatlı'ya doğru ilerliyordu. Bu sırada bize takviye kuvveti geldi. Düşmanı Polatlı'da karşıladık. Polatlı İstasyonu'nda epey savaştıktan sonra, düşman bozuldu, geri çekilmeye başladı. Biz takip harekâtına geçtik. Bize az bir miktar kuvvet koymuşlar, gerisi asıl kuvvetler geri çekilmiş...

Akşam olunca, bölük komutanı keşif kolu seçti. Keşif kolunda, bizim köyden Osman da vardı. Keşif kolu vazifeye gitti, biz arkasından başladık duaya. Çünkü keşif kolunun kellesi koltuğunda sayılır. Neyse sabah oldu, hepsi sağ salim döndüler. Düşmanın taarruza hazırlandığını söylediler. Biraz sonra çatışma başladı. Her iki taraf da mevzisini muhafaza etti. Gece, biz yine keşif kolu çıkardı isek de düşman bizi arkadan kuşatmış... Sabaha karşı düşman önden ve arkadan taarruza geçti. Düşman, dağdan aşağı sığır gibi geliyor. Tabur komutanı, "*Teslim bayrağını hazırlayın...*" dedi.

Arkamızda dere gibi uzanan bir çukur var, çukura atladım, başladım kaçmaya... Bizim tabur yesir gitti. Gittik, kolorduya teslim olduk. Kolordu kumandanı:

"Üzülmeğin yiğitler, zahar bir gün biz de onları bozarık..."

Bir iki hafta Haymana'da kaldık. Ankara'dan sevkîyat geldi. Yeniden taburlar teşkil olundu, Sakarya'ya doğru yürüdük. Sakarya'da gâvuru püskürttük. Düşman, Afyon'a kadar çekildi. Afyon'da toplanan düşman geri üstümüze geldi.

Hicri 1318 “Milâdî 1902” DOĞUMLULAR

ARIKAN Ahmet ²⁸

Büyük kurtarıcımız Ulu Önder Atatürk, Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas'ta bir kongre akdederek, güzel yurdumuzu müstevli Yunan ordularından kurtarmak üzere *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'ni kurmuştur. Bu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi de Elbistan'da kurulmuş ve cemiyet başkanlığına, eski Şam sulh hukuk hâkimlerinden Elbistanlı Bekiştade Ali Efendi getirilmiştir. Ali Efendi'ye yardımcı olarak da yine eski hâkimlerden Kışlalzâde Ali Avni Efendi cemiyet reis muavini olarak getirilmiştir.

Bu iki zat, memleketin aydın kişilerini ve eski yedek subaylarını cemiyete davetle onları üye olmaya ikna ederek üye kaydetmişler ve cemiyet gün geçtikçe büyüme istidadı göstermiştir. Bir müddet sonra cemiyetin ehemmiyeti Elbistan halkınca anlaşılmiş olduğundan, halkın isteği üzerine, memleketin eşrafından olan, halk tarafından sevilen ve halk üzerinde nüfuzu olan Nakipzâde Mehmet Ağa cemiyet reisliğine getirilmiştir. Nakipzâde Mehmet Ağa, Sivas'ta Heyet-i Temsiliye Reisi seçilmiş bulunan Mustafa Kemal'in Elbistan'a gönderdiği subaylarla teşriki mesai ederek, Maraş'ı Fransızların istilasından kurtarmak üzere çeteler teşkil etmek ve savaşmak üzere Elbistan'dan Maraş'a kadar gitmiş ise de Fransızların, Maraş'ı terk etmeleri üzerine geri dönmek zorunda kalmıştır.

Bu arada, Elbistan'da kaymakamlık yapan bir zat, padişah taraftarı olarak Kuvayı Milliye'ye muhalefet ettiğinden, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Elbistan şubesi tarafından geceleyin evinden alınarak Sivas'a gönderilmiş, adı geçen kaymakamın akıbetinin ne olduğu bugüne kadar bilinmemektedir.

Bir müddet sonra Nakipzâde Mehmet Ağa, cemiyet başkanlığından istifa ederek yerine, Şeyh Hacı Mustafa Efendi geldi. Bu arada Birinci Cihan Harbi'ne katılmış Elbistanlı yedek subaylardan Dervişzâde 1318 (1902) doğumlu Ahmet Arıkan (*bu bilgilerin alındığı kişi*) da cemiyette vazife alarak Kurtuluş Savaşı için asker ve para toplama işlerinde yardımlarda bulunmuştur.

Türk kuvvetleri Atatürk sayesinde askerî birlikler olarak teşekkül edince Ahmet Arıkan ve 25 kadar yedek subay arkadaşı, Maraş'ta kurulan İkinci Kolorduda vazife alarak İstiklal Savaşı'na katılmışlardır.

²⁸ Dervişzâde. Felaknaz Füsün Ertan tarafından yapılan söyleşi.

Hicri 1321 “Milâdî 1905” DOĞUMLULAR

ALTINÖZ Osman Necati²⁹

Osmanlı İmparatorluğu, Cihan Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak çıkmıştı. İtilaf Devletleri mütarekenin 7. maddesini kendi çıkarlarına göre yorumlayarak memleketimizi yer yer işgal etmeye başlamışlardı. Bu meyanda ilk olarak 23 Şubat 1919'da İngilizler daha sonra da 29 Ekim 1919'da Fransızlar tarafından Maraş işgal edildi. Fransız askerlerinin çoğunu Türkiyeli Ermeniler oluşturuyordu.

Maraş halkı bu işgali protesto etti. Fransızlarla mücadeleye giriştiler.³⁰

Bu kurtuluşa Maraş'a bağlı çevre halkının önemli katkıları gerektiği kadar belirtilmediğinden hizmetleri geçmiş olan bu kişileri ve onlara destek verenleri de burada yazma zorunluluğu hissetmekteyim. Bu mücadeleye Nakiboğlu Mehmet kumandasında 150, Müftülüzade Hacı Efendi kumandasında 200, Rıza Efendizade Tahir Efendi kumandasında 150 kişilik müfrezelerle, bizzat kendi oğulları ve yakınlarının katıldığı bu güçler Cancık Cephesi'ni, Arslan Bey'in Çerkeslerinden kurulu vurucu gücü ve yine Pazarcıklı Atmalı Aşireti reisi Paşo Ağa'nın 350 kişilik Kürt kolu, Maraş merkez halkıyla birlikte Maraş'ı sarmışlar ve düşmanla amansızca mücadele etmişlerdir.

Silah gücü bakımından Fransızlar çok üstündü. Merkezde mücadele edenlerin ellerinde toplar vardı, fakat kullanılacak durumda değillerdi.³¹

Fransızlar, Abarabaşı Kilisesi'nin çan kulesine ağır makinalı tüfekler yerleştirmişler, kimseye göz açtırmıyorlardı. Düşman ayrıca altı topla şehri iki ateş altına almış, yerle bir ediyordu. O sırada Sivas'tan bir top gönderildi. Bu top, kışın en şiddetli günlerinde Sivas-Darende-Elbistan-Göksun-Kısıklı yolu ile normalde sekiz günlük olan yol beş günde alınarak getirilmiş ve Cancık Cephesi'ne ulaştırılmıştı.

Elbistan'da, Sivas'tan top geldiği söylentisi yayıldı. Herkes askerlik şubesinin önüne koşuyordu. Biz de koştuk. Topun tetiği 15-20 metrelik halatla çekiliyordu. Pınarbaşı sırtlarına doğru bir deneme atışı yapıldı. Sonuç mükemmeldi. Top hemen Cancık Tepesi'ne götürülecekti. Kısıklı yolu çok çitirik, topla beraber gelen erler yolu bilmez, kış kıyamette yalnız gönderilemezlerdi. Aradılar, memlekette topçu çavuşluğu yapmış Hamamcıların Hamza'yı buldular.

²⁹ Ceyhan Mahallesi.

³⁰ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi 1973 Maraş Yılığında mevcuttur. Bu mücadele 121 gün sürdü ve 12 Şubat 1920'de Maraş kurtarıldı.

³¹ M.T. s. 96 faydalandığımız kaynağın 239'uncu sayfasındaki kaynakçalar bölümünde 9 no ile gösterilmiş bulunan “Maraş Tarihi-hey'et” diye gösterilmiştir.

Hamza, fakir, çırlıçplak denilecek kadar üstübaşı dökülmekte olan bir adamdı. Hemen oracıkta şubeden ve çevreden bulunanlarla giydirdiler. Hamza'ya oradan harçlıkta toplandı. Evine haber verileceğini söylediler. İş aceleydi, topun bir an evvel yetişmesi gerekiyordu. Üç katrın taşıdığı tekerlekli top, patika yollardan geçirilerek iki buçuk günde yerine yetiştirildi.

Ondan sonrasını Hamza ağabey şöyle anlattı:

“Topu cepheye getirdik, tabya ettik. Çan kulesindeki makineli tüfeğe doğru topçu çavuşu nişan aldı. Ben de baktım hedef tamamı. İlk atışta kule makineli ile birlikte alaşağı oldu. Mermileri ardı arkasına belli hedeflere gönderiyorduk. Cepheye topun gürleyişi, müfrezeleri manen güçlendiriyor, sevindiriyordu. Maraşlılara metanet verirken, Fransızlara yenilgiyi tattırıyordu. Sonuçta Fransızlar kaçmaya başladılar.

Kışın en şiddetli zamanlarının yaşandığı ocak ve şubat aylarında, saçları sakalları uzamış, birbirine karışmış, yüzleri ayazdan yanmış bir hâlde yirmi gündür bekleyen, çoğu ağa ve bey çocukları olan askerler evlerine döndükleri vakit ailelerince tanınamadılar. Komşumuz ve aynı zamanda yakınımız olan Mustafa Akat'ı annesi babası ‘*Sen bizim oğlumuz değilsin.*’ diyerek içeri almak istememiş. Sonunda güç bela gözlerinden tanıyarak içeri almışlar. Düşmanı çekilmeye zorlamış olan bu müfrezenin bir bölümü düşmanı İslahiye'ye kadar kovalamış, bir bölümü ise evlerine geri dönmüşlerdi. Daha sonra bu çeteler Türkiye çapında bir mücadeleye katılmaları için, ordu emrine çağırılmışlar ve savaşın sonuna kadar çarpışmışlardır.”

Pazarcıklı Paşo AĞA³²

Atmalı aşiret reisi Paşo Ağa ve onun 400 kişilik çetesinden bahsetmek de yerinde olacaktır. Paşo Ağa, çeteleri ile birlikte hangi tarafı tutacağı konusunda mütereddittir. Maraş'tan bir heyet-i nasıha (öğütleyici kişiler) gönderilir. O yine de olumlu ya da olumsuz bir sözde bulunmaz. O sırada annesi söze karışır, ‘*Aşiretin reisi benim, Paşo benim adıma iş görmektedir. Çetemiz millî kuvvetlerin emrindedir.*’ der. Paşo da o zaman Maraş'ın kurtuluşuna katılır. Maraş'ın güney tarafını Fransızların her yönden çevirdiğini görerek kaçma yollarını araştırır ve bir yol bulunca kaçar.

³² Bu olay 1927 yılında ben Pazarcık'ta ilköğretim müdürlüğü yaparken, Belediye Başkanı Şahap Bey tarafından anlatılmıştır. Paşo, ilk olarak TBMM'ye gider ve o devre tamamlanınca Pazarcık'a kaymakam olur. Ancak daha sonra arkasından başka bir kaymakam yollarınca Paşo açıkta kalır.

ELBİSTAN

Mehmet Efendi

1920'ler gibi gelecekte ne olacağını kestirilemediği karışık bir dönemde ileriye görerek, altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşayamayacağını ve yerine Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurulmasının gerekliliğine inanan Hacı Haliloğlu Mehmet Efendininioğlu, mahkeme azası Hacı Mehmet Efendi Ankara'nın çağrısına uyarak, ilk meclise gönderilmek üzere Maraş'tan milletvekili seçilerek Ankara'ya gider. Orada Mustafa Kemal'i destekleyerek, 24 yıl Maraş milletvekilliği yapmıştır. Bu dönemde yakın ilişkiler de kurmuştur. Kendisi hukuk alanında yetmişmiş, vermeyi seven bir kişidir. Aldığı mebusluk maaşı tek başına kaldığı Ankara'da geçinmesine yetmez, Elbistan'ın zenginlerinden olan babasından destek olarak para alırdı. Çalışmaları şükranla anılır.

1920–1922'de Padişah Vahdettin gidince, hilafet ve saltanat TBMM'ce Abdülmecit Efendi'ye verildi. Mustafa Kemal idare ve hilafetin ayrı ellerde bulunabileceğini söyleyince, Osmanlı saltanatı son buldu. Hilafet bu hanedandan olan Abdülmecit Efendi'ye verildi, Ankara'da ise TBMM hükûmeti saltanatın yerini aldı.

Bu iki yıllık devrede, canla başla misak-ı millî hudutlarımızın içerisinde kalmak için çalışıldı. TBMM Mustafa Kemal'e başkomutanlık görevini verdi. Böylece Mustafa Kemal'in verdiği emirler kanun gibi uygulanmaya başlandı. Orduyu her bakımdan teçhiz etmek ve bu suretle düşmana ağır bir darbe indirmek gerekiyordu. Her evin birer çift çorap, birer kat çamaşır, birer kazak, her köy ya da mahallenin tam teçhizatlı birer mekkare (yük hayvanı) vermesi kararlaştırıldı. Millet canla başla yardım etmeye çabalıyordu. Gelen eşyaların, olabildiğince sağlamlardan ve işe yararlardan seçildiği dikkati çekiyordu.

Bir Anı

Bir seferberlik sırasında babam, bizim oturduğumuz mahallenin mutemedi seçilmişti. Gelen eşyalar bizim evimizde toplanıyordu. Mahallemizde, Mucuk Fatma adında bir kadın bulunmaktaydı. O da bir çorap dokumuş, anneme getirdi. Annem şöyle bir baktı, çorap tek kat seyrek dokunmuş, baştan savma idi. Çorabı yere atarak, *“Bununla karda kışta savaş mı yapılır? Haydi git, iki katlı dizlere kadar gelen bir çorap doku.”* dedi. Fatma bacı, sıkılarak yününün olmadığını söyledi.

“İşte şuradakilerden bir yumak al, çorabı doku, artanını da getir.” dedi annem. İki gün sonra Fatma Bacı bir çift çorapla geldi. Annem rahmetli çoraba baktı, *“İşte böyle güzel olmuş, ellerine sağlık.”* dedi. Fatma Bacı, annemin ellerini öperek çıktı.

Sakarya Meydan Savaşı'na bütün yurtta böyle hazırlanıyordu. Başkomutan, her gün camilerde dualar edilmesini emretmişti. İkinci namazından önce Himmət Baba Camii'nden yeşil sancak çıkartılır, tekbir sesleri ile Ulu Cami'ye varılırdı. Burada ezanlar okunur, namazlar kılınır, dirayetli hocalar vaazlar vererek milleti direnişe hazırlarlardı. Halkı coşturan güçlü din adamlarının arasında; Güllüzade Ahmet Efendi, Sarı Vaiz Mustafa Efendi, Halil Efendizade Reşit Efendi başı çekiyorlardı. Bütün millet istiklal ve kurtuluş uğruna maddi manevi bütün varlıklarını ortaya koymuş, hiçbir şeyi esirgemiyorlardı.

Başkomutanlık, eşkıyaların ve asker kaçaklarının silahları ile birlikte millî hükümete teslim oldukları takdirde affedileceklerini bildirmişti. Kaçaklar birer ikişer teslim olmaya başlamışlardı.

Elbistan ve civarında vurgunculuk ve soygun yapan ve mahiyetlerinde 200-250 kişi bulunan Hasan Haçey ve Bozo çeteleri, önemli bir sorun oluşturuyorlardı. Bu çeteler çok can yakmışlar, çok mal gasp etmişlerdi.

Günlerden bir gün Hasan'ın çetesi ile birlikte Elbistan'a geldiği ve teslim olmak istediği haberi yayıldı. Herkes hükümetin avlusuna toplanmaya başladı. Çete, tepeden turnağa silahlı idi. Hasan olduğunu söyleyen başları, jandarma kumandanına silahını teslim etti. Kumandan, silahını tekrar ona verdi. Hep birlikte şubeye gittiler. Orada bu çetenin Antep Cephesi'ne sevk edilmesi kararlaştırılmış. Bu olayı takiben Bozo çetesinden geri kalanlar da teslim oldular. Öğrenildiğine göre Bozo'yu kara bir yılan sokarak öldürmüş ve çete başsız kalmıştı.

Bir Anı³³

1957'lerde Elbistan'ın Kistik köyü İlkokulu'na tefişe gitmiştim. Geceyi orada geçirmek gerekti. Akşam köylülerle sohbet ediyorduk. Orada bulunanlardan birinin eskiden eşkıya başı olduğunu söylediler.

“Şuradaki Taşkıranlı Çolak Memo da eşkıya başıymış. Kolunun birini de bu uğurda vermiş, ne dersin?” diye sordum. Yaşlı köylü güldü; *“O bizim yanımızdaydı, evet. Kulak kesicimizdi.”* dedi ve öyküsüne devam etti:

“Çetelere af gelince biz de teslim olduk. Şube bizi Antep Müdafinin emrine yolladı. Antep Müdafî bize “Siz Ermeni çeteleri ile Kilis'te savaşacaksınız. Her vurduğunuz Ermeni için bir lira ödül var.” dedi. Biz Fransızlarla iş birliği yapan ve Türkleri öldüren Ermeni ve Fransızlara karşı çete savaşı yapıyorduk. Biz düşmanları vurur, Çolak Memo'ya haber verirdik. O da gelir şeylerini keserdi. Kestiklerini de bir torbaya koyar. Ödülümüzü alır, getirirdi. Onun eşkıya başlığı işte budur. Mert adamdır, tek kolunu Ermenilerle ve Fransızlarla savaşırken kaybetti.

³³ Ali İhsan Kuyumcu, (Hazırlayan), Osman Necati Altınöz, Eğitimde 60 Yıl ve Anılar, Elbistan 2002- s.57-64.

Hicri 1310 “Milâdî 1894” DOĞUMLULAR

ACAR Mustafa³⁴

Önce Çanakkale’de savaştık, Yemen Cephesi’nde bulduk... Millî Mücadele safhasında Sakarya ve Dumlupınar cephelerinde çarpıştık. Cumhuriyet’te ise Kürdistan’da çarpıştık.

Şu yaşa geldim, askerde gördüğüm yerler, muharebe ettiklerimiz, esirlik hayatım, şehit düşen arkadaşlarım hepsi gece olunca düşüme giriyor.

Önce, bizi silah altına alıp Maraş’a götürdüler. Oradan doğru Çanakkale’ye götürdüler. Seddülbahir bölgesinde idik. Çok geçmeden, düşman beş yerden çıkarma yaptı. Hepsini saymam, biz Sığındere tarafında idik. Savaş, İngiliz topçu ateşi ile başladı. Bizim, bu harpte çok kaybımız oldu. Ben iki yerimden vuruldum. Kurşunun birisi çeneme değdi. Ama kurşun soğuk geldi. Fazla yara açmadı. İkincisi bir şarapneldi. O da omuzumdan yaraladı. O zaman gözlerim karardı, bayılmışım. Ayıldığımda, her taraf ölülerle doluydu.

Bir de Kirte’de savaştık. Burda, Seddülbahir grubundan birkaç tümenle, gece taarruza geçtik. Anca ertesi gün, düşman, karşı taarruzda bulundu. Çok kayıp verdik. Ben de İngilizler’e esir düştüm. Üç sene esarette kaldım.

Sıcak yemek bulamazdık. Bir ekmeğimiz olurdu, o da kapkara; imkânı yok dış geçirmeye. Biz de ekmepleri daşınan ezer, öyle yerdik. Esirlikte çok yer gördüm. Bizi eyi çalıştırdılar. Yemen’e bile gittim.

Daha sonraları Yunan Harbi’ne girdik. Sakarya-Dumlupınar Cephesi’nde çarpıştık. Bu cephede, ayaklarımdan yaralandım. Diğer yaralılarla birlikte bizi, Konya’nın bir ilçesine götürdüler, tedavi altına aldılar. Ama bu sırada, “Öldü.” diye, künyemi memlekete göndermişler. Hastanede iki ay yattım. Beni, hava değişimi ile taburcu ettiler.

İki kardeşim daha vardı. Biri, Erzurum’da Ruslarla çarpışırken, öteki, batıda Yunanla çarpışırken şehit oldular. Daha sonra bir de Kürdistan Harbi’ne katıldık. O zaman 1310 doğumluları çağırdılar. Biz, Elazığ’da Yapılıpınar denilen yerde Kürtlerinle karşılaştık. Fakat geleceğimizi öğrenince evleri boşaltmışlar, hepsi mağaralara çıkmışlar. Mağaralarda biz onları göremiyoruz. Ama onlar, bizi avlıyorlardı.

³⁴ Baba adı Mehmet olan gazimiz Kılı, diye tanınmaktadır: Göksun ilçesi, Kayabaşı Mahallesi’nde oturmaktadır.

Oradaki Türk devlet memurlarının çoluk çocuğunu, avradını, gendilerini kesmişler, başlarını sırıklara takmışlar, bayrak gibi dikmişlerdi.

Hicri 1315 “Milâdi 1899” DOĞUMLULAR

KİŞİ Durdu³⁵

Bizi topladılar, Mersin’e gittik. Herhangi bir savaşa katılmadan “*terk-i silah oldu*” dediler; bizi geri gönderdiler. Maraş’a İngilizlerin geldiğini, daha sonra yerini Fransızlara terk ettiğini duyduk. Nece sonra bizi yeniden topladılar. Afyonkarahisar’a gönderdiler. Sandıklı Cephesi’nde çarpıştık. Süre süre Yunan’ı denize döktük.

Dedem 93 Harbi’nde, babam Çanakkale’de şehit düştü.

Hicri 1317 “Milâdi 1901” DOĞUMLULAR

Mustafa BOZGEYİK

Ben önceleri Zeytin (Süleymanlı)’de oturdum. Ermenilerle beraber gar-daşça yaşadık. Aramızda hiçbir geçimsizlik yoktu. “*Fransız geli.*” diye habar yayılınca, Ermenilerin başı gaktı. Fransız gomutanını yanlarına alarak Zeytin’e geldiler. Bir bölük düşman askeri, önemli yerleri duttu. Bize baskı yapmaya başladılar. Çoluk çocuk, karıyı alarak Fenk’e gittim. Benim avradın babasının yanına, onları yerleştirdim. Ben geri döndüm.

O gece evde yatarken bir tıkırtı duydum. Kalktım baktım ki, bizim süllümleri (merdivenleri) yere atıyorlar. Biraz gözledim, bütün Müslüman evlerinin süllümlerini kaldırıp yere attılar. İki katlı olan evlerimizden süllümler yere atılınca, biz ikinci katta kalmış oluyorduk. Ermeniler, evleri tutuşturdular, kaçtılar. Ben hemen şaptadan sarktım, komşu evlerin süllümlerini yerlerine dayadım. Uyuyanları uyandırdım. Hep birlikte kaçtık. Mağaraya gizlendik. Ertesi gece aynı işi, biz onlara yaptık. Bizim üç şehidimiz oldu...

³⁵ Bilader Mehmet lakabı ile tanınır. Göksun ilçesi Değirmendere köyündendir.

GÖKSUN

Arslan BEY ³⁶

Arslan Bey, Maraş'ta Heyeti Merkeziye başkanı olarak Maraş'ın kurtuluşunu sağlamak için çok çalışmıştır. Emrinde bulunan kuvveti, kendi çevresinde bulunan Çerkeslerden toplayarak, vurucu bir güç oluşturmuştur. Fransızları Maraş'tan İslahiye'ye kadar kovalamıştır. Sonunda o da 1. Devre Milletvekili olarak meclise katılmıştır.

PAZARCIK

Hicri 1315, Milâdî 1899 DOĞUMLULAR

DEMİRDÖVEN Mustafa ³⁷

Şöyle garanlık çalar çalmaz, dört top yerittiler. Cephaneyi bir yere yığmışlar. Bizim top 42,5'lük. Ali İhsan Paşa yolu yaptırmış. Dağın başına gelince, topun birini gadanalar³⁸ çekemedi. Öteki topları çektik elettik. Şafak ışımadan ataşa

³⁶ Burada Arslan Bey'e, kronolojik olarak yer verilmiştir. Daha önce onun çalışmaları hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır.

³⁷ Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi Düzbağ (Helete) kasabası ahalisindedir. Memiş Mıstık diye tanınır.

³⁸ İri katır, iri beygir.

başladılar. Toplar atış ediyor amma, bizimki bir türlü çalışmıyor. Topçu gamacı-sıymış,³⁹ o yanımıza geldi, “*Toplar atışa başladı. Siz nediyi geri galdınız?*” dedi.

Meğer bizim çavış, namlıyı gundağa dakamamış. Hemen orda gamacı, namlıyı gundağa daktı. Top atışa başladı. Bir kişi kendirinen fünye çekiyo, çavış da dürbünün başında, herkes vazifesinin başında. Atışa başlayınca, arkadaşın biri mermiyi süremedi. Ben geçtim, epiyice sürdüm. Sonra Kayserili çavış geçti, biraz sürünce, top sakatlandı. Öteki topların ikisi ateş ediyo, biri de yolda galdıydı. Bizimki bozulunca, gamacıya habar saldık. Gamacı geldi, ulaştı. Zavır etti (kızdı, öfkeleni). Hemen gamayı aşşa (aşığı) indirdik. O, bir yerine iki dörpü çaldı, “*Galdırın.*” dedi, galdırdık. Yerine goyuncak, gene atışa başladı. Bizim çavış ditriyormuş. Gamacı bunu görünce, “*Ulan ne ditriyon?*” dedi.

“*Efendi, bende ısıtma (sıtma) var da.*” diye cevapladı.

“*Yok yok gorkma, buradaki ölüm ne sana ne de bana nasip olur. Buradaki ölüm, adama nasip olur, adama!*” dedi.

Bu arada yarahlılar geliyor. Ağır yarahlıları sediyeyinen çekiyorlar. İlerden bizim habarımız yok ya, öteki hafif yarahlılar gelip diyor ki:

“*Topçular, elinize gurbanım. Düşman o hâlde gelsin de ben iki gırşun daha yiyeyim.*”

Bize “*Atış kesin.*” dediler. Atış kestirdiler. 2-3 saat olmadı. Guşluk vaktiydi, bizim topu değiştirip, bizi başka topa götürdüler. O top bizimkinden değildi. Emme bizimkinden böyüdü (büyüktü). Ufak toplar ileriye gettiydi.

“*Yolda gadanaların çekemediği topa garşı gidin.*” dediler. Giderken yolda bir tayın buldum, kim düşürdüyse... Gene, hep üstümde ağ (beyaz) tuman, garalı zubun var. Yukarıya çıktım ki arkadaşlar, garavanaynan hedik gaynatmışlar. Hediği yiyoduk, yüzbaşı geldi, dedi ki:

“*Selam durun, Mustafa Kemal geliyo.*”

Yolun üstüne düzülüp selam durduk. Derken geldi, “*Niye top mevziye gavişmedi.*” dedi.

“*Gadanalar çekemedi Paşam.*”

“*Necisimiz öyleyse?*”

“*Şimdi ileriden imdad geldi, götürücüydük Paşam.*”

³⁹ Gama (Kama): Topun gerisini kapayan kapak. Kamacı: Top kaması yapan veya onaran kimse.

“Öyleyse, siz bunu götürün.” deyip, gendi cephenin ilerisine getti. Biz oradan o topu da alıp aşkınan yanına geldik. Topun duldasına gıskıyıp yattıydim, uyumuşum. Kim getirdiyse, hâşa görmedim, birisi üstüme bir gapıt örtmüş. Kim bürüdüyse... Dağın başında kimde gapıt varıdı ki? Orada üşüdüğümden ölücüydüm.

Sabah olunca bizi oradan çektiler. Geri Akşehir’e geldik. Akşehir’den öteye ben gitmedim. Emme siz Balıkçı Mahmud’ın yanına gidin. O, esas harbin içindeydi. O, piyedyidi.

Hicri 1315 “Milâdî 1899” DOĞUMLULAR

KAPIKULU Hüseyin⁴⁰

Pazarcık’ın Maksutuşağı köyü’nde doğmuşum. Çocukluğum, yaylalara gidip gelmekle geçmiş. Kendimi bildikten sonra da bu böyle devam etti. Geçim kaynağımız hayvancılıktı. Yazın Engizek Yaylası’na gider, kışın sert geçtiği birkaç ayda da köye dönerdik. Zaten o zamanlar bugünkü gibi ev falan da yoktu. Konlarda (çadırda) barınırdık. Sonraları 1950’lerde köyde birkaç ev yapılmaya başlandı, yerleşik bir köy kuruldu. Yavaş yavaş tarıma yönelenler oldu. Bu da göçleri azalttı. 1975’lerden sonra da tamamen tarıma yönelip, göçbeliği bıraktık ve hâlen de tarımla geçiniyoruz.

Savaş sırasında ben 13-14 yaşlarındaydım. Savaş çıkmadan önce de etraf eşkıyalarla doluydu. Böyle bir savaş çıkınca da eşkıyalar iyice azmış, köyleri basıp, elimizde ne varsa alıp, gidiyorlardı. Bunların üstüne İngiliz ve Fransız birlikleri eklenince halk, tamamen korkmuş, korkudan ne yapacağını bilmiyordu. Vermese öldürülecek, verse aç kalacak. İlk zamanlar bu böyle sürüp gitti. Daha sonra da bizim Pazarcık yöresinin önde gelenlerinden Tapo Ağa ve Paşa Bozdağ’ın birer çete kurarak, dağa çıktığı haberi geldi. Buna, büyüklerimiz sevinmişti. Aradan geçen günlerde bu çeteler bizim köye geldiler. O zaman, başkanları şöyle bir konuşma yaptı:

“Düşmanı yurdumuzdan atmanın tek yolu, beraber mücadele etmektir. Biz, dağlarda düşmana vurur, siz köylerden onları kovar, aç bırakırsanız, bu vatanı böyle kurtarırsınız.”

Bundan sonra düşman birlikleri gelince bizim köylüler, olan yiyeceklerini saklar, bir şeylerinin olmadığını söylerlerdi.

Yine günlerden bir gün, 8-9 kişilik bir Fransız atlısı köye geldi. O zamanlar babam muhtar olduğu için bizim eve geldiler. Yanlarında tercümanları da vardı. Babamdan, yemek vermelerini istediler. Babam da aç, perişan olduklarını söyle-

⁴⁰ Maksutuşağı köyü.

yince, babamı dövmeye başladılar. Bu arada adamları çağ (mutfak) tarafına geçip ne varsa, çantalarına doldurmaya başladılar. Bu sırada telaşla gelen biri, anlamadığımız bir dilde bir şeyler söyleyince bunlar, çarçabuk atlarına binip kaçtılar. Sonradan öğrendik ki, Tapo Ağa birlikleri köye geliyorlarmış. Onlar geldi, yemek yiyip gittiler.

Aradan birkaç gün geçti, Pazarcık'tan bir komutan (*adını bilemiyorum*) tüm çevre köylerine ve birliklere haber salmıştı ki, Narlı mevkisindeki Aksu Köprüsü'nü kuşatmış, Fransız birliklerine bir baskın yapacaktı. Bunun üzerine büyüklerimiz gittiler. O sabah, köprünün ağzına yerleşilmiş, Fransız birlikleri kuşatılmış ve yok edilmişti. Sabah, herkes heyecan içinde gidenleri bekliyordu. Çok geçmeden bizimkiler geldiler. Anlattıklarına göre, önce çeteler düşmanı sarmışlar, birkaç saat süren çatışmadan sonra, düşmanın tamamen ortadan kaldırıldığı anlaşılmış, zafer naraları atılınca, bizimkiler de gitmişler. Düşman, sanıldığı kadar çok değilmiş, 25-30 kişiden oluşuyormuş. Buna bizimkiler çok şaşırılmışlar. Bizim köyden kimse şehit düşmemişti.

Bir iki gün sonra gelen haberlere göre, Maraş'ın ayaklandığı söyleniyordu. Tüm çevre köyleri yardıma gitmişlerdi. Aradan 15-20 gün geçince, Maraş'ın tamamen düşmandan temizlendiği haberi geldi. Bu arada, bizim ordaki Ermeni çiftliklerine baskınlar yapıyordu. Tüm Ermeniler, oralardan kovuldular. O zamanlar çok kar yağmıştı. Kaçan düşman birlikleri, karın üzerine bir sürü ceset bırakarak kaçıyordu ve 12 Şubat 1920'de Maraş kurtarılmıştı.

Bizim köyden, çetelere bizzat katılmalar olmadı. Fakat Narlı baskınında olduğu gibi, böyle bir şey olduğu zaman, köyden destek birlikleri alınmıyordu. Askere adam alınıp alınmadığını hatırlamıyorum. Fakat daha sonra, bizim köyden birkaç kişinin savaşta öldüğü söyleniyordu.

İKİNCİ ELDEN HATIRALAR

Hicri 1299 “Milâdî 1883” DOĞUMLULAR

ŞİŞMANZADE Arif Efendi

1883 yılında Kuyucak Mahallesi'nde doğmuştur. Fransızlar şehrimizi işgal ettiği zaman Kapalı Çarşı'da bezirgânlık yapan ve aynı zamanda belediye azası olan Arif Efendi, Fransızlar kaçarken, bazı zevatla birlikte rehin olarak Halep'e götürülmek üzere esir edilmiştir. Halep'e götürülürken şiddetli soğuktan elleri donduğu için sol elinin parmaklarının kesildiği veya Arif Bey solak olduğu için, silah kullanmasına engel olmak maksadıyla sol elinin kesildiğini akrabaları söylemektedir.

Savaş bitinceye kadar Halep'te esir tutulmuşlar, anlaşma imzalanınca memleketlerine dönmüşlerdir. Şehrimize döndükten sonra eşkıyalar tarafından dağa kaldırılan bu gazimiz daha sonraları beyin kanamasından felç geçirmiş ve Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Şeyh Adil'de bulunan mezar taşında şu ibare bulunmaktadır:

“Fransızlar işgalinde bir eli kesilen Şişman Arif.”

Hicri 1315 “Milâdî 1899” DOĞUMLULAR

GANİYUSUF OĞLU Hayri⁴¹

Ganiyusuf Ahmet Paşa'nın ahfadından Ökkeş Bey'in oğlu Hayri Ganiyusuf oğlu, 1898 yılında Maraş'ta doğmuştur. Annesi Navruz Hanım Beyazıtlı ailesine mensuptu. Altı kardeşin en büyüğü olup idadi mezunu idi. Kahramanmaraş'ta tüccarlık yapıyordu. Bayazıtlı ailesinden Süleyman Bey'in kızı Şerife Hanım ile evli olup 6 aylık Niyazi isminde bir oğlu vardı.

Kurtuluş Savaşı'nda Ermeni komiteciler tarafından şimdiki Şih Turan Mahallesi'nde pusuya düşürülerek şehit edildi. Kafası kesilip derisi yüzülerek tanınmaması amacı ile kendisine ait Paşa Hamamı'nın kızgınlığına mevtası bırakıldı. Harp bitiminde bulundu.

⁴¹ Hayri Ganiyusuf oğlu, Niyazioğlu Torunu, Hayri Ganiyusuf oğlu, Cahit Zarifoğlu Cad. 11/9, Yenişehir Mah. Kahramanmaraş.

Cenazesi Şekerli Cami bahçesinde iken 1930'lu yıllarda diğer şehit cenazeleri ile birlikte Şeyh Adil Asrî Mezarlığı'na nakledildi. Bugün Kahramanmaraş'ta Şih Turan Mahallesi'nde adını taşıyan bir cadde vardır. *Allah rahmet eylesin.* 09.02.2008

Paşa Hamamı⁴²

Çarşaf Ahmet Paşa'nın ahtâdından Ökter Bey'in oğlu Hayri Çarşafoğlu 1898 yılında K. Maraş'ta doğmuştur. Annesi Navruza Hanım Başarılı ailesine mensuptu. 6 kardeşin en büyüğü olup İdadî Mezun idi. K. Maraş'ta ticaretlik yapıyordu. Başarılı Ailesinden Ökter Bey'in kızı Serife Hanım ile evli olup 6 aylık kızları bininde bir oğlu vardı. Kurtuluş Savaşı'nda Ermeni Komitçiler tarafından öldürülen Şih Turan Mahallesi'nde pusuya düşürülerek şehit edildi. Kafası kasıllık derisiyle örtülerek tanınmaması amacıyla kendisine çit Paşa Hamamı'nın tuvaletine mektası bırakıldı. Harp bitiminde bulundu. Cenazesi Şekerli Cami bahçesinde iken 1930'lu yıllarda diğer şehit cenazeleri ile birlikte Şeyh Adil Asrî Mezarlığına nakil edildi. Bugün K. Maraş'ta Şih Turan Mahallesi'nde adını taşıyan bir cadde vardır. -Allah Rahmet Eylesin. 09.02.2008

Hayri Çarşafoğlu
[Signature]

Adres Niyazi oğlu
Torun - Hayri Çarşafoğlu
Cahit Zarifoğlu cad. 11/9
Yenişehir Mah. K. Maraş

Torun Hayri Çarşafoğlu

⁴² Mehmet Özkarıcı, Kahramanmaraş'ta Türk Kültür Varlıkları, I. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 475.

BOLATKALE AH⁴³

Dedemi hamama götürmüştük, sırtındaki diş izlerini gördük. “*Dede bu yaralar ne?*” dediğimizde, “*Oğlum hamamdan çıkınca anlatırım.*” dedi. Hamamdan çıkınca başlattı anlatmaya:

“Ben küçükken babam ölmüş. Anam başka birine varmış. Babalık beni istememiş, beni getirip Kanlıdere’deki pazar yerine bırakmış. Beni oradan bir asker benim oğlun olun mu, deyip eşeğin terkinde bindirip alıp eve götürmüş. Eve vardıklarında evin hanımı elin piçini niye getirdin diye gece sabaha kadar sokranmış. Adam sabahtan dedemi eşeğin terkinde bindirip yürü oğlum sana öteberi alım dedi. Beni geri aldığı yere getirip bıraktı. Ondan sonra beni oradan davarcılık yapan adam aldı. Işıkçı Köprüsü’nün orada onların yanında azaplığa başladım. Aradan aylar günler geçti. Benim anamı göresim geldi. Ben oradan çıkıp Kümbet’e giderken kısıktan geçip giderken orada yaşayan Ermenilerin çocukları top oynuyorlardı. Ben onlardan korktuğumdan kenardan kenardan gidiyordum. ‘Öteden gitsene gâvurun çocuğu’ deyip bana taşları vurmaya başladılar. Ermeni evinden gâvur maması çıktı. ‘Bırakın ocağı geçesiceler çocuğu öldürdünüz.’ dedi. Ben oradan yaralı olarak anamın yanını buldum. Anam, ‘Yavrum, ciğerim seni öldürmüşler,’ dedi. Dört beş gün yaralarımaya yağ dökerek beni iyileştirdi. İyileşince tekrar azaplık olduğum yere gittim. Tabii aradan aylar geçti anamı tekrar göresim geldi. Bu sefer de Atoluğu Camisi’nin yanından çıkarken orda da gâvur Ermeni evlerinin çocukları yolda ‘gancık’⁴⁴ dedikleri itle oynarken bana bir taş vurup ‘tut gancık’ dediler. Onların her vurduğu taşa benim vücuduma dişlerini geçirdi. Bunu defalarca tekrarladılar. Beni öldü diye bıraktılar. Ben ne kadar zaman geçtiğini bilmiyorum. Gözümü açtığımda hava kararmıştı. Sürünerekten anamın yanını buldum. Anacığım beni kucağına bastı. ‘Yavrucuğum seni öldürmüşler!’ deyip yaralarımaya yağ dökerek günlerce beni iyileştirdi. Ben tekrar azaplık ettiğim eve gittim. Bu aralarda da ortalık çalkalanıyor, savaş çıksın diye Allah’a yalvarıyorum. Savaş çıktı, dediler. Bizim başımızda Eşbah Osman Efendi grubuna katıldık. Savaş başladı ben Kümbet Camisi dibinde nöbet tutuyorum. Bu arada millet kaç kaça gidiyor.

Bu arada kucağında yastık, elinde iki çocuk, yanında bir avrat, sırtında bir mavzar (mavzer); dur çektim, durdurdum. ‘Nereye gedin’ dedim. ‘Kaç kaça gedin, şunu al beni bırak.’ dedi. Yastığı bana verdi. Yastığın ağzını açtım ki yastığın içi altın dolu. ‘Lan s... bunu yiyeceğini aklın kesimi’ deyip sırtındaki mavzarı alıp götüne bir tepik vurup gönderdim. Cıkcık bahçasında başımızda bir hoca efendi, Ermenileri getirip bağızlık üzerindeki öteberileri hocanın torbasına atık. Bir sıvakçı gâvuru getirdiler ki adamda iki metre boy var. Kamayı çektim, gâvuru

⁴³ Bu röportaj Ali Bolatkale’nin torunu Ali Bolatkale tarafından anlatılıp, Ali Çılgı tarafından kaleme alınmıştır. Duraklı Mah. Serasker Sok. No 20. Divanlı Mah. 45. Sok. No. 19. (Y. Özalp)

⁴⁴ Eşeğin ve itin dişisine “gancık” denir.

boğazlicim, kamanın ucundan tuttu parmakları döküldü. Kamayı bırakmi. Orada korhahamışım hoca bağırdı, boğazlasana Ali, dedi. O hiddeden ben gâvurun kellesini uçurdum. Hoca benim korktuğumu anlınce bana bir sille vurdu. ‘O bıcaaa yala’ dedi. Bıçağı yaladım, on beş gün o kanın sasisi burnumdan getmedi. Harp sırasında Yemenici Ermenilerin çoğunu öldürdük.

Maraş Harbi bittikten sonra bütün askerler mezarlığın kapısında toplandılar. Başımızda Eşbah Osman Efendi, ‘Biz buradaki savaşı bitirdik analar bacılar Antep’e gedik, bu askere yiyecek içecek yardım lazım.’ dedi. Bir çapıt açtılar, oradaki insanlar ceplerinde ne varsa attılar. Kadınlar küpelerini çekerek kanlı kanlı attılar. Anam, yüzbaşıya; ‘Ali’mi sana amanat ediyorum. Oğlum ölürse yaban ellerde bırakma, buraya gönder.’ dedi. Biz üç gardaş-tık, her aileden bir erkek çocuk gedip Antep Cephesi’nde iki ay savaşacak dediler. ‘Ben bekâr olduğum için ben abilerimin yerine de savaşırm.’ dedim. Antep’te biz savaşmaya başladık. Yüzbaşı da bana dedi ki; ‘Oğlum Ali sana

vasiyetim olsun ben de ölürsem benim ölümü buralarda bırakma.’ Yüzbaşı bana der ki ‘Oğlum Ali filan filan komutanlarını çağır gel.’ der. Ben varırım, sizi yüzbaşım çağırri derim, ‘Get lan bizi görmedim de.’ derler. Yüzbaşım geldiğim böyle söyledim, yüzbaşım da, ‘Ali onları önüne gat da getir.’ der. Ben mavzarı çektim, önüme gattım getirdim. Kaç gün geçtiğini bilmem. Yüzbaşım cephede vuruldu. Bana vasiyeti vardı ya. Ben geldim ileride iyi bir mevzi buldu, bir manga asker istii, dedim. Biz ilerlemeye başladık. Ben bu arada arkada kaldım. İleride yüzbaşının garartısını görünce, ‘Lan Ali yüzbaşı öldü mü?’ dediler. ‘Geriye döneni vururum’ dedim. ‘Bu yüzbaşının cenazesi cepheden beri gelecek’ dedim. Destek ateşi vererek cenazeyi birliğe getirdik. Maraş’a gönderdik. Bu arada savaşa gönülsüz gidip zornan getirdiğimiz beni vuracaklarını anladım. Maraşlı dört beş arkadaş Antep’ten yola çıktık, yayan Maraş’a geldik. Bu arada çayları dereleri geçerken ayakkabılarımız yırtıldı, ayak yalın mezarlığın ori bulduk.

Bizi Türk askerleri, vay cepheden mi kaçtınız hainler, deyip yakaladılar. Kasp halinden yukarı çıkarken askerlerin arasından beni Muhtar İsmail emmi gördü. ‘Oğlum Ali sen misin?’ dedi. ‘Oğlum öldün diye anan mevlüdünü bile okuttu.’ ‘İsmail emmi ben ölmedim, beni vatan haini diye yakaladılar, beni kurtar.’ dedim. Beni Haydarlı’daki karakola getirdiler. Beni komutanın odasına aldılar. Komutan yandaki askere dedi ki; ‘Get bir kucak nar çubuğu kes getir,’ dedi. As-

ker bir kucak nar çubuğunu kesti geldi. ‘Ben zaten bir hafta yayan yürümüşüm, bu nar çubuğundan iki tene yersem ölürüm.’ dedim. Orada kapı çaldı, içeriye bir asker girdi, komutanın kulağına bir şey söyledi. ‘Çağır gelsin.’ dedi. Muhtar İsmail emmi benim Maraş Harbi’nde savaşmış ondan sonra da altı aydan beri Antep Cephesi’nde savaştığım belgelerini komutana verdi. Komutanın gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Beni anlığım çatından öptü, ‘Bizi affet evladım az daha bir hata yapacaktık.’ dedi. Üstümden çıkarttıkları cephaneleri tek tek üstüme yerleştirdi. ‘Allah sizden razı olsun oğlum’ dedi. Beni gönderdi.

Memlekete geldim. Kümbet Çamlığı’nda arkadaşım ile oturuk. Aşağıdan mır mır ses geli. Aşağıya hopladım ki bana çocukluğumda kötek atan Ermenilerden iki tenesi orada. Yanındaki arkadaşına ‘Lan şunu tut, bunu kaçırırsan seni de öldürürüm.’ dedim. Birini elime aldım öldürüncüye kadar dövdüm. Çocukluğumda bana yapılanların intikamını aldım. Savaştan yıllar sonra bir gün kapı çalındı. Bir başçavuş, iki asker geldi. ‘Amca sen Kurtuluş Savaşı gazisisin, sana devlet maaş bağlayacak’ dedi. Oğlum biz Allah için savaştık, para için savaşmadık’ dedim. Bana imza attırıp gittiler. Bu kayıt Ankara’da sonradan bulundu.⁴⁵

⁴⁵ Bu röportajda imla, noktalama ve cümle hataları mevcuttur. Anlatının anlatıldığı şekilde yazıya döküldüğü varsayıldı. Noktalamalar haricinde düzeltme yapmak uygun görülmedi. Anlatıcının dil özellikleri mümkün mertebe korunmaya çalışıldı.

①

Dedemi hanıma pöfürmüşlük artındaki' diş izlerini pördük.
Dede bu yaralar nededipimizde oylum hanımdan çıkınca anlatırm
dedi. Hanımdan çıkınca bastıttı anlatmaya ;

Ben küükken babam ölmüş anam başka birine varmış. Bakalık
beni istememiş, beni getirisip kanlı derede ki pazar yerine bırak-
mış. Beni oradan bir taş çarşu asker benim oylum oluvmu deyip
esepin tertine bindirisip alıp eve götürmüş eve verdiklerinde evin hanımı
alin pisini niye petirdin diye gece sabaha kadar sebranmış. Akşam sabah-
tan dedemi esepin tertine bindirisip yürü oylum seni öleberi ulım dedi
beni geri aktıpi yere petirisip bıraktı. Bundan sonra beni oradan deracılıkle
yapan anam aldı. İslıkeki küprüsünün oradan oradan yanında azaplıpın kas-
ladım. Anadan aylar pünler pecti beni anamı pöresim geldi ben oradan çıkıp
kümdete pırdetken kısıktan gelip pırdetken orada taşayan ermenilerin
çocukları taş oynuyorlardı. Ben oradan kışkıpından kanardan kanardan
giduyordum öleden pırsene çavurun çocupu deyip bu taşlarınan ur-
mayla başlaoh. Ermeni evliden çavur maması aktı buktan ocupı
gecesiceler çocupu öltürdünüz dedi. Ben oradan gıralı olarak
anamın yanına buldım Anam yarım çiperim seni öltürmüşler dedi
dört beşpün yaralarımaya yaf dökerek beni iyilestirdi. iyilesince
tekrar azaplık okuyum yere gittim tabi oradan aylar pecti anamı
gene pöresim geldi. Busefer de Atolıpu canısının yanından çıkarken
olduda Emeni evlerinin çocukları yafın pıncuk dedikleri itle oynıtan
bana bir taş vurup tut çancık dediler. Otkın her vurdupu tahta benim
vucuduma dısterini pırdı. Bunu defolaca tekrar dediler. Beni öldü diye
bıraktılar. Ben ne kadar zaman pectipini bilmişim çöcümü astıpından
hava koramıstı. Sürünerekten anamın yanına buldım. anacıpızım beni
kucığına bastı yarucupum seni öltürmüşler deyip yaralarımaya yaf
dökerek pünlerce beni iyilestirdi. Ben tekrar azaplık ettiyim eve
gittim. Bu aralarda da ortalık çalkalanıyor savaş çıksın diye
ALLAH'ın taluruyorum. Savaş çıktı deatiler bizim başımızda Estah
osman Efendi pırbuna katıldı. Savaş başladı. Ben kümbet canısı
dibinde lübet futuyorum. Bu arada millet kaç kaçan pırbıyıcı.

Ali Bolatkale'nin torumundan I

②

Bu arada Kocagında yostik elinde iki çocuk yanında bir avrat sırtında bir mazoz dur geldim deydurdum nereye pedin dedim lez koca pedin Suno al beni bunt dedi yostipi bana verdi. yostipin aşını açtım ki yostipin işi akden delu lan avradem s.---. bu nu yiyeceğini akden kesimi dayip sırtındaki mazozu alıp göküne bir tepik vurup gönderdim. Gıcecik buhaşında bizimde bir hoca efendi ermenileri getirip kırızlık üzerindeki efendileri hocanın ter başına atık. Bir sıvacı gıvuru getirtiler ki adamda iki metre boy var ~~kam çanı~~ çeltik gıvuru bağarlıcım kama-
nin ~~utarm~~ ucundan tuttu parmakları dölüli kani karakım o ruda karko-
humissim hoca bapirdi bapuzlasana Ali dedi a hıddedinen ben gıvuru
kalkisini ucuordum. Hoca benim kışkıramı anlince bana bir sille vurdu o bira-
yola Ali dedi bicağı yaldın embesim o kamin sısısı burından getmedi
Herp sunında yemini emenilerin aklarını ~~gıvuru~~ gıvuru öldürdük
Maras harbi bittikten sonra bütün askerler merazlıpın kışısında
toplandılar. Başımızda Esbah Osman Zıfadi biz burdaki savası bitirdik
analar bacılar Antepo pedik bu eskere yiyecek içecek yardım lazım
dedi bir gıvıt açtılar ordaki insantlar ceplerinde ne varsa attılar
kadınlar kışkelerini çıkararak kızı kızı attılar. Anam dedi ki yüzbaşım
Ali mi sana amanat ediyorum dedi. Öflerim ölürse yaban ellerde
birakema buraya gönder dedi Biz üç pardestik her aileden bir erik
goculu pedip Antep cephesinde iki ay savasacat dediler. Ben bekar
olduğum için ben abilerimin geride de savasım dedim Antepo biz
savasınaya başladık yüz başı den bana dedi ki öğün Ali sana vasiyetim
oşun kande ölürsem benim ölümi bura buda buntam yüz başı bana derki
öflüm Ali Filan Filan komutanlarını aşır gel der. Ben vaimin sizi
yüzbaşım çöpüri derim get lun bizi firmedik de derler. yüz başımın
ge ldim böyle söyledim yüz başımdan Ali cabı önüne gette petir der
Ben mazozu gettim öşüne gıttim petiraldım. Kışpın gettipini bilim yüz
başım cepheye vurdu bım vasiyeti vardı ya ben pedim ileride iyi
bir mazoz baktı dedim bir neçe asker işi dedim bir ilerleme başladım
ben bu arada arkada kaldım. ileride yüz başının garar fıstını görünce
lan Ali yüz başı öldümü dediler ferice önemi vurum dedim bu yüz başı-
nın cevazı cepheden beri gelecek dedim. Destek etesi vererek cenazeyi
birlife getirtiler Marasa gönderdik. Bu arada savasa gönülsüz gidip zaman
getir tipimiz beni vuracaklarını anladım Maraslı dört bez arkadaş Antepin
yola çıkık yanın marasa geldik bu arada çaptı abileri ~~gıvuru~~ gıvuru
jeczartın ayak babilirimiz gıttık ayak yalın merazlıpın orı bıldık.

Ali Bolatkale'nin torunundan II

Bizi Türk askerleri vey cephedermi başkane haliler diye yata-bodıla-
kılar halinden getkari çıkarken askerlerin arasından beni Mukhtar İsmail
emmi gördü öflüm Ali sen misin dedi öflüm ölelin diye Anon mu ki-
dini bile otuttu. İsmail emmi ben öldürdim beni vatan harini diye yata-
ladılar beni kurfar dediler. Beni Haşharlıda ki karabala getirdiler Beni
komutanın odasına aldılar komutan yandaki askere dedi ki get bir kucak
nar cubuğu kes dedi. Asker bir kucak nar cubuğunu kestti geldi ben zıttım
bir hafta yuyan yürümüşüm bu nar cubuğundan fiki tene yersen ölürsün
dedim o radın kapı çaldı teeriyeye bir asker fiildi komutanın kulupına bir şey
söyladi çapır fetisin dedi. Mukhtar İsmail emmi benim maraz harbinde savuşu
anob sinia du. Altından dart bantep cephesinde savuştuğımı balpelerini
komutana verdi. Komutanın gözlerinden yaşlar akıyıp başladı Beni onluur
antından öftü bizi affet evladım az daha bir hafta yapacaktık dedi
ülümünden çıkarttıkları cephaneleri tek tek üstüne yorttirdi. ALLAH
sizden razı olsun öflüm dedi beni öldürdi.

Memleketi geldim kumbet camlıpından arbede sında ofurik aşgımın
mur mur ses pelip aşgımın bir bağladım ki bana çavaklıpından kufek
afan ermenilerden ikitenesi erden yurumabli a-banısın ben savuştu
ben kurarsın sende öldürürüm dedim birini eline aldım öldürürüm
geye kadar dövdim. Önden sende ötekini elime aldım sende öldürürüm
ceye kadar dövdim. Gocubluğundan bana yapılabarın intikamını aldım -
savuştu yıllar sonra bir gün kapı çaldı bir baycıms iki asker fiildi
Anca sen kurtuluş savuştu pozisin sonra devlet ması bağlayacak dedi
öflüm biz ALLAH için savuştuğ para sızın savuştuğlık dedi. Bana
vize attırp gittiler. Bu bayıt ANKareden savardan art belinde.

Bu rapörtaj Ali Bolat kale'nin feranı Ali Bolat kale
tarafından anlatılıp Ali Cilpi-tarafından kaleme alınmıştır.

Adres- Durabli Mah. Saraslar

Sok. No:20

Durabli Divanı, Mah

45. Sok. No.19

Ali Cilpi

Ali Bolat kale

Ali Bolat kale'nin torunundan III

VAKKASOĞLU Hilmi

Rahmetli Hilmi Vakkasoğlu Ağabeyimin Mister Lyman'la İlgili Hatıraları

Bismillahirrahmanirrahim,

Tahminen 1920'lerde, tatil günleri Amerikan misyoneri Mister Lyman'ın halka açık olan kolejine giderdim. İlk gidişimde teşhir odası olan her tarafı kitaplarla dolu bir odaya vardım. Mister Lyman hemen karşıladı. Gözünü benden hiç ayırmıyordu. Hangi tarafa baksam hep kitap dolu idi. Kendisi baktığım taraflardaki kitapları indirmek istiyor, ben ise daima kitapları seyreliyordum. Gözüm bir kitaba takıldı. Mister Lyman hemen onu indirdi. Üzerinde bir büyük köpek resmi bulunan bir kitap idi.

Mister Lyman başladı o kitabı övmeye, fakat benim kafama uymadı, vazgeçtim. Bir de gelen kimselere aşırı derecede ilgi göstermesi hoşuma gitmedi. Ve ondan sonra da Amerikan Koleji'ne gitmedim. Beni oraya götüren mahalle arkadaşım Abdussamet (K...dı...k) idi. Onlar iki arkadaş sık sık gidiyorlardı. Arkadaşı sandalyeci Ali (M...aş...gil) idi.

Her ikisi de marangozdur. Bir gün Abdussamet bana şöyle bir mesele anlattı, Kolejde Mister Lyman ile şöyle bir anlaşma yapmışlar: Abdussamet'i Amerika'ya gönderecekler ve hemen yarın erkenden ikisi de koleje varacak ve taksi ile İstanbul'a, oradan da tayyare ile Amerika'ya gönderecekler. Kazanacaklarını, zengin olacaklarını söyleyerek bu gençleri ikna etmişlerdi. Bunların her ikisi de küçük yaşında yetim olarak büyümüş kimselerdi. Hele Abdussamet'in babası Çanakkale'de şehit olmuş, kendisi marangozluk yaparak gendi gendini idare eden biriydi.

Bu iki arkadaş, Mister Lyman'e verdikleri sözde durarak ertesi sabah erkenden Abdussamet, Ahmet (Mar....gil)'in Kanlıdere Köprüsü başındaki evlerinin kapısına vardığını, kapının halkasına yavaşça dokunduğunu, Ahmet ise oradan hazır vaziyette kapının iç yüzünde beklediğini, kapı açılınca Ahmet'i gördüğünü fakat çok heyecanlı ve devamlı ağladığını gördüğünü söyledi. Çok soğukkanlı olan Abdussamet, Ahmet'in elinden tutarak dışarı çıktığını, niçin ağladığı sordüğünü, "Anama dayanamıyorum." dediğini anlattı. Buna rağmen Abdussamet, Ahmet'in koluna girerek, "Söz verdik, şimdi onlar bizi bekliyor." demiş ve gitmişler.

Kolejin kapısına yaklaştık. Bizi görünce Mister Lyman hemen emir verdi. Taksi çalıştı. Ben derhal taksiye geçip oturdum. Ahmet'in ise ağlaması durmuyor, ayağını taksinin çamurluğuna vererek taksiye binmek istemiyor. Her ne kadar zorladılar ise bindiremediler. O zaman Mister Lyman; "*Bugün çok heyecanlı, yarın olsun.*" diye karar verdi.

Koleje hizmet eden, çok sakin, ismini bilemediğim hafif sakallı bir Maraşlı vardı. O kimse durumu tam anlayınca bir Müslüman olarak meseleyi alay müftüsü olan (*O zaman Maraş'ta devamlı olarak İkinci Alay var idi*) zata anlatmış. Müftünün ismini hatırlayamadım. Fakat Çanakkaleli olduğunu unutmadım. Müftü Bey uzun seneler Maraş'ta kaldığı için belli aileleri öğrenmiştir. Bunun üzerine Abdussamet'i çağırarak şöyle söyler, "*Yarın Ulu Cami'de hutbeyi ben okuyacağım. Cuma namazına sen de oraya gel.*" Böyle dediğini anlattı.

Ertesi günü cuma namazına vardığımda hutbeye alay müftüsü olan zat çıktı. Ve çok heyecanla başladı. Türkçe konuşma fashında, *Amerikan misyonerlerinin Müslüman çocuklarını aldatarak Amerika'ya kaçırdıklarını ve bu işin şu bir iki gün içinde tekrar vaki olduğunu kısacası hükümetin haberi yok ise haber veriyorum*, dediğini sert bir şekilde halka söyledi. Ve bunun üzerine hükümet harekete geçti. Amerikan misyonerler Maraş'ı terk etmelerinin emrini Ankara'dan almış olmalı ki Mister Lyman ve diğerleri, Maraş'ta olan emlaklerini, hastanelerini satarak kısa zamanda Maraş'tan gittiler.⁴⁶ Bahsettiğim, bana bu meseleyi bu şekilde anlatan Abdussamet ve Ahmet⁴⁷ Maraşlıgil, Amerika'ya gidemediler.

Sene 1946'nın on birinci ayında trenle Adana'ya gidiyordum. Bu gediş benim de Maraş'ı terk etmemin ilk günü olmuştur. Trenle Adana'ya hareket ettim. Fakat tren fazla kalabalık olduğu için müsait bir kompartıman arıyordum. Hep dolu idi. Ancak birinde bir erkek ve kendisini esirgemeyen açık saçık iki kız vardı. Oraya da baktım, İngilizce konuşuyorlar. Erkek olanı gözlerim tanıyor ama benim başka milletten tanıdığım yok, diyorum.

"*Ulan bu gâvuru gözüüm ısıryo ya nerden?*" diye düşünüyordum. Yanında iki de genç kız var. Gızlar ayaklarını havaya galdırmış öyle oturuyo. Allah Allah...

Ve tekrar adama bakıyorum, tanıdığım biridir. Oraya da oturmadım, yine yer aramaya başladım. Bir kompartımanda şimdiki bonmarşenin sahibi Hacı Mehmet Şirikçi var, teyzem oğlu olduğu için yanına vardım. "*Ağabey şu kompartımanda pek yakından tanıdığım biri var, fakat ecnebi gâvurca konuşuyorlar. Ama çok iyi ta-*

⁴⁶ Bu konuda Dr. Sait Emirmahmutoglu'nun hatıralarını inceleyiniz.

⁴⁷ Osmanlıca metinde Ahmet ve Ali olarak geçmektedir.

ndığım biri gözlerim öyle diyor.” dedim. Hacı Mehmet Şirikçi hemen cevap verdi. “O Mister Lyman’dır.” dedi. O zaman anladım ki gözlerim yanlış görmemiş, tekrar yanına vardım. “Siz Mister Lyman misiniz?” Hemen “Evet.” diye cevap verdi. Ve konuşmaya başladık. “Siz koleje gelir miydiniz?” dedi. “Evet” dedim. “Hangi kitabı okudunuz?” diye sordu. “Ben de büyük bir köpek resmi olan bir kitabı okudum.” dedim. “Tamam” dedi. “Şimdi o kitabı ilaveler yaparak genişlettim. Çok faydalı bir hâle getirdim.” diye övdü.

Artık ben kendisinin Maraş’tan ayrıldığına kaç sene oldu diye sordum. “16 sene oldu.” dedi. “Üç sene Amerika’da kaldım. Sonra İstanbul’a geldim. 13 senedir de İstanbul’dayım.” dedi. Bu kızlar kimin, diye sordum. “Benim kızlarım” dedi ve ilave etti: “Maraş’tan gitmeseydik ne olurdu?” dedi. Ben de “Yine gelebilirsin.” dedim. “Çünkü demokrasi geldi.” dedim. Gelemeyeceğini söyledi. Niçin gittiklerini sordum. “Maraş bizi istemedi.” dedi. Ben de “Siz rahat durmadınız ki, milletin diniyle uğraştınız da ondan gittiniz, yoksa gitmeniz için bir sebep yoktu.” dedim.

Ve konuşmamız burada bitti...

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ :

تخمین ۱۹۴۰ مرده قهطیل کویباری آمریقایا میسوری مندره
نکته خلقه آلمیر اولایه قوللارینا کیدرم ایلک کیشیده
تشر اولمسی اولون روضی کتابلارلا درجی اولمیه واردیم .
مندره همامه خاشییدی کوزیخ لهنج سنده آمریورده هانلی
طرحه باقسام لب کتاب دولرایه . کندی باقریم طرخلرک
کتابلری ایندیملک ایندیوره ایلا داتما لب کتابلری
سیر اییدیوردم . کوزیم بر کتابه طاقلی مندره همامه اول
ایندیورده اوزنده رسول کویک رسمی بولنامه بر کتاب ایری مندره
باشیدی اولکئی اولکم فقط شیم قفام اویادی وار کیم . برده کلله
کیم لر آشیری در لایه ایلکی کوزیم منی حوروم کیم دی . اوند
صبره ده آمریقایا قوللارینا کیم دم . من اویا ایلک کوزیم منی
آرداشیم عبدالهد ایری ، اذکر انلی آرداشیم صبره کیدیورای
آرداشی طهرالهی علی عرشای کل اییدی لک ایلکیده مندره
برکده عبدالهد کاشول بر حادنه اکلادی قوللارده مندره الله
شویله بر اکلار شیم با عرشای کل الله عبدالهدی آمریقایا
کوننده جملر وطن یا سیر اکلنده ایلکیده قوللارده دارا اهره قفس
ایلا استابوله اورادنده طمانه والام آمریقایا کوننده جملر اوراده
هوقه یارا قار انا کفری نیکین اولمصلرین سولیه ک بویکلی انا
انجس . بولنده لک ایلکیده بابا لری اکره فای اشدکیده ایلکیده
کویک شینده من اولمجه بیوسه کیم لرد . هله عبدالهدی ایلا کینده
قله ده شیره ایله کندیس فرانزولر یاه لک کندی کندی اداره ایله بیور

Hilmi Vakkasoğlu'nun hatıraları I

برای آنکه آرد اسم مسترلاش و در کلمه سوز لرزه کلمه روحه ایترش کرده
صباح آرکنده عبدالصمد احمد خوشی کلمه قانای دره زلا کوی بی سینه
اولرله قانرله واردلن قانایله خلع سیرا شیوه دختردنقی احمد
ایسه اوده تام حاضره ضعیفه قانایله ایچ نوزنه کلمه کانی قای اهلنه
آهمنی کردیکنی نرقط احمد خیره لهتمانی و دواملی آفلا درنق شکر خیر
سولادی . خیره صوره قانای اولان عبدالصمد احمد آکنده کلمه نغم
دشای هکتمانی کیمه آفلا درنقی صوره درنقی آناهه دانا مویوم دیکان
آکلادی . بوله اقماع عبدالصمد احمد قول کوره ری سوزوردی
شعی اولانلر بزه بکلور لایه او کندی . قوللاری قانوسه بافلا کوره
تقی بزی کورنجه مسترلاش کیمه آوردی تقی هکتمانی سهرده حال
بغی کیم احمد دم احمد آفلا م س دو سوره آباقنی تقینله
ها مریغه ویره رک تقی سیمک استه صوره کورنجه قد رورویله
ایسه سهره صیدر . اوزعانه مسترلاش شوبله دسی بکوره حومه لهتمانی
بایره ایوه ده قرار ووردی . بو غنطره سی قوللرم لهدیت اندنم
خیره ساکله اسنی بیه مکنم لعتف حقالله تر خیشی وارد اولکته دردی
تام آملارنجی برصنامه اولارجه سله ی کور کیمه آرای مفتیس لولایه
(اوزعانه موشده دواملی اولارجه ایکنی آرای وار ایسی) زانه آکلدر
مفتی له اسنی لیا طلیقه دم فقط چنانچه قلعلمی اولوقش اولوقادم .
مفتی له اوز ویرسه لر موشده قالدرنق ای کوره بلای عائللری اولرغشده .
بوزله اوزنیه عبدالصمدی چا غیرتارجه شوبله سولر (بایسیر اولو جا مده
طلیقه سی سهر اوز بیا لعم حوصا مخانه سنده اولریم کل دیکانی آکلادی .
ایترش کوی لجه نایله اولو هامده واردنجه خطیره آرای مفتیس اولان
ذات لغتی دیوه لهسایله باشدی لورکجه قولوشما فصلنه (امر تقیه مسیز)

Hilmi Vakkasoğlu'nun hatıraları II

معلمه بودیم آن زمانه امرضاہ حاضر دقاری دیوانی
شور انکی کورده آکنده تکراہ واقعه اولوق قیامی حکومتی
خبری بوقه ایسه قهر وریسورم دیکلکنی سرت بر شکلده خلق
سولدی. و بونله حکومت مکرکله کیم ری امرضاہ صیور لرله
عیشی تری ایتمه لرله امرضی آنقره دته آلمسه اوله ایلمک حشر لاشنه
موشده اولوق املاتی لرلی هسه جهانی لرلی صانه حشر صانه
موشده کینه لر. و حکمت اندیکم و بیا بوقلای بوشکلده اکلایم
عبدالصد و الحمد و قسای کل امرضاہ کینه صیدر. سنه ۱۹۶۶ زک الایچی
آشده ترنلا آهله کیسوردم. بولکده سهر بئوده عیش ترک ایتمه فلک
ایلمک ایلمکونی اولمشده. آترنلا آهله کولت ایتمه قیلم ترنله
خانایلمه اولدین ایچیه مساجد بر حوصا قیلمه آیسوردم. هب دیوانی
آخیره رنده بر اکلای و انکی کونج و کنیشی آسکر کیمیه آچیره صاحبه ایلی
قن و اردی قن اور ایله ده باقردم انکلایم خوزوشور لر آملک اولدی
کوزلرم طمانسور اما سنه بشفه مانشده طمانسورم بوقه بیسورم و تکراہ
آراه باقوردم طمانسورم بریدر. اولوق ده اولوق حتم ایله آراسلا
باشلدم بر حوصا قانده شکر ایکی بونما شنه لک صالین اچاچی حشر لاشنه
و اترنم اولغلی اولدین ایچیه بائنه و اردم آقار لک شوخوها قانده بیک
قیلمه طمانسورم بری و اترنم ایچنی کا و و بوقوشور لر دیدم اما
چوقه ای طمانسورم بری کوزلرم اوله بیسور. اچاچی مکتبه سرتایچی کیمانه
هواب وردی او افسر لاشنه در دیندی اوز حاله اکلایم کیم کوزلرم
باکلسه کورده مسر. تکراہ بائنه و اردم سخر حشر لاشنه من کیم لاشنه ادرت
دب هواب وردی و خوشکیم بئیلایم سز قولایم کلده ای ادرت ادرت ادرت
دیم هلاک کتای او کورده بیه صوره بیه اوز رنده بیوتد و کونیک رسمی
اولوق بکتای اچردم دیم. تمام دینی شکر ای ادرتای عیلا و بر بیلایم

کئسلسنم جوهره خاندی برهاله کتیردم دیار کیشلی اولدی . آتقده
بهره کتیرسنا فرغشده آیرلینن قاج سئ اولدی ده خوردم ۱۶ سئ اولدی
دیسی نم سئ امریقانده قالدیم صکره استا نوله کلام ۱۴ سئ دیسه
استا نوله دم دیسی بو خور کلامی ده خوردم سئ قوردم دیسی و علامده
ایندی فرغشده کتیم سئ ایدک سئ اولدی دیسی بینه اینه طم بیلر سئ دیس
چونکه دمقراسی کلدی دیس . کلام سئ کلامی سولدی چیمه کتیردی خوردم
فرغشده سئ ایسمدی دیسی . بینه سئ رالیت دؤ وادانک ملنگ
دینی ایله او فراشده سئ زده اوندی کتیرک بوضه کتیم کتیر اچیمه بر شیب بوضی
دیسیم و فرغشده سئ بوراده سئ دیسی .
۱۹۹۹ - ۷ - ۱۱
محمدرحمان دغی افغانی

EVLİYA Hasan Fehmi (Dr.)

1920 yılının ocak ve şubatı... Soğuk kışın karlı günleri... Kahramanmaraş, tarihinin en karanlık günlerini yaşıyor. Maraşlı genç ihtiyar, kadın, çocuk koca bir orduyu yenmeye, yurdundan kovmaya çalışıyor. Öyle bir kavga ki, tarih, mislini az görmüş. Bin kat kuvvetli bir devlet, ordusuyla utanmadan, küçücük bir şehir halkını boğmaya çalışıyor. Maraşlı, kader birliği, gönül birliği ile düğüne gider gibi boğazlaşıyor, ölüme gidiyor, vatan uğruna, inancı uğruna.

Bu günlerde bir gün anam, babama; *"Efendi, hep önde gidermişsin. Başına bir kaza gelirse, ben bu iki çocukla ne yaparım."* deyince babam:

"Hanım, hanım, bana bak, bu çete harbidir. Düzenli asker harbi değildir, önde gitmezsem, arkama kimse düşmez. Ben çalışmam, öteki çalışmaz ise bu vatan da kurtulmaz. 'Bugün, Maraş kurtulmuş, iki çocuğunu da kurban et.' deseler, onları kurban etmekten çekinmem. Onları çok severim amma, vatanımı daha çok severim."

Vatanın kurtuluşu için çete arkadaşları ile koşar, koşar. Maraş'ın hemen yarısından fazlasını düşmandan arındırır. Düşmanın korkulu rüyası olur. Evliya'nın çetesi nereye varsa, düşman bozguna uğrar, kaçır. Böylece günler geçer, nihayet harbin 17. günü şehitlik mertebesine ulaşır.

Babam şehit; anam 18 yaşında dul, iki buçuk yaşında ablam ve altı aylık ben yetim kalırız. Babamın sağlığında evimizin karşısındaki Ermeni Düdüm'ün evi yanarken, Bizim ev de bütün eşyaları ile birlikte yanar. Oturacak bir yerimiz olmadığından bir akrabanın evine sığınırız.

Babam şehit, baba ocağı yok, para yok, servet sağman yok.

Bilmem bu harpte kim bizim kadar yanmıştır? Bu şartlar altında, o zaman Maraş'ta yaşayabilme imkânımız olmadığından anamın, babası rahmetli dedem İbrahim Yaycıoğlu, harpten sonra bizi Andıran'a aldırır. Okul çağı gelince de tekrar Maraş'a gelmişiz.

Harpten sonra, bu harpte evi yananlara Ermeni evi verirlenmiş. Harpten sonra herkes Ermeni evlerini kapışmışlar. Bizim, burada kimsemiz olmadığı ve yol gösterenimiz de bulunmadığından bize verecek ev kalmamış. Harpten sekiz sene sonra Akdere'nin kenarında bir Ermeni evi kalmış, küçücük bir evdi, o evi bize verdiler. Bize verildiğinde, evin içinde kimse yoktu. Anahtarını da olmadığından hazine avukatı rahmetli Kudumi, kapıyı kırarak evi bize teslim etti. O zaman

hazine bize tapu vermeden, komşumuz Tapu Memuru Topal, bilmem kimin sahte tapu verdiği bir adam, bizim eve sahip çıktı. Hazine ile davalastı. Sonunda hazine davayı, biz de evi kaybettik. İşte bu nedenlerle şimdi Kahramanmaraş'ta oturacak evimiz yoktur.

Harpten sonra, bize hakkımız olan Vatani Hizmet Tertibi'nden maaş bağlanması için o zaman yardım ve tavassutu istenen bir milletvekili, yani bizim de haklarımızı araması gereken kişi; *“Yaycıoğlu zengin, bir kız ile iki torununu besliyemiyor mu?”* diyerek yardımını bizden esirgemiş ve geç maaş almamıza neden olmuştur.⁴⁸

O mebusu *“Nasıl adamdır?”* diyerek sonradan merak ettim. Çünkü Maraş Mücadelesi'nde çalışanlar, çarpışanlar arasında adı yoktu. Adamcağız, kendi milletine güvenememiş, zaferinden emin olmadığından işin kolayını, selameti, Fransız Devleti fehimesinin işgal komutanı ve kuvvetini karşılamakta aramış. Oysa o zaman meşhur Davulcu Çingene Halil Ağa'ya karşılamada davul çalmak üzere, epeyce altın vermişler, Halil Ağa altunlara bakmış, bir elinden ötekine savurmuş, sonunda, *“Bu altınlar çok iyi de ağam, ben şimdide kadar Türk'ün ekmeğini yedim. Gâvur için Türk'e karşı davul çalamam.”* diyerek altınları teklif edenlere geri vermiş ve davul çalmamıştır. O zaman işgal kumandanını karşılamaya gidenler, Abdal Halil Ağa kadar haysiyetli olamamışlardır.

Maraş Mücadelesi'nde hangi samanlıkta yatıyorsa o meb'us ve onun gibileri gayıptır. Fakat harpten sonra nasıl oldu ise, bu kahraman şehrin milletvekili olmuş, ne olursa olsun o adam, babamın gâvurlarla çarpışa çarpışa aziz canını şerefle verdiğini, kendisinin ise vatanın gayrete en muhtaç zamanında gâvura tek kurşun atmadığını kimse bilmese bile, kendisi biliyor ya! İşte bu aşağılık duygusu altında ezilerek, kendi kendini tatmin için, bize yardım etmemekle rahmetli babama duyduğu hıncı bizim gibi yetimlerden almak istemiş olsa gerek. Ne kahraman yiğit adammış (!) değil mi?

Daha sonra, bu adamın başına gelmedik kalmadı. Eh, imtihan Tanrısı bu, Allah daima büyüktür.

Biraz büyüyünce, maaşımızı almaya hükûmete ben giderdim. Artık evin erkeği olmaya özeniyordum. Bir ara, maaşımızı veren adam değişti. Bizim aylık da 45 liradan, 30 liraya düştü.

“Amca, neden böyle azaldı?” dedim.

⁴⁸Sözlerine şöyle devam etmiştir: Allah devlete zeval vermesin. Geç de olsa bize, onar lira asli, beşer lira da zammı olmak üzere üç kişiye ayda 45 lira şehit maaşı bağladılar. 45 lira deyip geçmeyin. O zaman bizim zahiremiz de Andırın'dan geldiğine göre, bu para anamın elinde bize yeterdi. Allah'a şükürler olsun, muhanete muhtaç olmadık, geçinip giderdik.

“Kazanç vergisi kesiliyor oğlum.” diye bir de beni azarladı. Makbuz da vermedi. Bu böyle bir süre devam etti. 7-8 yaşında ilkokul talebesi, ben ne bilirim. Halbuki yetim maaşından vergi kesilmemiş. Meğerse adam, bütün yetimlerin maaşından bizimki gibi keser yermiş. Adamda ne mide ne yürek var, değil mi?

Sonradan duyduk ki adam bu işten mahkûm olmuş. Daha sonra da, ince hastalıktan ölmüş. Yetim hakkı yiyenlerin, siz hiç iflah olanını gördünüz mü? Okul çağından evvel Kurtuluş Bayramlarında her sene beni ilkokul önünde, bayrağımızın altında merasime götürürlerdi. O zaman Maraş’ın evleri damdı.

Maraşlı hanımlar Kurtuluş Bayramı’nu bu damların sügüklerinden seyrederdiler. Beni okulun önünde, göğsümde İstiklal Madalyası ile görünce “Gadañı alayım; Evliya Efendi’nin oğlu, Evliya Efendi’nin teberigi”⁴⁹ diye, uzaktan severlerdi. Bu asil Türk kadınları analarımız, bacılarımız, babama olan saygı, sevgi ve minnet duygularını yürekten belirtirlerdi. Uzun kış geceleri, ocak başında hep kahramanlık hikâyeleri dinliyerek, bu hatıralarla büyüdüm. Babamın aziz kanının aktığı, baba, dede yurdum, vatanım Kahramanmaraşlı olmaktan da daima gurur duydum ilk ve ortaokulu Maraş’ta bitirdim. O zaman memleketimde lise yoktu. Liseyi Kayseri’de, Hukuk Fakültesini İstanbul’da, Hukuk Doktorasını Cenevre’de bitirdim.

Sonra hâkimlik, 1955 sonunda kendi isteğimle hâkimlikten ayrıldım. 1957 ve 1961 dönemlerinde, sevgili hemşerilerim, beni milletvekili seçtiler ve bütün hayatımda, babam Şehit Evliya’ya layık olmaya çalıştım.

Maraşlı Mücahitler

⁴⁹ Gada: Sıkıntı, dert, hastalık. Teberik: Ölen birinden kalan hatıra. Andaç: geriye kalan tek çocuk.

Bir Anı

Maraşlılar beni mutlaka 12 Şubat Kurtuluş Günlerine davet ediyorlar ve onların da kurtuluş destanını yazmamı istiyorlardı.

Dünyanın hiçbir yerinde şehir halkı, kurtuluş gününü Maraşlılar gibi kutlamaz. Elbette naçiz şahsıma karşı gösterilen bu ısrarlı daveti kabul edecektim. Buna mecburdum. Maraş'a 11 Şubat gününün gecesi vardım.

Şehre girdiğim anda silah sesleri karşıladı beni... Davul zurna seslerine karşın silah sesleri idi bunlar.

Türkler iki zamanda silaha sarılırlar. Düşmanla cenk ederken ve düğün, bayram günlerinde... Bu bir cenk günü değil bir bayram günü idi. Bayram günü arifesi idi. Ertesi günü için kutlayacakları Kurtuluş Bayramlarının arifesi... Birçok Maraşlı, millî kıyafetlerini giyinmiş ve silahlanmışlardı. Bellerinde elli yıl önce gazi olmuş kılıçları, ellerinde, omuzlarında o şanlı savaşta düşmana ölüm saçan tüfekleri ve tabancaları, davul zurnaların vurduğu millî havalarla meydanlarda millî oyunlar oynuyorlar ve bu arada coşup havaya kurşun yağdırıyorlardı.

Bu büyük şenliğe yalnız Maraşlılar değil, köylerden gelen gaziler, onların oğulları ve torunları da katılmıştı. Caddeler, meydanlar, kahveler bunlarla dolu idi. Her yer anlatılmaz coşkun bir insan kalabalığı ile dolu idi.

Bu içten doğan sevinç gösterileri, aralıksız olarak sabaha kadar sürdü. Ve daha sabah ezanı okunmadan, kaleden atılmaya başlayan topların gürlemeleri bütün Maraş'ı sarsmaya başladı.

Diyebilirim ki gün, bütün Maraş'ı ayakta bulmuştu. Artık evde kalan yoktu; herkes ya millî yahut da bayramlık elbiselerini giyerek yolları doldurmuştu. Tabanca ve tüfek sesleri hiç durmadan devam ediyordu, gökler delik deşikti.

Her şehir kendi kurtuluş bayramını törenlerle kutlar. Bu çeşit törenlerin birçoğunda bulundum, fakat hemen söyleyeyim ki Maraşlılar bu yolda rakipsiz bir üstünlük gösteriyorlar, değil Türkiye, dünyanın hiçbir şehir halkı kurtuluş gününü böylesine candan kutlamaz, kutlayamaz.

12 Şubat'ın kışın en şiddetli günlerinden olması gerekirken bu yıl güneşte bu şanlı bayrama katılmaya karar vermiş olmalı ki erkenden doğmuştu. Havada bir bahar tazeliği vardı.

Bana mihmandarlık yapan Tulga Ünal ile belediye dairesine geldiğimiz zaman resmî bayram da başlamış bulunuyordu. Millî kıyafetlerini giymiş gençler, Kale'ye Türk bayrağını çekmek üzere yarışa başlamışlardı bile. Çok geçmeden

de inanılmaz bir hızla Kale'ye tırmanan gençler ay yıldızlı Türk bayrağını çekmiş bulunuyorlardı.

Bu Kale'ye bayrak çekmenin, Maraş kurtuluş tarihinde pek büyük bir yeri vardır. Sırası gelince anlatacağım. Elli yıl önce Maraşlılar, Türk bayrağını Maraş Kalesi'nden indirmeye yeltenen istilacı düşman kuvvetlerinin bütün toplarına, ağır makineli tüfeklerine, düşman askerlerinin tehditlerine metelik vermeden böyle bu işe girişmeler, Kale'ye tırmanarak oraya Türk bayrağını dikmişlerdi.

Bundan sonra geçit törenlerinin yapılacağı yere gittim ve öğleye kadar süren o haşmetli, göz yaşartıcı geçit törenini izledim.

Tribünlerin tam karşısına bir bayrak direği dikilmişti. Maraşlılar adına Maraş Belediye Başkanı, İstiklal Savaşı'ndan sonra Büyük Millet Meclisi tarafından, gösterdiği eşsiz kahramanlıktan dolayı Maraş şehrine verilmiş bulunan Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası'nı Türk bayrağına taktı. Ve bayrak çekildi. Şunu da belirteyim ki, İstiklal Madalyası ile taltif edilen tek şehir Maraş'tır. Ve onun Kurtuluş Destanı'mı okuyacağımız vakit bu mükâfata yerden göğe kadar hak kazanmış bulunduğunu siz de anlayacaksınız.

İşte ilk olarak bu haşmetli kurtuluş gününden arta kalan eski gaziler geçiyorlar. Hepsinin de göğüslerinde İstiklal Madalyaları var. Geniş caddenin iki tarafını ve binaların bütün pencere ve balkonlarını, hatta damlarını doldurmuş bulunan on binlerce halk onları çılgın gibi alkışlıyor. Alkış seslerine silah sesleri de karışıyor.

Sonra iki misafir topluluk geçti. Bunlardan biri, komşu Gaziantep'lilerdi. Hepsi de millî kıyafetlerini giymiş bulunuyorlardı. Maraş halkı, kendileri gibi kahraman olan Gaziantep'li de alkışladı. Bunu ta İzmit'ten kalkıp gelmiş bulunan Kocaelili gaziler takip ettiler. Üzerlerinde asker kıyafetleri, başlarında kalpakları vardı. İçlerinde belki seksen yaşımı aşmış aksakallı gaziler de bulunuyordu. Göğüsleri fişekliklerle dolu idi. Hepsi de İstiklal Madalyalarını takmışlardı. Tüfeklerini havaya kaldırıp ateş ede ede geçmeleri, çılgın alkışlarla karşılandı.

Bunları takip eden millî kıyafetli Maraş folklor grubu geçerken millî oyunlarını da göstermekten geri kalmadılar.

Onları vatanın bugünkü koruyucuları Mehmetçikler takip etti. Büyük bir intizam içinde geçerek büyük alkış topladılar.

Bunun arkasından açık kamyonlar içinde iki gösteri seyrettik. Maraş kurtuluşunda istilacı düşmana ilk kurşunu atan Sütçü İmam ve Maraş Kalesi'ne Türk bayrağının çekilişi olayını Maraşlı gençler o kadar güzel temsil ettiler ki halk âdeti galeyana geldi.

Bu muhteşem geçit resmine Maraş Lisesinin, Ticaret Okulunun, Öğretmen Okulunun, İmam Hatip Okulunun, Sağlık Okulunun, Sanat Okulunun, orta-okulun ve ilkokulları ile çeşitli kooperatif ve teşekküllerinin geçit resmi ile son verildi.

Vakit öğleyi çoktan geçmişti. Fakat Maraşlılar bayramlarının tadını çıkarabilmek için gecenin geç saatlerine kadar meydanlardan ayrılmadılar. Kurulan güzel takların, binalara, evlere çekilen bayrakların altında gezdiler, dolaştılar, oyunlar oynadılar ve durmadan silah attılar.

Bu bayramı seyretmek, her şeyden önce Türk'ün istiklal ve hürriyetine ne derece bağlı olduğunu emsalsiz bir kesinlikle belli ediyordu.

O anda Maraş, bütün Türk yurdunu sembolleştiriyordu. Maraş, ana vatan olmuştu. Türk'ün hürriyet aşkı ile çarpan kalbi Maraş'ta atıyordu.

Ne kadar gafilmiş Birinci Cihan Savaşı'nın o mağrur ve şımarık galipleri! Türk'ü ne kadar az tanıyorlarmış! Nasıl olmuş da pis çizmeleri ile buraya kadar gelmişler! Buna şaşmamak kabil değil... Şair ne doğru söylemiş:

“Ölmez bu vatan! Farzımuhal ölse de hatta / Çekemez kürenin sırtı bu tabutu cismi”

Birinci Dünya Savaşı'nın kara bahtı bir kâbus gibi Anadolu'ya çöktüğü zaman, güzel Maraş'ı da İngilizler işgal ediyordu. İngiliz süvari alayının Maraş'a girmesiyle, aslında hiçbir zaman bize yâr olmamış azınlıklar, bu arada Ermeniler, kraldan fazla kral kesilmiş, türlü taşkınlıklarıyla masum, yaralı ve yorgun halkı ezmeye başlamışlardı... Bir süre sonra, 29 Ekim 1919'da İngilizler, Maraş'ı Fransızlara teslim ediyorlardı.

Maraş'taki Ermeni azınlığı, bu sefer de buketlerle Fransızları karşılıyor, mahalle aralarında dolaşarak Türklere hakaretler yağdırıyorlardı. Maraş içine gömülmüş, içten kaynaklı bir volkan gibi olayları tevekkülle, sabırla dinliyordu. İçten kaynaklı bu volkanın patlaması için bir kıvılcım yeterdi. O zaman ne Fransız kalırdı ne Ermenisi... Bıçak kemiğe dayanmış, o gün gelip çatmıştı.

Maraş'ın Uzunluk civarındaki ihtiyar Sütçü İmam da her Maraşlı gibi içine dönük, olayları izliyor, olup bitenler karşısında heyecanını güç tutuyordu. Bu böyle gidemez, yiğit Maraş, bir avuç ne idüğü belirsizin elinde esir olamazdı. Bir gün, 30 Ekim 1919 Cuma günü, acısını içine akıtı akıtı mütevazı dükkânında otururken, karşıdan Fransız askerleriyle birlikte bir grup Ermeni gencinin bağırarak çağırarak geçtiklerini gördü. “*La havle!*” dedi. Ama biraz sonra, bu serseri grubunun Uzunluk Hamamı'ndan çıkan Türk kadınlarına saldırdıklarını, kadınların pe-

çelerini yırtıklarını görünce, dayanamadı. Düşman, demek şimdi de Maraş'ın namusuna el atıyordu. İhtiyar İmam, bir ok gibi fırlayarak caddeye koştu. Bu sırada, kadınların imdadına koşan bir Türk genci vurulmuş, kanlar içinde yatıyordu. İmam, bir nara atarak, ihtiyar arslanlar gibi kükredi, tabancasına davrandı. Bir kurşun, arkasından bir daha, bir daha... Kalabalık bir anda *karıştı*. Fransız ve Ermeniler, çil yavrusu gibi dağılmışlardı. Birkaçı da yerde cansız yatıyordu.

Maraş'ın Kurtuluş Destanı böyle başladı. Sütçü İmam'ın attığı kurşunlar, bu destanın ön sözü oldu. Maraş, teşkilatlandı, kenetlendi ve 21 Ocak 1920 Çarşamba günü, dişini turnağına takarak savaşa girdi. Bu savaş, her gün bir kahramanlık öyküsünü dile getirdi. 12 Şubat 1920 sabahı, Maraş aslanları şehre giriyor, düşmanın indirdiği Türk bayrağı, bir daha inmemek üzere, Maraş kalasının en yüksek burcuna çekiliyordu.

Şimdi, Maraş'ın Uzunoluk Çarşısı'nda bir anıt, üzerinde de şu yazılar vardı: "*30 Birinci Teşrin 1919'da Sütçü İmam, Türk namusunu burada, silahıyla korudu.*"

Bugün bile hâlâ Türk topraklarına karşı gizli hırslar besleyenlerin sadece bu töreni görmelerini ne kadar isterdim. Muhakkak ki o anda ne büyük bir gaflet içinde bulduklarını anlarlar, Türk'ü yakından görüp tanımanın korkusu, onları sakın gecelerinde bile hakikate çok benzeyen kâbuslar içinde kıvrandırır.

İşte Maraş'ı bu hava, bu emsalsiz bayram günü havası içinde tanıdım ve gördüm. Onları bütün yüreğimle sevdim. Onlara hayran kaldım.

Atatürk'ün, Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde söylediği bir vecize vardır: "*Ne mutlu Türküm diyene!*"

Buna ilave etmek lazım: "*Ve ne mutlu Maraşlıym diyene!*"

Maraş'ta günlerce kaldım. Ve Maraş'ın emsalsiz kurtuluş destanını bugün hayatta kalmış birçok eski gazilerin ağızlarından dinledim. Bu yolda yazılmış eserleri okudum. Olayların geçtiği yerlerde dolaşım. Şimdi de almış olduğum notlara eğiliyorum.

Her şeyden önce Maraş şehrinin ve adının kısa bir tarihini öğrenmek istemez misiniz? Bakın bunu Maraş'ta tanıdığım genç ve bilgili lise tarih öğretmeni Doğan Yarpuz nasıl anlatıyor:

"Türk İstiklal Savaşı'nda Maraş'ın oynadığı rol çok büyüktür. Ve bu rolün Kurtuluş Savaşı tarihinde özel bir yeri vardır. Çünkü millet, Kurtuluş Savaşı'nda düşmana ilk kurşunu Maraş'ta atmış, ilk direnme Maraş'ta baş göstermiştir. İstiklal Savaşı'nda göstermiş olduğu olağanüstü kahramanlıklardan dolayı da bayrağı

TBMM Hükûmeti tarafından Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir. Böylece dünyada bayrağı madalya ile taltif edilen üç şehirden biri olmuştur.

12 Şubat 1920’de müstevli düşman kuvvetlerini, eşine ender rastlanır bir kahramanlıkla hezimete uğratan topraklarından kovan Maraş’ın tarihi çok eskidir.

Yapılan arkeolojik, paleantropolojik ve tarihî araştırmalar, Maraş’ın, Anadolu’nun tarihi en eski şehirlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur.

Milattan önce 2 bin yıllarında burada bir medeniyet olduğu açıkça bellidir. Eski tarih kayıtlarında şehrin Hitit generali Maraj tarafından kurulduğu söylenmektedir. Fakat bütün bunlara rağmen son yapılan arkeolojik ve tarihî araştırmalar, Maraş tarihinin milattan önce 1200 yıllarına kadar dayandığını kesin şekilde ortaya koymaktadır. Hititler, milattan önce 1180–1200 yıllarında Boğazlayan yoluyla Anadolu’ya gelen Frigler ve Muşkiler tarafından parçalanınca, bir kısım Hititler Güney Doğu Anadolu Bölgesine çekilip prenslikler kurmak suretiyle milattan önce 1200’den milattan önce 700 yılına kadar hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir.

Bu prenslikler, Gurgum (Maraş), Zincirli, Saksagözü (Karkamış) prenslikleridir. Bunlardan Gurgum prensliğine Maraş şehri, Markasi adı ile merkezlik yapmıştır.

Her ne kadar Maraş’ın tarihi ile ilgili neşredilen eserlerde çeşitli görüşlerden bahsedilmiş ise de *Maraş* kelimesinin nereden ne şekilde ortaya çıktığı tespit edilememiş, bu nokta tam bir aydınlığa kavuşamamıştır. Ama Gurgum prensliğine Maraş’ın *Markasi* adı ile merkezlik yaptığını biliyoruz. Bu kelime bazı kayıtlarda *Marsiz* olarak da geçer. Şehir Arapların eline geçince Maraş şeklini almış olabilir.

Ünlü Bodrumlu (Halikarnaslı) tarihçi Herodotos ise Maraş’ın milattan önce 2000 yılında Hitit generali Maraj tarafından kurulduğunu söyler ki Arapçada (J) harfi olmadığından Arapların şehri ele geçirince ona Maraş demiş olmaları da akla yakındır.

Maraş şehri Hititlerden sonra, Romalıların, Bizansın, Ermenistan’ın, Arapların, Türklerin ve Selçukların eline geçmiş, zaman zaman müstakil beylik hâlinde yaşamış ve Dulkadiroğulları’nın hâkimiyetinde iken Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı Devleti’ne ilhak olunmuştur. O günden sonra şehir kısa bir süre için Mısırlı İbrahim Paşa ve yarım asır önce de İngiliz ve Fransızların işgaline uğramıştır.

Maraş Kalesi’ndeki müzede bütün bu eski tarihinin kalıntıları olduğu gibi durmaktadır. Genç ve çalışan Müze Müdürü Durmuş Bey bu eserleri büyük bir

itina ile koruyor. Belki bazı kimseler, Maraş'ın daha da eski tarihini merak ederler. Mesela bu müzede tarih öncesine, Tunç ve Taş devirlerine ait eserlerin de bulunduğunu belirteyim... Hatta bu kadar da değil, bugün Maraş ve dolaylarında tam beş milyon yıl önce kimlerin yaşadıklarını da biliyoruz: Mamutlar. Bunlardan birinin iskeleti olduğu gibi müzede yer almış bulunmaktadır.

Maraşlıların, taşımakta oldukları o büyük yürek, belki de kendilerine tarihten önce bu bölgede yaşamış bulunan bu dev yaratıklardan kalmıştır diyorum.”

Doğrusu şu ki, bana Maraş hadisesini en doğru ve veciz olarak ve bu işin tarihlerine inerek anlatan, muhterem Maraş gazilerinden 318 doğumlu olduğuna göre yaşı yetmişe yaklaşmış bulunan Maraşlı Hacı Ökkeş oldu.

Beni akşam yemeği için evine davet etmişti. Misafir odasının duvarında, hâlâ yarım asır önce Maraş'ın kurtuluşunda düşmana karşı kullanmış bulunduğu kendisi gibi gazi olmuş tüfeği, fişeklikleri asılı duruyordu. Hacı Ökkeş öyle bir yiğit ki, vatan bugün bile tehlikeye düşecek olsa, bir anda duvardan tüfeğini kapacak, fişekliklerini kuşanacak ve düşmana karşı 18 yaşında bir delikanlı heyecanı ile koşacak olduğundan zerre kadar şüphem yok. Çünkü o Maraş Savaşı'na, çok ümitsiz bir hava ve çok ağır şartlar altında bile bu yaşta anacığından izin alarak katılmış, dev yapılı bir babayığittir. Duruşu, davranışı, konuşurken gözleri yaşaracak kadar heyecanlı hâliyle, bana efsanevi Türk akıncılarını hatırlatıyordu.

Onu dinledikten sonra Adana'ya, Gaziantep'e, Urfa'ya ve Maraş'a, Birinci Cihan Harbi'nden sonra Mondros Mütarekenamesi'nin bir maddesine dayanarak düşman ordularının ne maksatla girmiş bulduklarını daha iyi anladım. Bunlar oralara ne geçici bir misafirlik ne de sözüm ona asayiş korumak için girmiş değillerdi. Maksatları buralarda kurulacak bir Ermeni devletini himayeden ibaretti. Harb-i Umumi'de mağlup düşen Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesinin de Türklerden koparılmasını gerçekleştirmek için oralara kadar kalkıp gelmişlerdi.

Mademki Türk yaralı olarak yere serilmişti, mademki bir asırdan beri “*hasta adam*” diye anılan Osmanlı İmparatorluğu can çekişiyordu; onu bir an önce iyice öldürüp parçalamak ve çok derin kazılacak bir mezara gömmek gerekiyordu. Öyle ki bir daha dirilemesin. Bir daha kalkamasın!

“Ey leş kargaları, koşun! Ey mezar kazıcıları, derin, çok derin bir mezar kazın!” diye bağırıyorlardı. “Öyle derin, öyle büyük bir mezar kazın ki, bir zamanlar dünyaya hükmetmiş ve en büyük medeniyeti yaratmış bulunan bir soyu olduğu gibi, rahatça içine alabilsin!”

İşte Suriye'den Türk topraklarına akın eden mağrur Umumi Harp galiblerinin rolü sadece bu idi.

Türkler zayıf düşünce bir de Ermeni meselesi çıkmıştı.

Türk yenilmiş, silahlarını düşmana terk etmiş, yorgun ordularını dağıtmıştı. Düşmanın istediği zaman, istediği yerlere asker çıkarmasına, buralarını işgalleri altına almasına da razı olmuştu. Hayatından ümidini kesmiş, hatta komaya girmiş bir hasta gibi ameliyat masasına uzanmış, kendisine yeni bir hayat vereceklerini vaat eden operatörlere vücudunu tevekkülle teslim etmişti. Ama bu operatörler, onu iyileştirmek değil, bir an önce öldürme niyetinde idiler. Ellerinde neşter değil, zehirli kasaturalar tutuyorlardı. Asırlardan beri bekledikleri fırsat nihayet gelmişti.

Bu bölgelerde Ermeniler yok mu idi? Elbette vardı. Çok uzun asırlardan beri Kilikya denilen Adana ve havalisinde kalabalık bir Ermeni kitlesi yaşıyordu. Gaziantep ve Maraş'ta da çok Ermeni vardı. Selçuklulardan az önce hatta Kilikya'da bir Ermeni devleti bile kurulu idi.⁵⁰

Ama sonradan buralara gelen Türkler bu küçük Ermeni krallığını, ebediyen ortadan kaldırmışlardı. Buraları Osmanlı İmparatorluğu'na katıldıktan sonra da Ermenilerle Türkler uzun asırlar boyunca kardeşçe yaşamışlardı.

Türkler koca imparatorluğu korumak için devamlı olarak askere gittiklerinden, Ermenilerin nüfusu da artmıştı. Bütün ticaret, sanayi ve zenginlikler zamanla Ermenilerin eline geçmişti. Osmanlı padişahları onları her zaman korumuşlar, kendi kültürleri içinde yaşayıp gelişmelerini sağlamışlardı. Dinlerine dokunmak zaten ne Türk ne de İslam geleneklerine uygundu. Çok zenginleşen ve kültürce de ilerleyen Ermenilere Osmanlı Devleti nazırlıklar bile vermiştir.

İşte durum böyle iken Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve *hilali* yok ederek yerine *salibi*⁵¹ dikmek emelini asırlardan beri gütmekte olan Avrupa'nın büyük emperyalist devletlerinin aralarında iş birliği kurmaları ve harekete geçmeleri de yavaş yavaş tahakkuk etmeye başlamıştı. Bu emperyalistlerin en azgını olan Rus çarları Osmanlı Devleti'ne devamlı savaşlar açarlarken bir taraftan da Türk toprakları içinde hür ve rahat yaşayan Ermenilere musallat oldular. Bunlara parlak vaatlerde bulunarak kendilerini kışkırttılar. Onların Hristiyan olmalarından yararlanarak Türk'ü içinden de hançerlemek işine giriştiler.

Osmanlı Devleti'nden asırlar boyunca yalnız iyilik ve lütf görmüş bulunan yaşlı ve akılları başlarında olan Ermeniler, bu hıyanetin Ermeni milletine sonunda ancak felaket getirebileceğini çok iyi anlıyorlar ve bu oyuna engel olmak istiyorlardı.

Ama genç, maceraya düşkün ve tecrübesiz Ermeniler, bu meşum politikaya alet olmakta gecikmediler.

⁵⁰ Bu iddia yanlıştır. (Y. Özalp)

⁵¹ Salib: Haç.

Harb-i Umumi'de bile Türk Ordusu az kalsın Ermeni casuslar tarafından zehirleniyordu.

Ne yazık ki yaşlılar, birer birer ölüyorlar ve söz hakkı gizli komiteler kuran, Türk'ün düşmanlarına alet olan gençlere geçiyordu. Taşnak ve Hınçak komiteleri gitgide kuvvetleniyordu.

Hemen söyleyelim ki, bu işte Amerikalı misyonerlerin de büyük günahları vardı. Bunlar sözde ilim ocağı, mektepler açmak bahanesiyle Osmanlı Devleti içinde *kolej* adı altında bir takım müesseseler kuruyorlardı. Ama bu kolejler, hep Ermenilerin, Rumların buldukları bölgelerde kuruluyordu. İstanbul ve İzmir kolejlerinden en azılı Rum *megalo ideacıları* yetiştiği gibi Beyrut, Gaziantep, Maraş, Merzifon kolejlerinden de en azılı Ermeni komitecileri yetişiyordu. Mesela Amerikalılar, Bursa, Konya, Ankara gibi yalnız Türklerin yaşadıkları yerlerde bu gibi sözüm ona *hayır ve kültür* müesseselerinden bir tane bile açmış değillerdir. O zamanın gözleri kapalı devlet idarecileri ise gizli maksatlarını kavrayacak kabiliyette olmaktan çok uzak bulunuyorlardı.

Uzatmayalım, ilk olarak 93 Harbi'nde Ruslar kışkırttıkları Ermenilerden başta casusluk olmak üzere birçok hıyanetlerinden geniş çapta faydalandılar.

Harb-i Umumi'de ise bütün bir Türk ordusu az kalsın Ermeni casusları tarafından zehirleniyordu. Erzurum Cephesi'nde savaşıyan Dadaşlar, kendilerinden olduklarını sandıkları Ermeni silah arkadaşlarının hemen Rusların yanına geçerek tüfeklerini kendilerine çevirdiklerini gördükleri anda pek şaşırıldılar.

İşte meşrutiyeti kurmuş bulunan genç Türklerin, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin gözü ancak o zaman açıldı ve sınır bölgesinde bulunan Ermenilerin daha emniyetli yerlere iskân edilmesi kararını o zaman vermek zorunda kaldı. *Tehcir* yani *muhacir edilmek*, göç ettirilmek olayı bu şekilde kısmen tatbik edildi.

Bu arada göç sırasında bazılarının öldürülmüş oldukları da doğrudur. Ama harpti bu... Düşmanın meşum emellerine alet olan Ermenilerin Türklere vermiş oldukları maddi ve manevi zarar, asla daha az değildi.

Burada bu işin muhasebesini yapacak değiliz. Sadece, asırlar boyunca aynı vatan topraklarında kardeşçe yaşamış bulunan iki ırkın nasıl düşman durumuna getirilmiş olduklarını kısaca anlatmak istedik, o kadar. Bu acıklı bir şeydir. Fakat ne yazık ki hakikattir. Hacı Ökkeş bu durumu şu hikâye ile anlattı:

“Vaktiyle güzel kaval çalan bir çoban varmış. Bu çoban her gün bir mağaranın önünde durur kavalını üfler, tatlı havalar çalarmış. Çalmasını bitirince, mağaradan, ağzında bir altın bulunan bir yılan çıkar, bunu çobana uzatmış. Çoban da altını alır, gidermiş.

Çoban ihtiyarlamış, ölümünün yaklaşmış bulunduğunu hissedince, kendisi gibi çoban olan oğlunu çağırarak ona bu sırrını açmış. Aynı zamanda da: ‘*Sakin mağaranın içinde bulunan hazineyi birden eline geçirmek hevesine kapılıp da yılanı öldürmeye filan kalkışma! Sonra her gün alacağın altından da olursun.*’ öğüdünü vermiş.

Oğlu ertesi günü mağaranın önüne gelerek kavalını çalmaya başlamış, işini bitirince yılan ağzında altınla görünmüş ve genç çobana bunu vermiş, tekrar mağaranın içinde kaybolmuş.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra genç çoban babanın öğüdünü bir yana bırakmış. Yılanı öldürerek mağaranın içinde bulunan hazineyi olduğu gibi almaya karar vermiş. Mağaranın önüne gelerek kavalını çalmaya başlamış. Bitirince ağzında altınla yılanı görmüş. Çoban bunu alırken hazırladığı kayayı yılanı fırlatmış.

Kaya yılanın kuyruğuna rastlayarak koparmış, fakat onu öldürmemiş. O da hemen genç çobana saldırarak kendisini sokmuş. Çocuk da ölmüş. Akşamüstü oğlunun dönmediğini gören ihtiyar çoban ertesi sabah mağaranın önünde oğlunun ölüsünü ve yılanın kopan kuyruğunu görünce her şeyi anlamış. Oğlunun bu nimetle kanaat etmediğini ve hazinenin hepsine bir anda sahip olmak istediği için başına bu felaketin gelmiş bulunduğunu kavramış. Hemen kavalını çıkararak çalmaya başlamış. Pek çok çaldığı ve beklediği hâlde bunca nimetini gördüğü, fakat oğlunu da sokup öldüren yılan görünmemiş. Neden sonra başını delikten çıkararak ona şu sözleri söylemiş:

‘Ey insanoğlu! Bende bu kuyruk acısı, sende de o ciğer acısı varken birbirimizle artık görüşemeyiz. Sen beni öldürmeye kalkışacaksın, ben de seni sokmaya!’”

Öyle sanıyorum ki bu hikâyeden alınacak pek çok ibret dersleri vardır. Hacı Ökkeş devam etti:

“Eskiden Maraş’ta Türkler ve Ermeniler rahat rahat yaşarlarmış.”

Maraş’taki Ermeni gairesini seferberlikte oraya gelen Ali Haydar Paşa kökünden halletti.

Sonradan Moskof harpleri ile Türkler zayıf düşünce ve Moskoflar birçok doğu şehirlerimizi alınca bizi içimizden vurmak için de Ermenileri kıskırtmaya başlamışlar. Maraş’ın yakınında Zeytinlik (şimdi Süleymanlı)’teki Ermeniler 1896 yılında başkaldırarak isyan etmişler. Birçok günahsız Türk’ü de öldürmüşlerdir. Burada Ermeniler büyük bir çoğunlukta imişler. Yakın köyler de hep Ermeni köyü imiş. Demircilik ve silahçılık yaparlarmış. Başlarında Nazaret Çavuş adında belediye reisliği de yapan azılı bir Ermeni varmış. İsyanı bastırmak için bu bölgeye 32 tabur asker gönderildiği hâlde bölge dağlık olduğundan başarı

elde edememiş. Bunlar orada bulunan askerî kışlayı basmışlar ve Türk askerlerini işkence altında öldürmüşler. Yaralı olarak zindana atılan bir Türk askeri, gördükleri zulmü parmağını kanayan yaralarına batırarak taş duvarlara yazmış. Oraya hiçbir Türk gidemiyormuş. Hatta Zeytinlik yakınlarından geçen Türkler bile pervasızca öldürülüyorlarmış.⁵²

Nihayet seferberlikte Maraş'a gelen Ali Haydar Paşa bu işi halletti. Onları birbirine düşürerek en azılılarını Maraş'a getirtip astırdı. Türk askeri yeniden oraya girdi.

Sonra Harb-i Umumi'nin üçüncü yılında bir kısım Ermeniler tehcir edildi. Maraş Ermenilerinin de çoğu Suriye'ye, Lübnan'a, bir kısmı da Amerika'ya göç ettiler.

Maraş'ta kalanlar bir zarar görmeden harbin sonuna kadar bizimle beraber yaşadılar. Harp bitince de Suriye'ye göç etmiş bulunan Ermenilerin büyük bir kısmı geri döndüler. Yabancı gözle bakıyorlardı. Ermeniler yakında buralarda yeni bir Ermenistan'ın kurulacağını ve Türklerin toptan kovulacaklarını açık açık söylemekten çekinmiyorlardı. Ermeni evlerinde kadınlar çoktan atlastan Ermeni bayrakları dikmeye başlamışlardı. Artık korkuları filan kalmamıştı ki... Türk ölmüş değil mi idi.

Bu taşkınlığı doğru bulmayan, damarlarındaki kanda, hâlâ Türklerin niyetlerinin dolaştığını bilen, Türkleri yakından tanıyan, bu işin sonunda Ermeni milletine büyük felaketler getirebileceğini düşünen yaşlı Ermeniler de yok değildi. Ama bunlar çoktan sindirilmiş bulunuyorlardı. Bunların arasında öbür Ermeniler tarafından dövülen ve hatta öldürülenler bile vardı.

Akıl ve izan yerini çoktan hırs ve kine terk etmişti. Şer kuvvetleri üstünlüğü ve galebeyi sağlamışlardı.

Ermeniler gittikçe azmış İngiliz işgal komutanını da kendilerine alet etmişlerdi.

Ermeniler gittikçe azmaya başlamışlar ve İngiliz işgal komutanı Albay Max Andrio'yu kendilerine alet etmek üzere ellerinden geleni yapmaya koyulmuşlardır. Maraş ileri gelenlerinden 24 kişinin sözümlerine ona tehcir sırasında suçlar işlemiş olduklarını ileri sürerek muhakeme edilmelerini istemişler, bunlardan ikisini de muhakeme ettirerek tevkif ettirip Halep zindanına attırmışlardır. Bu arada başka şekilde gazaplar da başlamıştı. Mesela bir Ermeni, bir Türk'ün hayvanına veya

⁵² Yerleşim yerinin ismi Zeytin olmalıdır: (Y. Özalp)

eşyasına “*Bu benimdir.*” diye sahip çıkıyor, iki yalancı şahitle bu malı zorla alıyordu. Türkler şikâyet ediyorlardı ama bu şikâyetleri para etmiyordu.

Neden sonra İngiliz komutanı yaptığı bir deneme sonunda Ermenilerin oyununu anlıyor. Türklerin ısrarı üzerine şahsına ait iki halıyı bir Türk’e veriyor. O da bunları sözde satmak için çarşıda gezdirirken hemen bir Ermeni bunların kendisine ait olduğunu ileri sürerek ve yalancı şahitler göstererek halıları gasbetmeye kalkışıyor. İngiliz komutanı da o zaman meseleyi anlıyor ve hemen bir emir neşrederek bundan böyle bu çeşit gasplara meydan vermiyor.

Tabii bu Ermenilerin hiç de hoşuna gitmiyor. Ve İngilizleri emellerine istedikleri gibi alet edemeyeceklerini anlayınca, el altından İngiliz işgal kuvvetlerinin Fransızlarla değiştirilmesi yolunda Beyrut’taki müttefik kuvvetlerine ısrarda bulunmaya başlıyorlar. Bütün bu işlerin başında Osmanlı Meclisi’nde mebusluk yapmış bulunan Agop Hırlakyan vardır.

Bu arada Maraş’a, Yunanlıların 15 Mayıs günü İzmir’e çıktıkları meşum haberi de gelmiş, Ermeniler bunu kendilerinin bir zaferi ve istiklal işareti olarak çılgınca bir sevinç ile kutlarken, Türkler bir kat daha mateme boğulmuşlardı. Herkes kan ağlıyordu. Her gün yeni bir bölgesi işgal edilen ana vatanın hâli ne olacaktı:

“Düşman dayamış vatanın bağrına hançerini / Yok mudur kurtaracak bah-tı kara maderini?”

Vardı, vardı. Ondan ilk haber 24 Temmuz’da Erzurum’da toplanan kongreden sonra Maraş’a da gelmiş, kulaktan kulağa söylenmeye başlamıştı.

Mahkeme yolu ile aldığımız tekzip:

Sayın Murat Sertoğlu, her Maraşlı biri birinden üstün bir arslan gibi düşmana saldırıp savaştı. Arslan Beyler, Şehit Evliyalı, Çuhadar Aileler, Zafer ve Muharrem Bayazıtlar, Millîş Nuriler daha saymakla tükenmeyen şehit ve gaziler, Maraş mücadelesini zafere ulaştırmışlardır. Dedem Kadir Paşa’nın ve Şükrü Bey’in bilumum Bayazıt oğullarının cedlerimize yararlı hizmetleri karşısında hasmımız Kılıç Ali’nin beyanlarını neşrederken vicdanımızın ibresi hakikatlere ihtimal vererek hiç mi tetkik ihtiyacını duymadın?

Sayın Sertoğlu, dedem Kadir Paşa, Şükrü Bey ailemizden hiçbir kimse harbin başlangıcından itibaren Maraş’tan dışarı çıkmamıştır. Değil ki Halep’e kaçmak, harbin içerisinde Kadir Paşa’nın 10 odalı konağı hastane ve gelen şifrelerin çözülme merkezi, siyasi görüşmelerin mekânı idi, selamlığın alt katı ile evlerimiz ve mahalledeki yakınlarımızın hanesi binlerce Maraşlı ile dolmuş bulunmaktaydı. Kılıç Ali’nin beyanı doğru olsaydı kapıları düşmana açardık. Dedem Kadir Paşa, Maraş Harbi’ni müteakip Gaziantep Cenup Cephesi Kumandanı Selahattin Adil

Bey'le ki sonra Selahattin Adil Paşa ile beraber çalışmışlardır. Sayın Sertoğlu, bir yazar olarak güneye yolunuz uğradığı zaman Maraşımıza tekrar şeref verir bizlerle tartışma lûtfunda bulunursanız, Maraş harbinin sıhhatli tetkiki hususunda, size zahir oluruz. Saygularımızla.

M. Kâzım Bayazıt

İngiliz işgali sırasında Maraş'ta Türk Bayrağı asılı kalmıştı.

Mustafa Kemal Paşa diyorlardı onun adına... Çanakkale'de, Suriye Cephesi'nde onun emrinde çalışmış, savaşmış, kendisini tanıyan gazilerden Maraşlı olanlar da vardı. Erzurum'da Türk'ün son kalesi gibi duran Erzincan, Erzurum ve Kars'ın kurtarıcısı Kazım Karabekir Paşa da onun yanında idi. Birçok vatansever komutanlar, gözünü budaktan sakınmayan, sapına kadar vatan sevgisi ile dolu, arslan yürekli memleket çocukları da birer ikişer onun yanında toplanıyorlardı.

Bir şey yapabilecekler mi idi acaba? Kim bilir? Allah büyüktü.

Sonra tarihî Erzurum Kongresi'nde alınan şu kararlar da Maraş'a ulaştı:

1. Millî sınırlar içinde kalan vatan bir bütündür. Hiçbir sebep ve bahane ile bölünemez.

2. Türk milleti, gerekirse vatani yabancılarla karşı korumak azim ve kararlıdır.

3. Türk milleti hiçbir sebep ve bahane ile manda ve yabancı milletlerin himayesine giremez.

Bu, bütün Türkler için olduğu gibi Maraşlılar için de bir ümit güneşi idi. Solgun yüzlere biraz renk, fersiz gözlere az da olsa bir ümit ışığı gelir.

Hele 4 Eylül'de toplanan Sivas Kongresi'nden sonra bu ümit daha da kuvvetlenir. Artık memleketin çeşitli bölgelerinde kendiliğinden kurulmuş bulunan direniş komiteleri Sivas'ta "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleşmiştir. Sivas'ta bastırılan resmî beyanname Maraş'a da gönderilmiş ve Maraş'ta da gizli olarak "Kuvayı Millîye" teşkilatı kurulmaya başlamıştır.

Maraş Türkleri artık resmen bağlı buldukları padişahı ve İstanbul Hükûmeti'nden kendilerine hiçbir hayır gelmeyeceğini çoktan anlamış buluyorlardı. Türk'e ancak Türk'ten hayır gelebilirdi. Türk'ü ancak Türk kurtarabilirdi. Kendi kurtuluşunu ancak millet başarabilecekti.

Ama milletin ne topu, ne tüfeği, ne tankı, ne uçağı, ne cephanesini, ne de bunları kullanacak ordusu ve parası vardı. Sadece sarsılmaz azmi ve imanı vardı.

Zulmün topu var, güllesi var, kalesi varsa
Hakk'ın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır.
Göz yumma güneşten ne kadar nuru kararsa
Sönmez ebedi, her gecenin bir gündüzü vardır.

Her şeye rağmen 7 ay kadar süren İngiliz işgali Maraş'ta fazla zulme yol açmamıştır. İngilizler ne Türk hâkimiyetinin sembolü olan Türk bayrağının indirilmesini istemişler ne de hükümet işlerine fazla karışarak Ermenilerin işleriyle fazlaca ilgilenmişlerdi. Zaten Agop Hırlakyan'ın liderliğindeki azıllı Ermeni istiklalcileri de bunun için İngilizlerden umdukları yüzü bulamadıkları için devamlı olarak İngiliz birliğinin, Fransız birlikleri ile değiştirilmesi yolunda gayret harca-yıp duruyorlar.

İngilizler yerini Fransızlara bırakırken Ermeniler coşkun tezahurat yapıyorlardı.

Sonra bu isteklerinin yerine getirileceği yolunda bir haber dolaşmaya başladı Maraş'ta... Ermenilerin yüzleri gülmüş ve gelecek olan Fransız işgal kuvvetlerini karşılamak yolunda hararetli bir hazırlığa girişilmişti.

Nihayet o gün, geldi çattı. Daha İngilizler çekilmeden 29 Ekim 1919 Çarşamba günü Fransız komutanları Julie ve De Fontzine'in komutasındaki Fransız kuvvetleri, Ermenilerin görülmemiş heyecanlı gösterileri altında şehre girdiler. İngilizler de gitmek hazırlıklarını tamamlamak üzere bulunuyorlar.

Fransızların şehre girişleri Maraş Ermenileri tarafından görülmemiş bir coşkunlukla karşılanmıştır. Bütün Ermeni halkı Antep'ten gelen bu kuvvetleri Fransız ve Ermeni bayrakları ile ve çiçeklerle karşılamıştır.

Maraş sokakları:

“Yaşa Fransa”

“Yaşasın Ermenistan!”

“Kahrolsun !” sesleri ile bütün gün inlemiş durmuştur.”

Türkler durgun, Türkler şaşkın; ama ümitsiz değil... Bu karşılayışın mümkün olduğu kadar parlak olması için hiçbir fedakârlıktan çekinilmiş değildir. Hatta bazı Ermeniler ahbap oldukları Türkleri de Fransızları karşılamaya davet etmek küstahlığında bulunmuşlar, bir tek Maraşlı bile, merak için olsun onları karşılamaya gitmemiştir.

Bakın Maraş'ın babayığit gazileri o günü nasıl anlatıyorlar:

Divanlı Mahallesi'nden Mustafa Demircioğlu konuşuyor; “Ben 1315'liyim. Seferberliğin sonlarında beni de askere aldılar. 5'inci Ordu'ya verdiler. Şam'da, Halep'te bu-

lundum. Piyade idim. Sonra mütareke oldu, dediler. Maraş'a geldim. Hep üzüntü içinde idik. Derken önce İngilizler geldi. Altı ay kadar oldu. İngilizlerle pek çatışma olmadı. Sonra İngilizler biz gidiyoruz, yerimize Fransızlar gelecek, dediler. Ermeniler buna çok seviniyorlardı. Büyük hazırlıklar yaptılar. Bu arada Maraş'ın Kıptî Mahallesi'ne giderek Çeribaşı Halil Ağa'yı bulmuşlar. Fransızları karşılamak için ne kadar davul zurna varsa, o gün için istedikleri parayı vermek şartıyla tutmaya kalkışmışlar.

Halil Ağa kıptî idi ama mert ve vatansever bir adamdı. Onlara şu cevabı vermiş:

'Eğer göndereceğim davulları altınla dolduracak olsanız yine de oraya bir tek davul, bir tek zurna gönderemem.'

Ne kadar ısrar etmişlerse de sözünden dönmemiş. Bunun için de Fransızları bir tek Türk, bir tek Müslüman karşılamış değildir.

Fransızlar, Aksu yolundan geldiler. Ermeniler sanki Hazreti İsa geliyormuş gibi onları karşıladılar. Fransızlarla, birlikte Ermeni gönüllüleri de vardı. Bunu görmek bizim hursumuzu biletti. Hep Kuwayı Millîye'ye yazıldık. Her mahallede teşkilat kuruldu. Reisimiz de Arslan Bey'di. Ertesi günü de Sütçü İmam hâdisesi oldu."

Yusuflar Mahallesi'nden Yusuf Gököğlan Çavuş da o günü heyecanla anlattı. 90 yaşında imiş. Maşallah gayet de dinç... Babası da tam 98 yıl yaşamış. Bütün gençliği savaşlarda geçmiş. Piyade çavuşluğuna kadar yükselmiş. Çanakkale'de Arıburnu'nda da dövüşmüş. Şöyle konuştu:

"Harb-i Umumi'de cepheden cepheye koştuk. Birçok savaşlara katıldım. Ne yazık ki can evime bir kurşun yiyip şehitliğe ulaşamadık. Nice arslan gibi silah arkadaşlarımızın birer birer vurulmalarına şahit oldum. Sonunda savaş bitti, dediler. Tezkeremi alarak memleketime döndüm. Savaş bitmişti ama memleket de bitmişti.

Bir gün kardeşim Mehmet bana, Fransızlar gelmiş, dedi. Bunları görmek için çarşıya indik. Çarşıya inerken bunları gördüm. Şuraya buraya nöbetçi dikiyorlardı. Çarşıbaşı'na varınca bir Fransız devriyesi ile karşılaştık, içim bir tuhaf oldu. Nereye gitsem Fransız devriyeleri ile karşılaşıyordum. Sonra iki Türk'ün gâvurlar tarafından Kırklar Kilisesi'ne götürülerek öldürdüklerini duydum. Bu bana çok dokundu. Ermeniler çok azmışlardı. Çarşıda tek başına dolaşan Türklere hakaret ediyorlardı, dövüyorlardı. Biz iki kişi olduğumuzdan bize satışmak cesaretini gösteremediler.

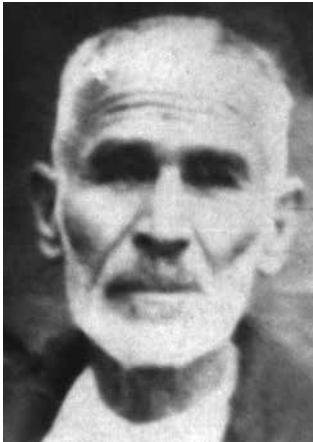
Daha fazla dayanamayacağımı anlayınca eve döndüm, bizim mahalledeki Türklere jandarmalar dört tüfek vermişlerdi, biz dört kardeştik, hepimiz birer tüfek aldık. Artık silahlı idik düşman tarafından silahlandırılan Ermenilere karşı namusumuzu koruyabileceğimiz için rahatlık. Bizim mahallede Gazeloğlu denilen bir Ermeni oğlu vardı. Kuzu gibi bir adamdı ama önce İngilizlerin sonra da Fransızların gelişi ile birden kudurdu. Sanki mahallenin ortasında

bütün Türk evlerini yıkıp bostan yapacağım demiş. Ondan intikam almaya yemin etmişim. Bunca zahmetin bunca fedakârlığın sonu bu mu olacaktı? Ertesi gün de Sütçü İmam'ın gâvura ilk kurşunu attığını duyduk.”

Aynı zamanda halk şairi olan Yörük Selim Mahallesi'nden 1314 doğumlu marangoz Hamdi Kozanoğlu da Fransız işgalini şöyle anlattı:

“Maraş'ta hemen hemen bütün sanatlar Ermenilerin elinde idi. Terzilik, kuyumculuk, bakırcılık, semercilik, bakkallık, tüccarlık gibi şeyler hep onlarda idi. Türkler bu sanatları öğrenmesinler diye hiçbir Ermeni yanına Türk çırak almaz. Türk sadece demircilik, taşçılık, biraz marangozluk gibi ağır işler yapardı. Bütün sanat Ermenilerde idi. Harb-i Umumi'de bir kısım Ermeniler Şam'a, Halep'e sürgün edildiler ama İngilizler ve Fransızlar Maraş'ı işgal edince bunlar toplu hâlde geldiler.

İngiliz zamanında pek fazla edepsizlik yapamadılar ama Fransızlarda iş değişti. Fransızlar gelirken bütün Ermeniler süslandiler, pazarlık elbiselerini giyerek onları karşılamaya gittiler. Bütün kiliseler çanlarını çalyorlar, bütün papazlar halkın önünde onları karşılayıp kucakladılar. Gelen Fransız kuvveti üç taburdu. Ayrıca Ermeni gönüllü taburları da vardı. Maraş Ermenileri, bunlar gelince çok ama çok sevindiler, derken Uzunoluk Hamamı önünde Sütçü İmam bunlara ilk kurşunu attı, biz de böylece uyandık.”

Berber Hacı (Hacı Ges)

Kurtuluş (Hatuniye) Mahallesi'nden 1317 (1901) doğumlu Hacı (Berber Hacı, Ges Hacı, Aliavas Kâmil Efendi'nin harmandası) ise söze şöyle başladı:

“Ermenilerin Maraş'ta Türklere açıktan açığa çatmaya başlamaları ta seferberlikte, 1331 (1915) yılında başlar. O zamana kadar onlarla iyi geçinirdik. Biz, Ali Kavazade Kâmil Efendi ve kardeşi Bedevi Efendi ile üçümüz Fındıcak'a gittik. Kâmil Efendi'nin oradaki bir Ermeni'den alacağı vardı. Fındıcak, Maraş'tan atla altı saat sürer. Hiç unutmam, ramazanın on beşiydi. Oraya da ikindi vakti varmıştık. Burası hemen hemen hep Ermeni idi.

Kâmil Efendi alacağımı istedi. Ama kendisine bir kurşun bile vermediler. Borçlarını eski borçtur diye inkâr ettiler. Kâmil Efendi kavga etmeye kalktı. Ama ne yapabiliirdi?”

Canımız sıkılmıştı, oradaki kilisenin duvarı dibine oturduk. Ne yapacağımızı konuşup duruyorduk. Derken akşama bir saat kala kilisenin çanı vurmaya başladı. Bunu işiten birçok kimse kiliseye doldu. Oraya neden davet edilmiş bulduklarını da çok geçmeden öğrendik. Yarım saat sonra topluluk dağılırken hepsinin de elbiselerinin altında kiliseden aldıkları silahları görünüyordu. Meğer burada kendilerine silah dağıtılmış.

Geceyi Kâmil Efendi'nin eski bir ahbabı olan bir Ermeni'nin evinde geçireceğimizden oraya gittik. Yemek yerken dışarıdan ve evin yakınlarından silah sesleri gelmeye başladı. Kâmil Efendi o zaman hemen kalktı.

'Gayri bize buradan gitmek gerek! Zaten başka işimiz de kalmadı.' dedi. Ev sahipleri bırakmak istemediler. Aman dışarı çıkmayın, başımıza bir felaket gelir.' dediler.

Ama Kâmil Efendi dinlemedi. Üçümüz de dışarı çıktık. Evden biraz uzaklaşmıştık ki ellerinde mavzer taşıyan altı kişi ile karşılaştık. Hiçbir şey söylemeden bize ateş etmeye başladılar. Kâmil Efendi hemen orada vurulup şehit oldu. Kardeşi Bedevî Efendi dereye doğru kaçtı. Ben de kendimi bir çalılığın arkasına attım. Arkamızdan durmadan ateş ediyorlardı. Kaçmaya çalışan daha başka kimseler de vardı. Ateş kesildikten biraz sonra gizlendiğim yerden çıkınca, yerlerde tam yedi şehit saydım. O zaman genç bir çocuktum. Korku ile çıktığımız eve döndüm. Bana, Kâmil Efendi ile kardeşini sordular. Katiller eve doğru geliyorlardı. Arka pencereden atladım, karanlıktan faydalanarak koşa koşa Maraş'a döndüm. Durumu bildirdim.

Sonradan acı haberler geldi oradan... Ermeniler tam yirmi yedi Türk'ü şehit etmişler. Nalbandın oğlu Bekir Ağa denilen bir Türk'ü de bacağından asıp derisini yüzmüşler. İşte bu haberden sonra Türklerle Ermenilerin arası açıldı.

İki milletin bir arada yaşayamayacağı anlaşıldı. Kurtuluş Savaşı'nda Türklerin birçok Ermeni'yi öldürdükleri söylenir. Doğrudur. Ama eğer Maraşlılar Maraş'ı kurtarmasalardı, bir tek Türk bile sağ kalmazdı. Ben buna Fındıcak'ta şahit oldum."

Berber Hacı (Hacı Ges)

İngilizlerden sonra Maraş'a Fransızlar gelince onlar artık Türk'ün öldüğüne inandılar.⁵³

Büyük seferberlik dolayısı ile silah altına alınmaları gereken Kavaszade Kâmil Efendi ve kardeşi Ahmet Bedevi Efendiler bedel ödeyerek Maraş'ta kalmışlar ve jandarma sınıfında istihdam edilmişlerdir.

Meliha Özalp

⁵³ Söyleşi yaptığımız gazimiz rahatsızlığı dolayısıyla olayları birbirine karıştırmıştır. Gazimiz, şehit edilen ağası Ali Kavas Kâmil Efendi'nin her anılışında gözyaşlarını tutamaz, bazı olaylar anlatırdı. Kâmil Efendi'nin harmandası olan ve aile arasında Ges Hacı diye anılan bu fedakâr ve vefakâr zatın anlattıkları ile hasseten rahmetli Şehit Kâmil Efendi'nin kayını olan Mazman Mustafa Efendi ve şehidin ailesine mensup bizim büyüklerimizin dayım Salman Erşahin, teyzem Duran Kazancı ve Münire Aytemiz ile annem rahmetli Meliha Özalp ve bibileri (halaları) olan Hatice Kocabaş ile Hayriye Karakız'ın ve bilhassa rahmetli Sayın Vakkasoğlu Hilmi abimden dinlediklerimden bazılarının gelecek nesillere intikâli gerekir düşüncesiyle bu satırları yazıyorum. Ges Hacı ile ilgili resimler oğlu Sayın Ramazan Üçkardeş'ten alınmıştır.

Berber Hacı (Ges Hacı)

İç Güvenliği Sağlamakla Görevli Bulunan Bu İki Şehidin Künyeleri:

----- T.C.

Kahramanmaraş Valiliği

Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü 1331 Yılı Ölüm Vukuat Defteri 20 Şubat 2005

Aşlının Aynıdır Hüseyin BİLGİÇ Mühür

Aşlının Aynıdır Sahife -460

Esas Nüfustaki Mahal Kaydı:

Mesken Kaydı -56/2 Sokak -

Mahalli Kariye -Hatuniye Livası -Maraş

Vefat Edenin Sebebi Vefatı -Şehiden Tarih-i Vefatı -17-7-1331 (Milâdi-1915) Mahal-i Vefatı-Maraş -Fındıcak

Kimin zevci veya zevcesi olduğu -Feride'nin zevci Milleti - İslam

Mahalli Tarihi Veladeti - Maraş - 1313 (Milâdi - 1896) Peder ve Validesinin:

Validesi - Hatice Pederi - Hacı Ahmet

İsmi ve Şöhreti ve Sanatı - Kavas-zade Ahmet Bedevi Vefat Tarihi - 29-7-1331 (1915)

Vukuat -

Mesken Numarası - 56 Mahalle ve Kariye - Hatuniye Kaza - Maraş

Tarih - 01-9-1331

Silsile Numarası - 245

----- T.C.

Kahramanmaraş Valiliği

Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü 1331 Yılı Ölüm Vukuat Defteri 20 Şubat 2005

Aşlının Aynıdır Hüseyin BİLGİÇ Mühür

Aşlının Aynıdır Sahife -460

Esas Nüfustaki Mahal Kaydı:

Mesken Kaydı -56/3 Sokak -

Mahalli Kariye -Hatuniye Livası -Maraş

Vefat Edenin Sebebi Vefatı -Şehiden Tarh-i Vefatı -17-7-1331 (Milâdi-1915) Mahal-i Vefatı-Maraş -Fındıcak

Kimin zevci veya zevcesi olduğu -Fatmanın zevci Milleti - İslam

Mahalli Tarihi Veladeti – Maraş – 1313 (Milâdi – 1896) Peder ve Validesinin ...

Validesi – Hatice

İsmi ve Şöhreti ve Sanatı – Kavaszâde Kâmil Efendi Vefat Tarihi – 29-7-1331 (1915) Vukuat –

Mesken Numarası – 56 Mahalle ve Kariye – Hatuniye

Kaza – Maraş Tarih – Mi

Silsile Numarası – 246⁵⁴

⁵⁴ Şehit künyeleri yukarıda verilmiş bulunan bedelli asker Kavaszâde Kâmil ve Bedevi Ahmet Efendiler, komutanları tarafından Fındıcak'a görevli olarak gönderilmişlerdir. Kâmil Efendi'nin gardaşı Ahmet Bedevi Efendi, Feride Hatun ile evlidir. Yeni evli olduklarından çocukları yoktur. Feride Hatun, Kazancı ailesine mensuptur. Feride Hatun'un ablası Kazancılardan Melek Hanım'dır (Melek Hanım, milletvekili Tahsin Hüdayioğlu'nun eşi'dir). Eşi Ahmed Bedevi Efendi'nin şehit olması üzerine hastalanan hatunun, bir asker kaputuna sarılmış olarak sokaklarda dolandığını ve çok geçmeden de vefat ettiğini, rahmetli Vakkasoğlu Hilmi abi anlatırdı. Attar Halil Efendi'nin kızı Fatma Hanım eşi Kâmil Efendi'nin şehit düşmesi üzerine dul kalmıştır. Fatma Hatun'un eşi ve babası şehrin en zenginlerindedir. Altı çocuk anası olan bu hatunun iki çocuğu vefat etmiş ise de dördü yaşamaktadır. Fatma Hatun'un zenginliği leş kargalarının etrafında dolaşmaya başlamalarına sebep olur. En büyük evladı Duran Hatun (Kazancı) hicri 1323 doğumlu olup daha dokuz yaşındadır. Duran Hatun'u Kazancılardaki bibisinin oğlu Mahmut Efendi'ye nikâhlarlar. Düğünün yapıldığı gecesi gelini aralar, bulamazlar. Saatler sonra gelini gerdek karyolasının altında oyun oynarken uyumuş olarak bulurlar. Duran Hatun'dan üç yaş küçük hicri 1326 doğumlu Salman Efendi altı yaşında olduğundan mala mülke sahip olacak sinde (yaşta) değildir. Münire (Aytemiz) hicri 1327 doğumlu, yani beş yaşındadır. Annem, Meliha (Özalp) ise hicri 1329 doğumludur, yani üç yaşındadır, olanlardan haberleri olacak yaşta değillerdir. Rahmetli babamın sık sık tekrarladığı gibi, "Yokluk adam yokluğudur." sözü tam yerini bulmuştur. Şehidin aile efrâdı adam yokluğunda yok olmak üzeredir. Naçar kalan Attar Halil Efendi'nin kızı, şehit Kâmil Efendi'nin eşi, babasının büyümesi olan Yunus (Günal) Efendi'yle nikâhlanmak zorunda kalır. Yeni damat Yunus (Günal) zaten Fatma Hanım'ın babasının büyümesidir. Fatma Hanım'ın kardeşleri Mazman Mustafa ve Zeki Efendilerin yanında çalışmaktadır, ömrünün sonuna kadar da Mazman Zeki Efendi'nin yanında sadakatle çalışmıştır. Kâmil Efendi'nin eşi, evlenmek zorunda kaldığı Rahmetli Yunus Efendi'den iki oğul annesi daha olmuştur. Şeyh Âdil mezarlığındaki mezar taşında "Attar Halil Efendi kızı Ali Kavaszâde Kâmil Efendi eşi Fatma-El Fatiha - 1928" yazıyor. Bu yaptığım açıklamaların gereksiz olduğu kanaatinde olmama rağmen, Birinci Cihan Harbi'nin açtığı yaraların yüz yıldır sarılamamış olması, anam rahmetlinin; "Yeten yerimizi yediler." diye serzenişleri, "Göğsünde ağ tüyler bitsin oğlum." diye beni, gardaşım Yılmaz'ı torunlarını, mahalledeki çocukları seven annemin ne dediğini geç anladım. Babası, emmisi, komşusu, bildikleri herkes göğsünde ağ tüyü hayal bile edemeden Rahmet-i Rahman'a kavuşmuşlardır. Cephede, Rahmet-i Rahman'a kavuşamayan "kılıç artıklarından" biri de rahmetli babamdır. Bu eserde bazılarının resim ve isimlerini bulabileceğiniz arkadaşlarının ve bilhassa Millî Mücadele'ye katılmak için beraber yola çıktığı arkadaşlarından İzmirli İsmail'in ağır yaralı olarak kurtulmasına, diğerlerinin İstanbul'dan Anadolu'ya geçerken tümünün şehit edilmelerine rağmen ağır yaralı olarak beraber kurtulduklarını İzmirli İsmail isimli arkadaşının Dersim Harekâtı'nda yaralı olarak Kürtlerin eline esir düştüğünde, Kürtler tarafından dövülerek şehit edildiğini anlatırken görmeliydiniz ve dinlemeliydiniz. Rahmetli babamla hamama gittiğimizde, sıcak su, hatta ılık su bile döktürmez "Oğlum vücudumdaki gürşunlar oynuyor." derdi. Sırtında beş kurşun çekirdiği görünürdü. Hangi birini, kime niye anlatayım ki.

...Bedelli asker olduğu için ve jandarma yüzbaşısı komutanının emri üzerine Zeytin'da (Bugünkü Süleymanlı Kasabası) jandarma binbaşısı Süleyman Bey'i ve yirmi beşi geçkin askeri şehit eden Ermeni eşkiyasının Zeytin'dan kaçarak Dönüklü mevkiinin Fındıcak nam bölgesine sığınan Ermeniler tarafından şehit edilen yukarıda künyelerini verdiğimiz Kavaszade Kâmil ve gardaşı Ahmet Bedevi Efendilerin şehit edilmeleri ile ilgili çeşitli tarihlerde yapılmış bulunan söyleşileri bu esere kaydettim. Bu ailenin ıstırabını yakından bilen biri olarak halkın dilinden düşürmediği "Allah devlete millete zeval vermesin" deyiminin ne demek olduğunu iyi bilirim. Çok şükür. Şehit düşen Kâmil Efendi'nin evlâtlarından Duran ve Münire Hatun rahmanı Rahmet'e kavuşuncaya kadar şehit aylığı almışlardır. "Allah devlete millete zeval vermesin." (Y. Özalp)

Maraşlıları için için kaynatan, Fransız taşkınlıkları ve Ermenilerin aşırılıklarıydı.

Ama Sütçü İmam kurşunu atınca Türk'ün ölmemiş bulunduğunu öğrendiler. Görüldüğü gibi herkes bütün Maraşlılar, Maraş Kurtuluş Savaşı'nda büyük bir yeri olan Sütçü İmam olayını Maraş'ın kurtuluşu yolunda ilk adım olarak kabul ediyorlar.

Bu olayı anlattığım vakit bunun ne derece doğru olduğunu siz de anlayacaksınız aziz okuyucular. İstilacı düşmana ve onun haris yardakçalarına atılan ilk kutsal kurşunların kurtuluş tarihimizde büyük birer mevki vardır.

İzmir'de, Aydın'da, Ayvalık'ta, Giresun'da, Maraş'ta ilk sıkılan kurşunlar hakikatte Türk'ün ölmediği ve ölmeyeceğini dünyaya ilan eden seslerdir.

Evet, Sütçü İmam da Maraş'ta bu kurşunu sıkmakla Türk'ün ölmediğini ve ölmeyeceğini cihana hatırlatmış bulunmaktadır. Bugün Maraş'ta bu olayın geçtiği Uzunluk Caddesi'nde ufak mütevazı bir anıt vardır. Ama bunun manevi değeri çok büyüktür.

Şimdi gelelim bu olayın hikâyesine;

Sütçü İmam, asıl adı Ali imiş, bugün yıkılmış olan Uzunluk Mescidi'nde hem imamlık yapıyor hem de buna yakın bir dükkânda sütçülük ediyormuş.

Elli, elli beş yaşlarında kısa sakallı nurani yüzlü çok sakın, karıncayı bile incitmekten çekinen dini bütün bir Türk'müş.

Maraş yıllığı kitabında bu olay şu şekilde anlatılıyor:

31 Ekim 1919 Cuma günü, Fransız kuvvetlerinin geldiği günün ertesi günü Türkler, Fransız ve Ermenilerin taşkınlıklarına bir gün dahi boyun eğmenin çok güç olduğunu anlamışlardır. İşte bunu ilk olarak tabancasıyla ilan eden Sütçü İmam oldu ve Türk namusu ve haysiyetine uzanan elin kırılacağını dilin kopartacağını düşmana gösterdi. Olay şöyle olmuştur:

“O gün Fransız ve Ermeni askerleri üçer dörder kişilik gruplar hâlinde şehri çarşı ve pazarı dolaşıyorlar. Maraşlı çalgın Ermeniler onların önüne düşerek mahalle aralarını gezdiriyorlar, nümayişler yapıyorlar ve rastladıkları Türklere hakaretler savuruyorlardı. Bir grup Fransız askeri, Hükûmet Konağı'nın kapısındaki nöbetçiye sataşmış, Türk hükûmetini küçük düşürücü sözler söylemiş, nöbetçiden fuhuş için yer sormuşlar ve oradan geçmekte olan bir posta dağıtıcısını da dövmüşlerdi. Bütün bu haberler hemen şehre yayılıyor, zaten patlamaya hazır Türklerin nefret ve kinini arttırarak sabırlarını taşıyordu.

Hürriyetine bağlı, şeref ve haysiyetine düşkün ve bu uğurda ölümü hiçe sayan Maraşlıları Fransız askerleri hiç tanımıyor, pervasızlık ve cesaretlerini arttırıyor ve her yaptıklarının yanlarına kâr kalacağını sanıyorlardı.

Hâlbuki Fransız ve Ermenilerin caka satmaları, taşkınlık ve şımarıklıkları Türkleri sindirmiyor, aksine onları içten içe kaynatıyor, mücadele azim ve iradesini arttırıyordu. Düşman bundan habersizdi. Maraşlıyı bilemiyordu henüz.”

Sütçü İmam Cumhuriyetin ilan günü şehitlik mertebesine ulaştı.

Türkler için uzun, ağır ve dayanılması çok güç olan bir gün daha bitiyordu. Vakit ikinci ile akşam arası idi. Bir grup Fransız ve Ermeni askeri Uzunoluk Caddesi'nden kışlaya dönüyordu. Uzunoluk Hamamı'nın önünde küçük bir meydan vardı. Askerler yollarını bıraktılar. Hamamdan çıkan kadınların inmekte oldukları küçük meydana saptılar ve bu kadınlardan birine yaklaşarak:

“Burası artık Türklerin değildir. Fransız memleketinde peçe ile gezilmez.” diyerek kadının peçesini yırttılar.

Peçesi yırtılan kadın bayılmış, öbür kadınlar da feryada başlamışlardı. O zaman az ötedeki kahvede bulunan halk fırladı. Askerlere yollarına gitmelerini ihtar ettiler.

Fakat askerler bu ihtara fena sözler ve silahları ile mukabele ettiler. İki Türk yaralandı. Bunlardan Çakmakçı Sait'in yarası ağır olduğundan dereye yuvarlandı. Bu sırada şehri henüz terk etmemiş bulunan İngiliz devriyeleri olay yerine yetiştikleri hâlde Fransız askerleri yatışmıyorlardı.

O civarda küçük bir dükkânda süt satan Hacı İmam, Karadağ tabancasını aldı. Bir şahin gibi ortaya atıldı. Tabancasını, peçe yırtan ve Çakmakçı Sait'i vuran azgın düşmanın üzerine boşalttı.

İngiliz subayları da gelmişlerdi. Gözleri dönmüş düşman askerleri silahlı ve süngülü olmalarına rağmen kahraman sütçünün gözü pekligi ve yiğitliği karşısında şaşırılmışlar, ellerini silahlarına bile götürememişlerdi.

Sütçü İmam vazifesini yaptıktan sonra oradan uzaklaştı. Yaralı düşman askeri otomobille kışlaya kaldırıldı. Ertesi gün de öldü.

Sütçü İmam Fransızlar ve Ermeniler tarafından şiddetle arandı. Hükûmet de bulunması için sıkıştırıldı. Fakat düşman onun izini bile bulamadı.

Türkler öylesine birlik idiler ki kapı komşusu Ermenilere bile Sütçü İmam'a ait en ufak bir haber sızdırmıyorlardı. Oysaki bugün gönüllerde yaşayan bu kah-

raman, o zaman da hemşerilerinin arasında yaşıyor, gündüzlerini köy ve bağ evlerinde, gecelerini ise komşu Türk evlerinde geçiriyordu.

Böylece Türk'ün şeref ve haysiyetine uzanan eli kırmak, uzatılan dilleri ko-parmak şerefi, ilk olarak Sütçü İmam'a nasip oldu. Bundan sonraki ve şehir harbi sırasında akıl almaz kahramanlıkların ilki bu olaydır.

İşte Sütçü İmam olayının kısa hikâyesi budur. Her Maraşlı bunu bilir ve Sütçü İmam'ı rahmetle anar. Maraşlılar onun bu yiğitliğini anlatan destanlar ve piyesler de yazmışlardır. Bu piyesin bir kısmını daha önce anlattığım gibi 12 Şubat geçit resminde, şeref tribününde kısaca canlandırdılar da...

Sütçü İmam, Maraş'ın Kurtuluş Savaşı'na da katılmış, memleketin kurtuluş gününe kadar vatan ödevini yerine getirmiştir. Kurtuluştan sonra bu yiğide kaledeki topu zafer ve bayram günlerinde ateşlemek görevi verilmişti.

Cumhuriyetin ilan günü yüz bir pare top atılırken, 40'ıncı ateşte ağızdan doldurulan topun namlusu kızdığından barut vaktinden önce ateş alarak bir kolunu uçurmuş ve o da oraya düşerek hasretini duyduğu şehitlik mertebesine ulaşmıştır.

Ermeniler coşkunca karşıladıkları İngilizleri giderken uğurlamamışlardı.

Sütçü İmam büyük bir vatanseverlik ve din duygusuyla bir edepsizi kahramanca tepelediği gün, şehrin alt tarafında Ermeni gönüllüleri de ilk açık cinayetlerini işlemişlerdi.

Şeyh Adil Mahallesi'nden geçmekte olan Tiyeklioğlu Kadir adındaki bir Türk'ün yolunu kesen bu zorbalar, silahsız ve müdafaasız olan Türk gencinin önce burnunu ve kulaklarını kestikten sonra kendisini şehit etmişlerdi. Zavallı gencin cesedi bulunmuş ve Hükûmet Meydanı'na getirilmişti. Bu haber de bütün Maraş'ta duyulmuş ve halkı büyük bir teessüre düşürmüştür. Bütün bu olaylar Türklerle Ermeniler arasındaki son köprüleri atan olaylardır.

Aynı gün geçmiş bir olay daha vardır ki bu da istilâcı düşmanın Türk kadınlarına tecavüz emellerini olduğu gibi göstermektedir.

Bu olayın kahramanı bugün 75 yaşında bir kadındır ve hayattadır. Kendisi Bertizli Rençper Ali kızı Hurşit bacıdır. Onu arayıp buldum. Yaşlı kadın aynı gün başından geçen olayı şu şekilde anlattı: “Bacım Hayriye'yi almak için Kayabaşı'na gitmiştim. O zaman 25 yaşlarındaydım.

Bacım ile beraber yola çıktık. Caminin alt yanından geçerken gâvurun biri karşıma çıktı, yolumuzu kesti. Elinde tabanca vardı. Zarımı çekti.⁵⁵ Beni korkutmak istedi. Ona, ‘Senin kurşunun bana değmez!’ diyerek karşı koydum. O zaman tabancasını ateşledi. Ben kaçtım. Attığı kurşunlar bana değmedi.

‘Eyvah bacımı vurdular.’ diye pek üzüldüm. Ama sonradan onun da benim gibi kaçtığını ve Gözlüklü Ali Efendi’nin evine sığındığını öğrendim. Sonradan duydum, aynı gün Sütçü İmam, hamamdan çıkan iki kadının yolunu kesip peçelerini yırtan başka bir gâvuru vurmuş. Buna pek sevinip namusumuzu kurtaran Sütçü İmam’a bol bol dua ettim, işte benim başımdan geçen olay budur.”

Görüldüğü gibi Maraş’ı işgal eden Fransızlar, Türk kadınlarını Afrika yamamları, müstemlekelerinde rahat rahat tecavüz ettikleri kadınlarla bir tutmak küstahlığında bulunmuşlar, peçelerini yırtmaya, kendilerine tecavüz etmeye de yeltenmişlerdi. Hükûmet konağındaki Türk nöbetçisinden kadın istemeleri de bunu apaçık göstermektedir.

Ama Sütçü İmam olayından sonra pabucun çok pahalı olduğunu anlamış olacaktı ki bir daha Türk kadınlarına el uzatmak cesaretini gösterememişlerdir. Bu bakımdan rahmetli Sütçü İmam, Maraş kadınlarının namusunu da korumuş bulunmak şerefini kazanmıştır.

Bu olayların geçtiği günün ertesi günü İngiliz birlikleri Maraş’ı bir daha gelmemek üzere terk etmişler ve şehir Fransızların işgalleri altında kalmıştır.

Ne kadar dikkate değer bir olaydır ki, Maraş Ermenileri, İngilizleri şehre ilk girdikleri gün coşkun bir sevinç içinde karşıladıkları hâlde, giderlerken kendilerini bir tek kişi bile uğurlamamıştır. Çünkü onları istedikleri gibi emellerine alet edemeyeceklerini anlamış bulunuyorlardı.

Maraş müdafaasında Rumelili bir gazi: Cebe Mehmet.

Esasında İngilizlerle Fransızların istilâ ve müstemlekecilik metotları arasında büyük bir fark vardır. İngilizler işgal ettikleri yerlerde daha insani davranmak yolunu tuttıkları hâlde, Fransızlar bunun aksine olarak zorbalık ve şiddet yolunu tercih etmişlerdir.

Bunun sonunda İngiltere; Güney Afrika, Kanada, Hindistan ve Pakistan daha birçok müstemlekelerine, kendileriyle kuvvetli ticari bağlar kurduktan sonra istiklal vererek kendilerini imparatorluklarına yine de bağlı tutmak zekâsını gösterdikleri hâlde, Fransızlar bütün müstemlekelerini kaybetmişler ve onları kendilerine düşman bir duruma düşürmek aptallığını göstermişlerdir.

⁵⁵ Metinde bu şekilde kayıtlı ise de ızarımı (çarşafımı) olması gerekir.

Şimdi biraz daha öncelere, İngilizlerin Maraş'ı işgal ederken yürüttükleri politikaya dönelim. Bunu size Maraşlı değil, Rumelili bir gazinin ağzından nakledeceğim. Ama kendisi Maraş olaylarında önemli bir rol oynamıştır. Asıl adı Mehmet... Atatürk kendisine Cebe adını vermiş.

Maraş'a giderken kendisiyle Ankara'da görüştüm. Bana bu yolda, hazırlanmış bulunduğu notlarını verdi. Onlara beraberce göz gezdirdiğimiz vakit Maraş'ın Kurtuluş Savaşı'nın birçok bilinmeyen noktalarını da hep beraber öğrenmiş olacağız.

Mehmet Cebe şöyle diyor:

“Mütarekenin, en karanlık günlerinden biri idi. Suriye'den çekilen ve bütün silah ve teçhizatı elinden alınan Türk ordusunun arkasından İngilizlerin General Allenbi askerleri, güya atlarına otlak bulmak için Türk ordusunun arkasından Antep, Maraş ve Urfa'ya giriyordu.

İngilizlerin bu sinsi işgalleri ile buralarda yaşayan kardeşlerimizin ruhlarında yaptığı tesirleri, işgallere karşı halkın düşüncelerini yakından takip etmek fikri ile ve bu yolda aldığım emirle önce Maraş'a gitmeye karar verdim. O sıralarda Pazarcık'ta öğretmen olarak bulunuyordum.

Bir gün ata binerek yola çıktım. Maraş'ın iki buçuk saat uzaklığında Kapıçam denilen ve yarım saat süren boğazda Maraş-Antep şosesine çıktım. Maraş'a doğru yol alıyordum ki Gaziantep'ten Maraş'a gitmekte olan bir İngiliz Hintli süvari kıtasıyla karşılaştım ve geçmeleri için şöyle bir yana çekildim.

Kendilerini esaretten kurtarmak için değil, efendileri İngilizler namına hür ve kendileri gibi Müslüman bir milleti esir etmek için cephelerimizde kanlarını akıtan bu biçare Müslümanlara acıyarak bakıyordum. Yanımdan geçerken bana selam veren bu Müslümanların millî duyguları olmadığını biliyordum. Millî duyguları olsaydı, kendi varlıklarını göstermek ve esaretten kurtulmak için çalışırlar, hür bir milleti de kendileri gibi esaret altına düşürmek için kanlarını akıtmazlardı. Millî duyguları olmayan milletler, namusuyla, şerefiyle yaşamak isteyen her millete felaketler getirmekte tereddüt göstermezler.

Ben bu gibi düşünce ve duygularla gelen geçenleri görmüyordum. Teessüründen âdeta kendimden geçmiştim ki yanımda bir ses duydum. Dönüp baktım.

İngiliz siyaseti Maraş'a müslüman Hintli işgal kuvvetleri göndermekti.

Bu, benim gibi Maraş'a giden postacı Halil Ağa adında, yaşlı ve tecrübe görmüş emekli bir jandarma idi. Bana ne olduğunu sordu. Ben de ona duygularımı olduğu gibi anlattım. Beni dinledikten sonra:

‘Hiç düşünme ve müteessir olma Muallim Efendi...’ dedi. Bugün bu toprakları işgal eden İngilizlerin siyasetini büyüklerimizden çok dinlemiştir. Onlar, müstemleke yapmak istedikleri yerlere, ora halkının mizacına uygun kuvvetler gönderirler.

Maraş’a da Hint Müslüman askerlerini gönderiyorlar. Böylece halkın efkârını okşamak ve İngiliz hükûmetinin sözde adil bir idare güdeceğini onlara anlatmak istiyorlar. Ama bu gayret ve emekleri boşuna olacaktır. Çünkü Maraşlılar, esir ettikleri başka halka benzemez. İngilizler bir memleketi tamamıyla esaret altına almaya karar verdiler mi, bu işi başarmak için hiç de acele etmezler. Tıpkı bir verem hastalığı gibi davranırlar. Verem mikropları nasıl girdikleri vücudu içten içe sararsa, bu yolu izlerler. Hastalığın bütün vücudu istedikleri gibi sardığını hissettiler, umumi efkârın uyuştuğuna kanaat getirdiler mi, o zaman rahatça işlerini görür, âdeta insanı gülererek öldürürler.”

Fakat onlar bu çevrede istedikleri yaradılıştaki kimseler bulamayacaklardır. Maraşlılar milliyetlerini ve dinlerini seven, namuslarıyla, hür yaşamak isteyen insanlardır. Göreceksin; zamanı gelince Maraşlılar varlıklarını göstereceklerdir. Yalnız bir rehber ihtiyaçları var. Acaba milletin selamete çıkmasına çalışacak ve doğru yolu gösterecek bir Çoban Yıldızı doğmayacak mı?

Çok geçmeden bu Çoban Yıldızı parlamaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Samsun’a çıkmış, halkı kurtuluş yoluna çağırmaya başlamıştı. Her yerde olduğu gibi Maraş’ta da çok geçmeden Kuvayı Millîye Teşkilatı kurulmaya başlamış, Erzurum ve Sivas kongreleri toplanmıştı. Maraş teşkilatının kurulmasında büyük bir rol oynamış bulunan, muhterem Şehit Muallim Hayrullah Bey de Sivas Kongresi’ne Maraş adına katılmak üzere Pazarcık üzerinden Sivas’a gitmiş, oradan döndükten sonra daha büyük bir gayretle çalışmaya başlamıştı.

Sonradan o yaşlı jandarma emeklisinin bütün dedikleri birer birer tahakkuk edince, onun kehanetine şaşım kaldım. Hür yaşamaya alışmış bir milletin nasibi esaret ve ölüm değil, hür yaşamaktır. Düşmanlarımız bunu bilmeli, hiç olmazsa hissetmeli, anlamalı idiler. Ne yazık ki düşünemediler. Yahut da hakikati anlamak istemediler. Maraş Kurtuluş Savaşı’nda Türklerin gösterdikleri harikalar ve göze aldıkları fedakârlıklar, Türk’ün ölmeyeceğini bütün dünyaya anlatmıştır.

Evet, Maraşlıların göstermiş oldukları bu yiğitlik dünyaya daha o zaman Türk’ün ne olduğunu göstermiştir. Onun kurtuluşu, bütün yurdun kurtulacağına bir işaretti.

Ve hemen ilave edelim ki bu büyük kavgada, Türk kadınları da erkeklerinin yanında yiğitçe yer almışlar, onları desteklemişler, hatta ileride göreceğimiz gibi erkeğinin yanında düşmana kurşun da sıkarak savaşa fiilen de katılmışlardır.

Maraşlılar, işgal üzerine İstanbul'a başvurmuşlardı. Aldıkları cevap müthişti.

Türk kadınının memleketine ne derece bağlı olduğunu göstermesi bakımından bu yolda Mehmet Cebe'nin bir başka hatırasını nakletmekten kendimi alamayacağım. Söz yine onun:

“Maraş'ta İngiliz işgali devam ediyordu. Maraşlılar bu arada aralarında gizliden gizliye teşkilatlanmaya ve silahlanmaya çalışmakla meşgul idiler. Sanki kendilerini nasıl bir tehlikenin beklemekte olduğunu biliyorlardı. Tüfek ve fişek tedarik edebilmek için Elbistan'a, hatta Halep'e bile gidenler oluyordu. İngilizler ise işgal ettikleri bu bölgeyi Fransızlara bırakmak hazırlığında idiler. Fransız işgalindeki Suriye, Adana ve Mersin'den gelmekte olan haberler de çok kötü idi. Fransızların el attıkları yerlerdeki Türklere karşı çok kötü davranmakta oldukları söyleniyordu.

Maraşlılar önce Maraş'ı işgale gelecek Fransız kuvvetlerini şehre sokmamayı düşündüler. Fakat teşkilat henüz tamamlanmamıştı. Eldeki silah ve eczane miktarı pek azdı. İster istemez bu işgale boyun eğmek ve hazırlıklarını tamamlamaya kadar ses çıkarmamak durumunda bulduklarını anlıyorlardı.

Maraşlılar bir taraftan da İstanbul Hükûmeti'ne protesto telgrafları gönderiyorlar, Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalini kabul edemeyeceklerini bildiriyorlardı. Oradan da bir yardım bekliyorlardı.

Aklı başında olan Maraşlılar, oradan en ufak bir yardımın gelmeyeceğini bilmiyor değillerdi. Bu müracaatlar sadece denize düşenin yılanı sarılması şeklinde bir şeydi.

İstanbul'dan gelen cevaplar ise kendilerini zerre kadar şaşırtmamıştı. Bu cevaplarda işgalin bir emrivaki olduğu, Fransız misafirleri (!) hürmetle (!) karşılamamanın zaruri bulunduğu, her mağlup milletin galiplerin adaletine sığınmak ve verecekleri kararlara itaat gerektiği belirtiliyordu.

Buna karşılık Sivas'tan, Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan gelen emirler hiç de böyle değildi. O büyük asker yeise düşülmemesini, Millî Müdafaa Teşkilatı'nın bir an önce tamamlanmasını öğütüyordu.

İşte Maraşlılar bunun için İstanbul'dan değil, fakat Sivas'tan gelen sese kulak veriyorlardı. Kurtuluşlarının bu yolda bulunduğunu haklı olarak anlıyorlardı.

Ben bu sırada İstanbul Meclisi için mebus seçimine memur olarak Pazarcık'ta çalışıyordum. Yine bu iş icabı da büyük bir Türk köyüne gitmiştim. Bu köyde oturan 'Y(...)' Ağa'nın, bu çevredeki Türkler üzerinde büyük bir nüfuzu

vardı. Ben, tıpkı benim gibi mebus seçimi ile meşgul görünerek köylerde millî teşkilatı kurmaya çalışan muhterem şehit arkadaşım Muallim Hayrullah Bey'le bir gün bu Ağa'nın evinde bulunuyorduk ki Maraş'ın Fransızlar tarafından işgal edildiği haberi geldi.

Bu acıklı haber köye hemen yayılmış ve birçok kimseler de ağanın evine gelmişlerdi. Köyde büyük nüfuzu olan Ağa ise kararsızdı. Biz Hayrullah Bey'le birlikte onu millî cepheye kazandırmak için kaç gündür durmadan telkinlerde bulunuyorduk.

Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali sırasında düşman taraftarı ağalar da vardı.

Onun vereceği karara bütün köylünün itaat edeceğini biliyorduk. Ama dediğimiz gibi, geniş topraklara sahip bulunan Ağa, bir türlü kararını veremiyordu.

Kalabalık bir aşiretin reisi de olan Ağa, Fransızların tarafını tutacak olursa Pazarcık da işgal altına girecek, Maraş'ın kurtuluşu zorlaşacak, hiç olmazsa boş yere pek çok kanın akmasına sebep olacaktı.

Ben ilk önce toplanan halka bu işgalin geçici olduğunu, millî teşkilatımızın her gün bir kat daha kuvvetlendiğini, Türk'ün göstereceği gayretle istilacı düşmanı defedebileceğini izah ederek halkı dağıttım. Ağa ile yalnız kaldık.

Ağa, nihayet konuşmaya başladı. Fakat hiç de istediğimiz gibi konuşmuyordu. Fransa'nın büyük bir devlet olduğunu, bizi harpte mağlup ettiklerini, elimizden topumuzun, tüfeğimizin alındığını, böyle büyük bir devletle savaşılabilecek bir ordumuz olmadığını, mücadeleye giriştiğimiz takdirde yenilmekten korktuğunu, o zaman hem kendi başına hem de başında bulunduğu aşiretine büyük felaketler gelebileceğini, bunun için bu sorumluluğu üzerine almaktan çekindiğini söyledi.

Onu ümitsizlikle dinliyorduk. Bir takım kötü telkinler altında bulunmakta olduğu açıkça ortada idi. Hayrullah Bey bunun üzerine şöyle konuştu:

‘Sözlerinizden düşmanların tarafını tutmak istediğinizi anlıyorum. Yalnız şunu da unutmamanız gerekir; Fransızlar belki de sizi kendilerini tutacağımız için başlangıçta size güler yüz gösterirler. Fakat bir defa bu toprakları tamamıyla zapt ettiler mi, sizin gibi halk üzerinde birinci derecede, hatta ikinci ve üçüncü derecede tesir yapabilecek kimseleri maksatlarına ileride engel olur düşüncesiyle birer birer ortadan kaldırırlar. Fransız müstemleke siyaseti hummaya benzer.

Humma nasıl bir musallat olduğu hastayı on gün içinde ya öldürür ya perişan bir hâlde bırakırsa, onlar da tıpkı öyle davranırlar. Fransızlar, Ermenilerle ve

onların gayelerini hakikat hâline getirmek üzere iş birliği yapacaklardır. Bunun sonu ise savaştır. Fakat iş de işten geçmiş olacaktır.

Bundan dolayı sizin için ve bütün Türkler için tek kurtuluş çaresi namusuzca ölmektense elinde silah, son damla kanını akıtuncaya kadar vatani ve namusunu korumaktır.’

Ağa yine de tereddüt ediyor ve bizi atlatmak için düşünmek için izin istiyordu.

Ağanın vatanperver anası, sözüyle oğlunun tutacağı yolu çizmişti.

İşte tam bu sırada odamızın kapısı açıldı ve içeriye başında başörtüsü, yaşlı bir kadın girdi. Gözlerinde kutsal bir ışığın pırıltıları bulunan bu muhterem kadın şöyle konuştu:

‘Evlatlarım! Bütün konuşmalarımızı yandaki odadan işittim. Evet, haklısınız! Biz yarın Türk memuru ve Türk jandarması yerine Ermeni veya Fransız memuru ve jandarması görecektikten sonra varlığımızın hiçbir kıymeti kalmaz. Siz bana bakın! Benim de bu aşiretin üzerinde hatunluk hükmüm sürer. Mademki millet bu işgali istemiyor; biz de düşmana karşı gelmek isteyen bu milletle beraberiz. Harpse harp, kansa kan, malsa mal, her ne lazımsa kurtuluncaya kadar bütün aşiretle fedaya hazırız.’

Bu muhterem kadın, aşiret reisinin annesi idi. Bu temiz yürekli, vatansever kadının bu sözleri, oğlunun üzerinde hemen gereken tesiri yapmıştı. Ağa hemen tereddüitten kurtuldu ve millet tarafını seçtiğini söyledi.

Sözünde de durdu. Bu Türk aşireti, savaşın sonuna kadar bütün gücü ile milli cepheye çalıştı. Fransızlar aşiretin kuvvetini bildikleri için ona el altından çok haberler gönderdiler. Davetler yaptılar. Bir takım yalancı menfaatler gösterdiler. Fakat aşiret bunların hiçbirini kabul etmedi. Çoktan Allah’ın rahmetine kavuşmuş bulunan bu muhterem Türk kadını her zaman en büyük saygı ile anarım.”

Sütçü İmam olayından sonra vukua gelen en büyük olaya, bayrak olayına gelelim.

Bayrak, nihayet bir iki metre karelik bir bezden yapılıdır. Maddi değeri pek azdır.

Ama onun bir de manevi değeri vardır ki, bu değer hiçbir şeyle ölçülemez.

Bayrak, onun altında yaşayan milletlerin sembolü ve namusudur. Vatan uğrunda ölmek, bayrak altında ölmekle birdir. Bir millet bayrağına karşı lakayt kaldı mı, onun yaşamaya hakkı yoktur.

Her millet bayrağını sever ve ona bağlıdır. Ama Türk'ün bayrağını sevmesinin manası bambaşka bir şeydir.

“Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır. Toprak, eğer uğruna ölen varsa vatandır.”

Bu iki satır, öyle sanıyorum ki her şeyi en açık ve en veciz bir şekilde anlatıyor. Türkler, bütün tarihleri boyunca bayraklarına en büyük titizlikle bağlı kalmasını bilmişlerdir. Onu her zaman ufuklarında hür olarak dalgalandırmışlar, gerektiği anda da onun uğruna seve seve ölmesini bilmişlerdir.

Ta Hint sınırlarından Viyana kalelerine, Kırım'dan Afrika içlerine, Atlas Okyanusu kıyılarına kadar dalgalanan Türk bayrağının o kadar şerefli bir tarihi vardır ki, bu şeref dünyanın hiçbir bayrağına nasip olmamıştır.

İşte Maraş'ı işgal eden Fransızlar bir gün şan ve şerefle dolu ve üzerindeki kırmızı renk, şehitlerin vatan için cömertçe döktükleri kandan başka bir şey olmayan Türk bayrağına da el atmaya, onu ebediyen dalgalanacak olan Maraş Kalesi'nden indirmeye yeltenmişlerdi.

Türk'ün her şeyi ile oynanır ama onun bayrağına el uzatılamaz.

Bu cesareti gösterince de Maraş Türkünden müthiş, dehşetli bir tokat yemişlerdi. Bu tokat, kısa bir süre sonra yiyecekleri o dehşetli yumruğun ilk işareti idi.

Türk'ün belki her şeyi ile oynanır. Parası çalınır, varlığı elinden alınır, bir lokma ekmeği kapılabilir, yaralanabilir, hatta öldürülebilir. Ama onun namusu olan bayrağına el uzatılamaz.

Türk pek çok haksızlıklara uğratılabildiği hâlde pek ses çıkarmaz ama iş bayrağına ve namusuna kadar uzatılacak oldu mu, işte o zaman birden bir volkan gibi patlar.

“Yumuşak huylu isem kim dedi uysal koyunum? Kesilir belki... Fakat çekmeye gelmez boyunum.”

İşte Maraşlıların yarattıkları “bayrak olayı”, bu şahlanışın akıllara durgunluk verecek büyük, ihtişamlı bir ifadesinden başka bir şey değildir.

Bu ibret ve gurur verici olayın tafsilâtına geçmeden önce, Maraş'ta bu olaydan önce bazı hadiseleri anlatmak lazım.

Sütçü İmam, müteceviz ve ahlaksız bir Fransız askerini öldürünce, Maraş'ı işgal eden Fransızlar da Ermenilerle yapmakta oldukları iş birliğini bir kat daha

sıklaştırmışlardı. Fransızların olsun ve bilhassa onlarla birlikte gelmiş bulunan Ermeni gönüllülerinin Türklere karşı giriştikleri tecavüz olayları da alabildiğine artmıştı. Yerli Ermeniler de buna ayak uydurmaktan geri kalmıyorlardı.

Bir vakitler iyi komşuluk yapan Türklerle yerli Ermeniler arasındaki düşmanlık gitgide derinleşiyordu.

Mesela, Maraş ileri gelenlerinden Kadızade Hacı Mehmet Efendi bir gün Osmanlı mebusu ve yerli Ermenilerin lideri durumunda bulunan Ermeni Taşnak komitesi başkanı Agop Hırlakyan ile karşılaşılıyor. Aralarında pek eski yıllara dayanan bir hak hukuk vardır.

Agop Hırlakyan, ona Türk mahallelerini gösteriyor: “Sana buralarda çift sürdüreceğim Hacı Efendi!” diyor.

Kadızade’ye bu söz fena hâlde tesir ediyor:

“Bugün böyle konuşuyorsun ama yarın kimin kime çift sürdüreceği hiç belli olmaz.”

Kadızade Hacı Mehmet Efendi o günden sonra millî kurtuluş davasına bir kat daha sarılıyor. Silah ve cephane almak için kesesinin ağzını cömertçe açıyor.

2 Kasım günü Ermenilerin azgınlıkları o dereceye geldi ki, Maraşlılar ister istemez Antep’teki Fransız komutanlığına telgraflar çekerek bu durumu şiddetle protesto ettiler. Ve Maraş’taki Ermeni askerlerinin geri alınmasını istediler.

Gelen cevapta gerekli tedbirin alınacağı vaad ediliyorsa da bir şey çıkmıyor. Birkaç gün sonra ise Mutasarrıf Ata Bey, Adana’daki Fransız genel valisinden bir mektup alıyor. Bunda Cebelibereket Governörü’nün aynı zamanda Maraş guvernörlüğüne de tayin edildiği, kendisinin iyi karşılanması bildiriliyor.

Sözde albay rütbesinde bulunan Andre adındaki bu Fransız, Maraş’ta asayiş tam olarak sağlayacak ve böylece sükûnet kurulacaktı.

Fransızların küstahlıkları manevî sahada dayanılmaz hâl almıştı.

Ama Fransızların ve onlarla birlikte hareket eden Ermenilerin zulümleri şehirde bütün şiddetle devam ediyordu.

Bakın bu durumu yine Maraş gazilerinden, Restebaiye Mahallesi’nden 1312 doğumlu Ökkeş Saatçi nasıl anlatıyor:

“Fransızlar Maraş’a geldikten sonra Ermeni ileri gelenleri ile kışlada bir toplantı yaptılar. Ertesi günü de Agop Hırlakyan’ın emri ile bütün Ermeni gençleri Fransız askerî üniformasını giyerek şehirde devriye gezmeye başladılar.

Bunlar, yollarda rastladıkları Türkleri silah aramak bahanesiyle durduruyor, üzerlerini arıyorlardı. Birinde silah buldular mı, kendisini birer Fransız karakolu hâline getirilmiş bulunan kiliselerden birine sokuyorlar, orada komaya girecek derecede dövüp işkence ediyorlar, tabanca, bıçak gibi buldukları silahları ile beraber para keselerini de alıyorlar ve geceleyin şehrin dışına götürüp bir yere bırakıyorlardı. Bu insanlık dışı işkenceler yüzünden birçok Maraşlı şehit olmuş veya sakat kalmıştır.

Bunlar sonradan daha ileri giderek Türk esnafını da rahatsız etmeye başladılar. Dükkânlara giderek ağır küfürler savuruyorlar, tehditle ve parasını ödemedi den öteberi alıp, dükkâm yağma ediyorlardı. Bu olaylar günlük âdi olaylar hâline gelmişti.

Bu Ermeni güruhu, her gece evlerine Fransız subay ve askerlerini de davet etmeyi ihmal etmiyorlardı. Bu arada sabahlara kadar sarhoş olup eğleniyor, türlü rezaletler yapıyorlardı. Türklere bol bol hakaret etmekten çekinmiyorlar, daha sonra da silah aramak bahanesiyle Türk evlerine tecavüzden de çekinmiyorlardı.

Hepsi Fransız üniforması taşıdıklarından biz bunların Ermeni olduklarını ancak konuşmalarından anlıyorduk.”

Fransızların küstahlıkları manevi sahada da hakikaten dayanılmaz bir hâl almıştı. Maraş gazilerinden kırmacı Ali Ertüres bu yolda şahit olduğu bir olayı şu şekilde anlattı:

“Fransızlar kendilerini çok kudretli, Türkleri de çok hakir görürlerdi. Bize para karşılığında her şeyi yaptırabileceklerini sanıyorlardı. Çünkü onlar bu yarıdılıştta kimselerdi. ‘Kişi başkalarını da kendi gibi sanır.’ ya...

Bir gün bir Fransız subayı, yanında komutanın olduğunu söylediği bir köpek bulunduğu hâlde bir Türk’ün işlettiği bir saraç dükkânına girmiş:

‘Bu köpeğe iyi bir tasma yapmanı istiyorum.’

‘Olur, yapalım.’

‘Yalnız bu tasmanın üzerine bir Ay-Yıldız işleyeceksin!’

Saraç bu teklif karşısında hemen adama dükkânının kapısını göstermiş:

‘Ben böyle bir şey yapamam. Hiçbir Türk de köpek tasmaasının üzerine Ay-Yıldız işlemez. Hemen defol buradan!’

‘Ama sana bu iş için istediğin parayı vereceğim.’

‘Sen o parayı al da kafana çal! Defol diyorum buradan...’

Ermeni gençleri Fransız askeri kılığına girip bir Türk gencini öldürmüşlerdi.

Fransız bakmış ki bir de güzel dayak yiyecek. Hemen dükkândan defolup gitmiş. Fransızlar da Maraş esnafına çok zulüm yapmışlardır. Aşçı dükkânlarına girer, yemek yerler, parasını vermezlermiş. Bakkal dükkânlarına girerler, tuz çuvallarından aldıkları tuzları toz şekerine karıştırırlarmış. Bu gibi işlerde herhâlde karakterlerine uygun olarak vahşice bir zevk alıyor olmalı idiler. İşte bütün bu zulümler, Maraş halkının düşmana karşı beslediği o haklı ve büyük kını durmadan körüklemiş ve şiddetlendirmiştir.

Yine o günlerde Fransız askeri kılığına giren Ermeni gençleri, şehir kenarında gezen üç Türk gencine saldırıp bunlardan Nasıroğlu Mehmet adındaki bir genci kasatura ile öldürünce ve bir berber de kışla yakınlarında süngülenince, Ermeni askerlerinin Ermenileri silahlandırmak üzere Ermeni evlerine her gece silah ve cephane taşımaya koyuldukları tespit edilince, şehrin ileri gelenleri yeniden, şiddetli bir protestoda bulundular. İşlenen cinayetler o kadar açtı ki, Fransızlar Adana'dan, Maraş'a bir Tunuslu süvari birliği getirmek ve Ermeni askerlerini bir süre için kışlada alkoymak zorunda kaldılar.

Fransızlar bir şeyden kuşkulanıyorlardı. Casusları herhâlde onlara Türklerin teşkilatlanmaya başladıklarını ve Sivas'tan emirler aldıklarını bildirmiş olacaktı. Bunun için bir gün telgrafhaneye de el koyarak telgraf ve mektuplara sansür koydular.

Fakat mücahitler yakın köylerden birine bir telgraf makinesi kurmayı ve Pazarcık'ta kurulan karargâh ile haberleşmeyi sağlamakta gecikmemişler, böylece Fransızların aldıkları bu tedbiri de boşa çıkarmayı başarmışlardı. Seçilen köy Sarıçukur köyü idi.

Bu makine daha sonra Bertiz'in Maksutlu köyüne naklolundu.

Maraşlı Ermeniler Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanını bando ile karşıladı.

13 Kasım'ı 14 Kasım'a bağlayan gece ise şehrin batı tarafında bulunan Mercimektepe'den şehre kurşun yağmaya başladı. Bunun üzerine mevcudu iki yüz kadar bulunan Türk jandarmaları hemen oraya hareket etti. Şehre kurşun atanlar bu sefer silahlarını onlara çevirdiler. Ama çabuk bozularak kaçtılar.

Buna rağmen bazıları yakalandı. Ve bunların Fransız askerleri ile Fransız üniforması giymiş Ermeniler oldukları anlaşıldı. Böylece düşman suçüstü yakalanmış oldu. Bunların maksatları şehirde asayiş bulunmadığını göstermek, Türk

hükûmet makamını olduğu gibi ortadan kaldırarak şehri resmen işgal altına almaktı. Ama jandarmaların fedakârlıkları bu oyunu da boşa çıkarmıştı.

O zaman Fransızlar, Albay Andre gelince bütün bu olayların son bulacağını temin ederek işi savaştan zorunda kaldılar. Guvernör Andre nihayet 26 Kasım 1919 Çarşamba günü Maraş'a geldi. Beraberinde Osmaniyeli'den getirdiği ufak bir ücretli Türk birliği de vardı. Böylece ilk anda Türklerin gözünü boyayacağını umuyordu.

Maraş Kalesi'ne yerleştirilen bu Osmaniyeli Türkler arasında Fransız emellerine hizmet edecek sadece birkaç kanı bozuk vardı. Öbürleri geçim ve ellerine silah geçirmek için bu işi geçici bir zaman için kabul etmişlerdir. Nitekim 22 günlük savaş başlayınca, bunlar hemen Türklerin yanında yer almışlardır. Andre'nin böyle bir kuvvetle Maraş'a gelmiş bulunması, Osmaniyeliler için bir leke değildir.

Maraş Ermenileri, Andre'yi de pek büyük bir gösteri ile karşılamışlardır. Albay Andre ömrünün bir kısmını Fransız müstemlekelerinde geçirmiş ve müstemleke halkını idare etmek konusunda tecrübe kazanmış mağrur bir Fransız subayı idi. Maraş'ta kendisine verilen işi de başaracağından zerre kadar şüphe etmiyordu.

Şehre girişinde, ellerinde, çiçekler, bayraklar bulunan Ermeniler ve Trasan'ta papazlarının kurmuş oldukları bando ile karşılanınca pek sevindi. Ortalık:

“Yaşasın Fransa!” “Yaşasın Ermenistan!” sesleri ile inliyordu. Ama kendisini karşılayanlar arasında bir tek Türk bile yoktu.

Programa göre Andre, doğruca hükûmet konağına gelecek ve Mutasarrıf Ata Bey'le görüşecekti. Başta kendisi, etrafında kendisini karşılayan binlerce Ermeni olduğu hâlde tepede bulunan hükûmet konağına doğru ağır ağır geliyordu.

Hükûmet Konağı'na Türk bayrağı çekilmiş, Fransız guvernörünü karşılamaya gitmeyen bir kısım Türkler oraya toplanmışlardı.

Fransız komutanının gelişini gören hamiyetli jandarma komutanı Yüzbaşı Mahmut Bey o zaman binaya Albay Andre ile tercümanından başka hiç kimşenin sokulmamasını emretti. Bu emri yerine getirmek işini de Maraş'ın Göllü köyünden Yusuf Çavuş üzerine alarak nöbetçinin yerine geçti.

Yusuf Çavuş daha sonra Maraş'ın kurtuluşu ile sonuçlanan kurtuluş savaşında büyük kahramanlıklar göstermiş ve şehitlik şerefini kazanmıştır. Şehit olduğu mahalleye sonradan onun adı verilmiştir: Yusufîler Mahallesi...

Yusuf Çavuş, çılgın gösterilerle hükûmet binasını adeta basmaya ve zapt etmeye gelen bu azgın kalabalığı tek başına önlemek harikasını gösterdi, içeriye yalnız Andre ile tercümanının girebileceğini bildirerek silahını cesaretle kalabalığa çevirdi.

O zaman sahte kahramanlar, bu bir tek jandarma çavuşunun önünde durulamak zorunda kaldılar. Albay Andre ilk defa bir Maraş Türk'ü ile karşılaşıyordu, ister istemez karşısında boyun eğdi ve içeriye yalnız tercümanı ile girebildi.

Mutasarrıf Ata Bey onu vakur bir tavırla ve misafir olarak kabul etti. Bir süre konuştular. Beraberinde getirdiği kuvvetlerin yerleşecekleri yerleri tespit ettiler.

Fransız Governör, hükûmet konağı ve Kale'ye, Türk Bayrağı çekilmesini yasaklamıştı.

Governör buradan çıkınca Kadir Paşa'nın evine giderek öğle yemeğini orada yedi. Sonra da Agop Hırlakyan'ın konağına gitti.

Böylece tam bir müstemleke idarecisi gibi hareket etmiş oldu. Ertesi günü de yine Kadir Paşa'nın konağında bir yemek tertip etti. Burada aynı zamanda Türk ve Ermeni ileri gelenlerini de davet etti. Böylece iki cemaati sanki barıştırmak istiyormuş gibi bir yol tutuyordu. Kadir Paşa konağını Fransız komutanına açmış, fakat bu yemeğe Maraş ileri gelenlerinden hiçbiri katılmamıştı.

Governör, bunu şahsına karşı yapılmış bir hakaret saymış, Türklere yüz bulamayacağını anlayınca, kendisini canla başla karşılamış bulunan Ermenileri açıkça tutmaya karar vermekte gecikmemişti. Bunun ilk işareti de iki gün sonra olduğu gibi kendisini gösterdi.

Aklı sıra Türklere sindirmek için her şeyden önce onlara esir bir millet olduklarını anlatmak gerekiyordu. Bunun için de her cuma günü Kale'ye çekilen Türk bayrağını ne yapıp yapıp oradan indirmesi lazımdı. Ve ilk olarak Mutasarrıf Ata Bey'e ültimatın mahiyetinde olmak üzere şu üç maddelik emri bildirdi:

“Hükûmette Fransız komutanlığı için bir oda ayrılacak.”

“Telgrafhanede bir Fransız askerî kontrol memuru bulunacak.”

“Hükûmet Konağı'na Türk bayrağı çekilmeyecek. Cuma günleri Kale'ye Türk bayrağı asılmayacak. Sadece pazar günleri Fransız bayrağı çekilecek.”

İlk iki maddenin pek zararı yoktu. Ata Bey Türk mücahitlerinin henüz hazırlık devresinde bulduklarını biliyordu. Vazifesinin şimdilik onlara zaman kazandırmak olduğunu da idrak ediyordu.

Haberi hemen evkâf memuru, aynı zamanda da gizli Kuvayı Millîye Teşkilatı'nın ileri gelenlerinden Evliya Efendi'ye bildirdi. O da o gece bir gizli toplantıda cuma günü Kale'ye Türk bayrağının çekilmeyeceğini duyarak gereken tedbirleri aldırdı.

Perşembe gecesini Agop Hırlakyan yeni Fransız komutanına konağında parlak bir ziyafet çekiyordu. Yemekler yenmiş, içilen nefis şaraplarla başlar iyiden iyiye dönmüştü. Bütün Hırlakyan ailesi ve Ermeni ileri gelenleri orada hazır idiler. Hırlakyan Osep'in kızı güzel Virjini de Andre'ye çok yakınlık gösteriyor, kendisine sakilik ediyordu. Bu sırada gramofona bir dans plağı konulmuştu. Fransız guvernörü bundan faydalanarak tombul Virjini'yi bir süre kollarının arasına almak istemini duymuş olacaktı ki, kendisini dansa kaldırmak istedi. Fakat kız bunu kabul etmeyerek şu sözleri söyledi:

“Aziz Guvernör! Elbette şerefimize dans etmeyi ben de isterdim. Ancak yeminim var. Maraş Kalesi'nde Türk bayrağı dalgalandıkça kimse ile dans etmem. Yarın cuma... Türkler bayraklarını çekecekler. Maraş Kalesi'nde ancak Fransız ve Ermeni bayraklarını göreceğim gün, sizinle istediğiniz kadar dans etmeye hazırım.”

Maraş Kalesi'ne Türk bayrağı çekilmeyince Türkleri sonsuz bir elem havası sarmıştı.

Guvernör zaten bu kararı önceden almış ve bu yolda gereken emri de vermiş bulunuyordu. O zaman Ermeni kızına döndü:

“Yarın Maraş Kalesi'nde Türk bayrağını görmeyeceksiniz matmazel!”

Bu sözler büyük bir sevinç yaratmıştı. Osep'in esmer, tombul kızı hemen boynuna sarıldı. Onu öperken de kulağına şu sözleri fısıldadı:

“Ah! Çok teşekkür ederim. Hele yarın Kale'de Türk bayrağını görmeyeyim! Size teşekkür etmek için her şeyimi, evet her şeyimi seve seve nasıl vereceğimi göreceksiniz!”

Maraş müezzinlerinin o sabah vakti, daha ezan okumaya başlamadan önce verdikleri selâlarda başka bir yanık eda vardı. Anlatılmaz bir şeydi bu. Karanlıklarda göklere doğru yükselen bu seslerde hür yaşamaya alışmış mazlum bir milletin yakarıları vardı.

Milliyetine olduğu kadar dinine de bağlı olan Müslümanlar, birer ikişer evlerinden çıkarak camilerin yolunu tutuyorlardı. O gün sabah namazları da her yerde huşu içinde kılındı.

Yavaş yavaş şafak söküyordu. Gözler ise Maraş'ın her yanından görünen Kale'deki bayrak direğinde. Nazlı ay yıldızlı bayrak ne zaman çekilecekti? Her cuma direğe çekilen Türk bayrağı bugün de her zaman olduğu gibi dalgalanacak mı idi?

Evliya Efendi'nin getirdiği haber bütün Türklerin arasında yayılmış olduğu gibi Agop Hırlakyan'ın evinden çıkan haber de bütün Ermeniler arasında yayılmıştı. Ortalık aydınlanmış, bayrağın çekilme zamanı gelmişti.

Fakat bayrak direği hâlâ bomboştur. Bu işle ödevli olanlar yoksa gecikmişler mi idi?

Ama hayır... Vakit iyice ilerlediği hâlde bayrak hâlâ görünmüyordu, işin farkında olan Ermeniler bayram yapmaya koyulmuş bulunuyorlardı.

Türkler ise büyük bir ıstırap içinde boş bakışlarla hâlâ boş duran bayrak direğine bakıyorlardı.

Saatler ağır ağır ilerliyordu. Vakit öğleye yaklaşınca cuma namazını kılmak için bir kalabalığın ağır ağır Ulu Cami'ye doğru akmaya başladığı görüldü. Birçoğu oradaki çeşmelerde abdestlerini tazeliyordu.

Maraş'ta “Âlemi İslam'a Hitap” adını taşıyan bir beyanname neşredilmişti.

Derken öğle ezanı okunmaya başladı. Müezzinlerin sesleri bu defa acı ve ıstırapla çınliyordu. Her ezan sanki bir hıçkırıktı. Ulu Cami'nin avlusunu gitgide dolduran halk şimdi elden ele dolaşan ve “Âlemi İslam'a Hitap” adını taşıyan bir beyannameyi okuyorlar ve bunun tartışmasını yapıyorlardı. Halkın hamiyet duygusu alabildiğine kabarmaya başlamıştı.

Avukat Mehmet Ali Kısakürek tarafından yazılan bu beyanname şöyle deniyordu:

“Ey millet-i necibe-i Osmaniye! Vaktine hazır ol! Bin üç yüz küsur seneden beri Hazreti Allah'ı ve Peygamberi zişanı hizmetinle razı ettiğin bir din ölüyor. Yani ecdadının kanı pahasına fethettiği bir kalenin burcu bânûsundaki⁵⁶ al sancağın bugün Fransızlar tarafından indirilip yerine kendi bandıraları konuldu. Şimdi acaba bunu yerine koyacak, sende birkaç yüz İslam gayreti hiç mi yok? İğtişası⁵⁷ arzu etmeyelim. Yalnız pür vekâr ve azâmet olarak o al sancağımızı geri yerine koyalım. Tekrar kemal-i mahabetle yerlerimize avdet edelim.

⁵⁶ Banu: Kadın, hatun, hanım. * Gelin. * Gülsuyu gibi şeylerin şişeleri.

⁵⁷ İğtişas: Karışıklık. Kargaşalık. Karmakarışık olmak. * Birisinin fena telkinini kabul etmek.

Korkma! Korkma, seni buradaki birkaç Fransız kuvveti kıramaz. Sen mütevekkilen Alallah kendi mevcudiyetini gösterecek olursan değil birkaç Fransız kuvveti, hattâ bütün Fransız milleti seni kıramaz. Buna emin ol!”

Haber, caminin dışına, Türk halkı arasına da yayılmakta gecikmemişti.

Namaz vakti gelmiş, cami tıklım tıklım dolmuştu. Herkes büyük bir heyecan ve karar içinde bulunuyordu. Ulu Cami, Ulu Cami olalı o zamana kadar böyle heyecan ve hamiyet içinde bulunan bir cemaat ile dolmuş değildi. Önce sünnet kılındı. Hatip minbere çıktı.

O zaman halk arasından sesler yükselmeye başladı:

“Bayraksız namaz kılınmaz.”

“Hürriyeti olmayan bir milletin cuma namazını kılması caiz değildir.”

“Şöyle bilmek lazım ki bir kalemizin üzerinde bir yabancı bayrağın dalgalanmasıyla kılacağın namaz sakıttır. Haydi, haydi vakit tamam. Burada göstereceğin fedakârlık Kâbe yolunda yeşil sancağın gölgesinde can vermeye benzer. Ey ulu Müslüman!”

Türk Bayrağı Maraşlılar tarafından tekrar Kale'deki yerine çekilmişti.

28 Teşrinisani 335 Cuma

Bu çağrı bütün Müslümanlar tarafından bir anda:

“Bayrağımızı yerine diktikten sonra cuma namazını kılabiliriz.”

Caminin minberinde bulunan Ulu Camii imamı Rıdvan Hoca da bütün bu halkın duygularına tercüman olarak şöyle konuştu:

“Ey cemaat! Doğru söylüyorsunuz. Hürriyeti gasbedilen bir milletin cuma namazını kılması dinen caiz değildir.”

Bu söz, verilen kutsal kararın ilanı idi. Cemaat ilk olarak minberde asılı bulunan yeşil atlas bayrağı aldı ve kapıya doğru tekbir sesleri ile yürümeye başladı. Caminin avlusu da cemaatle tıklım tıklım dolu idi. Bu heybetli kalabalık camiden çıkmış, Kale'ye doğru yürümeye başlamıştı. Kale'ye doğru ilerleyen bu kalabalık, her an, tersine yuvarlanan bir çığ gibi büyüyerek yol alıyordu. Türkler bu kutsal yarışa katılmak için her taraftan koşuyorlardı. Bunların arasında çocuklar, belleri bükülmüş, aksakallı nice ihtiyarlar da vardı. Bütün dükkânlar kapanmış, kahraman Maraş Türkleri, işgalden beri ilk defa birden şahlanmışlardı.

Türklerin böyle bir şahlanış ile şahlanmaları Fransızları olsun, Ermenileri olsun, büyük bir şaşkınlığa düşürmüş bulunuyordu. Ermeniler de hemen dükânlarını kapatıp evlerine kapanmışlardı. Kale'ye yerleştirilmiş bulunan ve Türk bayrağını çekmemek emrini yerine getiren Fransız jandarmaları, Kale'ye doğru büyük bir imanla yaklaşmakta olan Türkleri görünce korkarak arka taraftan kaçtılar. Türklerden hiçbiri elinde silah olarak en ufak bir şey taşıymıyordu. Göğüsleri düşman kurşunlarına alabildiğine açıktı. Ama kimde bu açık göğüslere kurşun sıkmak cesareti vardı?

Kale'nin yamaçları bir insan seli ile kaplanmıştı. Bu hâliyle Arafat'taki Cebel-i Rahme'ye benziyordu. Kale'ye tırmanmak ve oraya ulaşmak kutsal yarışını ilk kazanan, bugün de hayatta bulunan ve onbaşı adı ile anılan Osman Erşan kazandı. İndirildikten sonra oraya bırakılan Türk bayrağını buldu. Bunu öperek direğe çekti.⁵⁸

*Osman Erşan (Onbaşı) 12 Şubat 1949 kutlamaları.
Ulu Camii yanındaki eski belediye meydanı.*

Türk bayrağı Maraş Kalesi'nde yeniden dalgalanmaya başladığı anda coşkun bir alkış ve tekbir sesleri bütün Maraş'ı inletti. Nemli gözlerde zafer sevincinin ışıkları parlıyordu. Birçok kimseler kendilerini tutamayarak hüngür hüngür ağlamaya koyulmuşlardı.

⁵⁸ Onbaşı rütbesiyle ödüllendirilmiştir.

Maraş Kalesi'ne Türk bayrağı çekildikten sonra cemaat birlikte cuma namazını kıldı.

Aynı cemaat şimdi Kale'den inerek camileri yeniden doldurmaya başladı ve cuma namazı büyük bir huşu içinde kılındı.

Bakın Osman Erşan o günü nasıl anlatıyor:⁵⁹

“312 doğumluyum. Ben o zaman jandarma idim. önce İngilizler geldi Maraş'a fazla bir kötülük yapmadan gittiler. Yerlerine Fransızlar gelince iş değişti. Önce Sütçü İmam, hamamdan çıkan kadınlara sataşan bir Fransız askerini getirtti. Onu sapı beyaz toplu Karadağ tabancasıyla belinden vurarak öldürdü. Arkasından da bağlara kaçtı. Orada bekçi, çoban kılığında dolaştı. Geceleri bazen şehire dönüyordu.

Cuma günü ben de namaz kılmak için Ulu Cami'ye gitmiştim. Kale'deki Türk bayrağının indirilmiş olduğunu orada duydum. Baktım, bayrak hakikaten yerinde yoktu. Hoca bayrak çekilmeyince cuma namazı kılınmaz deyince hep birden dışarı çıktık. Ben hemen var kuvvetimle Kale'ye doğru koşmaya başladım. O yokuşu bir nefeste nasıl çıktığımı hatırlayamıyorum. Peşimden birçok Türk geliyorlardı. Kale'ye varınca hemen Türk bayrağını aramaya başladım. Bayrak kovuşların orada duruyordu. Bunu kaptığım gibi yüzüme gözüme sürdüm. Sonra da bunu hemen bayrak direğine çektim. Çok şükür bu şeref bana nasip oldu.

Fransızlar, Maraş'ı para (!) karşılığı satın aldıkları iddiasında bulunuyorlardı.

Bu bayrak olayı Fransızları pek ziyade şaşırtmıştı. Ve onlara nasıl bir milleti esaret altına almaya yeltendiklerini anlatmıştı. Bu olay ve bunu takip eden olaylar, bu hakikati olduğu gibi gözler önüne sermektedir.

Akçakoyunlu Mahallesi'nden ticaretle uğraşan Yusuf Kebapçı bu olay ve onu takip eden bazı hadiseler hakkında şöyle konuştu:

“Fransız Governörü, beraberinde Osmaniyeli 200 milisiyle gelmiş, bunları Kale'ye yerleştirmiştir, ilk yaptığı işlerden biri de cuma günü Kale'ye çekilen Türk bayrağını indirmek oldu. O zaman biz hiçbir şeyden korkmayarak Kale'ye

⁵⁹ Bugün yaşı seksene varmış bulunan Osman Erşan, ne yazık ki hasta. On sekiz çocuğu olmuş. Perişan vaziyette. Elinde bir takım kâğıtlar, kayıtlar var. Bazı haklarının verilmediğini söylüyor. Zaten derdini resmî makamlara anlatabilmekten de aciz. Maraş Belediyesi'nin bu yiğit Maraşlıyı hayatının son demlerinde olsun biraz rahat yaşatması bir vazifedir. Ona bir şeyler vermesi lazımdır. Her nedense bu hep böyle oluyor. Mesela Gaziantep savaşlarının muhterem şehidi Şahin Bey'in kızı da bugün pek perişan bir hâldedir. Kimse kendisine el uzatmıyor. Bu, bizim milli kusurlarımızın başında gelen acıklı bir şeydir. Çalgınca alkışladığımız kahramanlarımız kocayınca onlara hemen sırt çeviriyoruz. Çoluk çocuğu ile asla meşgul olmuyoruz. Bir kelime ile ayıp ve günah! Gaziantep Belediyesi'nin de şehit Şahin Bey'in dul ve kimsesiz kızı ile ilgilenmesini bütün yüreğimle temenni ederim.

hücum ederek bayrağı yerine çektiler. Fransızlar buna pek şaşkınlıkla, iyice korktular da... Çünkü yüreklerine ilk defa korku girmişti.

Gubernur Andre, bu olay üzerine Kadir Paşa'nın konağında bir toplantı yaptı.

Şehrin ileri gelenleri de bu toplantıda hazır bulundular. Fransız şöyle konuştu:

“Bütün bu yerler, Arslantaş'a kadar bizimdir. Bizim malımızdır. Buralarını padişahınızdan 47 milyon liraya satın aldık. Artık buraları Türklerin değil, Fransızların toprağıdır. Biz sizi refaha kavuşturmaya çalışacağız. Memur aylıklarını arttıracak, ihtiyacı olanlara sermaye vereceğiz. Siz ise durup dururken bir bayrak hadisesi yarattınız. Doğru mu bu?”

Toplantıda hazır bulunan Çuhadarzade Hacı Mehmet Efendi o zaman tercümana dönmüş:

“Sözü bitti mi?”

“Bitti.”

“Mademki onlar buralarını para ile aldıklarını söylüyorlar, ödemiş oldukları parayı biz vereceğiz. Yeter ki buradan çıkıp gitsinler!”

Tercüman bu sözleri Andre'ye tercüme edince, Fransız verecek karşılık bulamamış, “Peki, hükûmetime danışayım da cevap veririm!” diyerek çekip gitmiş.

Maraş aydınlarından gazeteci ve ilkokul müdürü Saim Emir Mahmutoğlu da Maraş kurtuluş tarihini hazırlamak üzere yıllardan beri kıymetli belgeler toplamaktadır. Kendisi bayrak olayından sonra tespit ettiği bir hâdiseyi şu şekilde anlattı:

“Fransız Governörü Andre, bayrak olayından sonra büyük bir şaşkınlık içinde kalmıştır. Ertesi günü halkın ne düşündüğünü anlamak için yanında tercümanı olduğu hâlde çarşıya inmiş. Nakıp Cami'nin yanında gözüne kestirdiği bir gence yaklaşmış. Bu, Aşıkloğlu Hüseyin Ali adında bir Maraşlıdır.”⁶⁰

İlk çarpışmada Teğmen Abdullah Bey ile Muallim Hayrullah Bey şehit düşmüşlerdi.

⁶⁰ Bayrak olayından bir gün sonra şehirde bütün dükkânlar kapandı. Bunu haber alan Yüzbaşı Andre tercümanı ile birlikte çarşıya çıktı. Dolaşmaya başladı. Nakıp Camii'nin önüne geldiğinde Aşıkloğlu Hüseyin ile karşılaştı. Yüzbaşı Andre bayrak olayını hatırlatarak: “Bir bez parçası için neden bu kadar gürültü yapıldığını, top tüfek kullanabileceğini, çocuk çocuklarına acımadıklarını” söylemesi üzerine, Aşıkloğlu Hüseyin: “... Ben Anamdan doğdum, Kale'de bayrağı gördüm ve şimdiye kadar da Kale'de görüyordum. O'nu görmek için ya kör olmalı, yahut da ölmeliyim. Her gün ölmektense bir defa ölmek yeğdir. Hem bayrak için ölmenin her Türk'ün görevi olduğunu, onu görmeden yaşayamayacaklarını, çocuk çocuklarına top tüfek kullanılması halinde, evvela onları öldürüp sonra da şehri ateşe verip yine karşılarına çıkacaklarını, o zaman bütün silâhlarını getirmesini...” söyledi. Verecek cevap bulamayan Yüzbaşı Andre bırakıp gitti. Bir Amerikan kaynağı bu olayla ilgili olarak: “Türkler karşılığında ceza görmeden Fransız otoritesini sınırladılar” değerlendirmesini yapmıştı.

Fransızlar bir o kadar daha takviye alıyorlar. Olayı haber alan İhtiyat Teğmeni Abdullah ve Muallim Hayrullah Beyler oraya hemen birkaç yüz mücahitle yetişiyor. Düşman kuvvetleri çembere alınıyor.

Durumu öğrenen Maraş'taki Fransız komutanı hemen mutasarrıfa haber göndererek bu işi durdurmanın ve Fransız kuvvetlerinin Maraş'a gelmelerini sağlamanın kendi işi olduğunu tehdit ederek bildiriyor.

Durum son derece naziktir. Türkler hazırlıklarını ve teşkilatlarını tamamlamaktan henüz uzaktır. Bunu düşünen mutasarrıf Maraş ileri gelenlerini toplayarak durumu onlarla konuşuyor... Sonunda oraya bir heyet göndererek muhasarayı kaldırıyor. Fransızlar da bu çarpışmada verdikleri on dört ölü ve yirmiden fazla yaralılarını da alarak süt dökmüş kedi gibi Maraş'a kapağı atıyorlar.

Ne yazık ki bu çarpışmalarda memleket iki çok kıymetli evladını kaybetmiştir. Bunlardan birincisi Pazarcık'tan gelen kuvvetlerin başında bulunan ihtiyat Teğmen Abdullah Bey'dir. Kendisi çarpışma sırasında şehit düşmüştür, ikincisi ise Muallim Hayrullah Bey'dir.

Kendisi düşmanın makineli tüfek ateşine tutulmuş ve ağır şekilde yaralanmıştı. Önce Pazarcık'a, oradan da tedavi için Antep'e gönderildi. Sonra Maraş kurtulunca Maraş'ta açılan hastaneye nakledildi. Tedavisi için gösterilen gayretler sonuç vermeyerek şehitler kafilesine katıldı.⁶¹

Görülüyor ki Bababurnu olayı, büyük savaşın ilk büyük ve reddedilmez bir işareti olmuştur. Fransızlar o zamana kadar hakir gördükleri ve bir şey yapamayacaklarına inandıkları Türklerin hiç de böyle olmadıklarını ilk defa anlamış bulunuyorlardı.

Bir müsademe yerine bir anda yüzlerce mücahidin yetişmesi ve bunların büyük bir fedakârlıkla savaşa girmekte tereddüt göstermemeleri, kendilerini hem düşündürmüş, hem de fena hâlde ürkütmüştü.

Demek oluyor ki Maraş'a yerleşmek, Türk'ü esir etmek hiç de öyle kolay değildi. General Keret ilk defa olarak buralarını idare etmenin bir müstemlekeyi idare etmeye benzemediğini anlamıştı. Ve belki de Albay Norman ile yaptıkları konuşmayı hatırlamıştı.

⁶¹ Kendisi Maraş İdadisi'nin (Lisesi'nin) matematik öğretmeni idi. Kurtuluş mücadelesine daha başlangıçta katılmış, birinci derecede rol oynayarak teşkilatlar kurmuş, halkın düşmanı kovmak için silahlanmasında rehberlik yapmıştır. Sonradan yaptığım araştırmalar sonunda, onun Maraş Hastanesi'nde aylarca yattığı hâlde iyileşmemesinde Maraş'taki Amerikan misyoner teşkilatının mümessili Mister Lyman'ın büyük rolü bulunduğunu öğrendim. O zaman elde Türk doktorlar yoktu... Yatırıldığı Alman Hastanesi'nin idaresi Amerikalı doktorların elinde idi. Sonradan Maraş'a gelen Develili operatör Osman Bey yaptığı muayenede yaraların tedavi edilmez derecede olmadığını söylemiştir.

Ben, Maraş'ta, bu Bababurnu Savaşı'na katılmış gaziler de buldum.

Onlarla da konuştum... Bunlardan 1320 doğumlu olan Mehmet Arslan 2 Ocak 1920 tarihinde meydana gelen bu çatışma hakkında şöyle konuştu:

Bababurnu Savaşının Maraş'ın kurtuluşundaki yeri büyüktür.

“Ben o zaman köyde idim. Türkoğlu'nda düşmanla çatışma var, dediler. Hemen köyden koşup yetiştik. Biz oraya vardığımız zaman karşılıklı kurşunlar atılıyordu. Düşman sarılmıştı. Kurtulmasına imkân yoktu. İki saat savaştan sonra çemberi daha da daralttık. Bizim cephede savaşı Hafız Ökkeş Çavuş idare ediyordu. İki yüz kişi kadar idi bizim çete. Hep silahlı idik. Ama bu sırada Maraş'tan nasihatçiler geldi de ateşi kestik.

Fransızlar çekilip gittiler. Pek çok ölü ve yaralıları vardı. Biz de iki şehit vermiştik. Bu savaşta Hafız Ökkeş Çavuş çok yiğitlikler gösterdi. Savaş nasıl olurmuş, biz de gördük. Çavuş sonradan İkizkuyu Savaşı'nda yaralandı. Hastaneye yattı. İyileşir iyileşmez yine savaşa koştu. Hey gidi hey! Ne idi o günler!”

Maraş ve Gaziantep savaşlarının büyük kahramanlarından olup kendisine pek yakışan ‘Büyükkavgacı’ soyadını almış bulunan, Akçakoyunlu Mahallesi'nden lokantacı Ökkeş ise olayı şöyle anlattı:

“Biz o zaman bütün mahallelerde teşkilatımızı kurmuş bulunuyorduk. Bizimkilerle Fransızlar arasında Bababurnu'nda çatışma olduğunu öğrenir öğrenmez başkanımız olan Evliya Efendi, her mahalleden oraya beş gönüllü gidecek dedi. Bizim mahalleden de ben, Ahmet Çavuş, Kâzım Çavuş, Rıdvan ve Gâvurdağlı Hasan, vakit gece yarısı olduğu hâlde hemen Türkoğlu'na hareket ettik. Çuhadar Ali ile Muharrem bizden önce gitmişler. Böylece bizim mahalleden bu savaşa yedi kişi katılmış bulunuyordu.

Bizimkiler İslâhiye'den gelen bir düşman kolu ile savaşa tutuşmuşlardı. Düşmanın yanında yiyecek, silah ve cephaneye bulunan 40 araba varmış. Biz 25-30 kişi olduğumuz hâlde karşıımızdaki düşmanı bozduk. Yetmiş-seksen kadar tüfekle bir ağır makineli tüfek ele geçirdik. Düşmana iyice zayıyat da verdirdik. Diğerleri kaçtılar. Küçük zabıt olan Muharrem Bey makineli tüfekten pek anlamıyordu, bunu kim bilir, diye sordu.

Aramızda bulunan İmalı köyünden Ali Çavuş, ‘Ben bilirim. Makineli tüfek çavuşuyum.’ diye ortaya atıldı ve Muharrem Bey'in emri ile tüfeği söktü, yerine taktı ve ateş de etti.

Ne yazık ki sayıları yüzleri çok geçen düşmanı yok edemedik. Maraş'tan bizimkiler geldiler. Düşmanı kurtarıp Maraş'a gitmelerine izin verdiler. Biz ele geçirdiğimiz tüfekleri oradaki köylere dağıttık. Ağır makineli tüfeği de Maraş'a getirdik. Makineli tüfek subayı Hamdi Bey'e teslim ettik. Maraş savaşında bu tüfek çok işimize yaradı.”

Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi bu Bababurnu Savaşı'nın Maraş kurtuluşundaki yeri çok önemlidir. Yiğit Maraşlılar ilk defa teşkilatlanmış ve silahlanmış olarak küstah bir Fransız birliğine ağır bir ders vermiştir. Mücahitlerin kendilerine olan güvenleri artmış, düşman ise ilk defa sarsılmış ve korkmuştur.

Süleymanlı Köprüsü (Kanlı Köprü)

Ermeni Teşkilatı Başkanı Nazaret Türkleri öldürüp başlarını çınar ağacına asıyordu.

Ermeniler ise bütün o coşkun neşelerini birden kaybederek kara kara düşünmeye başlamışlardı.

Türk Hükûmeti'ni resmen temsil eden mutasarrıf bu savaşa, Fransız komutanlığının ricası ve tehdidi ile karşılaşmış ve bu birliğin yok edilmesine engel olmuştur.

Onları bu işe zorlayan şey, Maraş kurtuluş hazırlıklarının henüz tamamlanmamış olmasından ibarettir. Gerekli cephanenin getirilmesi için biraz daha beklemek gerekiyordu. Hepsi o kadar.

Şimdi yine bir an için seferberlik devrine ve Fındıcak Olayı'na döneceğiz. Ezeli düşmanlarımız tarafından kıskırtılan Zeytun Ermenilerinin Şehit Kâmil Efendi'ye yaptıklarını bir gazinin ağzından anlatmıştım. Maraş Yeşil-Ay Derneği'nin genç ve çok değerli başkanı Alâettin Aytemiz, ben Maraş'ta iken çeşitli dokümanlar toplamak, gazilerle konuşmak işinde, Maraş Kalkındırma Derneği Başkanı Sayın Ali Haydar Bey'le birlikte bana çok yardım etti. Bu gayretini hiçbir zaman unutamayacağım.

Aşağıdaki notu da hazırlayan kendisidir. Bunu akrabası olan ve Maraş'ın kurtuluş savaşında önemli bir rolü olan Çavuş Eminzade, Gözlüklü Ali Efendi namıyla şöhret kazanmış bulunan Ali Aytemiz'den almıştır. Şimdi gelin, beraberce bu notlara eğilelim:

“Zeytun, Fırnız, Yenicekale ve Fındıcak dolaylarında yaşayan Ermenilerin Türklere yaptıkları işkenceler, artık dayanılmaz bir hâl almıştı. Zeytun'de (şimdi Süleymanlı) Ermeni teşkilatının başkanı Nazaret, Ermenilerin tarlalarında çalışırken yakaladıkları Türkleri, kendi başkanlığında kurduğu bir mahkemede cezalandırmaya başlamıştı.

Bu yolda çok gaddar davranıyor ve Türkleri yok etmekten başka bir şey düşünmüyordu. Derilerini yüzdürüyor, kollarını, bacaklarını kestiriyordu. En hafif ceza, yirmi metre yükseklikteki Kanlıköprü'den diri diri atmak ve parçalanmasını seyretmekti.

Öldürülen Türklerin başlarını bir çınar ağacına asıyor, ‘Benim meyvesi en tatlı ağacım budur’ diyerek altında içki içiyordu. Bu davranışının sebebi Türkleri dehşete düşürerek kaçırmak, tarlalarına, evlerine de sahip olmaktı. Türkleri en çok aldatan, bu adamın, canavar ruhlu yordakçılarına Türk jandarması kıyafetini giydirmekti. Bu sayede katilleri, Türklere rahatça yaklaşip onları istedikleri gibi avlayabiliyorlardı.”

İşte bunlara kurban olanlardan biri de Ali Kavasade Kâmil Efendi'dir. Onun şehit edilmesi, hiçbir Maraşlının unutamayacağı olaylar arasındadır.

Maraş'ın tanınmış ailelerinden birinin reisi olan Ali Kavasade Kâmil Efendi, jandarma olunca, kardeşi Bedevi Efendi, kayıbiraderi Mustafa Efendi ve bir yardımcısı ile beraber Fındıcak Ermenilerinin birtakım taşkınlıklarına engel olmak için komutanı Galip Bey'in karşısına çıkarak ona şu sözleri söylüyor:

“Efendim! Ben yaptığım yardımlarla Fındıcak'ta sevilen bir kimseyim. Oradaki tarlalarımnda çalışan birçok Ermeniler bulunduğu gibi bana borçları olduğu hâlde bu borçlarını bağışladığım Ermeniler de vardır. Bana izin verirseniz oraya gideyim. Gerekli öğütleri vererek Fındıcak Ermenilerinin taşkınlıklarını önleyeyim.”

Komutan şu cevabı verir:

“Kâmil Efendi! Bunlar yola gelmezler. Ama mademki kendine güveniyorsun? Sana bu izni veriyorum. Bizim de istediğimiz iki cemaatin sulh içinde yaşamalarından ibarettir.”

Kâmil Efendi bu izni aldıktan sonra arkadaşları ile atlarına binerek Fındıcak'a gider. Orada işlerine bakan bir Ermeni'nin evine giderek Ermeni ileri gelenlerini çağırır. Kendilerine bir ziyafet çeker. Ziyafetten sonra da öğütlerine başlar ve şöyle der:

Kâmil Efendi Ermeni ileri gelenlerine tedhişin önlenmesini tavsiye etmişti.

“Biz uzun yıllar kardeşçe, bir arada yaşamış iki milletiz. Bu zamana kadar sizlerle hiçbir zaman düşünce ayrılığımız olmadı. Tarlalarda bir arada çalıştık. Sizlerden kız da alıp akraba olduk. Hâlbuki şimdi Türklere neler yapıyorsunuz. Bu ayıp ve günahıdır. Bir gün bizim de sabrımız tükenecek olursa hâliniz ne olur? Bir düşününüz!”

Ermenilerden biri şu karşılığı verir:

“Doğru söylüyorsun ama Kâmil Efendi, artık iş işten geçmiştir. Bizim; dağlara çıkan Ermeni eşkıyasına sözümüz geçmiyor. Hele nazaret hiçbir lâf dinlemez.”

“Siz bilirsiniz! Ben bana düşen vazifemi yapmak için buraya geldim. İşimi bitirdim. Şimdi de dönüyorum.”

Davetliler de kalkıp birer birer giderler. Kâmil Efendi yakınları ile birlikte bahçeye inerek yol hazırlığına başlayınca, çiftliğinin Ermeni olan kâhyası ve karısı yolunu keserler, “Bu vakitte yola çıkmanız hiç doğru olmaz. Yalvarınız, geceyi olsun burada geçiriniz!” diye yalvarırlar.

Cesur bir kimse olan Kâmil Efendi, “Peki, madem ısrar ediyorsunuz, kayıbiraderim Mustafa burada kalsın. Ben kumandan Galip Bey'e söz verdim. Benden cevap bekliyor. Hemen döneceğim.” diyerek kardeşi Bedevi Efendi ve öbür adamıyla atlanarak yola çıkarlar.

Fındıcak'tan çıkarırken bir çınar ağacının altında toplanmış konuşan birtakım jandarma kılığında adamlar görür. Bunları kendisi gibi jandarma sanır. Onların Türk jandarması kılığına girmiş Ermeni çetecileri olacağını hatırına getirmez. Hemen atını onlara doğru sürerek, "Selâmünaleyküm!" diye selam verir.

Fakat selamına hiçbiri karşılık vermez. Kimse ağzını açmaz. Yalnız kendisine kötü kötü bakarlar. Kâmil Efendi iyice şaşırır, "Canım görmez misiniz? Ben de sizin gibi jandarmayım. Selamıma niçin karşılık vermiyorsunuz?" diye sorar.

Sorar ama yine de bir cevap alamaz. O zaman kızarak ve kendi kendisine, "Allah Allah! Bu jandarmalar neden cevap vermezler?" diye mırıldanarak oradan ayrılır. Ama üç Türk oradan uzaklaştıktan az sonra arkalarından bir yaylım ateş başlar. Sahte jandarmalar tüfeklerini pervasızca onlara çevirerek ateş etmektedirler.

Kâmil Efendi jandarma kılığına girmiş Ermeniler tarafından şehit edilmişti.

Kâmil Efendi hemen şehit olarak atından düşer. Kardeşi Bedevi Efendi de ağır yaralı olarak yere yuvarlanmıştır. Yalnız yardımcısı Hacı'ya kurşun rastlamaz. O da atından atlayarak kendisini fundalıkların arasına atar. Canını kurtarır.

Ermeni eşkıya hemen olay yerine yetişirler. Kâmil Efendi'nin öldüğünü görürler. Bedevi Efendi'nin hâlâ sağ olduğunu anlayınca hep birden silahlarını ona bir daha boşaltarak onu da şehit ederler. Hacı'yı arayıp bulamayınca Ermeni evine giderek ev sahibine:

"Buraya dört kişi geldi. İkisini geberttik. Öbür ikisini de bize teslim edin!" diye dayatırlar.

Silah seslerini duyan ev sahipleri Mustafa Efendi'yi bir buğday çuvalının içine saklayacak vakit bulmuşlardır. Eşkıyaya, *"Burada kimse yok, hepsi gittiler!"* karşılığını verirler. Eşkıyalar buna inanmazlar. Bütün evi ararlarsa da kimseyi bulamazlar ve ancak bunun üzerine çekip giderler.

Kâmil Efendi şehit olunca, bindiği arap atı tek başına Maraş'a döner. Günlerce kişneyerek ve adeta ağlayarak sahibini bekler.

Durum Maraş'ta öğrenildiği vakit, Mutasarrıf Ali Haydar Bey'le jandarma komutanı Galip Bey harekete geçerler. Oralara kuvvetler göndererek Nazaret'in

eşkıyalarını tepelerler. Kendisini de yakalayarak Maraş'a getirirler. Bu azılı Ermeni idam edilerek cezalandırılır.⁶²

Bir kısım Ermeniler de emniyetleri bakımından Suriye tarafına sürülür.

Umumi Harp sona erdikten ve Maraş önce İngilizler, sonra da Fransızlar tarafından işgal edildikten sonra bu Ermeniler de Suriye'den dönmüşler ve birçok Türk'ten davacı olmuşlardır. Harb-i Umumi'de Maraş'ta mutasarrıflık yapan İsmail Hakkı Bey (o sırada Sivas Valisi) ile Gözlüklü Ali Efendi şikâyet edilenlerin başlarında idi. Bunlar tevkif edilmiş ve Halep'e sürülmüşlerdi. Orada yarı bellerine kadar su içinde zindanlarda türlü işkencelere uğramışlar, sonunda suçsuz oldukları anlaşılınca beş bin lira kefaletle, perişan, yarı ölmüş bir hâlde serbest bırakılmışlardır. Gözlüklü Ali Efendi (Ali Aytemiz) o acıklı günleri anlatırken, "Her gün Allah'a canımızı bir an önce alması için dua ederdik." demiştir. Bu da çektikleri ıstırapı açıkça anlatan bir cümledir.

Şimdi gelelim Maraş'taki Kuvayı Millîye Teşkilatı'nın ne şekilde kurulmuş olduğuna. Topladığım notlara göre bu teşkilatın kuruluşu, Maraş Türklerinin silahlanışı şu şekilde geçmiştir.

Bunu yine Alâeddin Aytemiz'in notlarına dayanarak naklediyorum:

"İlk toplantı Dayızade Hoca'nın medresesinde yapıldı. Fakat kalabalık fazla olduğundan bir karara varılmadan dağıldı, ikinci toplantı Kayabaşı Mahallesi'nden Veli Efendioğlu Ziya Efendi'nin evinde oldu. Fakat burada da bazı yabancılar bulunduğu için bir karar alınmadı. Üçüncü toplantı Çukuroba Mahallesi'nden Karakızzade Muhiddin Efendi'nin evinde yapıldı."

Bu toplantıda bulunan Kayabaşı Mahallesi'nden 317 doğumlu Mahmut Öcal şöyle diyor:

Fransızlar Maraş'ta durmadan Ermenileri silahlandırıyorlardı.

"Ben bir ara sigara almak için evden dışarı çıkmıştım. Bir de ne göreyim? Evin önündeki binek taşında on kadar Fransız askeri oturmuyor mu? Hemen geri dönerek durumu bildirdim. Evdekiler arka kapıdan birer birer çıkarak dağıldılar. Onun için bu sefer de bir karara varılmadı. Sadece bundan sonraki toplantının bizim evde yapılmasına karar verdik. Evimiz müsaitti. Ben evrakı alarak bizim eve götürdüm. Bundan böyle toplantılar hep bizim evde yapıldı. Teşkilatı orada kurduk.

⁶² Eşkıyaların ve liderlerinin cezalandırılması hakkındaki aile efradı ile yaptığım söyleşi ne yazık ki burada neşre edilememiştir. İnşallah neşre edilecek günler gelir. Şehit Kâmil ve Ahmed Bedevi Efendilerin anaları... Hatunun da ruhu şad olur. (Y. Özalp)

Başkanlığa Arslan Bey'i ikinci başkanlığa Tapu Memuru Faik Bey'i, başkâtipliğe Kırmacı Hacı Efendi'yi seçtik. Ben de ikinci kâtip oldum.

Bu toplantılarda alınan kararlar Maraş on bölgeye ayrıldı. Her mahalle için birer başkan seçildi. Onlar da şunlardır:

1-Çavuşlu Mahallesi: Çuhadarzade Mustafa Efendi.

2-Bektutiye Mahallesi: Ahmet Efendi.

3-Restebaiye Mahallesi: Baba Halilzade Evliya Efendi.

4-Acemli Mahallesi: Evkaf Memuru Evliya Efendi.

5- Kayabaşı Mahallesi: Tapu Memuru Faik Efendi.

6- Divanlı Mahallesi: Hasan Efendi.

7- Ekmekçi Mahallesi: Sapsız Hacı Efendi.

8- Çığçığ Mahallesi: Muhacir Memuru Nasrullah Efendi.

9-Âlemli Mahallesi: Dulkadiroğlu Süleyman Efendi.

10-Hatuniye Mahallesi: Ulemadan Şeyh Sezai Hoca.

Bu arada Mutasarrıf Ata Bey gitmiş, yerine vekili olarak Cevdet Bey gelmişti. Jandarma Komutanı Binbaşı Bekir Bey, jandarma yüzbaşı da Çerkes Mahmut Bey'di. Biz dört kişi ilk olarak kendileriyle bir toplantı yaptık. Durumu kendilerine bildirdik. Şehir işgal altında idi. Fransızlar durmadan Ermenileri silahlandırıyorlardı. Türklerin hayatları büyük bir tehlike altında idi. Nefsimizi müdafaa için silaha ihtiyacımız vardı. Depoda ise pek çok silah vardı. Bize bu silahlardan bir kısmını olsun vermeleri gerektiğini söyledik.

Cevdet Bey de bize hak verdi. Ancak Binbaşı Bekir Bey bu işe yanaşmak istemiyordu. O zaman Yüzbaşı Mahmut Bey büyük bir celâdet⁶³ göstererek şöyle konuştu:

‘Binbaşım hastalık sebebi ile rapor alarak vekâleti bana bıraksın. Ben bütün sorumluluğu üzerime alarak Maraş halkına silahları dağıttım.’

Jandarma Binbaşı Bekir Bey yalnız kalmıştı. Bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı ve bir haftalık raporu alarak yerine Yüzbaşı Mahmut Bey'i vekil bırakmak zorunda kaldı. Mahmut Bey o zaman depoda bulunan 900 mavzerle 650

⁶³ Yiğitlik, bahadırılık; kuvvet ve şiddetlilik.

Rus Tüfeği ve 250 muaddel⁶⁴ tekli tüfeğin bir kısmını Arslan Bey'e teslim etti. Yeterli cephanelerle beraber bu silahlar gizlice semtlere dağıtmaya başlandı.

Bu işleri çoğunlukla kahraman jandarma erleri yapıyorlardı. Geç vakit silahlı olarak gittikleri Türk mahallelerinde belirli evlere giriyorlar, silah ve cephanelerini bıraktıktan sonra dışarıya silahsız olarak çıkıyorlardı. İşte Maraşlılar, Maraş'ı kurtarmak için bu şekilde silahlanmışlardır. Teşkilat böyle kurulmuştur.”

Yine halkın ve çetelerin muhtaç oldukları silahlar Elbistan, hatta Halep, Şam gibi Suriye şehirlerinden de tedarik edilmiştir, İngilizler çekilirken Hintli askerlerden bazıları da silahlarını Türklere satmaktan çekinmemişlerdir.

Kuvayı Millîye Teşkilatı git gide kuvvetleniyor, eli silah tutan herkes bu teşkilata girmeye can atıyordu. Bakın Çanakkale savaşına da katılmış bulunan 914 doğumlu Kuşçuzade bu teşkilata girişini nasıl anlatıyor:

“Terhis olunca Maraş'a, memleketime gelmiştim. Baktım memleket kaynıyor. Arkadaşım olan Kâtip Zeki Efendi bir gün beni berbere götüreceğim, diye aldı. Evine gittik. Evde Vezir Hoca, Ziya Efendi, sonradan Antep Cephesi'nde şehit olan Zeki Karakız, bir de mahallemizdeki teşkilatın başkanı olan Faik Bey vardı. Ben yedek subay olarak terhis edilmiş bulunuyordum. Beni de teşkilata aldılar. Seve seve yemin ettim. Bize silahlar dağıtıldı. Bunlar 600 kadardı. Hepimiz sonuna kadar çarpıştık. Maraş'ı kurtardık. Sonra da Antepli kardeşlerimizin yardımına koştuk.”

Kuvayı Millîye gitgide kuvvetleniyor, eli silah tutanlar bu teşkilata giriyorlardı.

Hamdi Kozanoğlu da teşkilata şöyle girmiş:

“Maraş'ta her gün vukuat oluyordu. Canımız emniyette değildi. Gün geçmezdi ki Ermeniler Türk çarşısına, camilerimize filan bomba atmasınlar. Bir seferinde bir Türk kahvesine de bomba atmışlardı. Ben teşkilata Çuhadarzade Hacı Mustafa Efendi'nin evinde girdim.

Orada malla, canla, son damla kanımıza kadar çarpışacağımıza ve çalışacağımıza yemin ettik. Benim silahım yoktu. Silah satın almak için bir arkadaşla Elbistan'a gittim. Parasını vererek bir silah ve cephane aldım ve geri döndüm. Bu silahımla Maraş Savaşı'na katıldım.

Durum çok gergindi. Fransızlar ve Ermeniler oduna giden Türkleri süngü-

⁶⁴ Tadil edilmiş. Eski hâli değiştirilmiş.

leyip şehit ediyorlardı. Bağdakilerin de hayatı emniyette değildi. Bize şehirden silahsız çıkmamayı tembih etmişlerdi.

Pek tabii olarak bu silahlanma, yalnız Maraş'ta değil, Maraş köylerinde de oluyordu. Maraş Türkleri olduğu gibi bunlar da tehlike içinde idiler. Bunlar da Maraş'ın kurtuluş gününü heyecan içinde bekliyorlar ve ona göre hazırlanıyor, çeteler kuruyorlardı.”

O günleri Rahmacılar köyünden Abdullah Başkonuş şöyle anlattı:

“Harb-i Umumi bittiği zaman ben çocuktum. Fakat memleketin başına gelen felaketi çok iyi anlıyordum. Rahmetli babam evde hep bunu konuşurdu. Eve gelen gidenlerle hep toplanır, müzakere ederlerdi. Bir gün bize babamın yakın arkadaşı olan Maraşlı Evliya Hüseyin Efendi (Hukukçu Nedim Evliya'nın babası) geldi. Mühürlü bir zarf getirdi. Bu Sivas'tan çete kurmamız için gelen emirdi. Yalnız buralarda Ermeni köyleri de fazla olduğundan işi çok gizli tutmak gerekiyordu.

O zaman babam çevremizdeki on iki köyün gençlerini toplamak ve onlara durumu bildirip teşkilat kurmak için bir usul buldu. Bu usul, bir cirit oyunu tertip etmekte.

M. Kemal Paşa, Fransız ve Ermeniler sebep olana kadar harbedilmemesini emretti. Böylece Ermeniler şüphe etmeyeceklerdi. Cirit oyunu Armacık Yazısı denilen yerde tertip edildi. Her yerden gençler geldi. Oyundan sonra yemek için toplanıldı. O zaman babam durumu anlattı. Bütün gençler hazır olduklarını söylediler. Babam, Rahmancıoğlu Süleyman Ağa'yı çete reisi seçti. Vakti gelince bunlar da Maraş Savaşı'na katıldılar. Sonra Antep'e giderek orada da dövüşüler. O heyecan dolu günleri hâlâ anırım.”

Şimdi yine Sayın Mehmet Cebe'nin notlarına göz gezdirelim:

“Bababurnu Savaşı'ndan sonra durum pek ziyade gerginleşmişti. Maraş'ta bir savaşın kaçınılmaz olduğu anlaşılıyordu. Teşkilat tamamlamak, mücahitleri silahlandırmak için durmadan çalışan Kuvayı Millîye Komutanı, durum hakkında bilgi vermek ve kati emir almak üzere artık Ankara'da bulunan Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile temas etmek lüzumunu duymuştu. Her nasılsa bir gece yarısı Maraş telgraf hattını serbest bularak önce Elbistan Telgrafhanesi aracılığı ile daha sonra da doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek imkânını bulmuştur.

Makinenin başına önce Paşa'nın yaveri, sonra da bizzat Mustafa Kemal Paşa geldi. Kendisine olan bitenler, durumun ne derece nazik olduğu anlatıldık-

tan sonra kati emirlerinin ne olduğunu sordu. Fransızlarla Ermenilerin gitgide artan taşkınlıkları, pek yakında büyük olaylara sebep olacağını, bir iç savaşın zaruri görüldüğünü, Maraşlıların Fransız işgaline karşı gelebilecek şekilde silahlanmış, böyle bir savaş için elverişli yerlerin ele geçirilmiş bulunduğunu, yalnız cephane sıkıntısı içinde olduklarını bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa cevabında savaşın, buna Fransızlarla Ermenilerin sebebiyet verinceye kadar tarafımızdan başlanılmamasını, düşman bu işe başlarsa hemen karşılık verilmesini, lüzumlu cephanenin Malatya'dan alınabileceğini, bu yolda Malatya'ya hemen emir vereceğini, gerekirse Aziziye'deki kolordudan da Maraş'a asker ve top gönderileceğini bildirdi. Sabaha kadar süren bu karşılıklı görüşmeyi sağlamış bulunan Maraş telgraf memurları, doğrusu büyük bir cesaret ve dirayet göstermişlerdir.

Alınan bu emir üzerine hemen harekete geçildi. Hemen o gün Pazarcık'tan Maraş ve Antep işgal kuvvetleri komutanına son bir nota gönderildi. Bu notayı General Keret'e götürmek işini de bana verdiler. Nota kısaca şu maddeleri ihtiva ediyordu:

1. Gayri askerî bir yer olan ve mütareke hükümleri hilâfına işgal edilen Maraş hemen tahliye edilecektir.

2. İngilizler gibi geçici ve kısa bir süre için daha kalacaklarsa, Ermenileri silahlandırmaktan vazgeçeceklerdir.

3. Karabıyıklı Geçidi'nde millî kuvvetlerimizden Kara Ali Ağa yolda giderken Fransız askerleri tarafından sebepsiz yere şehit edildiğinden katilleri hemen cezalandırılacak ve esir edilen diğer iki arkadaşı serbest bırakılacaktır.

4. Fransızlar şehirdeki müstahkem mevkiileri işgal etmekten ve askerlerini mahalleler arasında dolaştırmaktan vazgeçeceklerdir.

5. Fransızlar, kıtaları arasında Ermeni gönüllüleri bulundurmayacaklar, bunlar Suriye'ye gönderileceklerdir.

6. Fransızlar, Ermenilere dağıtmış oldukları silahları geri alacaklardır.

7. Bu haklı istekler kabul edilmediği, Ermenilerin silahlandırılmasına devam edildiği, kuvvet ve mühimmat getirilmeğe devam edildiği takdirde, gerekli meşru tedbirler alınacak, Bababurnu ile Karabıyıklı geçitleri kapatılacaktır.

Bu notanın bir sureti Adana'daki umum işgal komutanlığına ve İstanbul'da Fransız mümessillğine de telgrafla gönderildi.

Fransızlara verilen notanın bir sureti de umum işgal kuvvetlerine gönderilmişti.

Ben notanın aslını o zaman Antep'e geçmiş bulunan General Keret'e bizzat götürecektim. 12 Ocak gecesi Antep'e hareket etmek üzere hazırlandım. Bunu haber alan ve Bababurnu çarpışmasında aldığı yaralar yüzünden Pazarcık'ta bir evde yatmakta olan şehit arkadaşım Muallim Hayrullah Bey beni çağırttı. Yanına gittim. Bana aynen şu sözleri söyledi:

'Bir vazife ile Antep'e gitmekte olduğumu haber aldım. Önce vazifenizde başarı kazanmamı dilerim. Bu işi görürken sana tevdi edeceğim bir vazifeyi de yenine getirmeni rica ederim.

Antep'te bana yakın ve mensup bir zat var. Orada ikinci derecede resmî bir mevki işgal ediyor. Durumu da oradakilere tesir edecek derecededir. Buna rağmen onun millî teşkilata engel olmaya çalıştığını öğrendim. Oradaki arkadaşlar benim yakınım olduğunu bildikleri için bana bu durumu bildirdiler. Ben de kendisine onlara muhalif değil, yardımcı olmasını yazdım. Fakat yine de inadından vazgeçmiyormuş. Sen onunla konuşabilir ve kendisini son olarak ikaz edebilirsin.

Eğer seni de dinlemeyecek olursa tarafımdan arkadaşlara söyle, onu vatan ve millet namına, millî harekete muhâlif ve engel olamayacak hâle getirsinler. Hatta vücudunu bile ortadan kaldıracaklardır.'

İşte muhterem şehit arkadaşım Hayrullah Bey, böylece ölüm döşeğinde iken bile vatan ve milletini düşünmekten, onun için çalışmaktan geri kalmıyordu.

Antep'e gidince bu vazifeyi de yerine getirdim. Bahsettiğim zat ya korkusundan ya da artık uyanarak hakikati gördüğünden inadından vazgeçerek Gazi-antep Kuvayı Millîyesi'ne katıldı.

Evet, Antep'e gelmiş, Heyet-i Merkeziye ile hemen temasa geçmiştim. Oradaki arkadaşlar beni çok iyi karşıladılar. Aldığım vazifeyi bildirince de bunun önemini hemen anladılar. Notanın ne şekilde verileceğini konuşurken, sonradan vatan hainliği ortaya çıkan ve Halep'e kaçan Celâl Kadri işe başka bir şekil vermeye kalkıştı. Bu adamı daha ilk gördüğümde gözüm tutmamıştı. Fakat kendisini tanıımıyordum.

Celâl Kadri notanın, bir zarfa konulmasını ve üzerine 'General Keret cenaplarına' diye yazarak bunun posta aracılığı ile gönderilmesinde ısrar ediyordu.

Fransız işgal komutanına nota on iki yaşlarında bir çocukla gönderildi.

Ben buna hemen itiraz ettim, notanın ancak bu tehlikeyi göze alacak biri tarafından verilmesinde ısrar ettim. Bizzat düşman karargâhına götürülmesinde

ve generale verilmesinde ısrar ettim. Böylece düşmanlara Türk'ün hiçbir şeyden korkmadığı da gösterilmiş olacaktı. Celâl Kadri'den başka herkes bu sözlerimi kabul etti.

Yalnız Celâl Kadri böyle mühim bir evrakı oraya götürmek cesaretini hiç kimsenin gösteremeyeceğini, gidenin yakalanacağını, söyülebileceğini ve bütün Heyet-i Merkeziye üyelerinin yakalanarak tevkif edileceklerini ısrarla ileri sürüyordu.

Bu sözlerine kimse kıymet vermedi. Notayı götürüp verecek kimse de tespit edildi. Bu, on iki yaşlarında bir çocuktur. Aynı çocuk sonradan Gaziantep Savaşı'nda da büyük fedakârlıklar göstermiştir. Çocuk zarfı olarak Fransız karargâhına girdiği zaman, ben tam binanın karşısında, içeride olan bitenleri rahatça görebilecek bir yerde bulunuyordum.

Karargâha; bu kadar sokulmuş olmak bile benim için çok tehlikeli idi. Çünkü üzerimde teşkilata ait mahrem evrak vardı. Yakalandığım takdirde belki idam bile edilebilirdim. Böyle olmasa bile işkencelere tutulur, sonunda kim bilir Afrika'nın hangi köşesine sürülürdüm.

Çocuk elinde zarf olduğu hâlde kapıya ulaştı, Oradaki nöbetçilere bir şey söyledikten sonra içeri girdi. Az sonra onu bir salonda gördüm. Karşısında tercüman olduğunu öğrendiğim biri ile konuştuktan sonra zarfı kendisine verdi. Ve sanki cevabımı bekleyecekmiş gibi bir iskemleye oturdu. Hâlbuki onun orada kalması çok tehlikeli idi. Bu adamlar zarfın içinde ne olduğunu öğrendikten sonra dünyada onu bırakmazlardı.

Çocuk filan olmasına bakmadan kendisini sıkıştırarak kendisine zarfın kimin tarafından verilmiş bulunduğunu söyletmeye çalışırlardı. Zavallı müdafaasız çocuk ne dereceye kadar bunlara karşı koyabilirdi ki?

Notayı Fransızlara götüren çocuk oradan rahatça kaçmıştı.

Tercüman zarfı olarak başka bir odaya girdi. Ben ızdırıp içinde çocuğun ne yapacağını düşünürken çocuğun birden yerinden kalktığını, az sonra da elini kolunu sallayarak nöbetçilerin arasından geçip mahalle arasına katıldığını büyük bir sevinçle gördüm ve ferahladım.

Az sonra tercüman telaşla salona girdi. Çocuğu göremeyince kapıya çıkıp nöbetçilerle konuştu. Çocuğun gitmiş olduğunu öğrenince ümitsizlik içinde sağına soluna bakındı. Bu bakışları, avını kaçırmış aç bir kurdun bakışlarına ne kadar benziyordu?

Her şey bununla da bitmedi. Az sonra karargâha Albay Sent Mari geldi.

Sonra da aynı otomobille generali alarak kolej binasının yolunu tuttular. Sokaklarda hemen Fransız devriyeleri görüldü, işler adam akıllı karışmıştı.

Vakıa Fransızlar Kuvayı Milliyey Komutanını resmen tanımıyorlardı ama en çok ondan korkuyorlardı. Çünkü Maraş, Urfa ve Antep'te belirmiş bulunan direnişin onun direktifleri ile canlandığı, teşkilatın başında onun bulunduğunu pek güzel biliyorlardı. Her şeyin ruhu o idi.

O komutan bana Antep'te görülecek daha başka vazifeler de vermişti. Bir taraftan bunları yaparken, bir taraftan da General Keret'in yaptıklarını öğreniyor, bu yolda da bilgi toplamaya çalışıyordum. Onun Maraş'a gidip otuz altı saat sonra döneceğini öğrenir öğrenmez, bunu hemen bir haberci ile Pazarcık'ta bulunan komutana bildirdim. Kendim de işlerimi bitirince Pazarcık'a hareket ettim.

Komutan bu haberi aldığı zaman general otomobiliyle Maraş'a ulaşmış bulunuyordu. Ama onun yeniden Antep'e döneceğini bildirdiğimden kendisini tevkif etmek üzere Karabıyıklı Geçidi'ne hemen bir birlik yollamış. Onu yakalamak millî kuvvetlerimiz hesabına büyük bir başarı olacak, düşman üzerinde büyük bir panik yaratacaktı.

Ne yazık ki bu plan uygulanamadı. General Keret boğazın tutulmuş bulunduğunu sezer sezmez, hemen arabasını gerisin geriye sürdürerek kapağı Maraş'a atabilmiş. Bizimkiler arkalarından birkaç kurşun atmışlar. Bu kurşunlardan biri ile yaverini yaralayabilmişler.

Fena kızan general aynı geçidi açmak ve buradaki Türk kuvvetini yok etmek üzere oraya kuvvetli bir birlik de göndermiştir. Ama bu da acı bir hüsrarla neticelendi. Bizim çete bu kuvveti olduğu gibi yok etti. Bunlardan ancak iki kişi kaçarak Aksu Köprüsü'ndeki Fransız Karakoluna kapağı atabilmişlerdir.

Bu olayda büyük savaşın artık başlamak üzere bulunduğunu apaçık ortaya koyuyorduk. General Keret artık millî kuvvetlerin ne demek olduğunu anlamaya başlamıştı. Bir taraftan durumu Antep'e bildirirken bir taraftan da Maraş'taki koleje bütün Ermeni ileri gelenlerini ve kendi subaylarını davet ederek kendileriyle önemli bir toplantı yaptı. Ve bu toplantıyı 22 Ocak'ı 23 Ocak'a bağlayan gece tertip etmişti. Durumu anlayabildiği kadar anlatmış ve ne yapmak gerektiğini sormuş.

Ermeniler, Fransız komutanını Türkler aleyhine kışkırttı.

Ermeni ileri gelenleri şu tavsiyede bulunmuşlar:

'Maraş Türklerinde modern silah pek azdır. Halkın ve çetelerin ellerinde, eski model av tüfekleri, pala ve bıçaklardan başka bir şey yoktur. Mademki onlar

cüretlerini bu dereceye kadar arttırdılar; yapılacak iş onlara daha büyük bir şidetle karşı koymaktır.

Önce Maraş'ın içini temizlemek lazımdır. Biz bütün bu işleri çeviren elebaşların isimlerini İngiliz işgal komutanına bildirmiş, tevkiflerini istemiştik. O bunu yapmadı. Şimdi bütün tepeler ve en sağlam yerler bizim ellerimizdedir. Elimizde her çeşit silah da vardır. Türk mahallelerine karşı ateş açılacak olursa hepsi teslim olur. Bize hem silahlarımızı hem de elebaşlarımızı teslim ederler, böylece Maraş'ı temizledikten sonra dışarıdaki çeteleri yok etmek daha da kolaylaşır.'

General Keret de bunu uygun bularak hemen en sert bir şekilde tatbika koyulur. İşte Maraş Savaşı da böyle başlamıştır.

Fransız askerleri sokakları doldurunca, bazı hükûmet ileri gelenlerini davet ve tevkif edince, birer müstahkem mevki hâline getirilen kiliselerden ve Ermeni evlerinden Türklere ateş açılınca, her şey anlaşılmuş, dükkânlarını kapayan Türkler evlerine koşarak silahlarına sarılmak zorunda kalmışlardır.

Ben 20 Ocak 1920 günü Antep'teki işlerimi bitirdim, Pazarcık'a dönmüş-tüm. İki gün sonra da Maraş'tan bir haber geldi. Güya Fransızlar, bin beş yüz kişilik bir kuvvetle işgal etmek üzere Pazarcık'a geliyorlarmış. Gerekli müdafaa tertipleri alındı. Düşmanın gelişini bekledik. Fakat gelen giden olmadı. Yalnız Ermenilerle karışık elli atlıdan ibaret bir keşif kolu orman yolundan Pazarcık'ın iki saat yakınındaki Şillo Değirmeni denilen yere kadar geldiler. Bunlar dönerlerken bizim bir müfrezemizle karşılaşarak büyük zayıat vererek kaçtılar; o kadar.

Sonradan bu balonun ne maksatla uçurulmuş olduğunu anladık. Fransızlar, Maraş Türklerini rahat rahat tepelemek için Pazarcık'ta bulunduğunu bildikleri kuvvetleri âtlı bırakmak maksadıyla bu yalanı uydurmuşlar.

Bundan sonra Maraş'tan tam kırk sekiz saat haber alamadık. Komutanlar telâş içinde idi. Haber almak üzere bir haberci gönderdi. Fakat o da geri dönmedi. Meğer zavallı postamız Kapıçam'da bir Fransız müfrezesi tarafından yakalanarak şehit edilmiş. Biz durumu ancak ertesi günü Maraş hapishanesinden tahliye edilen bir hükümlünün durumu ileri karakollarımızdan birine bildirmesi ile öğrendik. Ve hemen 400 piyade, 45 süvari ve iki hafif makineli tüfekle Maraş'ın imdadına koştuk.

Tabii bundan önce Pazarcık'ı emniyet altına almayı da unutmadık.

Hava berbattı. Maraş'a ova yoluyla yaklaşmak da mümkün değildi. Onun için o kar kıyamet altında dağ yolundan ilerliyorduk. Maraş'a yaklaşınca silah seslerini ve göklere yükselen ateş ve duman sütunlarını gördük. Maraş yanıyordu.

Maraş'ın Kurtuluşu ile sonuçlanan savaş 21 Ocak 1920 günü başladı.

Doğruca şehrin güneydoğu kısmında bulunan Hazinedarlı (Haznedarlı) mevkiine gelerek karargâhımızı burada kurduk.”

Maraş İl Yıllığı'nda, şehrin halk tarafından müdafaası fikrini ortaya ilk atanın Doktor Mustafa Bey olduğu ve ilk müteşebbis heyetin de İlyas Efendizade Rafet Efendi'nin başkanlığında, şu şahıslardan kurulmuş bulunduğu belirtiliyor:

Belediye Reisi Sıtkı, Kocabaşzade Hacı Naci ve Hacı Ahmet, Şişmanzade Arif, Dedezade Mehmet, Beşen Beyzade Hacı Nuri, Hancızade Hafız Ali ve Mühendis Abdullah Beyler..

Bu heyet sonra genişleyerek Merkez Heyeti adını almıştır. Bir müddet sonra da heyetin başkanlığına Arslan Bey getirilmiş ve daha önce belirtmiş olduğumuz mahalle teşkilatı kurulmuştur.

Maraş Kurtuluş Savaşı başladığı zaman, iki tarafın kuvvet durumları da şöyle idi: General Keret'in emrinde, Fransız, Senegalli, Cezayirli ve Ermenilerden mürekkep 4000 kişilik bir kuvvet vardı. Fransız karargâhı, şimdiki Ticaret Lisesi'nin bulunduğu şehre hâkim kolej binasında bulunuyordu. Şehrin içinde bulunan 14 kiliseye, birçok Ermeni okullarına ve binalarına da Fransız kuvvetleri ve makineli tüfeklerle pek çok iyi şekilde silahlandırılmış Ermeni gençleri yerleştirilmişti. Kale'de bir kuvvetleri yoktu. Kışlada ise bir batarya topçu kuvveti vardı.

Maraşlıların ise, jandarma dairesinden aldıkları 850 tüfekle kendileri tarafından tedarik edilmiş bir miktar çeşitli tüfekle iki makineli tüfekleri ve işe yaramaz iki adi topları vardı. Nitekim bu toplardan hiç faydalanılamamıştı. Makineli tüfekler ise Fransızlardan iğtinam edilmişti. Karargâhları Beyazıt Mahallesi'nde, Hükümet Konağı civarında Kâtipzade Mehmet Efendi'nin evinin alt katı idi. Arslan Bey harekâtı buradan idare etmiştir.

Görülüyor ki asker bakımından olsun, silah bakımından olsun kahir üstünlük Fransızların elinde bulunuyordu. Buna rağmen asker ve silah üstünlüğü, Maraşlıların azim dolu yumruğu altında ezilmiş, hak ortaya çıkınca batıl felakete uğramıştır.

Maraş'ın kurtuluşu ile sonuçlanan 22 günlük savaş, 21 Ocak 1920 Salı günü başlamıştır. O gün şehrin çeşitli yerlerinde silahlar patlamaya, müstahkem mevkiilere yerleşen Fransız ve Ermeniler yollardan geçen Türklere ateş etmeye, bomba atmaya başlayınca, Türkler dükkanlarını hemen kapatarak mahallelerine dağılmışlar ve silahlarını kaparak karşı koymaya geçmişlerdir.

O zaman Fransızlar şehrin her tarafını makineli tüfekle taramaya koyulmuşlar, aynı; zamanda toplarını da şehire gelen yollara çevirerek buralarını geçilmez hâle getirmeye çalışmışlardır. Bundan maksat herhâlde Pazarcık'ta bulunan kuvvetler ile diğer çetelerin Maraş Türklerinin yardımına gelmelerini önlemek olmalıdır.

Top ateşi gece saat 21'e kadar devam etmiş, ertesi sabah da yeniden başlamıştır.

Maraş'ın 22 gün süren kanlı kurtuluş savaşı muazzam bir destandır.

Bu top ateşine rağmen Kuvayı Millîye Komutanı yine de bilindiği gibi savaşın üçüncü günü elinde bulunan bütün kuvvetiyle Maraş'ın imdadına yetişmeye muvaffak olmuştur.

Bu 22 gün süren kanlı savaş, muazzam bir destandır. Ben Maraş'ta o büyük kavgaya katılmış pek çok gazi ile konuştum. Onların bu savaş hakkındaki anlamlarını not ettim. Bunlara geçmeden önce savaşa katılan Mehmet Cebe'yi dinleyelim:

“Pazarcık millî kuvvetlerinin Maraş'ın imdadına yetiştiği şehirde duyulur duyulmaz, birçok silahsız Maraşlı kendisini görmek üzere Hazinekar Çiftliği'ne geldiler. Elleri boş değildi. Kuvvetlere dağıtılmak üzere, baklava, börek ve çeşitli yiyecekler de getiriyorlardı.

Her gelen kendi mahallesinin büyük bir tehlike içinde bulunduğunu, kuvvetlerin oraya gönderilmesini istiyordu. Tabii askerlik bakımından buna imkân yoktu. Halkın ‘Paşa’ dediği Kuvayı Millîye Komutanı, elinden gelen her şeyi yapıyor, herkesi memnun etmeye çalışıyordu.

Bir taraftan şehir savaşının durumunu, müdahale edilmesi gerekli en önemli noktaları tespit ederken, bir taraftan da daha o gece General Keret'e bir nota göndererek Maraş'ın imdadına gelmiş bulunduğunu kendisine resmen bildirdi.

Savaşa vakit geçirmeden girmiştik. Durum öylesine tehlikelerle dolu ve müthiş idi ki, tarihin o güne kadar böylesine kanlı, böylesine korkunç bir savaş kaydetmediği muhakkaktır.

Bir defa şehirde belirli bir düşman cephesi yoktu. Düşman her köşeden, her bucaktan, en umulmadık zamanda, umulmadık yerlerden ateş ediyordu. Sağımızda, solumuzda, arkamızda, hatta yanı başımızda idi. Ortada bir cehennem havası vardı. Türk mahalleleri arasında bağlantı yoktu.

Ancak Maraşlılar her an için böyle bir düşman hücumunu beklediklerinden, savaş başlar başlamaz onlar da daha önce kararlaştırmış oldukları çeşitli ve önemli noktaları hemen işgale muvaffak olmuşlar, bunlar da oralardan kuş uçurtmadıklarından düşman cepheleri de birbiriyle bağlantısını kaybetmiş, bazı noktalarda ister istemez onlar da müdafaa durumuna geçmişlerdi.

O zamana kadar Kuvayı Millîye'yi resmen tanımamakta inat eden, gelen notalara cevap vermeye tenezzül etmeyen General Keret, bu sefer ilk defa olarak cevap verdi.

General Keret cevabında savaşa hiç yoktan Maraşlıların sebep olduklarını, yanına topladığı hükûmet erkânı ile bazı ileri gelenlerini tevkif etmek gibi bir niyeti olmadığını, onları durumu görüşmek için yanında tuttuğunu, halkın bunu yanlış anlayarak ayaklandığını iddia ediyor ve ateşin hemen kesilmesini istiyordu. General aynı zamanda yanında alıkoyduklarından Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'i de serbest bırakmıştı.

Bu cevap her şeyden önce Fransızların büyük bir korku içinde bulduklarını gösteriyordu.

Bir Ermeni'nin evinde toplanan Fransızlar etrafı ateşe verdiler.

O zamana kadar başka türlü tanımak istemedikleri Kuvayı Millîye Komutanının bu notasına da kıymet vermemeleri gerekirdi.

Komutan; notaya yeni bir nota ile karşılık vererek savaşa Türklerin değil, kendilerinin ve kıskırtmış buldukları Ermenilerin sebep olduklarını bildirerek Fransızları şehri hemen terk etmeye davet etti.

Bir taraftan da şehir içinde Fransızlarla Ermenilerin en kuvvetli üsleri olan Kuyucak Mahallesi'ne şiddetli bir hücum planlayarak kendi kuvvetlerinin büyük kısmı ile beraber Maraşlıları da o noktaya saldırttı. Burası ele geçirilecek ve burada toplanan düşman yok edilecek olursa bu düşmana çok ağır bir darbe olacak, bağlantıları kesilen bazı Türk mahalleleri de kurtulmuş olacaktı.

Bu hücum büyük bir başarı ile sonuçlandı. Birkaç saat içinde düşmanın bu en kuvvetli cephesi yakılıp yıkıldı ve düşman olduğu gibi yok edildi.

Düşman kuvvetleri Kuyucak Mahallesi'ne yardım gönderemediler. Çünkü Arslan Bey ve bu savaşta şehit olan Evliya Efendi gibi kahramanlar da aynı anda müdafaadan taarruza geçmişlerdi. Gerek kışla, gerekse düşmanın toplu bulunduğu diğer noktalarda ateş altına alınmıştı. Bu noktalar bilhassa bir savaş noktası hâline getirilmiş bulunan Tekke ve Meryem Ana Kiliseleri gibi sağlam içi asker dolu binalardı.

Bir ara yanıma yine sonradan şehitler kafilesine katılmış bulunan Millîş Nuri adında bir Maraşlı genç geldi. Komutanı görmek istediğini, ona çok önemli bir teklifte bulunacağını söyledi. Kendisini aldım, komutanın yanına götürdüm, Aralarında şöyle bir konuşma geçti.

‘Paşam, Fransızlar ve Ermeniler Avedis Hırlakyan’ın evinden etrafa ateş ve bombalar yağdırıyorlar. Türk evlerini yakmaya çalışıyorlar. Bir iki ev ateş aldı. Yalnız tüfek atmakla bunlara karşı geliyoruz, ne yapalım?’

‘Ateşe verdikleri evleri söndürünüz. Ve karşı hücumla geçerek düşmanı müdafaaya çekilmeye mecbur ediniz!’

‘Emrinizi yerine getireceğiz. Ancak buranın mutlaka ortadan kaldırılması lazım. Barındıkları yer tüfek ateşi ve hücumla ele geçirilemez. Doğanlı (Divanlı) Mahallesi ile bağlantımız kesildi. Eğer bunları yok edemezsek Doğanlı Mahallesi’nin de⁶⁵, Şeyh Mahallesi’nin de sonu pek fena olacaktır. Mademki düşman bizim evlerimizi yakıyor, izin verirsiniz biz de onların yerlerini ateşe verelim.’

‘Yok, bu olmaz. Memleket nasıl olsa bizimdir. Evleri yakmak yerinde bir iş değildir. Siz ne surette olursa olsun buradaki düşmanı zararsız hâle getirmeye bakmalıyız. Haydi, göreyim sizi.’

Millîş Nuri, ‘Ne suretle olursa olsun,’ sözünü kendi düşüncesine göre tefsir etmiş olacak ki hemen cepheye dönmüş ve Ermeni evlerini ateşe vererek düşmanı önce susturmuş sonra da yok etmeye muvaffak olmuştur.

İşlerin böyle bir şekil aldığı öğrenilir öğrenilmez, hemen oraya gönderildim. Ben oraya vardığım zaman kesme taştan olan ve ateşten müteessir olmayan Avadis ve Agop Hırlakyan’ın evlerinden bizimkilerin üzerine yayılmış ateş bütün şiddeti ile devam ediyordu.

Bu yüzden oraya yaklaşmak bile mümkün olmuyordu. Bu sırada yanıma bir Maraşlı genç geldi. Evi Avadis’in konağına bitişikti. Beni, komutanın yaveri sanıyordu. Bana kendi evini yakmak teklifinde bulundu. Böylece ateşin Avadis’in konağına da geçebileceğini söylüyordu.

Düşmanı yok etmek için kendi evini seve seve eliyle yakmaya hazır olan bu Maraşlı’nın göze aldığı fedakârlığı takdir etmemeye imkân yoktu. Ancak diğer taraftan bana yangınları genişletmemek emri verilmişti. Buna razı olamazdım. O sırada Millîş Nuri de yanımıza geldi. Hemen baş başa vererek bir plan yaptık.

⁶⁵ Divanlı Mahallesi olması gerekir. (Y. Özalp)

Önce düşmanın dikkatini başka yere çektikten sonra biz on, on beş kişi ellerimizde kazmalarla konağın güney tarafındaki evlerden birine girdik. Ve duvarlardan delikler açarak evden eve geçmek suretiyle konağın tam güney kısmında bulunan eşya ambarına kadar vardık. Buradan binanın bu tarafını ani olarak kurşun yağmuruna tuttuk. Düşman o zamana kadar bize döndü, ama bir şey yapamıyordu. Göz açtırmıyorduk onlara çünkü...

Bir süre sonra düşman ateşi kesti. O zaman birden hücumla geçerek eve girdik. Girdik ama alevlerle karşılaştık. Düşman gizli bir tünelden kaçarken her tarafa gaz yağı dökerek binayı ateşe vermişti. Bundan sonra Agop'un da evini aynı şekilde ele geçirdik. Düşman bir hayli ölü ve yaralı bırakarak buradan kaçıp gitmişti.

Düşman çekilirken çevredeki binaları ateşe vermişti.

Düşmanın bu kuvvetli barınağı bu şekilde yok edilmiş Doğanlı (Divanlı) ile Şeyh mahalleleri ile bağlantı sağlanmıştı. Bu iş savaşın dördüncü günü sabahı bitirilmiş oldu. Düşmanın çekilirken yaktıkları binalardaki ateşi söndürmek için çok çalıştık. Ama muvaffak olamadık.”

Şimdi söz Maraşlı gazilerin. Bakın bu müthiş savaşı nasıl anlatıyorlar. Aldı sözü Hacı Ökkeş... Bakalım ne söyledi:

“Çok, ama çok hakaretler görüyorduk bey. Ben o zaman 17 yaşlarındaydım. Leblebici çıraklığı yapıyordum. Olaylar olayları takip ediyordum. Sınırlar durmadan geriliyordu. Ermeniler açıkça bizi asmaktan, kesmekten bahsediyorlardı.

Bir gün dükkânda yalnızdım. İçeriye üç Ermeni girdi. Bunlardan birini tanıyordum. Zeytinlu Aram Çavuş adında çok azılı biri idi. Eşek kuyruğu gibi kulaklarına kadar uzanan bıyıkları vardı. Benden tuzlu fındık ve leblebi karışığı istediler. Dediklerini hazırladım. Aram Çavuş keseyi cebine koymak için gocuğunu açtı. Altında kocaman bir tabanca ile uzun bir Çerkes kaması vardı. Maksadının bana bunları göstermek ve beni korkutmak olduğunu anlamıştım. Sonra cebinden bir mecidiye çıkararak uzattı. Bu işi yaparken de pis pis gülüyordu.

Altında kalır mıyım? Ben de parayı bozmak için çekmeceyi şöyle sonuna kadar açtım ve orada durmakta olan tabancamı kendisine göstermiş oldum. Bunu görünce bozulur gibi oldu. Paranın üstünü aldıktan sonra, ‘Sizlerle yakında görüşeceğiz.’ dedi. ‘Hazırız!’ cevabını verdim. Defolup gittiler. Ama benim ilk işim bir tabanca daha satın almak oldu. Durum her geçen gün biraz daha gerginleşiyordu.

Bu arada Sütçü İmam ve bayrak olayları oldu. Biz hepimiz ahdetmiştik, ‘Kırk yıl tavuk olacağımıza bir gün horoz olalım.’ diyorduk. Arkadan Türklere si-

lah ve fişek dağıtılmasına başlandı. Ancak silahlar yalnız askerlik yapmış olanlara veriliyordu. Bu iş de çok gizli yapılıyordu. Konuşmalar şifreli oluyordu.

Ermeniler, “Artık burası Ermenistan oldu,” diyorlardı.

Mesela bir tüfek ve kırk mermi alan bundan arkadaşına bahsederken, *‘Bir kaz aldım. Kırk da yumurtası var.’* şeklinde konuşuyordu.

Hiç unutmam, bayrak olayı günü toptancı pekmez dükkânı olan Babahalhoğlu Ali Efendi bana oğlu Muhlis’i vermiş, evine götürmemi istemişti. Ben de o zaman çok ufak bir çocuk olan Muhlis’i evine götürüp bırakmışım. Muhlis Bey (Muhlis Babaoğlu) sonradan okudu vali oldu.

Muhlis’i evine bıraktıktan sonra ben de Ulu Cami’ye koştum. Kale’ye bayrak dikenlerin arasında ben de vardım. Bayrağı çektikten sonra hükûmete geldik. *‘Fransızları istemiyoruz. Memleketimizden çıkıp gitsinler!’* diye bağırdık. Bu arada aramıza karışan Çerkes kıyafetine girmiş bir Ermeni komitecisini yakaladık. Üzerinde bombalar vardı. Fedai olarak gelmiş. Maksudı üzerimize bomba atmak imiş. Kendisi hemen oracıkta linç edildi. Oradan zapt etmek üzere Kışla’ya yürümek istedik. Bu delice bir şeydi. Çünkü silahsızdık.

Fransızlar bizi olduğumuz gibi yok edebilirlerdi. Nihayet akli başında olanlar önümüze geçtiler de bizi bu deliliği yapmaktan vazgeçirdiler. Oradan Ulu Cami’ye dönüp cuma namazını kıldık.

Ermeniler gitgide azıyorlardı. Bize açıktan açığa *‘Burası artık Ermenistan oldu. Sizin evlerinizi yıkıp arpa tarlası yapacağız.’* diyorlardı.

Belki ben çocuk olduğum için yanımda daha pervasız konuşuyorlardı. Ben bir tüfek edinmek için çırpınıyordum. Bizim mahallede Ermeniler çoğunlukta idi.

Yalnız üç tane Türk evi vardı. Büyük bir tehlike içinde idik. Nihayet bir tüfek edinebildim. Evlerimizi elden geldiği kadar savaşa hazırladık. Mazgallar açtık.

Nihayet büyük kavga başladı. Her taraftan tüfek sesleri geliyordu. Demek ki son saatimiz gelmişti. Düşman hepimizi öldürmek, yok etmek niyetini gizlemiyordu.

Hemen fırladım. Abdest alıp iki rekât namaz kıldım. Silahımı aldım. Anne-me, *‘Ben gidiyorum, ölürsem şehit, dönersem gazi olurum.’* dedim.

Annem büyük korku ve üzüntü içinde idi. Gitmeme razı olmak istemiyordu, *‘Sen henüz küçüksün! Seni hemen vururlar oğlum!’* dedi.

Ona şu karşılığı verdim: *‘Yaşım küçük ama imanım büyüktür anne! Şehit olacaksam, vatan ve millet uğrunda, namus uğrunda şehit olacağım. Ben ölmeliyim ki düşman sizlere ilişmesin!’*

Annemin yanından hiç ayırmadığı bir hamail⁶⁶ vardı. Bunu bana verdi ve *‘Ya Rabbi! Bir tek evladımı sana emanet ediyorum. Meleklerinle onu koru.’* diye dua etti. *‘Bana sütünü helal et anne!’* dedim. *‘Helal olsun!’* diye helal etti.

Silahımı kaptığım gibi dışarı fırladım. Biraz koştuktan sonra bizimkilerden bir grupla karşılaşarak onlara katıldım. Sağda, solda evler yanıyordu. Bilinmeyen yerlerden kurşunlar yağıyordu. Vurduk, vurulduk. Akşama kadar dövuştüm. Bazı kiliselerin ve Ermeni evlerinin damlarında kurulmuş makineli tüfekler ortalığı cehennem gibi kavuruyordu. Fakat bana bir tek kurşun bile değmedi.

Savaşın sonuna kadar her gün dövuştüm. Sonunda Mercimektepe’ye, düşmana yardım geldi. Onlar da bu sayede kaçıp canlarını kurtardılar. Maraş kurtulduktan sonra gönüllü olarak Gaziantep ve Şam savaşlarına da katıldım.

Bizlerle birlik olacak yerde düşmanla birleşen, bizi yok etmeye kalkışan Ermeniler büyük zayıat verdiler. Ancak bir kısmı Fransızlarla beraber kaçabildiler. Biz de çok şehit ve yaralı vermiştik. Ama çok şükür bir harabe hâline gelen Maraşımızı da düşmandan temizledik, intikamımızı aldık.”

Aldı sözü Zülkadiroğlu Süleyman Bey. Bakalım ne söyledi:

Kozludere, Fransız subayını öldürüp makinalıyı zapt etti.

“Bilmem ki bu büyük savaşı nasıl anlatayım. Bu savaş boyunca öyle kahramanlıklara şahit oldum ki hangisini anlatacağımı bilemiyorum.

Şimdi aklıma gelen ilk olayı anlatayım. Kozludere köyünden savaşın ikinci günü İbrahimoğlu Mehmet adında bir genç gelmişti. Silahı olmadığından dövuşmek için bizden silah istedi. Nereden silah bulup verecektik yiğidin eline? Silahlarımız bize bile yetmiyordu. Allah bilir ya, içimizden biri yaralansa da silahını ben alsam, ben de dövuşsem diye dua edenler bile vardı. Bir arkadaş bu ateşli genç köylüye en kestirme yolu gösterdi: *‘Bir gâvur öldür, al silahını!’*

Bu karşılığı alınca ortadan kayboldu. Bu sırada Antep’ten yardım için gelmiş bir Fransız kolu pusuya düşürülmüştü. Bunlardan bir Fransız subayı bir makineli tüfekle bir çukura girmiş, bizim bulunduğumuz Abarabaşı’nı makineli tüfekle taramaya başlamıştı. Biz ona yaklaşmıyor, uzaktan dürbünle kendisini seyrediyorduk. Bir de ne görelim? Bizim Kozludere Mehmet arka taraftan giz-

⁶⁶ Tılsım, muska.

lene gizlene subaya yaklaşmıyor mu? Sonradan bir kaplan çevikliği ile üzerine atlayarak çukurun içinde boğuşmaya başladılar.

Ortalık da karardığından artık ötesini göremedik. Yalnız son görüşümüzde bizimki altta idi. Kâfir kendisini şehit etti, diye pek yandık. Fakat birkaç saat sonra Kozludereli'yi elinde makineli tüfekle yanımızda görmeyelim mi? Durumu sorduk, anlattı.

Meğer mahsustan subayın altına düşmüş, böylece belinden kasaturayı daha rahat çekip almış ve onu öldürmüş. Silahını alarak gelmiş. Bu çeşitten daha nice olaylar geçti.

Biz Agop Hırlakyan'ın evinin çevresinde idik. Öğle vakti karavana geldi. Birkaç lokma yemek yiyip kuvvetlenelim demiştik. Tam oturmuştuk ki, Hırlakyan'ın evinden taş a sarılmış bir mektup atıldı. Mektup bana idi ve şöyle diyordu: *'Süleyman Bey, biz baba dostuyuz. Yaptığınız doğru değildir. Yarın yine birbirimize muhtaç olacağız. Bu işten vazgeçin. Yoksa sonunuz çok fena olacaktır.'*

Hâlbuki bütün bu işleri çıkaran kendileri idiler. Agop Hırlakyan, Osmanlı Meclisi'nde mebus olduğu, devletin bunca ekmeğini yediği hâlde memleketi işgale gelen düşmanla iş birliği yapıyordu. Birçok masum Ermenileri de zorla, tehditle doğru yoldan çevirmiş, silahlandırmış, düşman safına katmıştı. Şimdi ise korkmaya başlamış olacaktı. Buna rağmen yine de bizi tehdit etmekten vazgeçmiyordu.

Aramızda Millîş Nuri de vardı. Hep birden bu evi yakmadıkça ve oradakileri tepelemedikçe yemek bize haram olsun diye yemin ederek ayağa fırladım. Sonunda evi alevler içinde ele geçirdik. Agop ve adamları daha müstahkem olan Bulgurcu'nun evine geçtiler. Bu savaşta çok yiğit bir genç olan Nuri ne yazık ki şehit oldu.”

Aldı sözü Yörük Selim Mahallesi'nden 1317 doğumlu rençper Ali Dövünlü, bakalım ne söyledi:

“Ben silahımı bir komşudan satın almıştım. Hükûmetten yalnız cephane aldım. Babam hapishanede gardiyandı. Onu Ermeniler başına üç kurşun sıkarak şehit etmişlerdi.

Savaş başlamadan önce Ermeniler işi çok azıtmışlardı. Bize beş gününüz kaldı, üç gününüz kaldı diye laf atarlardı. Sonra duyduk ki insan derisini yüzmek için bir makine getirmişler. Hepimizi bu makineden geçireceklermiş. Artık biz de dayanacak takat mi kalmıştı? O güne kadar şehirde Türk ve Fransız devriyeleri beraber gezerlerdi. Ama Türkler birer, ikişer avlanmaya başlayınca, Fransızlar da

Ermenileri açık açık korumaya kalkışınca devriyeler ayrıldılar. Savaş da bundan sonra başladı.

200 Düşmanın 17'sini Vurunca, Fransızlar Bozulup Kaçtılar

Birinci gününden sonuncu gününe kadar savaşın içinde idim. Bizi Arslan Bey idare ediyordu. En ön siperlere, yanımıza kadar gelirdi. Çok cesurdu. Ama cesur olmayan var mı idi? Canla başla hiçbir şeyden korkmadan dövüştük. Çok şehit verdik ama sonunda düşmanı da kaçırarak, yok ederek Maraş'ı kurtardık.”

Aldı sözü Akçakoyunlu Mahallesi'nden şimdi ticaretle meşgul Yusuf Ke-bapçı. Bakalım ne söyledi:

“O gün Fransız generalinin; mutasarrıfı, belediye reisini, Jandarma Komutanı Binbaşı Bekir Bey'i ve daha bazı ileri gelenleri karargâhına çağırıp tevkif ettiği haberi gelince, hepimiz evlerimize koşarak silahlandık. Ve bir anda çarpışmalar şehrin her tarafında birden başladı.

Birinci günü biz üç Fransız devriyesini öldürdük. Ertesi günü kışladan 200 kadar düşman askeri çıktı. Hemen ateşe başladık. On yedi kişiyi vurunca düşman bozulup kaçtı. Ortalık bir ana baba günü hâlinde idi. Türkler silah atılan Ermeni evlerini yakmak için kendi evlerini ateşe veriyorlardı. Bu yolda evini ilk yakan Mamık Osman'dır. Bu usulü o icat etmiştir.

Biz önce Akçakoyunlu Mahallesi'ni temizledik. Başımızda Şehit Evliya Efendi, vardı. Sonra Tekke Kilisesi'nin önüne vardık, içeriye dolan Fransız ve Ermeniler bir türlü teslim olmuyorlar, devamlı olarak üzerimize ateş yağdırıyorlardı. O zaman dama taşçı çıkartıp damı deldik. İçine gazlayıp yaktığımız yatak ve yorganları attık. Kiliseyi ancak bu suretle zararsız hâle getirdik.

Fakat aynı gün Evliya Efendi'yi de kaybettik. Ben de onun yanında idim. Çarşıya inmiş, Kuyumcular Çarşısı'nda savaşa tutuşmuştuk. Bu arada iki taraf arasında bir Fransız askeri vuruldu. Meğer Cezayirli bir Müslümanmış.

‘Ene Müslim, ismî Hasan!’ diye inliyor. Kendisini kurtarmamızı istiyordu. *Ben Müslüman'ım, adım Hasan'dır,* diyordu. Ama az önce bize karşı kurşun attığı da ortada idi. Buna rağmen Evliya Efendi kendisini kurtarmak istedi. İyi Arapça bilirdi. Gel, diye seslendi. Ama yaralı Arap yerinden kıpırdayamıyordu. O zaman Evliya Efendi onu çekip bizim siperlere almak için uzandığı anda uğursuz bir kurşunla vurulup şehit oldu. Onun arkasından ne kadar ağladık. Ne kadar yiğit ne kadar kahraman ne kadar vatanperver idi?”

Aldı sözü Yusuf Gökoğlan⁶⁷. Bakalım ne söyledi:

Maraş Savaşı başladığı zaman ben evin bahçesinde abdest alıyordum. Bir Ermeni komşumuz vardı. Adına Gazeloğlu derlerdi. Ben abdest alırken o pence-resinden mavzerle bana bir kurşun sıktı. Kurşun yanı başımdaki duvara çarptı. Beni öldürmek istediğini anlamıştım... Hemen eve girerek hazır olan tüfeği aldım. Bana ateş edilen pencerenin bir iki karış altını nişanlayarak bir iki kurşun salladım. Duvar dolma olduğundan kurşunlar delip geçmiş ve orada bulunan bu azılı adamı vurmuş. Bunu evde yükselen feryatlardan anladım.

Savaş sırasında bizim mahalle olduğu gibi yandı. Ermeni evleri ile birlikte bizim evler de kül oldu. Fakat buna kıymet veren kim? Mal günü değil, can günü idi. 22 gün süren çetin savaştan sonra Allah'a şükürler olsun ki düşmanı kovduk. Maraş'ı kurtardık Arkasından Gaziantep'e gittik. Orada da düşmanla üç ay savaştık. Ne yazık ki Antep'e giremedik.”

Aldı sözü Ökkeş Özarslan. Bakalım ne dedi:

“İlk silahlı çarpışma Akçakoyunlu Mahallesi'nde başladı. O zamana kadar beraber dolaşan Türk Fransız devriyeleri ayrılmışlar, herkes kendi tarafına geçmişti.

Komşu Ermeni evlerini yakmak için evini yakan çoktu.

Biz ilk olarak bir düşman üssü hâline getirilmiş bulunan Ermeni yetimhanesini sardık. Ara yolları kestik ve içindekiler teslim olmadıklarından savaşarak burasını aldık. Bizim mahalle de yanıp kül oldu.

Komşu Ermeni evlerini yakmak için kendi evlerini elleriyle seve seve yakanlar çoktu. Muhittin Karakız iki evini birden yakmıştır.

Maraş Savaşı'nda düşmanla çarpışanlar, onlara kurşun sıkanlar arasında kadınlar da vardı. Bunların biri de Sinem Ayşe'dir.⁶⁸ Kocası Ramo (Ramazan) Kümbet Tepesi'nde vurulunca onun tüfeğini almış ve “*Kocamın intikamını alacağım.*” diyerek birçok kâfiri temizlemiştir. Onun kahramanlığı dillere destan olmuştur.”

Aldı sözü Yörük Selim Mahallesi'nden 1314 doğumlu İbrahim Kahveci. Bakalım ne söyledi:

⁶⁷ Gövoğlan Yusuf (Sımkçı Yusuf), daha sonra Gök soyadını almışlardır.

⁶⁸ Maraş'ta, Senem Ayşe olarak bilinir. Soyadı kanununda “Gencay” soyadını almıştır. Kahramanmaraş Belediyesi Mezarlık Otomasyonu'na göre defin yeri “15. Caddede 80 m takip edildikten sonra, sola dönülecek. 16. Caddede 19 m takip edildikten sonra, sağa dönülecek ve 18 m daha takip edilecek. Geldiniz...” şeklinde tanıtılmaktadır.

“Fransızlar, belediye reisini ve şehrin ileri gelenlerini kışlaya kaldırmışlardı. Bunu haber alınca hemen silahlara sarıldık. Fransız kışlasının önünde siperler kazdık. Karşılıklı olarak çok kurşun attık. Bize verilen iş Fransız askerini kışladan çıkarmamaktı. Müthiş soğuk vardı. Onlar sıcak yerlerde idiler. Ama soğuğu kim dinler? Fransızlar ne zaman dışarı çıkmak istedilerse her seferinde püskürttük. Üzerimize yağmur gibi kurşun yağıdıyorlardı. Makineli tüfeklerle durmadan tanyolarlardı. Buna rağmen bizi oradan söküp çıkaramadılar.

Savaşın yirmi birinci günü düşmanın beli kırılmıştı. Yardım da geldiğinden kışlayı ateşe vererek kaçtılar. Birçok Ermeni de onlarla birlikte gitti. Biz peşlerini bırakmıyorduk. Askerin üçte biri bile elimizden kurtulamadı. Bu arada komutanın yanına da varmıştık. Bütün emirleri o veriyordu. Ermeni kiliselerini hep yakmak zorunda kalmıştık. Ama onlar da bizim camilerimize bombalar attılar. Birçok camimiz hasar gördü. Yüzlerce şehit verdik.”

Aldı sözü Akçakoyunlu Mahallesi’nden 1316 doğumlu Ahmet Göcek. Bakalım ne söyledi:

“Ben Elbistan’a giderek orada paramla kendime bir silah almıştım. Savaşa bu silahla katıldım. Fransızlar Türklere silah satanları hapsediyor ve eziyet ediyorlardı. Bir jandarmanın tabanlarını bile yüzmüşler. Savaşı nasıl anlatayım? Anlatılmaz bir şeydi çünkü... Bu savaş sırasında büyük kahramanlıklar gösterenler o kadar çoktu ki... Benim bildiklerim, Ahmet Çavuş, Kâzım Çavuş, Karaköse Süleyman, Kebabçioğlu Ahmet Çavuş, Yusuf Çavuş, Evliya Efendi en başta gelirdi. Hepsi de şehit oldular.”

Aldı sözü Kuşçuzade. Bakalım ne söyledi:

“Fransızlar, Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey’le Maraş’ın ileri gelenlerini kargâhlarına davet edip hepsini tevkif etmişlerdi. Bunları rehine olarak ellerinde bulundurmaya karar vermişlerdi. Bunlar ortadan çekilince Türklerin hemen sineceklerini sanıyorlardı. Ama bunda da çok aldandılar.

Bize onların tevkif edildikleri haberini Antepli Polis Mehmet Efendi gelip haber verdi.

O zaman şehit Evliya Efendi hemen bize hücum emrini verdi. Biz de hemen silahlarımızı kaparak gerekli yerleri tuttuk. Savaş başlamıştı.

Fransızlar bunu görünce ürktüler. Halkı teskin etsin diye Cevdet Bey’i serbest bıraktılar. Fransız kuvvetleri selameti kaçmakta buldular ama bir defa ok yaydan çıkmıştı... Artık geri dönmezdi. Bu arada düşman Adana’dan yardım da almış bulunuyordu.

Bu savaşın son günlerinde çok yorgun düşmüştük. Şehir baştan başa yanmış, harap olmuştu. O zaman Maraş hemen hep ahşap evlerden kurulu idi. Barınacak yerimiz kalmamıştı. Çoluk çocuğumuz, kadınlarımız açıkta titreşiyorlardı.

Hemen hemen ümidimiz sarsılmaya başlamıştı ki kışlalarında mahpus kalan Fransız kuvvetleri, Mercimektepe'ye gelen düşmanın yardımı ile kaçmak yolunu tuttular. Kışlayı da yaktılar. Kaçarken yanlarında bulunan rehinelere de götürdüler. Bunlardan biri Jandarmanın Binbaşısı Bekir Bey'di. Biz çekilen Fransızları kovalarken Aksu'nun sekiz kilometre ötesinde onun donmuş cesedini bulduk.

Çok şükür Maraş'ı düşmandan temizlemiştik. Bu sırada bize bir de 15'lik top gelmişti. Ama hayvanları yoktu. Maraş kadınları ziynet eşyalarını satarak gerekli hayvanların satın alınmasını sağladılar. Onların bu fedakârlıklarını unutmamak lazım. Biz savaşırken yemeklerimizi hep bunlar hazırladılar. Yaralılarımızın yaralarını bunlar sardılar.

Sonradan bu top Antep'e götürüldü. Antep kolej binasına isabet kaydederek kocaman bir delik açan da işte bu toptur. Maraş, Ermenilerinin en azılılarından biri de Salatoğlu Ohannes'ti. Çok Türk'ü şehit etmiştir.”

Aldı sözü Karamanlı Mahallesi'nden Mustafa Anamur. Bakalım ne söyledi:

“Maraş Savaşı sırasında ben ufak bir çocuktum, Savaşın başlarında düşman bizimkilere Mercimektepe'den ateş ediyordu. Ortalığı makineli tüfekle tarıyordu. O gün 6 şehit, 2 yaralı verdik. Ufaktım ama savaşın ta içinde idim. Silah olarak elimde bir sapan, bir de değnek vardı. Boş kurşun kovanlarını topluyor, göğsüme dizi-yordum. ‘Düşman harbi kazanacak olursa namusumuz gidecek.’ diyorlardı. Bizimkiler hücumla geçtiler mi ben de peşlerinden gidiyordum. Beni kovalıyorlardı ama bundan vazgeçmiyordum. Savaşın bittiği gün bizim cephe-de tam 23 düşman leşi saydım.

Bizim yalnız erkeklerimiz değil, eli silah tutan kadınlarımız da düşmanla çarpışıyor-du. Aralarında kadınlar, genç kızlar, hatta gelinler de vardı.”

Aldı Hamdi Kozanoğlu, bakalım ne söyledi:

“Düşmanı yok ettik ama biz de çok yiğitler kaybettik. En çok acıdıklarımızdan biri de Çuhadar Mustafa Efendi'nin oğlu Ali'dir.

Savaş başladığı zaman kışla önünde idi. Hiç kendini saklamaya bakmıyordu. Kendisine orada durma dedik, dinlemedi. ‘Bana kurşun işlemez.’ di-yordu. Ama böyle söylerken arkasından gelen bir kurşuna kurban gitti.

Maraş Savaşı Birçok Facialara Sebep Olmuştu

Beş on gün kadar yattıktan sonra şehit oldu. Çuhadar Ali'nin şehit olması bize çok dokunmuştu. O zaman daha büyük bir hırsla dövüştük. Bu savaşta Maraşlı kadınlar da çok gayret ve kahramanlık göstermişlerdir.

Tüfekçi Bayezid'in karısı da bunların arasında idi. Bir erkekten iyi tüfek kullanırdı. Bir de asıl adı Fatma olduğu hâlde erkek kıyafetinde savaştan ve adının Ahmet olduğunu söyleyen bir kahraman vardı ki, onun erkek değil de kadın olduğunu çok sonra anlayabildik.

Maraş'ı kurtardıktan sonra Antep Savaşı'na da katıldım. Antep kurtulunca Garp Cephesi'ne giderek savaşın sonuna kadar dövüştüm.”

Aldı 1311 doğumlu, Çukuroba Mahallesi'nden terzi Ökkeş Savaş. Bakalım ne dedi:

“Ben jandarma idim, süvari jandarması. Maraş Savaşı başlayınca, ilk gâvuru da ben vurdum. Müthiş bir savaş yaptık. Tam bir ana baba günü idi. Sonunda Allah'ın yardımı ile düşmanı tepeledik.”

Aldı Saim Emir Mahmutoğlu. Bakalım ne dedi:

“Maraş Savaşı birçok facialara sebep olmuştur. Daha önce kendi istekleri ile Türklere varıp Müslüman olan Ermeni kızları, hatta erkekleri de vardı. Maraş işgal edilince, bunların çoğu azılı Ermenilerin zoru ile dinlerinden dönmüşler, yeniden kiliselere gitmeye başlamışlardı. Arkadaşlardan berber Kadir Kireççi vardı. Bir Ermeni kızına delice âşıkta. Ailesi vermiyordu. Savaş başlayınca ailesi kızı vermek istedi ama Kadir: *'Vatan aşkı her şeyden üstündür.'* diyerek kabul etmedi.

Savaş boyunca o kadar çeşitli şeyler oldu ki... Mesela Hatuniye Camisi'nin önünde bir Fransız subayı tam yolun ortasında vurulmuştu. Silahı yanında yerde yatıyordu. Tam yolun ortasında vurulmuş bulunduğundan hiç kimse yanına yaklaşmaya cesaret edemiyordu. İki taraf da geceyi bekliyordu.

Bizim aramızda İbrahim Ciğeroğlu adında biri vardı. Gözü, Fransız'ın tüfeğinde idi. Gece olunca ortaya çıktı. Bir de ne görsün, Ermeniler ondan önce davranıp tüfeği almamışlar mı? O zaman ne yapıyor, biliyor musunuz? Hemen Ermenilerin arasına dalarak *Aman* çeteler geliyor. *Verin tüfeği de sizi koruyayım.'* diyerek tüfeği alıyor. Bizim tarafa kaçarken nasıl bir oyuna geldiklerini anlayan Ermeniler arkasından ateşe başlıyorlar. İbrahim topuğundan yaralandı ama hayatından memnundu. Çünkü bir tüfeği düşmanın elinden almış, bize kazandırmıştı. O zaman iyi bir tüfek, çok kıymetli bir şeydi.”

Aldı Yusufflar Mahallesi'nden Yapıcı Musa Borcalan. Bakalım ne söyledi:

“Ben Mercimektepe savaşına da katıldım ve “Paşa” dediğimiz komutanı burada görüp tanıdım.

Kahramanlar, Maraş'ı kurtardıktan sonra Gaziantep'e gitmişlerdi.

Maraş Savaşı'ndan sonra Antep Savaşı'na da katıldım. Maraş Savaşı'nın büyük şehitlerinden Yusuf Çavuş'un şehit oluşuna ben de şahit oldum.

Yusuf Çavuş, askerî bir üs hâline getirilmiş bulunan bir kilisenin damında makineli tüfek ateşine tutularak şehit olmuştur. Sonradan Millî Ordu'ya katılarak sonuna kadar savaştım. İzmir'e kadar girmek şerefini kazandım.

Harb-i Umumi'de Fahri Paşa'nın yanında idim. Bir buçuk yıl da esarette kaldıktan sonra dönmüştüm. Herkes gibi ben de hakkım olan İstiklal Madalyası'nı almak için başvururdum.

Sicilimde firar bulunduğunu ileri sürerek vermediler. Nasıl firar etmiş olabilirim. Maraş Savaşı'nda silah benim, yaktığım fişekler de benimdi. Bu savaşa herkes gibi gönüllü olarak girmiş, İstiklal Savaşı'nın sonuna kadar da savaşıyordum. Ama ne yazık ki hakkım olan İstiklal Madalyası'ndan mahrum kaldım.”

Aldı sözü Cin Alioğullarından 1311 doğumlu Ahmetoğlu Ali Seçil. Bakalım neler söyledi:

“Bizim mahallede sadece üç Türk evi vardı. Öbürleri hep Ermeni idiler. Büyük bir tehlike içinde idik. Ama baskını yapan, duruma hâkim olan bizler olduk. Maraş'ı kurtardıktan sonra Gaziantep'e giden gönüllüler arasına ben de kardeşim Hayri ile katıldım. İkizkuyu Savaşı'nda kardeşim yaralandı. Yanına koştum. ‘Neyin var?’ diye sordum.

‘Kardeşim bir şeyim yok.’ diyordu ama yaralı idi. Kanı akıyordu. Bu hâliyle de savaşa devam etmek istiyordu. Nihayet gitmeye razı oldu. Onu sırtıma aldım. Sağ tarafından dört beş kurşun birden yemişti. Sonra onu bir ata bindirdik. Ne yazık ki hastaneye götüremeden yolda şehit oldu.”

Ökkeş Büyükkavgacı'nın Gaziantep Savaşı hakkında da dikkate değer bir hatırası var. Şöyle anlattı:

“Maraş'ı kurtardıktan sonra Gaziantep Cephesi'ne gitmiştik. Bir gün erkenden düşman karargâhından birinin çıkıp gelmekte olduğunu gördüm. Kendisini

hemen yakaladım, üstünü başımı aradık. Koltuğunun altında, meşin içinde bir mektup bulduk.

Duran Etlî, kesik ayağına rağmen düşmanı bombalıyor.

Paşa da hemen gelmişti. Mektup, Fransız komutanından, Arif Hoca adında bir vatan hainine yazılmıştı. Mektupta yaptığı işlerden pek memnun kaldıklarını, mektubunu getiren adamına üç altın verdikleri yazılıyordu. Biraz dayak yiyen adam da her şeyi itiraf etti. Aldığı üç altını da ayakkabısının içinden çıkardı.

Bunun üzerine paşa kendisini yakalattı. Elini kolunu bağladık. Mektubu görünce inkâra yeltendi. Ama her şey ortada idi. Adamı bülbül gibi konuşuyordu. Arif Hoca meğer Fransızlara Çınarlı Cephesi'ndeki durum hakkında muntazaman bilgi veriyormuş. Bu yüzden bu cephede her gün dört beş Antepli şehit oluyormuş. Bu vatan haini eski belediye binasının önünde asılarak cezasını buldu. Bütün Antepliler ona lanet ettiler.”

Maraş'ta görüştüğüm eski gazilerden Yörük Selim Mahallesi'nden 1314 doğumlu Tüccar Ahmet Gürün, Kurtuluş Mahallesi'nden şekerçi 1318 doğumlu Hacı Ökkeş Şeker, Fevzi Paşa Mahallesi'nden 1315 doğumlu Mustafa Altınbaş, Yörük Selim Mahallesi'nden 1317 doğumlu Durdu Çucu, Yahya Karcı, Kaya-başı mıntika grup komutanı Mümtaz Eren ve aynı mahalleden 1308 doğumlu Ahmet Şerbetçi de buna benzer savaş hatıralarını anlattılar. Her biri birer kahramanlık destanı idi. Hepsi de vatan vazifelerini hakkıyla yapmış kahramanlardı.

Bu çeşitli hatıralardan üzerimde en çok tesir bırakan bir olay, Duran Etlî adında bir gencin yiğitliğidir.

Bu genç, Şehit Evliya Efendi'nin çetesinde çarpışmış. Düşmanın kullandığı bir domdom kurşunu ile topuğundan yaralanıyor.

Bu yara arkasından kangrene çeviriyor. Ne doktor ne hastane var. Anası bu durum karşısında oğlunun hayatını kurtarmak için kar bıçkısı ile oğlunun ayağını kesiyor. Gencin gösterdiği salâbete ve anasının metanetine bakınız. Bu görülmemiş ameliyat başarı ile sonuçlanıyor. Genç iyileşiyor ama topal kalıyor.

Duran Etlî bu hâliyle de savaşa devam etmek isteyerek paşadan düşmana atmak için bomba istiyor. Paşa vermek istemeyince genç bu sefer tabancasını çekip kendisini tehdit ediyor.

Bu eşsiz yiğidin karşısında gözleri yaşaran paşa da ona istediği bombaları veriyor. Savaştan sonra kendisini Atatürk'e de tanıtıyor. Atatürk, İstiklal Madal-yası'nı eliyle bu yiğidin göğsüne takıyor.

Bu konuda Ökkeş Saatçi de iki olay anlattı, bunları da nakletmeden geçemeyeceğim. Bunlardan biri çok genç bir çocuğun, öbürü ise Zeynep Bacı adında bir Türk kadının verdikleri kahramanlık örnekleridir.

Şimdi sözü kendisine bırakalım:

“Maraş Savaşı başladığı zaman, yetişmiş gençleri çete olarak toplamak için ev ev dolaşmaya başlamıştık.

Fedailik için kur’a çekmeye karar verilmişti.

Restebaiye Mahallesi’ne gelmiştik. Zeynep bacının evine uğrayınca oğlu Mehmet’in savaşa katılmadığını öğrenerek kendisini çağırdık.

Zeynep Bacı, ‘*Oğlum bak, çeteler geldi. Seni istiyorlar.*’ dedi. ‘Ne yapacaklarmış beni? Rahat bıraksınlar!’

‘Savaşa girmeyecek misin? Bak silah da veriyorlar.’ ‘Ana! Benim ölmemi mi istiyorsun?’

‘Ölmeni istemem elbet! Ama vatan uğrunda şehit olursan da gam yemem!’ ‘Ne dersen de. Gitmeyeceğim işte...’

‘Bak oğlum! Sen doğunca baban bana kaymakla bal getirdi. Avrat! Her gün bunları ye ki sütün bol olsun, oğlumuz kuvvetli olur, dedi. Ben de sana yemedim, yedirdim, giymedim, giydirdim. Bütün bunlar bugün içindi. Mademki sen gitmek istemiyorsun; (silahı kaparak) verin bana silahı, düşmanla ben vuruşacağım. Sen de evdeki çocuklara bakarsın!’

Anasının bu sözlerinde çok ciddi olduğunu ve kapıya doğru da yürüdüğünü gören Mehmet, o zaman hemen davrandı:

Ana! Ver o silahı bana! Ben gideceğim!’ diyerek bize katıldı.

Mehmet o andan itibaren değişmişti. Maraş Savaşı’nda çok kahramanlıklarını gördük. Çavuşluğa kadar da yükseldi.

Yine bir gün Küçük Çavuşlu Camisi’nde toplanmıştık. Savaşın en kanlı günlerinden biri idi. İşin ne şekilde sona ereceği belli değildi. Bizi devamlı olarak ateş altında tutan bir Ermeni evini yakmaya karar vermiştik. Fakat bu işi hangi fedainin üzerine alacağında bir türlü anlaşamıyorduk. Çünkü herkes de bu işi kendi yapmak istiyordu. Tam dokuz kişi idik. Çareyi arkadaşlardan Duran Çavuş buldu. Yerden sekiz tane beyaz, bir tane de siyah taş alarak cebine yerleştirdi. Bunları sıra ile çekecek, siyah taş kime rastlarsa bu işi o üzerine alacaktı. Bu kura usulüne hepimiz razı olduk.

Çavuş taşları birer birer çekmeye başladı. Siyah taş henüz cebinden çıkmamıştı ki evden birden dumanlar, alevler yükselmeye başladı. Sevinç içinde buna bakarken aramızda kimin bulunmadığını, bizi kimin atlattığını anlamaya çalıştık.

Hayret! Herkes tamamı. Neden sonra arkadaşlardan Ali Çavuş: *‘Bizim torun ortada yok!’* dedi.

Ali Çavuş’un küçük bir çocuk olan torunu hakikaten ortalarda görünmüyordu. Bu işi onun becermiş olduğunu aklımızdan bile geçirmiyorduk. Buna rağmen düşmanın bir kat daha şiddetlenen ateşine rağmen onu aramaya koyulduk. Bu işi ben, Ali Çavuş ve Kılılı Ahmet üzerimize almıştık. Ararken çocuğun sesini dereden duyduk. Yardım istiyordu. Hemen oraya koştuk. Küçük Ökkeş yaralı yatıyordu. Onu alarak camiye geldik. O zaman çocuk dedesine döndü:

Maraş, İstiklal Madalyasına Allah için lâayk şehirdir.

‘Dede, evi ben yaktım!’ dedi ve bayıldı. Yarası ağır değildi, Ökkeş’in... Kısa zamanda iyileşti. Fakat ne yazık ki yaşından ve boyundan çok büyük işler beceren yavrucak, yine Maraş Savaşı sırasında bir düşman kurşunu ile şehit oldu.”

İşte Maraş Savaşı hakkında toplayabildiğim ve yazabildiğim şeyler burada sona eriyor. Maraş, kelimenin tam manasıyla kendini kurtaran bir şehirdir.

İstiklal Madalyası’na da Allah için layıktır. Hatta yalnız buna değil, “Gazilik” unvanına da hak kazanmıştır. Maraşlılar bunu haklı olarak istiyorlar. Bana öyle geliyor ki, aradan tam yarım asır geçmiş olmasına rağmen bunu yine de sağlamak kolaydır. Maraş senatör ve milletvekillerinin öncülüğü ile bu yolda verilecek bir kanun teklifini, başta Gaziantep milletvekilleri olduğu hâlde bütün meclisin ittifakla kabul edeceklerinden asla şüphem yoktur. Yeter ki teşebbüs edilsin...

Elbette Maraş’ta kaldığım, kısa süre içinde her şeyi, bu kutsal savaşın bütün noktalarını tespit edebilmiş olamam. Bu destanı elbette benden çok daha mükemmel şartlar ve imkânlarla kaleme alacaklar yok değildir. Maraş’ın çok sevilen bir genci olan Mustafa Dulkadiroğlu, bana uzun yıllardan beri böyle bir eser hazırlamakta olduğunu haber verdi. Aynı zamanda bir şair olan bu gencin, Maraş destanını çok daha etraflı ve geniş bir şekilde, çok daha parlak bir üslûpla hazırlamış olacağından şüphelenmiyorum. Onun neşredeceği bu kitapla Maraş’ın kurtuluş tarihini ebedileştireceği muhakkaktır.

Şimdi bütün bu işlerin kısa bir muhasebesini yapalım:

Maraş kurtulduğu gün, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Kürzon, Avam Kamarası’nda bir konuşma yapmış ve Türklerin, yirmi bin Ermeni’yi öldürmüş bulun-

duklarını öne sürmüştü. Fransa Hükûmeti ise can veren Ermenilerin sayısını beş bin olarak ilan etmiştir.

Ne olursa olsun Maraş'ın kurtuluşu çok sayıda Ermeni'nin hayatına mal olmuştur. Bu hakikat inkâr edilemez.

Maraş birçok kıymetler yetiştirmiş bir şehrimizdir.

Ama bir hakikat daha var ki buna sebep olan bizzat kendileridir. Asırlardan beri Türklerle bir arada yaşayan Maraş Ermenileri, savaştan mağlup çıkmış, orduları dağıtılmış, silahları alınmış bir Türkiye bulunca, memleketi işgal eden düşmanlarla birlik mi olmalı idiler? Hemen istiklal davasına mı kalkışmalı idiler? Bunca asır türlü lütuflarını görmüş, ekmeğini yemiş, sayesinde zengin olup refaha kavuşmuş buldukları bir idareyi o zayıf ve zebun hâlinde büsbütün yıkıp yok etmek için düşmanlarla birleşmeli mi idiler?

Aksine onlara düşen şey, yaralı vatani kurtarmak için Türklerle iş birliği yapmaları değil mi idi?

Elbette böyle düşünen Ermeniler de vardı. Fakat bunlar, azgın, gözü dönmüş komiteciler karşısında aciz kalmışlardır. Ve ne yazık ki, kurunun yanında yaş da yanmıştır. Hepsisi bu kadar işte!

Maraş, her bakımdan çok güzel bir yer. Hele baharda ve yaz aylarında çok güzel olurmuş. İçinde buz gibi sularının kaynadığı parkı, içinden yine sular fişkıran Döngel Mağarası, meşhur alabalıkları ile tam turistik bir şehir karakterini taşıyor. Ama onun bu tabii güzelliklerinin tadını daha çok Gaziantep'li çıkarıyorlarmış.

Başta Maraş Kalkındırma Derneği olduğu hâlde bu tabii güzellikler yurt çapında daha esaslı olarak propaganda edilecek olsa, Maraş şüphe yok ki daha çabuk kalkınır. Şehirde kurulacak, kurulması şart olan sanai tesislerin yanında turizmin bırakacağı gelir de bu güzel şehri ihya edebilir.

Maraş birçok kıymetler yetiştirmiş bir memlekettir de... Büyük halk şairi Karacaoğlan'ın buralı olduğu söylenir. Bazı türkü ve koşmaları hep Maraş üzerinedir. Çok kıymetli dostum, Folklorcu Sanatkâr Sadi Yaver Ataman da bu kanaattedir. Şair Necip Fazıl Kısakürek'in dedesi Necip Molla da Maraşlıdır. Rahmetli dostum Tarihçi Mükremin Halil Yınanç, Maraş'ın Elbistan kazasında doğmuştur. Oradaki lise de bugün onun adını taşıyor. Ne yazık ki rahmetli dostum oradan hiç de iyi hatıralar taşımazdı. Çünkü babasını da annesini de Zeytinli bir Ermeni çetesi kesmişti. Bugün Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı Ferruh Bozbeyli de Maraşlıdır.

Çalışmalarımda bana yardımcı olan bütün Maraşlılara selamlar.

Fakat hemen kaydedeyim ki, Maraşlı olan ve sayıları herhâlde pek yüksek bulunan Maraşlıların bugüne kadar Maraş'a pek faydaları olmuş değildir. Hatta hangi partiden olurlarsa olsunlar, milletvekillerinin bile... Bu yüzden son seçimlerde halk tarafsız bir milletvekili de çıkarmıştır.

Maraş hakkındaki yazılarıma son verirken, orada iken bana karşı büyük konukseverlik ve yakınlık gösteren bütün Maraşlılara, bu arada Maraş Valisi Necmettin Karaduman'a, Belediye Başkanı Mahmut Karagöçen (Karaküçük)'e, Kalkındırma Derneği Başkanı Ali Haydar Bey'e, gazete bayii ve kitapçı kardeşler Erkan ve Tulga Ünal kardeşlere ve Küçük Fahrettin Kerim Ünal'a sevgi ve teşekkürlerimi sunmak isterim.

Şimdi de Maraş gazilerinden Şair, Marangoz Hamdi Kozanoğlu'nun Maraş destanından bazı kısımlarını sütunlarıma naklederek yazılarıma son vermek istiyorum.

Bakın Karacaoğlan, Necip Fazıl, Âbidin Mümtaz Kısakürek ve Mustafa Dulkadiroğlu gibi şairler yetiştiren bu topraklardan yetişmiş bu yaşlı gazi, o günleri nasıl dile getiriyor:

*Seferberlik son günlerin başında
Künyesi gelmişti iki kardeşin de
Babam yoktu soframızın başında
Akıyordu gözümüzden yaşımız.*

*Ermeniler gelişenin taşında
Hep gözleri etimizin aşında
Kimi on dört, kimi son dört yaşında
Düşünürdük, yoktu bizim başımız.*

*Yapışmışlar çanlarının ipinden
Silahları Fransızların tıpinden,
Fransızların uçağından, topundan
Saklanacak yoktu bizim taşımız.*

*Haykırlar, sokaklara sapaşlar
İşgal kuvvetine böyle taparlar
Bize karşı bir de çalım satarlar
Bakıştırdık, yoktu bizim işimiz.*

Yaşlı gazi şanlı günleri dile getiriyor:

*İçimizde yaşlı başlı olanlar
Hayatında acı tatlı görenler
Cephelerde siperlerin kazanlar
Titremezdi başımızda kaşımız.
Böylelikle sallanırlar çarşıda
Bakarlar ki bir hamam var karşıda
Çarşaflara büriünmüşler marşı da
Kollayalım her birisin beşimiz.*

*Saldırırlar kadınların üstüne
Yüzünüzde bu peçenin işi ne?
Düşürürler yüzlerinin üstüne
Atın bunu, açık olsun başımız*

*Ansızın ulaşır Çakmakçı Said
Yakışıklı, orta boylu bir yiğit
Ne ister bu kadınlardan sarhoş it
Bırakın onu, yok mu sizin işiniz?*

*Saldırır bakmadan var mı gerisi
Çünkü bunlar sanki köpek sürüsü
Biri vurur arkasından Said'i
İşte şimdi döndü bizim başımız.*

*Bu sırada Sütçü İmam ulaşır
Birisini yere serer dolaşır.
Ak elleri kara kana bulaşır
Dikilmiştir oracıkta taşımız.*

*Perdelemiş kapamışlar camları
Kurban olmuş malları hem canları
Fransızların bayrağıymış şanları
Kalkmalıymış bayrağıımız, şanımız.*

*Çekilmiş kafalar, yakılmış mumlar
Bakın hele nasıl eder dansı şunlar
Türkün bayrağına kasteder bunlar
Kalkmamış, yıldızımız, ayımız*

*Şanlı bayrağı da yerine taktık
Parlıyordu, yıldızımız ayımız
Kaleden inince fazlaca koştuk
Tekbir ile hükûmete ulaştık
Kapının üstüne bayrağı astık
Örnek oldu komşulara şanımız.*

Kozanoğlu Fransız komutanının hiddetini cevabı... sonra Maraş'ın... bu destanı ile anlatıyor. Maraşlıların bu destanı da broşür hâlinde basmasını temenni ederim.

(...) size Maraşlılar! siz leke sürülmek iste... Türk'ün ne olduğunu... savaşımızla cihana gösterdiniz. Var olun! (*Gazete küpürlerinin son kısmı ne yazık ki yutulmuştur.*)

**MARAŞ SAVUNMASINDA İSMİ ZİKREDİLEN
ŞEHİT VE GAZİLERİMİZDEN
BAZILARININ FOTOĞRAFLARI**

Arslan Bey, Eytamhane Müdürü Hasan Refet Efendi ve Dayızâde Hacı Mehmet Emin Efendi

Hafız Ali Efendi, Maraş Müftüsü (1929-1964)

Doktor Mustafa

Fatmalıoğlu Derviş

Binbaşı Süleyman Bey

Abdal Halil Ağa

Refet Efendi - (Hasan Rafet SEÇGİN)

Maraş - 1863, İlyas - Fatma - Medrese - Müderris - Arapça, Farsça - Eytam Müdürlüğü, Efkâf Müdürü, Maraş İl Genel Meclis Üyesi, Maraş Merkez Müftüsü - I. Dönem Maraş Milletvekili (Maraş Merkez Müftülüğünü tercih etmesi nedeniyle istifa: 11.05.1922) - Evli, 7 Çocuk.

Ölüm Tarihi: 07.06.1929

Refet Efendi - Eytam Müdürü- I. Dönem Maraş Milletvekili

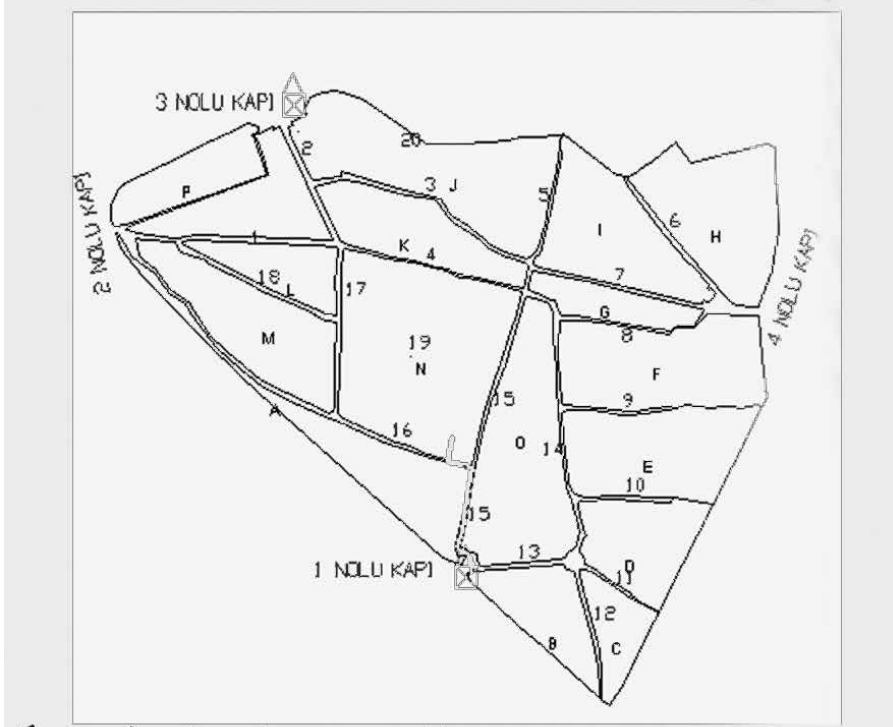
Mutasarrıf Ata Bey

Namık Müstear İsmiyle Urfa'da Teşkilatlanan Ali Saip Bey

Senem Ayşe

Senem Ayşe'nin Mezarının Yeri:

Maraz'ta Senem Ayşe olarak bilinis. Soyadı kanununda "GENCAY" soyadını almıştır. Kahramanmaraş Belediyesi Mezarlık Bilgi Sistemine göre defin yeri "15.CADDE 80 m. takip edildikten sonra, sola dönülecek. 16.CADDE 19 m. takip edildikten sonra, sağa dönülecek ve 18 m. daha takip edilecek. Geldiniz..." şeklinde tanımlanmaktadır. M. AKBEN

Senem Ayşe'nin mezarının krokisi

Eoliya Efendi

**MARAŞ SAVUNMASI ESNASINDA KULLANILAN
TEĞHİZATTAN BAZILARININ FOTOĞRAFLARI**

Kapsüllü Tabanca

Maras Harbi esnasında İngilizlerden müsadere edilen bir dürbün

Kama

Toflu (Revolver) Tabanca

Kılıç

Kapsüllü Tüfek

İngiliz Süngüsü

*Maraş Mücadelesinde İngilizlerin kullandıkları süngü ve kılıfı.
Süngü üzerinde su yolu bulunmamaktadır.*

Barutluk

Fransız Süngüsü

Kapsüllü Tabanca

Mustafa Kemal'in Çizmeleri

Pazarcık ilçesine bağlı Narlı kasabasına teşrif eden Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın çizmeleri. Anlatılana göre Narlılı Köşker, Paşa'nun ayağındaki eskimiş çizmeleri sökünce yeni yaptığı çizmeyi hediye etmiş. Bu resimdeki çizmeyi de yadigâr olarak saklamıştır.

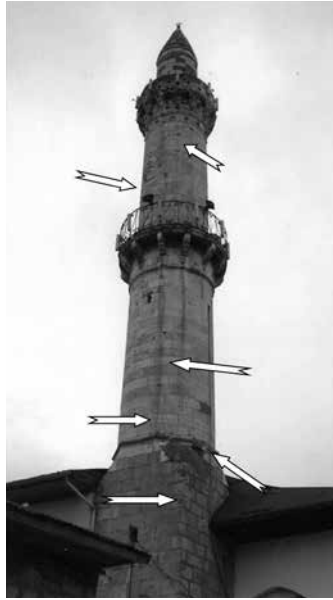
Bugünkü askeri kışlamızı işgal eden Fransızların ateş altında tuttukları Bayezitli Camii minaresi.

Divanlı Camii'ndeki kurşun yaraları Alman'lara ait Eytamhane'den (Yetimler Evi) atılmıştır. Atılan bu kurşunlarla ezan okuyan müezzîn şehit düşmüş ve Camii'nin damı tamamen yanmıştır.

Halkın “it tepesi” diye isimlendirdiği abarabaşı’ndaki “beli kendirli”lerin kilisesinden atılan mermilerle tahrip edilen Çukuroba Camii.

Yordanfil mermisi ve Şih Turan Camiindeki kurşun yaraları. Bu mermiler Almanlara ait Eytanhane’den (Yetimler Evi) atılmıştır.

İNDEKS

A

- Abarabaşı Kilisesi 52, 53, 55, 56, 178, 197
Abdal Halil Ağa 20, 224, 307
Abdal Hüseyin 139
Abdulhamit 160
Abdullah Başkonuş 274
Abdullah Çavuş 47, 56, 59
Abdullah Merceli 108
Abidin Hacı Yüzbaşıoğlu 48
Acar Mustafa 16
Acemli Camisi 61
Acemli Mahallesi 52, 56, 125, 273
Açıkgöz Zekeriya 12
Adana 35, 37, 40, 41, 43, 45, 46, 81, 82, 85, 86, 88, 105, 112, 117, 122, 140, 141, 156, 157, 160, 179, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 217, 231, 232, 251, 255, 257, 276, 291
Adana Valisi Bramont 43
Adanır Nuri 13
Adıyaman 49, 97
Âdil Paşa 44
Afşin 16, 150, 190, 191, 192
Afyon 105, 157, 160, 195
Agop Hırlakyan 319
Ağdur Hanifi 13
Ağsu (Aksu) 154
Ağsu (Aksu) Köprüsü 154
Ahır Dağı Ahmet Arıkan 319
Ahmet Çavuş 57, 58, 61, 116, 119, 136, 267, 291
Ahmet Efendi 133, 187, 200, 272
Ahmet Göcek 291
Ahmet Gök 47
Ahmet Gürün 295
Ahmet Karaküçük 73
Ahmet Kemal İlkul 87, 89
Ahmetoğlu Ali Seçil 294
Ahmet Şerbetçi 295
Ahmet Yüzeroğlu 24, 70, 71
Ahrazoğlu 171
Akçakoyunlu Mahallesi Akdeniz 319
Akgün Duran 13
Akgün Emine 15
Akhisar 319
Akıllı Hoca 187
Aksu 62, 96, 104, 119, 154, 156, 164, 206, 239, 279, 292
Aksu Köprüsü 62, 104, 164, 206, 279
Akşehir 105, 205
AK Vakkas 102
Alabaşlı 137, 138
Alaca Hanık 56
Alacalı Orcanık 101
Aladan 101
Alâettin Aytemiz 269
Alaşehir 39
Albay Andre 258, 259
Albay Norman 266
Albay Sent Mari 278
Âlemi İslam'a Hitap 261
Alemli Mahallesi 108
Aliavas Kâmil Efendi 240
Ali Aytemiz 269, 272
Ali Belli 29
Ali Bolatkale 210, 213, 214, 215
Ali Çavuş 47, 101, 112, 119, 161, 162, 267, 296, 297
Ali Cılgı 210
Ali Dövünlü 288
Ali Esenoğlu Osman 167
Ali Fuat Paşa 81, 83
Ali Hafızoğlu 62
Ali Haydar Bey 187, 269, 271, 299
Ali Haydar Paşa 137, 138, 187, 234, 235
Ali İhsan Paşa 105, 156, 203

- Ali Kavaszaâde 244
Ali Rıza Pişkin 48
Ali Saip 82, 85, 86, 309
Alman 63, 67, 92, 105, 110, 111, 113,
114, 138, 180, 192, 266, 317, 318
Almanlar 114, 192
Altınöz 16, 200
Amerika 55, 182, 216, 217, 218, 235
Amerikalı 68, 87, 132, 233, 266
Amerikalılar 67, 141, 180, 181, 233
Amerikan Hastanesi 320
Amerikan Kolejleri 87
Amerikan Mektebi 179
Anadolu 8, 37, 118, 159, 179, 199, 228,
230, 237, 244
Andırın 83, 84, 86, 97, 189, 224
Andırınlı Baltacı 82
Andre 45, 255, 258, 259, 260, 265
Ankara 4, 20, 29, 73, 81, 82, 83, 105,
118, 120, 137, 157, 160, 195, 199,
209, 212, 217, 233, 249, 275
Antep 29, 31, 35, 37, 41, 43, 49, 50, 60,
69, 94, 95, 97, 100, 129, 130, 140,
150, 152, 154, 156, 157, 160, 164,
165, 166, 168, 171, 175, 179, 189,
192, 200, 211, 212, 238, 249, 255,
266, 274, 275, 276, 277, 278, 279,
280, 287, 290, 292, 293, 294
Antep Cephesi 94, 160, 168, 189, 200,
211, 212, 274
Antep Harbi 152, 157, 165, 175
Antepli Boyunoğlu Memik 50
Antepli Müslümanlar 97
Apadık Ali 138
Araban 126, 127
Arap Ağa 135, 136
Arap Ahmet 163
Arap Cephesi 139
Arapça 289, 307
Arapkirli Çiftliği 57
Arapkirli İbrahim 161
Araplar 30, 52, 100, 121, 138, 156, 189,
191
Araplı 105, 176
Arap Rasim 129
Arasa 22, 23, 59, 60, 61, 101, 120, 132
Arasa Hanı 60, 61, 132
ARIKAN Ahmet 196
Arık Ömer 14, 147
Arif Hoca 129, 294, 295
Arkbaşı 52, 53, 57, 62, 64, 65, 67
Arnavut Rahmi 81
Arnold Toynbee 179
Arslan Beğ 68, 69, 70
Arslan Bey 12, 16, 33, 34, 36, 37, 41, 48,
68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
79, 106, 107, 108, 145, 197, 203,
239, 272, 273, 281, 283, 289, 302
Arslan Bey'in Hatıraları 37
Arslantaş 265
Arslan Toğuzata 34
Aslan Beyler 236
Asya 179
Aşağı Bedesten 59, 60
Aşağırova 321
Aşıkloğlu Hüseyin Ali 265
Âşık Mustafaoğlu Ökkeş 43
Atatürk 58, 70, 80, 81, 82, 88, 156, 196,
229, 249, 295
Atmalı Aşireti 57, 197
Atoluğu Camisi 210
Atoluğu Mahallesi 41
Avrupa 137, 157, 232
Avusturya 112, 192
Ayaklıcaoluk köyü 104
Ayastefanos 121
Ayıntap 180, 194
Aziziye 85, 276
- B**
- Bababurnu 266, 267, 268, 275, 276
Baba Burnu 49, 93
Bababurnu Savaşı 266, 268, 275
Baba Haliloğlu Ahmet 47
Baba Halilzade Evliya Efendi 273
Babahalloğlu Ali Efendi 286
Bağdat 121

Bağrıaçık 178
Bahçe Müftüsü 122
Bahri Çavuş 58
Bahtiyar 59, 147, 153, 154, 168
Bahtiyar Kilisesi 153
Bahtiyar Yokuşu 59, 147, 168
Bakırköy 194
Bakkal İsmail 153
Balbaba Mehmet 108
Balkan Harbi 120
Bandırma 80
Başdervişli 163
Başkâtip 47, 65
Başkâtip Rıza 47
Bat Musa 61, 63, 64
Bayazıtlı Mahallesi 52, 186
Bayazıtöğlü Mehmet Bey 51
Bedesten 59, 60, 61, 153, 165
Bedesten Çarşısı 165
Bekerci Ömer 97
Bekir Ağa 241
Bekir Bey 273, 289, 292
Bekiroğlu Mehmet 101
Bekir Özdemir 52
Bekişzade Ali Efendi 196
Bektutiye 47, 272
Belediye Başkanı 7, 198, 227, 299
Belediye Reisi Hacı Bekir Sıtkı Bey 38
Belpınar 50
Berber Hacı 240, 241, 243
Berber Kadir 119
Bertiz 55, 57, 59, 62, 104, 105, 137, 152, 163, 167, 257
Bertiz Çeteleri 167
Bertiz kuvvetleri 55, 59
Bertizli Ökkeş 163
Beşen Beyzade Hacı Nuri 281
Beşiktaş 321
Beşir Hasan 132
Beyazıtlı Mahallesi 281
Beyrut 34, 35, 36, 70, 194, 233, 236
Beyrut Polis Mektebi 34, 35, 36
Bilecik 120
Binbaşı Cemil 58, 62

Binbaşı Cemil Bey 321
Binbaşı Hasan 58, 62
Binbaşı Sami 49
Binbaşı Sıtkı 43, 45
Binbaşı Sıtkı Bey 322
Binbaşı Süleyman Bey 158, 306
Bingöl 106
Birecik 121
Birinci Cihan Harbi 37, 87, 159, 196, 231, 244
Birinci Dünya Savaşı 35, 80, 228
Bitlis 159
Bizans 322
Boğazkesen 119, 151
Boyalı 164
Bozantı 49
Bozo 200
Bozok Osman 14
Bölük Kumandanı Yüzbaşı Mithat 43
Bulgarlar 114
Bulgurcu 92, 99, 131, 143, 144, 148, 149, 170, 174, 288
Bulgurcuoğlu 59
Bursa 8, 11, 233
Büğlek Mevkii 161

C-Ç

Camışdılı köyü 97
Cami-i Kebir 40, 45
Cami-i Kebir (Ulu Cami) 40
Camuslu köyü 149, 163
Cancık 57, 58, 62, 64, 104, 125, 166, 197
Cancık Mağarası 57, 58, 104, 125
Cebelbereket 83, 255
Cebel-i Bereket 43, 46
Cebel-i Bereket Gravnörü 43
Cebel-i Bereket (Osmaniye) 43
Cebe Mehmet 248
Ceceli 48, 97
Celâl Kadri 277
Celiloğlu Ziya 57
Cemal Paşa 138
Cemamiye 110

Cemil 40, 51, 53, 54, 58, 62
Cemiyeti 38, 39, 46, 48, 55, 70, 180, 196,
237
Ceneviz Hacı Mustafa 65
Cenup Cephesi 236
Cephane 65, 93
Cerrahoğlu Zekeriya 47
Cevdet Bey 48, 53, 273, 283, 291
Ceyhan 83, 84, 85, 86, 137, 197
Cibaliye 112, 113
Cicos Mustafa Çavuş 47
Cihan Harbi 37, 87, 159, 194, 196, 231,
244
Cirit oyunu 275
Cizvit Mektebi 162, 180
Cuma 45, 55, 127, 139, 188, 217, 228,
245, 259, 262, 264
Çakallı 100, 154, 176
Çakıroğlu köyü 148
Çakmakçı Said 300
Çakmakçı Sait 41, 92, 246
Çanakkale 29, 30, 37, 115, 116, 121,
144, 170, 192, 194, 201, 202, 216,
237, 239, 274
Çanakkale Cephesi 30, 170
Çarpar Ökçeş 13
Çarşı 22, 23, 24, 40, 45, 59, 208
Çarşıbaşı 61, 120, 123, 140, 152, 153,
170, 239
Çarşıbaşı Camii 123
Çarşıbaşı Camisi 120, 170
Çavuş Ali 168
Çavuş Eminzade 269
Çavuşlu'dan Abdullatif 47
Çavuşlu Mahallesi 272
Çeçen Şahin 61
Çerkez 323
Çete 70, 71, 116, 153, 157, 186, 200
Çete Bayramı 70, 71
Çığçı Mahallesi 273
Çiçekli Mahallesi 43, 167
Çilingir'in Deresi 162
Çin 87, 89
Çina Ali Kadir 47

Çomaklı 152
Çomaklı Mahallesi 152
Çömezoğlu Mehmet 50
Çuhadar Ali 50, 53, 166, 267, 292
Çuhadar Aliler 236
Çuhadar Hacı Mehmet 47, 48
Çuhadar'ın Sekisi 108
Çuhadar Mustafa Efendi 292
Çuhadaroğlu Hacı Mehmet 38, 62
Çuhadarzade Hacı Mehmet Efendi 265
Çuhadarzade Hacı Mustafa Efendi 274
Çuhadarzade Mustafa Efendi 272
Çukur Hamamı 125
Çukuroba Camisi 50, 145
Çukuroba Mahallesi 145, 272, 293
Çürükler 150

D

Dadağlı 137, 178
Dadağlı köyü 137
Dâhiliye Nazırı 55
Darendeli 162
Daşcıoğlu Ali 108
Davulcu Çingene Halil Ağa 224
Davut 61
Dayı 32, 52, 54
Dayızade Hoca 54, 272
Dedeoğlu Mehmet 48, 51
Dedezade Mehmet 281
Değirmenönü 110
Deli Hacı Ağa 84
Deliklidaş 110
Deliklitaş 56, 146
Delösün (Deli Hüseyin) 101
Demirdöven Mustafa 16
Demirköy 129
Dereköy 105, 106, 151
Dereköyü 102
Dereli 64, 110, 161, 167
Dereli köyü 64, 161, 167
Derelioğlu 147
Derviş Ağa 144
Devecili 65, 66, 101, 125, 140

- Develi 49, 82, 84, 85
Devriye Memuru Remzi 52
Dikeç Hayri 52
Dilli Ahmet 13
Divanlı 47, 57, 61, 64, 66, 103, 136, 145,
161, 162, 167, 173, 174, 175, 188,
210, 238, 273, 284, 285, 317, 318
Divanlı Camisi 64, 66
Divanlı Mahallesi 64, 103, 136, 161, 167,
175, 188, 238, 273, 284
Diyarbakır 37, 106
Doğan Bey 82, 87
Doğan Şih Mehmet 14
Doktor Artin 68
Doktor Haldun Bey 59
Doktor Hilmi 52, 62
Doktor Mustafa Bey 38, 39, 40, 63, 281
Dokumuş Ahmet 14
Döngüle 137
Dönük Abdurahman 107
DÖNÜK Hacı 324
Dr. Sait Emirmahmutoglu 217
Dulkadiroğulları 230
Dumlupınar Mahallesi 139, 187
Duraklı Mahallesi 164
Duran Çavuş'un Ali 167
Duran Etli 294, 295
Durdu Çucu 295
Dutluk 119
Dutma Mehmet Ali 13
Duyar Mehmet 13
Dükkânönü 167
Dülük Baba 31, 134, 149
- E**
- Eczacı Leon 68
Eczacı Lütfi Efendi 104, 145
Edikli Mehmet 14, 148
Ediklioğlu Mustafa Efendi 147
Ekmekçi Mahallesi 132, 160, 166, 273
El Arifiye 110
Elbistan 16, 34, 36, 39, 40, 49, 51, 57,
58, 59, 62, 64, 83, 168, 175, 194,
196, 197, 199, 200, 251, 274, 275,
291, 298
Elbistanlı Muin Ağa 59
Elbistan Rüştiye Mektebi 34
Eloğlu 44, 46, 48, 50, 60, 68, 97, 99, 100,
156, 170
Emirmahmutoglu Hasip 40
Emir Mahmutoglu Hasip 62
Emirmahmutoglu Sait 14
Emirmahmutogulları 39
Emir Mahmut Zade Sırrı 52
Emmioğlu Memmet 140
Emniyet Genel Müdürlüğü 33, 73
Engizek Dağı 104
Enver Paşa 39, 120
Ermeni 30, 32, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 44,
45, 46, 48, 50, 52, 55, 56, 57, 58,
59, 67, 68, 82, 85, 86, 87, 90, 91,
92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
103, 107, 110, 117, 127, 128, 131,
136, 137, 140, 150, 151, 152, 153,
157, 158, 159, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 170, 171, 172,
173, 174, 180, 181, 186, 191, 200,
206, 208, 210, 223, 228, 231, 232,
233, 234, 235, 236, 238, 239, 240,
241, 244, 245, 246, 247, 253, 255,
256, 257, 258, 259, 260, 268, 269,
270, 271, 275, 276, 279, 280, 281,
283, 284, 285, 286, 287, 289, 290,
291, 293, 294, 296, 297, 298
Ermeniler 31, 37, 40, 42, 43, 45, 48, 50,
53, 58, 59, 60, 61, 62, 67, 86, 87,
91, 93, 94, 96, 97, 101, 102, 103,
104, 107, 109, 117, 118, 130, 132,
137, 139, 140, 141, 145, 146, 149,
151, 157, 158, 159, 160, 162, 163,
165, 166, 168, 172, 173, 177, 181,
186, 197, 202, 206, 228, 229, 232,
234, 235, 236, 238, 239, 240, 241,
244, 245, 246, 247, 255, 257, 258,
261, 263, 268, 269, 271, 272, 274,
275, 279, 281, 284, 285, 286, 287,
288, 289, 293, 298, 299

Ermenistan 44, 160, 230, 235, 238, 258,
285, 286
Ertürk Dilber 15
Erzin 37
Erzincan 159, 237
Erzurum 39, 120, 196, 201, 233, 236,
237, 250
Erzurum Dağı 120
Ester 67, 119
Eşbah Osman Efendi 210, 211
Etlî Duran 133
Evkaf Müdürü Evliya 47
Evliya Efendi 45, 84, 101, 131, 132, 133,
151, 225, 260, 261, 267, 273, 283,
289, 291, 295, 312
Evliya Hasan Fehmi (Dr.) 16
Eytamhane 60, 317, 318
Eyüp 88, 150

F

Fahri Paşa 189, 294
Faik Bey 272, 274
Fatmalı Derviş 60
Fatmalıoğlu Abdurrahman 100, 101
Fatmalıoğlu Derviş 61, 305
Fekeli Cezmi 82
Ferruh Bozbeyleli 298
Fevzi Paşa Mahallesi 182, 295
Fındıcak 15, 137, 176, 178, 240, 241,
243, 244, 268, 269, 270
Fındıkoğlu Ali Çavuş 162
Fırat Nehri 121
Fırnız 137, 138, 269
Fransız 24, 31, 32, 36, 37, 40, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53,
59, 60, 61, 68, 80, 83, 84, 85, 86,
90, 92, 93, 97, 99, 100, 101, 102,
103, 104, 107, 108, 109, 117, 119,
124, 125, 129, 130, 132, 133, 134,
135, 136, 138, 139, 140, 142, 145,
146, 150, 151, 152, 156, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 165, 166, 167,
168, 170, 171, 173, 174, 176, 177,

179, 180, 186, 191, 192, 197, 202,
205, 206, 224, 228, 229, 238, 239,
240, 245, 246, 251, 252, 253, 254,
255, 256, 257, 258, 259, 260, 262,
263, 264, 265, 268, 272, 275, 276,
277, 278, 279, 280, 281, 287, 288,
289, 290, 291, 293, 294, 301, 316

Fransız komutanı 44, 265

Fransızlar 40, 43, 44, 45, 48, 49, 52, 53,
57, 59, 60, 61, 83, 84, 85, 86, 100,
103, 104, 108, 109, 116, 118, 128,
129, 130, 132, 133, 134, 139, 140,
141, 147, 150, 151, 160, 163, 164,
166, 167, 172, 177, 180, 188, 197,
198, 208, 239, 240, 242, 246, 248,
251, 252, 253, 254, 256, 257, 258,
261, 264, 265, 266, 267, 272, 273,
274, 276, 278, 280, 281, 283, 284,
286, 288, 289, 290, 291

Fransız Tüfeği 140

G

Gadanalar 204
Gaffar Kabuloğlu Osman 41, 42
Galip Bey 269, 270, 271
Galip Hasan 88
Galip Hoca 325
Ganiyusuf Ahmet Paşa 208
Garabit 177
Gara oğlu Mehmet 108
Gavas Ahmet 108
Gâvurdağlı Hasan 267
Gayberli 165
Gazeloğlu 239, 289
Gazze Cephesi 121
Gazze Harbi 112, 138
Gazze Muharebesi 112, 113, 114
Genç Hasan (Güççük) 15
Genç İbrahim 13
Genç İbrahim 325
General Keret 50, 51, 55, 57, 59, 67, 68,
266, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283
Ges Hacı 240, 242, 243

Gız oğlan Mehmet 108
Golden Ali 97
Goruzoğlu Muhiddin 154
Go Teyze 82
Goyuncu Mehmet 13, 136
Göde Bekir 162
Göde Veli Mehmet 108
Gökoğlan Hasan 157
Gök Ökkeş 63, 65
Göksu 325
Göksun 16, 49, 51, 58, 66, 70, 77, 83,
197, 201, 202
Göktaş Ömer 13
Gök Yusuf 12
Göllü 110, 171, 258
Göllü köyü 258
Gönen Nigar 15
Görür İbrahim 13
Göv Mulla 131
Gövşen Hoca 145, 175
Göynük 97
Gözlüklü Ali Efendi 269, 272
Gözlüklü Âli Efendi 248
Gözü Kırmızı İbrahim Ağa 32
Gravnörü Mösyö Andre 43
Guyumcular 101
Güney Cephesi 36, 37
Güneysi Hüseyin 13
Güroğlu Rüstem 47
Gürünlü Mustafa 62, 63
Güvenen Seher 15

H

Hacı Ahmet 12, 14, 47, 63, 66, 160, 243,
281
Hacı Baba 149
Hacı Cerrahoğlu 65
Hacı Efendi 123, 163, 191, 197, 255,
272, 273
Hacı Evliya Efendi 84
Hacı Haydar'ın Mahallesi 98
Hacı İbrahim Efendi 97
Hacı İmam 41, 42, 246

Hacı Karpuzoğlu Mehmet 47
Hacı Kurt Ali 81
Hacı Mehmet Efendi 35, 39, 48, 54, 199,
255, 265
Hacı Mehmetoğlu Evliya 47
Hacı Nuri Bey 48
Hacı Ökkeş 231, 233, 234, 285, 295
Hacı Ökkeş Şeker 295
Hacı Veysel Emin 137
Hacı Yahyaoğlu 47
Haçın 84, 87
Hafız Ali Efendi 303
Hafız Efendi 83, 167
Hafız Veliddin 53
Hâkim Fevzi Kocabaş 63
Halep 34, 36, 37, 38, 100, 117, 118, 132,
149, 155, 191, 192, 208, 235, 236,
238, 240, 251, 272, 274, 277
Halil Ağa 20, 224, 239, 249, 307
Halil Efendizade Reşit Efendi 200
Hama 191
Hancızade Hafız Ali 281
Hanifi Mercimekli 148
Hannis 171
Harbi Umumi 233
Haruniye 31, 84, 86
Hasan Çavuş 145
Hasan Efendi 55, 273
Hasan Haçey 200
Hasan Kanıkoy 49
Hatice Hocaoğlu Nuri 47
Hatuniye 47, 59, 64, 107, 157, 170, 240,
243, 244, 273, 293
Hatuniye Mahallesi 47, 59, 107, 170, 273
Havra 124
Haydarlı 43, 168, 211
Hayri Ganiyusufoğlu 208, 209
Hayrullah Bey 250, 252, 265, 266, 276, 277
Hazinedar Çiftliği 282
Haznedarlı 57, 108, 152, 280
Haznedarlı Çiftliği 326
Haznedaroğlu Ali Efendi 172
Hazreti Ömer 90
Herodotos 230

Hımhım Ökkeş 110
Hınzibiye 178
Hışır Ham 107, 141
Hilâl 113
Hilmi Vakkasoğlu 29, 78, 219, 220, 221,
222
Hintli 91, 165, 249, 274
Hitit 230
Hoca Hafız Ali 51
Hoca Hafız Efendi 167
Hocaoğlu Ziya Emin 54
Hoca Rafet 47, 51
Hoca Sapsızoğlu 47
Hoca Veli Efendi 86
Horozoğlu 154
Huç köyü 111
Hukukçu Nedim Evliya 275
Hurşit Ağa 129
Hüdayioğlu Derviş 57
Hüdayi Tahsin 48
Hükûmet 30, 45, 50, 52, 55, 82, 159,
245, 246, 248, 258, 259, 281
Hükûmet Konağı 82, 245, 258, 259, 281
Hüseyinoğlu Mustafa 57

I-İ

I. Dönem Maraş Milletvekilliği 70
İlgın Abdi 14, 165
İslahiye 327
İshkıcı Köprüsü 210
İbrahim Ağa 32, 83, 84
İbrahim Bey 85, 86
İbrahim Ciğeroğlu 293
İbrahim Kahveci 290
İbrahim Süreyya 80
İhtiyat Teğmeni Abdullah 265
İhtiyat Zabiti 327
İkizkuyu 149, 165, 267, 294
İlyas Efendizade Rafet Efendi 281
İmalı köyü 148, 267
İmam Osman Efendi 125
İnekoğlu Ali Çavuş 112
İngiliz 30, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 95, 96,
97, 100, 111, 113, 115, 116, 130,

139, 140, 142, 144, 149, 155, 156,
157, 160, 161, 163, 167, 168, 171,
173, 176, 178, 179, 180, 183, 190,
192, 193, 201, 205, 228, 230, 235,
236, 237, 238, 240, 246, 248, 249,
250, 251, 279, 297, 315
İngiliz kumandanları 42
İngilizler 30, 36, 37, 38, 91, 95, 108, 112,
113, 116, 121, 130, 134, 138, 139,
149, 151, 152, 156, 161, 173, 189,
192, 193, 197, 201, 228, 238, 239,
240, 248, 249, 250, 251, 264, 272,
274, 276
İskenderun 60, 86, 194
İskoç 115
İslâhiye 49, 50, 58, 60, 61, 105, 177, 267
İslam 55, 56, 100, 101, 171, 179, 232,
243, 244, 261
İslamlar 40
İsmail Hakkı Bey 111, 165, 272
İsmail Kemal 37
İstanbul 37, 38, 55, 58, 80, 81, 87, 88,
116, 121, 123, 137, 157, 179, 193,
194, 216, 218, 225, 233, 237, 244,
251, 276
İstiklâl Madalyası 36, 37, 76, 77, 225,
227, 230, 294, 295, 297
İstiklâl Mektebi 132
İstiklal Savaşı 196, 227
İşgal Kuvvetleri 257
İtilaf Devletleri 197
İttihat Terakki 88
İzmir 37, 39, 80, 143, 233, 236, 245, 294

J

Jandarma Binbaşısı Süleyman Bey 158
Jandarma Komutanı 51, 289
Jandarma Komutanı Binbaşı Bekir Bey 289
Jandarma Komutanı İsmail 51
Jandarma Kumandanı Ahmet Hilmi 62
Jandarma Kumandanı Ahmet Muhtar
Nakiboğlu 57
Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı 53

K

- Kabiş Ali 163
Kadioğulları 39, 40, 59
Kadir Bey 117, 118
Kadirli 82, 83, 84, 85, 86, 88
Kadirli Müftüsü 85
Kadir Paşa 39, 44, 63, 64, 65, 66, 67,
106, 160, 236, 259, 265
Kafkas Fırkası 106
Kafkasya 36, 144
Kahramanmaraş 4, 7, 8, 11, 20, 29, 68,
69, 71, 97, 161, 167, 182, 194, 203,
208, 209, 223, 224, 243, 290
Kahveci Kel Hacı 167
Kâhya Hasan oğlu Durdu 58
Kâhya Milcan 132
Kale 24, 30, 32, 44, 45, 48, 51, 57, 58,
90, 95, 109, 139, 167, 172, 226,
227, 259, 260, 261, 262, 263, 264,
281, 286
Kalealtı Kilisesi 57, 58, 59
Kalem Müdürü Cemal 37
Kaltakçı Halil 52
Kama 204, 313
Kamer Halil 15
Kamil Alperen 16
Kâmil Efendi 240, 241, 242, 244, 269,
270, 271
Kanduri Hacı Vakkas 12, 96
Kanlıdere 30, 58, 119, 141, 210, 216
Kanlıdere Köprüsü 30, 141, 216
Kanlıgeçit 164
Kapıaltı 137
Kapıçam 52, 60, 95, 96, 100, 189, 249,
280
Kar 109, 175
Kara Ahmet oğlu Mehmet Efendi 145
Kara Ali Ağa 276
Karabıynklı 276, 279
Karaca Veli 93, 94
Karadeniz 13
Karakız oğlu Muhiddin 55
Karakız oğlu Muhittin 47
Karakız zade Muhiddin Efendi 272
Karakız Zeki 47
Karakuş Mehmet 16
Karaküçük'ün Zeytinliği 161
Karamanlı İmamı Hasan 65
Karamanlı Mahallesi 65, 109, 165, 292
Kara Musa oğlu Halil 108
Kara Müftü 122
Karaosmanoğlu 93, 94
Karargâh 57, 120
Kara Süleyman 186
Karayağzlı Veli 163
Karayılan oğlu 50
Kara Ziyaret 119
Karcı Belpınaroğlu 101
Karlozoğlu Osep 46
Karpuz oğlu 47, 133
Kartalkaya Barajı 98
Kasım 49, 139, 255, 257, 258
Kâşif 55
Katolik 56, 59, 60, 127, 128, 138, 179
Katolik Ermenileri 127
Katolik Kilisesi 56, 59, 60, 128, 138, 179
Kavlaklı 37
Kayabaşı 4, 46, 47, 52, 55, 57, 64, 98, 149,
150, 186, 201, 247, 272, 273, 295
Kayabaşı Camii 186
Kayabaşı Mahallesi 55, 149, 150, 201,
272, 273
Kayabaşı'ndan Arslan 47
Kayabaşı'ndan Şükrü Efendi oğlu
Mahmut 47
Kayseri 83, 87, 121, 194, 195, 225
Kayseri oğlu Nuri 54
Kâzım Çavuş 267, 291
Kâzım Karabekir Paşa 237
Kebabçioğlu Ahmet Çavuş 291
Kemiksiz Ökkeş 161
Kerhan 64, 100, 104, 146, 171
Keşifi 52, 55, 56, 178
Keşifi Camii 52
Keşifi Camisi 55, 56
Keşiş Suyu 83
Kıbrıs Meydanı 59, 120, 170

- Kılılı 97, 100, 154, 156
Kılılı Ahmet 297
Kırklar Kilisesi 59, 60, 150, 239
Kırmacı Hacı Efendi 272
Kırmacı Hoca 167
Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası 36
Kışla 30, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 67, 92, 102, 104, 139, 158, 164, 168, 281, 286
Kışlalzâde Ali Avni Efendi 196
Kızılseki köyü 91
Kilikya 37, 40, 80, 82, 87, 232
Kilikya ordusu 37
Kilise 57, 178
Kilisli Mansur 57
Kirazlı Dere 166
Kirni 95
Kirte 201
Kişifli 56, 137
Kocabaş Hacı Ahmet 66
Kocabaş Hacı Naci 38, 48, 51
Kocabaşoğlu 40
Kocabaşzade Hacı Naci 281
Koca Hüseyin 163
Kolordu 82, 110, 120, 138, 157, 195
Kolordu Komutanı 138
Komiser Cemal 38
Kongre Reisi M. Kemal 43
Konya 105, 116, 121, 193, 195, 201, 233
Kozan 44, 48, 49, 80, 82, 84, 85, 87, 88
Kozandağlı 49
Kozanoğlu 12, 82, 95, 240, 274, 292, 299, 301
Kozanoğlu Hamdi 12
Kozludere 110, 287
Kozludere 287, 288
Kozludere 287
Köker Ahmet 47
Kömeç Ali 14
Kömeçoğlu Ali Çavuş 47
Köprü 137, 268
Kör Çavuş 107
Kör Derviş'in (Fatmalıoğlu) 144
Kör Efendilerin Hallo 164
Kör Gır 101
Kör Memiş 126
Körükçü Memik Ağa 119
Körüz Mehmet 147
Kösger Ahmet 47
Kösger Arab 144
Kösger Muttalip 157
Kudüs 110, 113, 114, 138
Kulağı Kurtlu Mahallesi 58
Kurtuluş (Hatuniye) Mahallesi 240
Kurtuluş Savaşı 19, 20, 80, 87, 189, 196, 208, 212, 229, 241, 245, 250, 281
Kuruşcuoğlu Ali Paşa 47
Kuşçuzade 274, 291
Kut-ul-ammâre 37
Kuvayı Milliye 24, 37, 45, 49, 51, 55, 57, 59, 60, 69, 87, 121, 123, 134, 161, 196, 237, 239, 250, 260, 272, 274, 275, 277, 278, 282, 283
Kuytul 56, 101
Kuytul Mahallesi 56
Kuyucak 30, 43, 45, 58, 108, 140, 168, 208, 283
Kuyucak Mahallesi 58, 108, 168, 208, 283
Kuyumcular köyü 154
Küçükçavuşlu 103
Küçükçavuşlu Camisi 103
Küçük Zabit 110, 114
Küçük Zabit Mektebi 110, 114
Külük Topal 101
Kümbet Camisi 210
Kümbet Eytamhanesi 58
Kümbet Kiliseleri 60
Kümbet Kilisesi 59, 60, 61
Kümbet Tepesi 290
Küpeli İsdosa 101
Kürdistan Harbi 201
Kürdoğlu Hüseyin 161
Kürkçü Ali 14
Kürt 37, 82, 85, 86, 191, 197
Kürt Hükûmeti 37
Kürt Mirza 82

L

Londra 95

Lord Kürzon 297

Lyman 68, 216, 217, 218, 266

M

Madalyasını Arayan Şehir 73

Mağaralı 52, 65, 66, 146, 163, 166, 168,
172

Mağaralı Camisi 168

Mağralı 32, 52, 107, 140, 151, 162

Mağralı Mahallesi 32, 151, 162

Mahmut Bey 44, 45, 52, 54, 56, 134,
168, 258, 273

Mahmut Öcal 272

Mahmut Toğuzata 68

Makedonya 37, 114, 115

Makineli 58, 62, 63, 65, 92, 135, 267,
281, 291

Makineli tüfek 92, 135, 267

Makineli Tüfek Zabiti Ahmet Hamdi 58

Maksutlu köyü 49, 56, 257

Maksutuşağı köyü 205

Malatya 188, 275, 276

Mama 165, 172

Mamık Osman 289

Maraş 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 31,
33, 35, 36, 37, 40, 43, 44, 45, 46,
48, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 64, 68, 69, 70, 72, 73, 77, 83,
84, 86, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 98,
100, 101, 102, 103, 104, 105, 106,
108, 109, 112, 116, 117, 118, 119,
121, 122, 125, 126, 129, 130, 132,
134, 136, 137, 138, 139, 140, 142,
143, 145, 147, 148, 150, 151, 152,
154, 155, 156, 157, 159, 160, 161,
164, 165, 167, 168, 170, 171, 172,
173, 174, 175, 176, 177, 178, 179,
180, 182, 186, 187, 188, 189, 191,
193, 194, 196, 197, 198, 199, 201,
202, 203, 206, 208, 211, 212, 217,
218, 223, 224, 225, 226, 227, 228,

229, 230, 231, 232, 233, 234, 235,
236, 237, 238, 239, 240, 241, 242,
243, 244, 245, 247, 248, 249, 250,
251, 252, 254, 255, 256, 257, 258,
259, 260, 261, 262, 263, 264, 265,
266, 267, 268, 269, 271, 272, 273,
274, 275, 276, 278, 279, 280, 281,
282, 287, 289, 290, 291, 292, 293,
294, 295, 296, 297, 298, 299, 301,
303, 307, 313, 315

Maraş Destanı 72

Maraş Ermenisi 137

Maraş Harbi 29, 31, 70, 102, 105, 130,
156, 157, 170, 173, 175, 177, 178,
179, 187, 188, 211, 212, 236, 313

Maraş Heyet-i Merkeziyesi 49

Maraş'ın Kurtuluşu 280

Maraş Kalesi 22, 25, 86, 227, 230, 254,
258, 260, 263, 264

Maraşlı Çavuş Emini Ali (Aytemiz) 37

Maraşlı kadınlar 292

Maraş Mutasarrıfı 165

Maraş Mutasarrıf'ı Ata 43

Maraş Mutasarrıflığı 35

Mardin 37

Mart 34, 88

Maruf Bulgurcular 92

Mavzer 135

Mazman Ahmet 157

Mazman Mehmet 157

Mazman Mustafa 157, 242, 244

Medine 110, 157, 178, 189

Medineoğlu Abdullah Çavuş 47, 56, 59

Medinezadeler 107

Mehmet Ali 8, 11, 13, 45, 111, 133, 134,
157, 261

Mehmet Ali Kısakürek 261

Mehmet Cebe 249, 251, 275, 282

Mehmet Çavuş 30, 33, 120, 146

Mehmet Çavuş Değirmeni 33

Mehmet Duyar 122, 131

Mehmet Efendi 16, 35, 39, 47, 48, 54,
61, 145, 199, 255, 265, 281, 291

Mehmet Pehlivan 62

- Mekke Emirî Şerif Hüseyin 37
Mekteb-i Harbiye Muhafızlığı 121
Meliha Özalp 242
Memmet Ali 140
Memuru Ferruh 47
Mercimektepe 53, 64, 65, 67, 134, 138,
146, 174, 257, 287, 291, 292, 293
Mermi 107, 133
Mersin 86, 117, 202, 251
Meryem Ana Kiliseleri 283
Meryem Hatice 15
Merzifon Kolejleri 233
Mevlevihane 60
Millîş Nuri 30, 58, 61, 140, 162, 283,
284, 288
Mısır 112, 114, 189, 192, 193
Mısırlı İbrahim Paşa 230
Mızrakçı Ali Çavuş 119
Millîş Nuriler 236
Miralay Fuat Bey 38
Misis Gold 182
Misis Layn 182
Misis Reydir 182
Miss Gordin 181
Miss Hardi 181
Miss Prigli 181
Mister Lyman 68, 216, 217, 218, 266
Mister Reydir 182
M. Kâzım Bayazıt 237
M. Kemal Paşa 275
Millî Mücadele 20, 37, 80, 172, 201
Molla Duran Torunu 14, 154
Molla Hacı 97
Mondros Mütarekesi 37, 197
Moskof 141, 234
Mösyö Andre 43, 44, 45, 46, 48
Muallim Hayrullah 33, 38, 46, 52, 250,
252, 265, 266, 276
Muallim Hayrullah Bey 250, 252, 265,
266, 276
Muallim Hayrullah Efendi 52
Muallim Hayrullah Okulu 33
Muallim Süryan 331
Muhacir Abdullah 48, 53
Muhacir Ahmet Ede 98
Muhacirin Memuru 62, 63
Muhacir İsmail 14
Muhacir Memuru 273
Muhacir Murat Efendi 45
Muharrem Bayazıt 47, 49, 64, 65
Muharrem Bey 267
Muharrem Efendi 117, 118
Muhasebe-i hususiye 47
Muhittin Karakız 290
Muhlis Babaoğlu 286
Muhsuroğlu Ali Efendi 107
Muhtar İsmail 211, 212
Mulla Mehmet 91
Murat Sertoğlu 236
Musa Efendizade 61
Mustafa Altınbaş 295
Mustafa Anamur 292
Mustafa Bozgeyik 16
Mustafa Çavuş 47, 48, 53, 62, 105, 106
Mustafa Demircioğlu 238
Mustafa Dulkadiroğlu 297, 299
Mustafa Efendi 147, 153, 154, 196, 200,
242, 269, 271, 272, 274, 292
Mustafa Efendi Hamı 153
Mustafa Kemal 20, 30, 156, 196, 199,
204, 237, 250, 251, 275
Musul 37
Mutasarrıf Ata Bey 38, 39, 40, 41, 44,
46, 48, 255, 258, 259, 273, 308
Mutasarrıf Cevdet 51
Mutasarrıf Vekili Cevdet 51, 53, 62, 68,
283, 291
Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey 53, 283,
291
Muttalip Emmi 14
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 39, 46, 48,
55, 70, 196, 237
Müfreze Kumandanı Zeynel Abidin 57
Müftü Hacı Mehmet 51
Mükremin Halil Yinanç 298
Mülazım Ahmet 53, 63
Mülazım Kenan 43
Mülazım Necati (Kandemir) 39

Mümtaz Eren 295
Münire (Bayezit) Kazancı 180
Mütarekesi 37, 197

N

Nacar Abbasoğlu İmam 160
Nacar Mehmet 12
Nacar Mustafa 147
Naciye (Gökdemir) Tuncel 15, 180
Nafia Mühendisi Abdullatif 48
Nafia Mühendisi Abdüllatif 51
Nafia Mühendisi 51
Nahırcı Mehmet 13
Nahrönü 33, 47, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 68, 101, 112, 145, 165
Nahrönü Mahallesi 62
Nahrönü'nden Hoylu Mustafa 63, 68
Naim Bey 147
Nakıpoğlu Mehmet Ağa 62
Nakipzâde Mehmet Ağa 196
Namlı 107
Narlı 95, 206, 316
Nasıroğlu Mehmet 43, 257
Nasrullah 62, 63, 273
Nasrullah Efendi 62, 273
Navruz Hanım 208
Nazaret 234, 269, 271
Nazarit 158, 187
Nazarit Çavuş 158, 187
Nazeret 268
Nazif 108, 164
Nazlı Mehmet 14
Nazmi Topçuoğlu 80
Nazmiye Hanım 71, 73
Necip Fazıl Kısakürek 298
Necip Molla 298
Necmettin Karaduman 299
Nedirli 14, 62
Nedirli Durdu 14
Neşmend Halil 13
Nevruz'un Gediği 154
Norman Fırkası 49
Nuri Çavuş 85
Nuri Paşa 39

O-Ö

Ocak ayı 161, 168, 198, 223, 229, 266, 276, 279, 280, 281
Odacı Agop 144
Oduncu Kenan Yusuf 160
Ohannes 45, 292
Okul Müdürü Ahmet Ersen 183
Orcanlı Ali 156
Orçanlı Ali 156
Osmandede 332
Osman Erşan 263, 264
Osmaniye 37, 43, 44, 48, 83, 84, 86, 164, 181, 258, 261
Osmaniye Cephesi 164
Osmaniye Jandarma Kumandanı 86
Osmanlı Hükûmeti 161
Osmanlı İmparatorluğu 158, 197, 199, 231, 232
Osmanlı meb'usu 332
Osmanlı tüfekleri 129
Osman Necati 16, 197, 200
Osman Nuri 88
Osman Nuri Bey 88
Osman Tufan 12, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88
Osman Tufan Paşa 12, 80, 87, 88
Ödemiş 81
Ökkeş 13, 14, 15, 43, 47, 63, 65, 92, 110, 111, 132, 134, 146, 150, 152, 153, 154, 156, 161, 163, 164, 166, 171, 182, 208, 231, 233, 234, 255, 267, 285, 290, 293, 294, 295, 297
Ökkeşoğlu Mustafa 68
Ökkeş Saatçi 255, 295
Öknar Müslim 14
Önsen Hopuru 100
Özen Ahmet 14
Özsoy Hacı Hüseyin 13

P

Paçacı Durdu 14
Pampas 154
Pamuğolu (Pamukoğlu) Haşır 148

Paris 43
Paris Barış Konferansı 332
Paşa Bozdağ 205
Paşa Derviş 133
Paşa Hamamı 140, 170, 209
Pazarcık 16, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 57,
59, 61, 64, 65, 98, 156, 168, 178,
198, 203, 205, 206, 249, 250, 251,
252, 257, 266, 276, 279, 280, 281,
282, 316
Pazarcık Jandarma Yüzbaşısı Ramazan 57
Pazarcıklı Paşo Ağa 16
Pekmezci Durdu Mehmet 14
Peynirdere 109, 174
Peynirdereli Hacı 56
Pınarbaşı Camii 167
Pire Kasabası 106
Pişkinzade Ali Rıza Bey 48
Polat Habib 13
Polis Okulu Müdürlüğü 35
Pörçüklü Yusuf 98
Protestan Kilisesi 59, 61

R

Rafet Bey 113
Rafet Hoca 48, 50, 51, 66
Rahmacılar köyü 274
Ramazan 11, 57, 106, 146, 242, 290
Rauf 80
Restebaiye 47, 63, 64, 255, 273, 296
Restebaiye'den Başkatip Rıza 47
Revandızlı Kürt 82
Rıdvan Hoca 262
Rumeli 81, 88, 237
Rumelili 248, 249
Rumlar 81, 82
Rus mavzeri 33
Rus Mezalimi 134
Rus Tüfeği 140, 273
Rüstem Çavuş 49
Rüstem Efendi 119
Rüştiye 34, 77

S-Ş

Sabit 47
Saçmalıoğlu Mehmet 61
Sadık 333
Sadi Mürted Paşa 129
Sadi Yaver Ataman 298
Saimbeyli 88
Saim Emir Mahmutoğlu 265, 293
Sait 14, 24, 40, 41, 42, 58, 59, 92, 104,
106, 157, 158, 159, 167, 217, 246
Sait Çakmak 167
Sait Efendi 42
Sait Emirmahmutoğlu 158, 159, 217
Sakarya 104, 105, 139, 152, 195, 200,
201
Sakçagözlü Hurşit Ağa 129
Saksagözü (Karkamış) 230
Salatoğlu Ohannes 292
Salih Kazancı 59
Salihli 80, 81
Sam Mezarı 97
Sam Mezrası 96, 97
Samsun 81, 250
Sancak 58, 95
Sancak Hadisesi 95
Sandaloğlu Osman 47
Sandıklı Cephesi 202
Sapsız Hacı 47, 273
Sapsız Hacı Efendi 273
Sarayaltı 119, 122, 152, 154, 168, 170
Sarayaltı Camisi 122
Sarayaltı Mahallesi 152
Sarıçuhur Çetesi 125
Sarıçukur köyü 138, 257
Sarı Kâtip Hasan 53
Sarı Katip Mehmet 64
Sarıkâtipoğlu Mehmet 40
Sarılar köyü 129
Sarı Vaiz Mustafa Efendi 200
Seçme Er Hacı Maksutoğlu İbrahim 58
Seferoğlu Avadis 56
Selahattin Adil Bey 236
Selahattin Adil Paşa 237

- Selahattin Bey 329
Selvi Mama 172
Senem Ayşe 186, 290, 310, 311
Serez Dağı 114
Serkomiser Ali Bey 33
Serup 163
Sıtkı Bey 38, 86
Sina Çölü 37
Sinan Hamit 59
Sinanoğlu Hamit 58
Sivas 37, 39, 40, 43, 48, 49, 51, 52, 54,
55, 56, 58, 63, 80, 82, 83, 155, 196,
197, 237, 250, 251, 257, 272, 275
Sivas Kongresi 39, 40, 237, 250
Sokakbaşı 101, 105, 170
Sokakbaşı Camisi 105
Sultan Reşad 193
Suriye 37, 38, 40, 49, 106, 231, 235, 237,
249, 251, 271, 272, 274, 276
Suudi Arabistan 138
Süleyman 11, 48, 56, 57, 58, 108, 120,
122, 124, 128, 158, 186, 208, 244,
273, 275, 287, 288, 291, 306
Süleyman Ağa 122, 128, 275
Süleyman Bey 56, 57, 58, 124, 158, 208,
244, 287, 288, 306
Süleymanlı 49, 58, 59, 61, 158, 202, 234,
244, 268, 269
Süleymanlı köyü 158
Süleymanlı Topal 49
Süranoğlu 138
Sütçü Hacı İmam 41
Sütçü İmam 41, 167, 173, 227, 228, 229,
239, 240, 245, 246, 247, 248, 253,
254, 264, 285, 300
Şaban Çavuş 168
Şahan Beğ 69
Şahin Bey 97, 264
Şahinkaya Hacı Durmuş 16
Şam 49, 110, 119, 189, 190, 196, 238,
240, 274, 287
Şark Cephesi 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 65
Şazi Bey Cami 139
Şazi Bey Camii 188
Şehit Evliya Efendi 289, 295
Şehit Evliyalar 236
Şehit Kâmil Efendi 268
Şehreküstü 175
Şekerdere 56, 57, 58, 133, 161
Şekerdere Karakolu 57
Şekerdere Kilisesi 57, 133
Şekerli Cami 209
Şekerli Camisi 30, 31, 92, 122, 124, 127,
162
Şekerli Mahallesi 168
Şekerli Mustafa 13
Şener İbiş 16
Şerbetçioğlu Mehmet 45
Şerefhopur 154
Şerefoğlu 100, 101, 156
Şeyhadil 41, 43, 57, 59
Şeyh Adil Mahallesi 247
Şeyhadil Mezarlığı 244
Şeyh Ali Sezai 46
Şeyh Hacı Mustafa Efendi 196
Şeyh Mahalleleri 285
Şeyh Mahallesi 284
Şeyh Sait 104, 106
Şeyh Sait İsyanı 106
Şih Ağa 156
Şihmand Hamı 60
Şiho Ali 97
Şillo Değirmeni 280
Şişman Arif 38, 51, 93, 208
Şişman Hacı Ahmet 47
Şişmanoğlu Arif 48, 51
Şişmanzade Arif 16, 281
Şişmanzade Arif Efendi 16
Şubat 21, 23, 33, 34, 37, 60, 61, 62, 70,
71, 89, 110, 120, 129, 158, 164,
168, 197, 206, 226, 229, 230, 243,
247, 263
Şükrü Bey 30, 39, 67, 236
- T**
- Tabakhane 166
Tabakların Şihu Hacı Mehmet 47

- Tabaklı İbrahim 119
Tahir 39, 58, 197
Taksim 121
Talaşkacı Hacı Ali 52
Tanyıldız Mehmet 13
Tapo Ağa 205, 206
Tapu Memuru Faik 48, 273
Tapu Memuru Faik Efendi 273
Tarakçıoğlu Ali 14
Tark Buğra 73
Tarih Öğretmeni Doğan Yarpuz 229
Taşhan 23, 59, 61, 145
Taş Han 60
Taşkıranlı Çolak Memo 200
Taş Medrese 119
Tatar Ali 14, 163
Tavşan Tepesi 104
Tecirli Ökkeş 15
Tefsirzade Ali Efendi 171
Teğmen Abdullah Bey 265, 266
Tehcir 124, 233
Tekke 56, 60, 90, 101, 108, 142, 144,
145, 157, 158, 165, 170, 283, 289
Tekke Kilisesi 60, 145, 158, 170, 289
Tekke Mahallesi 157, 165
Temir'in evi 157
Tepiz Hacı 31
Terakyalı 47
Tercüman 95, 96, 265, 278
Terzi Ziron 52
Tevfik Karaküçük 48
Teyzi 110
Teze Kadir 161
Tiyeklioğlu Kadir 41, 247
Tokat 129
Top 52, 100, 197, 204, 282
Topkhane 31
Topal Ali 30
Topaloğlu Ohannis 61
Topal Salih 58
Tophane 123
Torun Hayri Ganiyusufoğlu 209
Trablusgarp 170
Trablusşam sancağı 35
Trasanta Papazları 44
Tren 117
Tufan 12, 49, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87,
88, 90
Tufan Paşa 12, 80, 87, 88
Tulga Ünal 226, 299
Tulhumlu 149
Tunus 188
Tunuslu 61, 119, 257
Turan 160, 173, 208, 209, 317, 318
Tutak Ali 12
Tuzhamı 60
Tuz Hamı 59, 144
Tüfek 58, 62, 63, 65, 251, 314
Tüfekçi Bayezid 292
Türk 8, 11, 29, 41, 43, 44, 45, 48, 69, 72,
73, 80, 81, 82, 86, 87, 88, 90, 92,
100, 102, 109, 115, 118, 137, 139,
145, 151, 154, 156, 157, 158, 161,
163, 164, 166, 167, 168, 172, 174,
179, 180, 181, 182, 196, 199, 202,
209, 211, 224, 225, 226, 227, 228,
229, 231, 232, 233, 234, 235, 236,
237, 238, 239, 240, 241, 242, 245,
246, 247, 248, 249, 250, 251, 252,
253, 254, 255, 256, 257, 258, 259,
260, 261, 262, 263, 264, 266, 268,
269, 270, 271, 272, 273, 274, 277,
279, 282, 283, 284, 286, 288, 290,
292, 294, 295, 301
Türk Bayrağı 118, 237, 259, 262
Türkistan 87, 89
Türkiye 15, 35, 69, 87, 116, 118, 130,
157, 159, 179, 198, 226, 298
Türkiye Büyük Millet Meclisi 35
Türkkorur Mehmet 15
Türk mahalleleri 282, 283
Türkoğlu 44, 46, 48, 62, 103, 154, 267
Türkoğlulu Mustafa Çavuş 53
Türkoğlu Mustafa Çavuş 48, 62

U-Ü

Ulemadan Şeyh Sezai Hoca 273
Ulu Cami 24, 30, 40, 45, 95, 119, 139, 167,
174, 200, 217, 261, 262, 264, 286
Ulukişla 117, 122
Ulu Masere 119
Uncu Haliloğlu 47
Urfa 31, 37, 83, 159, 178, 189, 194, 231,
249, 278, 309
Urfalı Hasan 147
Uylukçular 104
Uyuzpınarı 148
Uyuz Pınarı 171
Uzunoluk 40, 41, 42, 53, 92, 133, 167,
228, 229, 240, 245, 246
Uzunoluk Hamamı 40, 41, 42, 167, 228,
240, 246
Uzun Yusuf 60
Üç Dut 31
Ürgüdücü (Üdürgücü) Hoca 153
Üzümsuyu Mehmet 52

V

Vahdettin 199
Vakkasoğlu Hilmi 16, 242, 244
Vasıbba Çiftliği 161
Veli Efendioğlu Ziya 47, 48, 272
Velioğlu 15
Vezir Hoca 274
Veziroğlu Mehmet Efendi 47
Veziroğlu Mehmet Hoca 47

Y

Yağlıcaoğlu Mehmet 170
Yahudi 48, 123, 124
Yahudi Mahallesi 123
Yahya Bey 33
Yahya Hoca 52, 56, 63, 65
Yahya Karıcı 295
Yakup Hamdi Bey 46
Yakup Hamdi (Paşa) 57
Yakupoğlu Şakir 54, 64, 65
Yalçınkaya Ökkeş 14

Yalçın Özalp 5, 12, 17, 20, 21, 22, 23, 24,
29, 33, 37, 73, 120, 187
Yapıcı Musa Borcalan 293
Yapışkan Mehmet 13
Yaver Burhanettin 121
Yavuz Sultan Selim 230
Yaycıoğlu 83, 223, 224
Yaycıoğlu İbrahim 83
Yedek Subay Bayram 58
Yedek Subay Muhacir Abdullah 53
Yedek Subay Sadi 58
Yemen 29, 100, 101, 178, 194, 201
Yemen Cephesi 201
Yenicekale 57, 59, 62, 86, 269
Yeniyapan 163
Yesmi 106
Yeşilköy (Ayastafanos) 121
Yılankırkan Hamı 60
Yılan Kırkan Hamı 107
Yırtıcı Zekeriya 14
Yörük Selim 39, 49, 62, 83, 95, 129, 162,
172, 240, 288, 290, 295
Yörük Selim Mahallesi 95, 172, 240, 288,
290, 295
Yörük Selim (Yüzbaşı Selim İnebolu) 83
Yunan 81, 82, 106, 114, 152, 196, 201,
202
Yunanlılar 37, 105, 137
Yusuf Çavuş 57, 60, 133, 144, 151, 258,
259, 291, 294
Yusuf Gökoğlan Çavuş 239
Yusuf Gökolan 289
Yusuf Hacılı 58, 109
Yusuf Kebapçı 264, 289
Yusuflar Mahallesi 90, 147, 239, 258, 293
Yüzbaşı Ahmet Muhtar 62
Yüzbaşı Asaf 80
Yüzbaşı Kürt Mirza 82
Yüzbaşı Mahmut 38, 44, 45, 53, 54, 56,
62, 258, 273
Yüzbaşı Mahmut Bey 44, 45, 54, 56, 258,
273
Yüzbaşı Yörük Selim 62

Z

- Zabun Ahmet Halit 15
Zafer Bayazıt 49, 65
Zahire Taciri Emrullah 337
Zekeriya 12, 14, 47, 63, 65, 93, 163, 167
Zeki 47, 55, 244, 274
Zeki Karakız 274
Zeynep Bacı 295, 296
Zeynep Uşığı 100
Zeytin 137, 138, 158, 166, 187, 202, 268,
269
Zeytinli Aram Çavuş 285
Zeytinlik 234, 235
Zeytun 158, 235, 244
Zimyan Kilisesi 58
Zimyan Mahallesi 58
Zincirli 230
Zingan 142
Ziya Efendi 47, 272, 274
Ziya-i-zade (Dayı zade) Hacı Mehmet
Efendi 54
Ziya-i zade Hacı Mehmet Efendi 39, 48
Ziya-i Zade Hacı Mehmet Hoca 38
Zorkun Halil 13
Zulkadiroğlu Süleyman Bey 57, 58
Zülfikar Çavuşoğlu Hüseyin 42
Zülfikâroğlu Hüseyin 41
Zülkadiroğlu 39, 48, 56, 287
Zülkadiroğlu Süleyman 48, 56, 287